

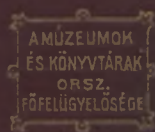
55.044/2 OSZK

Útmutató
néprajzi múzeumok
szervezésére

Dr. BÁTKY ZSIGMOND

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

55.044

BÁTKY

—
Útmutató

néprajzi

múzeumok

szervezésére

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Barosi
1990/ 2.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR

KÉZIKÖNYVEK

ELMÉLETI

ELMÉLETI KÖNYVTÁR

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ELMÉLETI

ELMÉLETI KÖNYVTÁR

MÚZEUMI ÉS KÖNYVTÁRI KÉZIKÖNYVEK

KÖZREBOCSÁTJA

A MÚZEUMOK ÉS KÖNYVTÁRAK
ORSZ. FŐFELÜGYELŐSÉGE

Dr. BÁTKY ZSIGMOND
ÚTMUTATÓ NÉPRAJZI MÚZEUMOK
SZERVEZÉSÉRE

Országos Széchényi Könyvtár

BUDAPEST,
HORNÝÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA
1906

ÚTMUTATÓ
NÉPRAJZI MÚZEUMOK
SZERVEZÉSÉRE

IRTA

DR. BÁTKY ZSIGMOND

Országos Széchényi Könyvtár

Zsigmond Bátky

BUDAPEST,
HORNYÁNSZKY VIKTOR CS. ÉS KIR. UDV. KÖNYVNYOMDÁJA
1906

~~N. 122~~
9902

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

55044/2

M. N. MUSEUM KÖNYVTÁR
II. Nyom. Osztály
1921. év 270 sz.

ELŐSZÓ.

A néprajz, ez új tudomány iránt hazánkban is feltámadt úgy az egyesek, mint a közönség és művelődésünk gondozóinak érdeklődése. Örömmel tapasztalhatjuk, hogy ez az érdeklődés emelkedőben van. E minden egyéb tudomány mellett különösen nemzeti tudomány művelésére, eredményeink széles körben való terjesztésére nemcsak egy ma már megizmosodott társulat alakult és tudományos folyóiratok keletkeztek hazánkban, hanem Nemzeti Múzeumunk néprajzi osztályának mintájára, néhány nagyobb vidéki városunkban múzeumok is létesültek, a melyek elsősorban járulnak hozzá az általános érdeklődés ébrentartásához s egyben a néprajzi tudomány műveléséhez is. Ilyen múzeumok mind nagyobb számmal állanak elő napjainban.

De a mint minden fiatal szellemi irányzatnál történni szokott, hogy az haladásában csapongó, irányeszméi, munkatere nincsenek szabatosan meghatározva, hogy a követők éppen azoknak kiforrotlan voltánál fogva nem értik meg teljesen, úgy történik az a néprajzi gyűjtemények felállítása alkalmával is és pedig annál inkább, mert magyar nyelven ilyen irányú néptani kézikönyvünk nincs. Röviden szólva, hirdettük, hogy néprajzi múzeumokat létesítsünk, de az emberek nem tudták, miből állítsák ki ezeket a múzeumokat. E végből a Múzeumok és Könyvtárak Orsz. Felügyelősége még az 1902. év folyamán megbizta dr. Jankó Jánost a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának néhai vezetőjét, hogy az alakulóban lévő vidéki néprajzi múzeumok részére olyan útmutató könyvet írjon, melyben e múzeumok szervezői felvilágosítást

találjanak arra, mi az a néprajzi múzeum s mik legyenek azok a néprajzi tárgyak, melyek múzeumba gyűjtendők?

Jankó főképp ez utóbbi kérdést tartván szem előtt, e feladatot úgy óhajtotta megoldani, hogy a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának hazai gyűjteményéből minden tárgycsoportnak jellemzőbb darabjait kiválogatja, lerajzoltatja s e rajzokhoz rövid leírást csatol, hogy így a gyűjtők maguk előtt lássák azokat a tárgyakat, melyek összessége a néprajzi múzeum tárgyi anyagát alkotja s a melyekhez hasonló tárgyakat kellend nekik is egybegyűjteniök. Ehhez a kiválogatáshoz és megrajzoltatáshoz hozzá is fogott Jankó. Kétségtelen, hogy ez az eljárás igen gyakorlati, de Jankó ezt még arra is fel akarta használni, hogy egy kalap alatt a Néprajzi Osztály egész anyagának typológiáját is megcsinálja. Innen van azután, hogy némely tárgycsoportok túlságos részletezéssel vannak felvéve a munkában, arra akarván törekedni ezáltal, hogy abban minden meglévő alakváltozat (mondjuk típus) meglegyen, hogy Osztályunk vagy a vidéki múzeum gyűjtője tüstént láthassa, hogy az ő példánya egyezik-e a bemutatottal vagy sem. Ez az eljárás azonban, nem is szólván arról, hogy gyűjteményünk fogyatékosága miatt ez idő szerint a kellő alapossággal keresztül nem vihető, feleslegesen megdrágította volna a munkát. Mi tehát ez okból, de másból is, e törekvéstől elállottunk (Jankó után se szöveg se tervezet nem maradt) s csupán arra iparkodtunk, hogy a tárgycsoportok főbb képviselőit közöljük. Inkább e csoportok teljes bemutatását, minél részletesebb rajzlajstrom nyújtását kíséreltük meg, úgy gondolkozván, hogy most még semmi szükség sincs rendszerezésre, hanem annál inkább széleskörű s minden apróságra kiterjeszkedő gyűjtésre. Az 1903. év nyarán tartott néprajzi és ősrégészeti tanfolyam alkalmával szerzett tapasztalataink is ezt a felfogást erősítették meg bennünk.

E könyvnek első sorban az a célja, hogy útmutatóul szolgáljon azoknak, kik hasonló tárgyakat akarnak gyűjteni, de — bátran kimondhatjuk — a gyűjtendő tárgyak mibenlétével nincsenek tisztában; hogy hirdesse, hogy egy néprajzi múzeumban egyaránt helye van minden, bármilyen jelentéktelennek látszó tárgynak is, mely a nép környezetéből származik. Gondoljunk csak a régészeti leletekre, melyekből az utolsó szöveget vagy törött tűdarabot is magunkkal visszük gyűjteményünkbe.

Az előbbi czélnak elérése végett csoportokba szedve mutatjuk be Osztályunk gyűjteményének jellegzetes darabjait, mely ezáltal annak mintegy kivonata lesz s így többé-kevésbé hazánk tárgyi néprajzának vázlatos képét nyújtja. Hogy ez csak nagyon vázlatos lehet, természetes, mert hisz gyűjteményünk maga is az. Ebből mi magunk is megítélhetjük, mit kell pótolnunk, a vidéki múzeumok pedig, hogy mely téren tehetnének Nemzeti Múzeumunknak szolgálatot.

A csoportokba való beosztást nem lehetett minden tárgyra nézve következetesen keresztül vinni, a mennyiben azok nem válnak el élesen egymástól s vannak tárgyak, melyek két csoportba is tartozhatnak, vagy viszont olyanok, melyeket más valaki másik osztályba sorozott volna.

Meg kell itt említenünk, hogy a népviseleteknél és a nő kézimunkáknál csak a legszükségesebb közlésre szorítkoztunk.

A csoportok egyes tárgyairól rövidke leírást adunk a származási hely s a hol szükségesnek véltük, a nemzetiség megjelölésével. A csoportok elé szintén rövid ismertetést adtunk a legszükségesebb néprajzi tudnivalókról. Azt gondoljuk, nem végzünk felesleges munkát azzal sem, ha a kezünk ügyébe eső irodalomból a tárgyak — főképen külföldi — analógiáit is felemlítjük, oly mértékben, a mennyiben azokat a magunk használatára kijegyeztük. Ez az érdeklődést elősegíti s némelyeket talán továbbkutatásra serkent.

Ugyancsak szükségesnek gondoltuk, hogy a bevezetésben a néprajzról mint tudományról, a néprajzi múzeumokról s a gyűjteménytárgyak kezeléséről is megemlékezzünk, elvünkhöz híven csak nagyon vázlatosan.

Az ábrákat többen rajzolták, nagyobbbrészt az iparművészeti iskola fiatal növendékei, azért azok nem elsőrangúak s mivel továbbá a munkát a rajzoltatás megindítása után vettük át s így nem készíthettünk előre kimért táblákat, hanem csak egyes rajzokat, a tábláknak ezekből való összeállítása nagyon megnehezült s az egyes táblák ábrái között a megkívánt arányosság gyakran hiányzik. Azt hisszük azonban, hogy az olvasót ez nem igen zavarja.

Ismételjük, hogy a könyv szerény igényekkel áll elő. Hogy hiányai vannak, szakavatott szem tüstént észreveszi. Ezek egy része a szerzőben rejlik, más része rajta kívül esik. Ilyen pl. az

autopszia hiányos volta, melyet az, a ki az illető vidékkel, illetve tárggyal ismerős hamar észrevesz. Ebben a tekintetben jóakarató megítélésre számítunk. Vidéki kollegáink itt is láthatják, miben segíthetnek rajtunk. Ha ügyünk úgy kívánná, hogy a jövőben még egy ilyen képeskönyvet állítsunk össze, merjük állítani, hogy az minden tekintetben praktikusabb és tökéletesebb lenne. Szaktársaink jóakarató figyelmeztetése, melyet ezennel kérünk is, sok fogyatékoságot fog megjavítani e munkában, akár meg fog az jelenni, akár nem.

Végül köszönetet mondok Osztályunk vezetőjének, dr. Semayer Vilibáld úrnak, ki különösen a táblák összeállításánál és a korrek-túraívek átnézésénél sok hasznos útbaigazítással szolgált és Farkas Sándor szentesi gyógyszerész úrnak, Osztályunk lelkes pártfogó-jának, ki különösen az alföldi magyarság néprajzi tárgyairól sok becses leirással örvendeztetett meg.

Budapest, 1906 márczius hó.

DR. BÁTKY ZSIGMOND.

Országos Széchényi Könyvtár

BEVEZETÉS.

A néptan rövid története, felosztása, módszere, segédtudományai.

A tágabb értelemben vett néptan vagy ethnologia¹ merőben modern tudomány. Mint minden új tudománynak, úgy ennek is hosszú fejlődési folyamaton kellett átvergődnie, míg tartalmi körének mai meghatározásához eljutott. A néptan fogalma, feladata és módszere azonban még ma sem egészen világos, a minek oka nemcsak pusztán fiatal voltában rejlik, hanem abban is, hogy benne igen különböző tudományok kereszteződnek, a melyekhez való viszonyát azok feltékenykedése miatt ezideig sem lehetett szabatosan megállapítani. Pedig a néptannak, vagy világosabban szólva, egyik ágának, a leíró néprajznak a messze multakba nyúlnak vissza gyökerei, oda, a hova a leíró földrajz és történeté. Eredetük tehát közös. A mezopotámiai és egyiptomi szobrászati ábrázolásokon például már a különféle népfajták anthropologiai hűséggel vannak feltüntetve; az indoszkytha királyok érmeit is próbálják embertani bűvárlatokra felhasználni; a khinai forrásokban biztosan felismerhetőknak vélik a hunnokát stb., hogy csak néhány példát említsünk. A magunk művelődési körébe térve, tudjuk, hogy a görögök keveset törődtek más népekkel (Herodotosz az egyetlen, kit mint föld és népismertető ismerünk), s azokat a magasabb polgárosultságra jutott népek önteltségével barbároknak (vagyis idegeneknek, alacsonyabb rangúaknak) tekintették. Nem sokkal jobban vagyunk a rómaiakkal sem. Ők is gögösek és hódítók voltak s íróik, köztük Julius Caesar a gall háborúkról írt

¹ A közönséges magyar nyelvhasználatban az ethnologia, ethnographia, sőt a folklore is egyre-másra néprajznak neveztetik.

munkájában, Tacitus Germániájában s a byzanci írók közül Leo császár taktikájában csak kénytelenségből foglalkoztak azokkal a népekkel, kik a birodalom határait háborgatták.

Földrajzi látóköreink a középkorban, mint tudjuk, szűkre zsugorodott össze s a görög-római világ korában elég jól ismert Keletet csodás szörnyekkel népesítette be a klastromfalak közé szorult képzelet s e fantasztikus regéket csak a később nagy méretekben megindult földrajzi felfedezések nyomán fakadt tisztább világnézet tudta eltörölni. Ez utazások s különösen az Újvilág felfedezése hoztak először hirt csodálatos külsejű és életmódú népekről s a XVIII. század elején¹ már megjelent egy könyv, mely az akkori amerikai indiánok szokásait rég letűnt népekével hasonlította össze. Ettől kezdve lehet szó tudományos néptanról vagy néprajzról.

Hatalmas lendületet adtak e tudomány előrehaladásának a déli (csendes-)óceáni felfedezések a XVIII. század végén, különösen Cook utazásai, a kinek hazahozott gyűjteményei azonban honfitársai közönyössége miatt jórészt elkallódtak. Az új tudomány a többi leíró természettudományokkal együtt a XIX. században nagy-szabású méretekben bontakozott ki s eleinte különböző tudományágak keretében — művelődéstörténet, földrajz, embertan, ősrégészet, nyelvészet, bölcsészet — (mely fejlődésről itt bővebben nem szólhatunk) kezdett mindinkább czéltudatosan kialakulni azzá, a mi ma. Nem mellőzhetjük itt el, hogy fel ne említsük a német Bastian Adolf nevét, ki egy ritka hosszúra nyúlt emberélet alatt az ethnologia érdekében a legtöbbet dolgozott, a kinek minden pályatársáét felülmuló földkörüli utazásai hozták létre a mai nap-ság legnagyobb és mindenfelé mintául vett berlini néprajzi múzeumot s a kinek páratlan agitációjának köszönhető az ethnologia tágas mezején az egész világon megindult nagyarányú munkálkodás.² Elég, ha röviden csak annyit mondunk, hogy fellépése korszakot alkot az ethnologia történetében s hogy szociológiai-pszichológiai irányú munkálkodásával az új tudományt mélyítette, feladatát és módszerét, melyek addig ingadozók voltak, kifejtette, az ethnologia helyét a tudományok egyetemében kijelölte s ezzel

¹ J. Fr. Lafiteau: *Moeurs des Sauvages américains compar. aux mœurs des premiers temps.* 2. k. Paris 1724.

² Ért. 1905.

annak valóságos megalapítója lőn. Az ő tanítása szerint már most az ethnológiának vagy néptannak két szóval kifejezett, végső célja az, hogy megismertesse velünk az emberiség fejlődését úgy annak egyes tagjaiban, mint művelődésének különböző fokozataiban. Az előbbi feltételezi az olyan irányú munkálkodást, melynek az a célja, hogy a földünkön élő összes emberfajtákat megismertessük, azaz ép úgy írjuk le őket, mint pld. a leíró földrajz a földet (egyes országokat stb.) s ez lesz ekkor a *leíró néprajz*, *ethnographia*, a másik pedig, hogy a különböző fokozatokat a legkülönbözőbb népeknél összehasonlítsuk, a mikor az *összehasonlító néptan*hoz, az *ethnológiához* jutunk. E munkásságnak az lesz a végső összefoglaló eredménye, hogy a különböző fokozatokat egy összefüggő szellemi processus egyes momentumaiként fogjuk felismerni, vagy más szóval az emberi öntudatnak és érznek kifejlését fogjuk megtalálni a *szerves egésznek* felismert emberiségnél. A *tágabb* értelemben vett *néptan*, melyet más, ha nem is megfelelő szóval *néptudománynak* mondhatnánk, tehát, földünk összes népeit, a természetieket és a kultúrnépeket egyaránt, egymáshoz való minden viszonyukban, főkép természetrajzi, földrajzi álláspontról tárgyalja.

A néptan tehát az embert *nem* mint magános individumot tekinti, nem testének felépítésével, életműködésével stb. foglalkozik, hanem őt, mint a társaságbeli csoportok (család, törzs, nép) teremtményét és tagját fogja fel, mert világos lett az, hogy csak ezekben a közületekben képes az ember elébe szabott rendeltetésének betöltésére. A ki azonban ezeket a dolgokat meg akarja ismerni, annak előbb az egyes emberrel keil foglalkoznia és pedig úgy fizikai, mint pszichológiai szempontból. Így jutunk el egyfelől a *fizikai anthropológiá*-hoz, a néptan egyik fundamentumához, e kizárólag bonczani tudományhoz, mely az embert (és pedig a jelenkori és a kihalt embert egyaránt), mint singularis természeti lényt tárgyalja. A talált egyezések és különbségek állapítják meg az egyes emberfajtákat. Az embertannal szoros összefüggésben van az *őstörténet* vagy *praeistoria*. Hatalmas segítő-társai az ethnológiának fentebb vázolt feladata megoldásában a *néplélektan* és az *összehasonlító nyelvészet* is, továbbá egy új tudomány, mely az embert fizikai környezetéhez való viszonyában vizsgálja t. i. az *anthropogeographia*.

Az összehasonlító néplélektannak becses adalékokat szol-

gáltat a néptannak egy másik új hajtása, mely a *folklore*-ral, azaz az egyes népek primitív szellemi hagyományainak, azok lelki életnyilvánulásainak (szokásaiknak, hitüknek stb.) foglalatjával foglalkozik.

A néptan, ismét röviden szólva, tisztán tapasztalati tudomány, mely konkrét földrajzi és néprajzi tényeken épül fel, minden teoretikus spekulációt eleve elutasít magától s azon sajátágánál fogva, hogy a természeti vagy vad népek állapotával, tehát az emberi művelődés és fejlődés kezdetével, annak primitív formáival foglalkozik, képes volt sok rokonnak fölismert, régóta önálló tudománynak már eddig is új és a régiéknél biztosabb támasztó-pontokat nyújtani.

Az összehasonlító néptannak három tudományág adja alapját, ú. m. a *társadalomtan*, a *gazdaságtan* és a *kultúratan*. Az első az emberi társadalmak eredetével, formáival, életműködésével foglalkozik; a második az embernek lételéhez, fenmaradásához szükséges momentumokat (kultúrnövények, állatok, ipar, kereskedés, gazdasági formák és azok alapjai) tárgyalja; végül a harmadik, igen nagy és bennünket közvetlenül érintő ág, az emberiség szellemi és anyagi kultúrájának mibenlétét (természeti termékek, technika, eszközök, ruházat stb.; vallás, művészet, tudomány) teszi vizsgálatá tárgyává. Megjegyzem itt, hogy az anyagi és szellemi kultúrvagyont nem lehet egymástól szorosan elkülöníteni.

Ez az utóbbi ág azért érint közvetlenül bennünket, mert átvezet a néprajzi múzeumokhoz, melyekben az emberiség anyagi kultúrvagyonát gyűjtjük egybe. Érintettük, hogy a néprajzi tudomány a vad népek tanulmányozásával indult meg s ezt többé-kevésbé természetesnek is találjuk. Ép úgy természetesnek fogjuk tartani azt is, hogy a néprajzi tárgyak iránt való érdeklődést az exotikus természetrajzi tárgyakkal kapcsolatban, elsősorban a vad népek keltették fel bennünk. Előbb csak kuriózitásból történt a gyűjtés, majd öntudatosabban, bár kis körre, egyes népekre szorítkozva, végül nagy mohósággal minden természeti népre kiterjeszkedve, a mikor t. i. Bastian fellépésével világos lett, hogy az egész emberi nem, nemcsak testileg hanem szellemileg is egységes, hogy t. i. művelődése a *közös emberi öntudat* fejleménye, melyben csak fokozatok és nem lényegbeli különbségek vannak stb., s mikor mindezeket a legkülön-

bőzőbb népektől származó kézzelfogható tárgyak is bizonyították. Ezeknek a múzeumoknak az volt a céljuk, hogy földünk legkülönbözőbb népeinek jelenkori vagy legalább is nem nagyon régi anyagi kultúráját mutassák be tarka összevisszaságban, földrajzi-néprajzi szempotok szerint csoportosítva. A kultúra azonban, a mint kiderült, nincs népekhez kötve, hanem egyes kisugárzó pontokból más népekhez is átterjed s a népek az emberi művelődés egyes fázisainak csak *időleges* hordozói s így szükséges, hogy a további gyűjtés és búvárkodás e kultúráknak történeti irányban való mélyítésére helyeztessék. Akkor pedig ez a néprajzi beosztású rendszer többé nem állhat meg, hanem e ma még néprajzinak nevezett múzeumokból más gyűjtemények bevonásával olyan múzeum fog kialakulni, mely a földgömbust átfogva, az egész emberiség művelődését fogja illusztrálni a maga természetes fejlődésében, egyszóval általános *művelődéstörténeti* múzeummá lesz.

A darwinizmus megszületésével s a leíró természettudományok óriási nekilendülésével együttjáró érdeklődés a vad népek iránt, a kiket a ma már mindinkább elavuló történelmi felfogás elég helytelenül történetnélküli népeknek nevezett el, sokáig fogvartotta az elméket s nem engedte, hogy az ethnologia jelesei által hirdetett „ismerd meg tenmagad“ elvét saját magunkra, a büszkén írott történettel bíróknak mondott népekre is alkalmazzuk, vagy más szóval, hogy a természeti népeken már kipróbáltabb ethnologiai vizsgálódást magunkra is kiterjeszszük. Annál csodálatosabbnak tetszik ez ma már nekünk, mert hiszen a régiségek iránt hosszú idő óta általános volt az érdeklődés s hatalmas régészeti gyűjtemények keletkeztek és pedig nemcsak európai, hanem Európán kívüli népek kultúrvagyonából is. Pedig ezek se mások, mint az akkori népeknek néprajzi gyűjteményei s viszont a mai néprajzi gyűjtemények se egyebek, mint, hogy így fejezzük ki magunkat, jelenkori régészeti múzeumok. Csak lassan jutottunk el annak a ténynek felismerésére, hogy az emberi öntudat összes nyilvánulásaiban nálunk ép úgy feltalálhatók mindennemű primitív vonások, mint az ú. n. vad népeknél; hogy a jómagunk társadalmában is élnek olyan rétegek, melyek hasonló kulturális állanak, mint a természeti népek, vagy állhattak azok az elődeink, kiktől ú. n. régiségeink származnak. Ezt a felfogást elsősorban az összehasonlító pszichologiai-folklorisztikai búvár-

kodások vetették felszínre, de később az anyagi kultúra vizsgálata is megerősítette. Különösen gazdagon ontotta az idevágó egyezéseket (analogiákat) a régészeti tárgyakkal való összevetés. Ezeknek a szempontoknak, a saját művelődésünk szerves fejlődésének megismerésére törekvő vágyakozásnak köszönhetik lételüket a hazai vagy nemzeti néprajzi múzeumok, melyeknek igazi jelentőségét csak a késő kor fogja teljes mértékben méltányolni.

A fejlődésnek ezt a menetét követte a Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztálya is. Külföldi példák után indulva, leszámítva Reguly Antal egy már régebbi szibériai kis gyűjteményét, legelőször is a tengerentúli népekre és pedig szorosabban Kelet-Ázsiára (Hátsó-India, Khina, Japán, Borneó) vetette tekintetét. Igaz, hogy ebbe az alkalmyszerűség is belejátszott (akkor, t. i. 1870-ben indult Keletre egy osztrák-magyar expedíció, kereskedelmi szerződések kötése céljából) s főrugója a létesítendő iparművészeti múzeumunk részére keleti műipari tárgyak gyűjtése volt. Egy darabig csak egyes világjáró hazánkfiainak adományaiból gyarapodott a múzeum, de később tudatosan hatalmas fejlődésnek indult. Meg kell itt említenünk, hogy a többi európai néprajzi múzeumokéval közös és pedig elsősorban gyűjtő cél mellett, még egy speciális magyar szempont kijelölése is nagyban hozzájárult osztályunk enemű gyűjteményeink szaporításához, t. i. a magyarral rokon népek beható néprajzi tanulmányozása, mely a nyelvészet-történet közös hajtásaként, kezdettől fogva céltudatosan indult meg s ma már ennek tárgyi része akkora anyaggal rendelkezik gyűjteményünkben, hogy külön alosztályi rangra emelkedett. A hazai gyűjtemény tehát utolsónak maradt.¹

Ha azt kérdezné már most valaki, mi a célja ennek a gyűjteménynek, az előzőek után mindenki meg tud felelni rá, hogy szűkebb keretben az, a mi az egész világot felölelő néprajzi múzeumé, hogy t. i. az e hazában lakó különféle fajtájú és a művelődés különböző fokán álló összes népeknek, sőt társadalmi rétegeknek anyagi kultúrvagyonát mutassa be a jelenből s a mennyire lehetséges, a múltból is. Ha ezt a meghatározást elfogadjuk, s előbb-utóbb el kell fogadnunk, akaratlanul is határvillongásba keverjük a néprajzot, illetőleg a néprajzi múzeumot

¹ Ismertetését l.: «A Magyar Nemzeti Múzeum multja és jelene. 1902.» című disz munkában.

más, már tiszteletreméltó helyet kivívott, tudományokkal és gyűjteményekkel.

A néprajz szorítkozzék tisztán az ú. n. népies vagy népi tárgyak gyűjtésére, mondja első pillanatra mindenki. De viszont kérdezzük, lehetséges-e mindenkor biztos határt vonni az úri rend, a polgárság vagy a nép kultúrvagyona között? Nem táplálkozott ez az utóbbi az előbbi kettőből, vagy az utóbbi kettő az elsőből, vagy viszont nem volt-e az utolsó is valami befolyással az elsőre? Ma látjuk, hogy igenis van vagy még inkább lesz, és (a bővebb fejtegetést itt is mellőzve) továbbá, hol van a határ, még sok esetben időbelileg is, a régészet és néprajz között? Nem erőltetett, nem mesterséges-e az igen gyakran? Hosszúra lehetne fűzni ezt az elmélkedést s kéznél lévő példákkal igazolni fentebbi kérdésünk jogosultságát, de most ez nem célunk, vele előhozakodni azonban szükségesnek láttuk. Szükségesnek különösebben azért, mert az alakulóban lévő vidéki múzeumok e szempontokat könnyen figyelembe vehetik.

Ha főntebb röviden csak úgy fejeztük ki néprajzi osztályunk célját, hogy az, az e hazában lakó népek anyagi kultúrvagyonát mutassa be a jelenből és lehetőleg a múltból, ezzel még csak általánosságban jeleztük kulturális hivatását. Hosszúra nyúlna azonban elmélkedésünk, ha csak azoknak a szempontoknak kifejtésére szorítkoznánk is, a melyek a belőle, illetve gyűjteményeiből még később kialakulandó új és a szó szoros értelmében igazi nemzeti tudományt illetik. Hogy mit köszönhetünk önmagunk, multunk, művelődésünk, képességeink, egyéniségünk stb. megismerése s az ezekből folyó nemzeti öntudat szélesbülése szempontjából a gyűjteményeknek, csak akkor fogjuk érezni igazán, ha ezek a mi legsajátabb lelkünkben fakadt kincsek visszajöhetnek eltűnnek, vagy ha arra gondolunk, mit veszített nemzeti művelődésünk azzal, hogy ezeknek egybegyűjtésére apáink csak ezelőtt száz, vagy még több évvel nem gondoltak. Mekkora kincs merült el az örök sötétségbe s nekünk fájó szívvel kell látnunk, hogy a hazai néprajz földjén romok, bár még más nemzetekéhez képest aránylag elég gazdag romok között járunk. De hogy a nemzeti közérzésben is mennyire általánossá lett a fájdalom érzete egy-egy gyakran öntudatlanul is nemzetinek, magunkénak érzett népi sajtáságunk (viselet, szokás stb.) elmulása felett, azt lépten-nyomon tapasztalhatjuk

társadalmi életünkben, irodalmunkban egyaránt. Ezek az érzelmek, melyek bizonyára nemcsak az egyéni emberi léleknek azon nemes vonásából fakadnak, hogy a multakhoz öntudatlan szeretettel ragaszkodik, tanuskodnak legékeesebben e gyűjtemények egybehordása érdekében. De kérdem, hogy társadalmi fejlődésünk is nem oly irányba halad-e, mely kérlelhetetlenül, parancsolólag fogja követelni azt, hogy az eddig kevésre méltatott s megvallhatjuk, hogy ily irányú tanulmányainkban majdnem napjainkig bizonyos naiv perspektívából tekintett néppel végrevalahára mindennemű viszonylataiban komolyan foglalkozzunk? Csak éppen érintjük, hogy nyelvünk és irodalmunk, népünknek csak késői ily irányú tanulmányozásából máris mennyit nyert.

Mi a feladata már most egy vidéki néprajzi múzeumnak? Kétségtelenül kisebb körű, mint egy országosnak. Ha az utóbbiról azt mondtuk, hogy feladata hazánk mostani és régi kultúrkincseinek lehető teljes bemutatása a végből, hogy magasabb szempontból nézve egyik mozaik darabkája legyen annak a képnek, melyet Földünk összes néprajzi múzeumai az egész emberiség anyagi művelődéséről nyújtanak, úgy erről azt kell mondanunk, hogy ez viszont hazánk tárgyi kultúrája képének legyen egy mozaik darabkája. És a miként egy országos magyar néprajzi múzeumban teljesebb mértékben kell képviselve lenni hazánk tárgyi néprajzának, mint egy olyanban, mely a földgömb minden népére, tehát reánk is tekintettel van, azonképpen egy vidéki néprajzi múzeumnak is kimerítőbben kell bemutatnia a saját birodalma tárgyi anyagát. Erre pedig minden módja megvan. Domborítsa ki területének mindennemű néprajzi jellegzetességét más vidékekkel szemben, hogy különállást elfoglaló jogosultságát igazolni tudja. Egy-egy néprajzi múzeum, melyben az illető vidék régészeti, történeti-régészeti s mindennemű művelődéstörténeti emlékei tárgyi néprajzi vagyonával együtt egybe vannak állítva, egy, a nemzeti közösségben önálló kis kultúrvilágot reprezentál, mely kiváló fontosságú nevelő eszköz a szülőföld szeretetére. Legjobban sikerül ez természetesen oly vidékeken, melyek művelődésileg, továbbá földrajzi-néprajzi tekintetben önálló területekül alakultak ki az idők folyamán.

De úgy tartom, reá kell térnünk immár arra a kérdésre, hogy mik is hát azok a néprajzi tárgyak, a melyeket e múzeumba össze kell gyűjtenünk, hogy az fentebb röviden kifejtett hivatá-

sának megfelelhessen? Ez a könyv avégből állítottatott össze, hogy minden fogyatékosága mellett is, csoportokba szedve, itt-ott sorozatos összeállításban, képekben mutassa be őket útmutatónak, hogy ilyeneket és ezekhez hasonlókat kellend majd gyűjteni. Pár szóval megmondva, gyűjtenünk mindazt kell, a mi parasztkultúránk, népünk élete (ezentúl csak ezt tartjuk szemünk előtt) mibenlétének illusztrálására szükséges. Múzeumba kell vinni mindazt a holmit, a mit népünk maga készít magának akár szükségletére, akár gyönyörűségére, vagy a mit az ú. n. kis mesteremberek csinálnak részére ugyane célból. Hogy melyik tárgy fontos, melyik kevésbé vagy éppen nem az, kezdő gyűjtő azzal ne törődjék, csak mindig azon legyen, hogy azt, a mi a népnek sajátja, ha az még oly igénytelen, szedett-vedettnek tetsző is, ott ne hagyja. Különösen áll ez a szegényes, hányt-vetett szerzősámokra, melyeket a kezdők nem sok figyelemre szoktak méltatni s helyettük inkább a csillogókhoz, kirivókhoz, vagy éppen bizarrokhoz ragaszkodnak. Általános szabály az, hogy minél ócskább-kopottabb valamely tárgy s minél több avult vonást lel rajta a kissé gyakorlott gyűjtő szeme, habár addigi ismeretei alapján csekély néprajzi értéket tulajdonítson is neki, azt mulhatlanul megszerezze, legyen az akár micsoda.

A gyűjtésnek az itt bemutatott, vagy anyag híján be nem mutatható csoportok mindegyikére lehető teljességben ki kell terjeszkednie. Magától értetődik, hogy egyik vidéken sikerülni fog az itt lerajzolt gyűjteménynek majdnem szakasztottan kisebbített mását összeszedni, sőt több csoportot lényegesen meg is bővíteni, máshol a körülmények ezt nem fogják megengedni. Az is természetes, hogy e gyűjtemények hazánk mindegyik vidékéről más és más színezetűek fognak lenni. Ott, a hol feldolgozható fa nincs, ne várjunk fafaragást, vagy a magasabb hegyvidéken kiválóbb gölöncsérmunkát stb. Mindenki a helyi jellegzetességek minél teljesebb kidomborítására törekedjék s az egyes kiválóbb, lokális s szemmel láthatólag régi s ma már mindinkább szűk térre szoruló és elhanyagolásnak indult népi foglalkozásmódok szerszámait vagy a háziipar bárminemű efféle termékeit lehető nagy mennyiségben összegyűjteni, vagy ha éppen mentésről van szó, a maga egészében megmenteni iparkodjék. Azokat bármikor értékesíteni lehet akár cseretárgyért, akár pénzért. Különös gondot kell fordítani bizonyos esetekben az ú. n. *sorozatok* gyűjté-

sére. Ha például tapasztaljuk, hogy bizonyos tárgyak — mondjuk: guzsalyok, faragványok, himzések — akár díszítés, akár formabeli gazdagság tekintetében kiválnak, ezekből nem egy-két darabot, hanem egész sorozatokat állítunk össze. Első esetben egyebek mellett a magyar ornamentika ügyének teszünk ezzel szolgálatot, a másodikban pedig, szintén egyebek mellett az illető tárgy fejlődéséhez, tehát történetéhez szolgáltatunk adatokat. Mindkettőnek e tudományos szempontja mellett jelentős didaktikai értéke is van.

A gyűjtőnek természetesen örökké gyakorolnia kell a szemét a tárgyak formáinak és díszítésének szemléletében, hogy a felesleges többes példányok megszerzésétől megkímélje magát. A gyűjtéshez egyáltalában gyakorlottság szükséges s itt még egyszer hangsúlyozzuk azt, hogy a kezdő az újmódi tárgyaktól idegenkedjék. Nem egyszer találkozunk azzal a felfogással, mely nagyobb és nem szemrevaló tárgyaknak pl. egy kopott faekének a múzeumba való bevitelétől fázik s inkább hajlandó azt kis mértékben megcsináltatni. Többféle okból téves felfogás! Hiszen, ha lehetne, nemcsak ezeket, hanem még a parasztházakat vagy telkeket is be kellene vinni a múzeumba. Ez volna az igazi néprajzi múzeum!

Bezzeg ha egy árpádkori ekét találnánk (a mely, melleleg megjegyezve, nem sokban különbözhetett a ma divó primitív szláv ekétől) azonnal bevinnénk azt a néprajzi múzeumba, ha ugyan nem a régiségibe.

Modelleket tehát csak olyan tárgyakról készíttessünk — ha nem lehet, legalább rajzoljuk vagy fényképezzük le őket — a melyek vagy el nem mozdíthatók, pl. épületek, malmok, hidak stb.; vagy túlságosan terjedelmesek, pl. ladikok, különféle kasok, ketreczek, kocsik stb. vagy egyáltalában olyanok, hogy lényegükön jóformán alig változtat az, ha kisebb alakban kerülnek is a gyűjteménybe, a mit esetről-esetre kell eldönteni. Mindig szemünk előtt lebegjen azonban az, hogy a minták csak kényszerűségből, kisegítőnek születtek. 1904 nyarán a krakkói lengyel nemzeti múzeum szegényes néprajzi csoportjában láttam kirakva eleven példányok helyett néhány félarasznyi nagyságú butordarabot és szövő-fonó szerszámot. Komikus és fájó is volt nézni egyszerre, a mint a berándult vidéki parasztoknak nagy hévvel mutogatták a vezetők e gyerekjátékokat. Nem is hiszem, hogy

szegény jámborok azt nem gondolták, hogy azoknak csak en miniature szabad e fényes palotába bevonulniok.¹ A modellek méretei már most változók lehetnek s az illető készítettő ízlésétől függ, hogy a helyes arányt eitalálja. Épületeknél $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{20}$ arány ajánlatos. Kivétetnek innen a himző-varró technika körébe tartozó mustrák, melyeket kisebb alakban vagy még inkább egyes részletükben is meg lehet csináltatni minden hátrány nélkül.

A gyűjtés módja; a tárgyak múzeális kezelése (preparálás, megőrzés, leltározás).

Néhány szóval tartozunk megemlékezni a gyűjtés módjáról, véghezviteléről is, amennyiben arra saját gyakorlatunk megtanított bennünket. Vegyük fel, hogy egy vármegye részletes felgyűjtéséről volna szó. Első gondunk, hogy nagyjában tájékozást szerezzünk az irodalomból, hallomásból, vagy néhány vonalmenti tájékoztató útból a megye néprajzi viszonyairól s megállapítsunk egy olyan területet (néhány községet), a melyik meglehetősen egységes, elmaradt, tehát kezdő embernek alkalmas terrainum. Megérkezve a faluba, a paphoz, tanítóhoz vagy jegyzőhöz fordulunk (a kidoboltatás nem sokat ér) s elmondva jövetelünk célját, mivel a falusi nép az idegen nadrágos úr iránt legtöbb esetben és pedig jogosan bizalmatlan, megkérjük őket, hogy vagy ők kísérjenek el bennünket első sétánkon a faluba, vagy adjanak mellénk olyan megbízható egyént, ki a község minden szegét-lukát ismeri. Erre legalkalmasabbak a kiszolgált vagy szolgálatban lévő és pedig minél idősebb kisbíró-félék vagy éjjeli őrök. Ezekkel is megértetve magunkat, az általok kijelölt házba megyünk. Rendszerűen azzal a neszszel állítunk be, hogy régiséget keresünk, régi tulipántos ládát, divatból kiment himzést stb. Így legjobban megértene bennünket s ha a házbeliek bizalmát megnyertük s egyikét darabot eleinte jobb áron megvettünk, csakhamar nyitva áll előttünk a ház. Most már felkutatunk mindent. Átvizsgáljuk a szobát, különösen a ládákat, sublótokat stb. fenéig, felkutatjuk a konyhát, a tűzhelyet, különös gonddal összeturkáljuk a kamarát, de főképen nagy alapossággal a padlást. E két utolsóban,

¹ 1. Jelentés a Magyar Nemz. Múzeum 1904. évi állapotáról, 195. o.

de különösen a padláson szokott lenni a legdúsabb aratás. Aztán sorra vesszük az udvart, a rajta lévő gazdasági épületekkel. Ha ilyenek az udvaron kívül is vannak, azokat is felkeressük. Munkánk letelején állván, itt még bőven találunk és szerzünk is anyagot. A megvásárolt tárgyakról jegyzéket készítünk, felírjuk a tárgyak népi neveit s még így kezdetben kikérdezzük az illetőket a tárgyak készitési és használati módjáról, részeinek elnevezéséről stb. s ezeket is feljegyezzük.

Ez alatt már rendszeren híre megy, hogy miket keresünk s a falubeliek részint maguk hoznak helyünkbe mindenféle elképzelhető holmit, részint meghívják házukhoz. A jég tehát meg van törve; most nyakunkba vesszük a falut s minden valamire való házba benézünk. Hogy hol fogunk valamit találni, azt előre nem lehet megmondani. Legkiadósabbak szoktak lenni a régi, jobbmódú házak, melyeknek gazdája használatból kiment holmiját vagy kegyeletből tartogatta, vagy eladni restelte, sem arra nem szorult, hogy eltüzelje vagy a vasat a kovácscsal feldolgoztassa. További utunkban már természetesen válogatunk a tárgyak közül, meglévőket nem vesszük, az árakat lejebb szállítjuk, de az egész falut azért alaposan kivásároljuk. Az első jól kiválasztott s részletesen átkutatott faluból így rendszeren tekintélyes gyűjteményt állíthatunk össze s egy rakás tárgyat töviről-hegyire megismerhetünk. Nagyjában ilyenforma az eljárás a gyűjtésnél.

Ezzel azonban feladatunk még nem ért véget, mert a gyűjtésnek még egyebekre is ki kell terjeszkednie, melyek nélkül összegyűjtött tárgyainkhoz a megkivántató oekologikus-földrajzi keretet nem tudnánk megadni. Mialatt a falut keresztül-kasul járjuk, megfigyeljük a házak külsejét, belsejét, az udvart, a telkek berendezését, egymáshoz való fekvését, az utcákat, tereket, a falu képét, fekvését. Most azon leszünk, hogy legalább képen ezeket is elvigyük magunkkal. Rajzokat, de főképen fényképfelvételeket kell tehát csinálnunk a tipikusnak talált lakóház és konyha belsejéről, magáról az egész házról és pedig ajánlatos két nézetben is; mindenféle gazdasági épületről, egyet az egész telekről, látóképeket az egyes utcákról s az egész községről. Magától értetődik, hogy nemcsak egy házról készítünk felvételt, hanem többről, régiokról, újabbakról, lehetőleg minden típusról, ha szükségesnek tartjuk, a házak, kapuk stb. egyes részleteiről is. Az épületekről, különösen a lakóházról alaprajzot is kell

csinálni. Nem fogjuk elmulasztani természetesen azt sem, hogy egyes népéleti jelenségeket és pedig minél többfélét (lakodalom, mezei munkák, tilolás, gyerekjátékok stb.) meg ne örökítsünk, nem feledkezve meg a népviseletekről sem. A falu keresztül-kasul járása igen alkalmas előtanulmány arra is, hogy a lakosokat embertani szempontból is figyelembe vegyük. Kitudakoljuk a törzsökös családokat s azoknak asszonyáról, emberéről, öregéről, fiataláról, a mennyire körülményeink engedik, kétféle nézetben minél nagyobb arcképfelvételeket csinálunk anthropologiai célokból, név, életkor s a főbb leíró jellegek megjelölésével. Ha néhány mérést is végezhetünk, a mihez külön útmutatás szükséges, munkánk még becsesebb lesz.

Itt kell még megemlékeznünk arról is, hogy az utóbbi évtizedben a folklóre számára is becses anyagot (népdalokat, zenét, verseket) gyűjtöttek össze egyes szakemberek fonográffal. Ha módunkban van, erre is kiterjesztjük figyelmünket. A folklorenak és nyelvészetnek különben is sok alkalmunk leendő szolgálatot tenni hagyományok, szokások, szólásmódok, tájszók stb. feljegyzése által.

Főbb vonásokban ez az, a mit a néprajzi gyűjtés mikéntjéről és terjedelméről szükségesnek gondoltunk elmondani. Hogy a gyűjtés technikai része, akár a leírt módon, akár máshogyan csináljuk is, sok apró fogással jár, nem is kell mondanunk. Ügyes és odaadó buzgalmú gyűjtőnél azonban a gyakorlat csakhamar megszűli a kellő rutint, csak kitartása ne csökkenjen, mert bizony sűrűn fogja tapasztalni, hogy a néprajzi tárgyak gyűjtése bár sok nemes élvezettel, de sok fáradsággal és veszéllyel is jár.

Ha egy falut alaposan megismertünk s ezt ajánljuk is a gyűjtők figyelmébe, tovább folytatjuk munkálkodásunkat egy másikban és pedig lehetőleg olyanban, melynek néprajzi viszonyai hozzá hasonlóknak mutatkoznak. Itt már könnyebben megy a dolog, mert jórészt ismert viszonyok közt mozgunk s célunk most az, hogy új, vagy legalább az eddigtől bizonyos mértékig eltérő anyagot szedjünk össze. Lassankint bukkanunk rá új formákra, ismeretlen tárgyakra stb. s ezentúl csak ezek fognak bennünket érdekelni. A gyűjtést mind szélesebb területekre terjesztjük ki, míg végül a vármegye minden községét bejárta.

Tegyük fel már most, hogy az egész anyag a múzeumban

van. Ekkor következik el annak múzeális kezelése, ú. m. preparálása, leltározása és kiállítása, mielőtt már a *saporulati leltárba* időről-időre bejegyeztük, hogy hány darab tárgy — nagyjából megnevezve — érkezett be múzeumunkba, honnan, vétel, ajándék, csere vagy letétképpen-e?

A néprajzi tárgyak preparálása és jókarban tartása sokkal egyszerűbb, mint a régészeti tárgyaké, melyeknek preparálására komplikált kémiai eljárásokat eszeltek ki, mert maguk a tárgyak sem oly kényesek, hogy gondos felügyelet alatt egykönnyen bajuk támadhatna. Penész, rozsda, faragó rovarok és molyok ellen kell legtöbb esetben védekeznünk. A penész a nedves helyen tartott holmikat támadja meg; azon kell tehát lennünk, hogy ilyen helyre tárgyakat ne rakjunk. A melyiket pedig már ellepte, megtisztogatjuk s napos helyre vagy melegre állítjuk. A faragó bogarakat forró vízzel vagy alkoholikus szublimátoldattal öljük ki s az illető tárgyat, a kényesebbeket már jó eleve, lakkal bemázoljuk, a mi az esetleg bekövetkezendő megpenészedés ellen is véd. A szíjféléket ajánlatos faggyúval bekenni. Legtöbb gondot okoznak a molyok, melyek a minden néprajzi múzeumban tekintélyes csoportot kitevő ruhaféléket, de különösen a szőrméket (sapkák, szűrők, bekecsek, bundák) pusztítják nagy előszeretettel. A mindennapi életben rendszeren úgy védekezünk ellenük, eltekintve egynémely, legtöbb esetben ártatlan vagy kevésbé hatékony irtószertől (naftalin, kámfor, petroleum, timsó, növényi porok, tinkturák, szublimát), hogy ruháinkat mentől gyakrabban kiporoljuk. Ezt a múzeumban is ajánlatos követnünk, de jól tudjuk, hogy az, ilyen helyen a kivánt mértékben keresztül nem vihető. Osztályunkban hosszasan próbálkoztunk ellenük naftalinnal, dohányporral és szublimáttal küzdeni, de egyiknek sem volt meg a kellő hatása. Legbiztosabb irtószernek a szénkéneget találtuk. E célra egy 3 m³ nagyságú ónnal bélelt faládát csináltattunk, melyet a beékelt v felső szélére öntött vízzel, szorosán le lehet zárni. Ezt a ládát tele rakjuk a fertőtlenítendő anyaggal, csak a fenekén hagyunk egy kis helyet a végből, hogy oda egy mély tányért telessünk. A tányérba szivacsot helyezünk s 1 vagy 1½ kg. szénkéneget öntünk bele s a ládát lezárjuk. (Tűzzel járni ilyenkor nem szabad, mert a szénkéneg robban.) Körülbelül nyolcz nap leforgása alatt a folyadék elpárolog s a ruhákba szorult molyok (pillék,

lárva) felfordulnak. Ezt a módszert merjük ajánlani. Hogy ily módon a petéket is sikerül-e teljesen kipusztítani, nem mondhatjuk meg. A szénkénegezés után jól kiporoljuk a ruhákat s most már lehet szekrénybe aggatni őket. Ha e szekrények hermetice zárnának s ha a petéket is elpusztítottuk volna, nem kellene félnünk attól, hogy újra meg fognak jelenni a molyok. Ez azonban, sajnos, a legtöbb múzeumban nincs így s úgy gondolom, hogy több helyen szükség van az ajtók jól zárásának biztosítása végett szegélyző posztószeletek felragasztására. Hogy tehát az esetleg bejutó molyokat, melyek a repülési időben a szekrények ajtainak léczezetére telepszene, hogy az ajtó kinyitáskor a szekrénybe szálljanak, ártalmatlanokká tegyük, ajánlatos a szekrényekbe is apró üvegecskéket tenni s parafadugójukat vékonyan átfúrni, hogy így a szénkéneg állandóan lassan kiparologhasson s gázával a szekrény belsejét folytonosan betöltse. Ezeket az üvegeket természetesen időnként újra meg kell tölteni. Szénkéneg helyett a még robbanékonyabb benzín is használható. Legújabbán 3^d/₀-os vizes lysol-oldatba mártják a prémekeket és szöveteket, esetleg porlasztó-fecskendezővel hintjük be azokat.

A rozsdától való mentesítésnél tekintettel vagyunk arra, vajjon az illető tárgy vékony, kicsiny vasdarabka-e vagy pedig vaskosabb? Előbbi esetben smirgli-papirossal ledörzsöljük róla a rozsdát s utána lenolajjal, vaselinnal, sellakkal bekenjük, hogy a levegő nedvességétől elzárjuk. Ezzel azonban sajnos, legtöbbször csak féleredményt érünk el, mert a rozsdá újra kiüt a lakkréteg alatt. Ha nagyobb, kompaktabb vasdarabokkal van dolgunk s legtöbbször ez az eset, akkor a következőképen járunk el: veszünk közönséges fátéknot s belsejét szurokkal jó vastagon behúzzuk. Ezt 1 : 3 vagy 1 : 5 arányban kevert sósavas vízzel megtöltjük (mindig előbb a vizet, azután a savat öntjük bele), a szerint, a milyen erősnek mutatkozik a rozsdaréteg. Erre ügyelni kell, mert az erős folyadék a gyengébb és apróbb vastárgyat képes agyonmarni. Ebbe a vízbe behányjuk vagy beleálogatjuk a rozsdátalanítandó tárgyakat s 2—3 napig benne hagyjuk. Mikor a folyadék a rozsdát feloldotta, azt lekeféljük s lugos (mosósódás) vízbe teszszük a sav közömbösítése végett. Innen kivéve tiszta vízben megmossuk a szódától, majd tömény-alkoholba mártjuk, hogy az a vizet levegye róla vagy pedig ha megszáradt vörös izzásig hevítjük s mindkét esetben utána sellakkal behúzzuk.

Magától értetődik, hogy bizony ezt a műveletet sem tudjuk minden vastárgyan következetesen végrehajtani.

Egy más módja a rozsdátalanításnak: ennek ellenkező vegyi eljárása, t. i. a vasat szódaoldatban áztatjuk 2—3 hétig, azután spirituszsal kimossuk s terpentín, olaj és petróleum keverékével bevonjuk.

A fehérenemű-féléket, mielőtt szekrénybe helyeznők, ajánlatos kimosatni s az értékesebb kézímunkákat kartonra felhúztatni.

Ezek után következik a tárgyak leltározása. A Magyar Nemzeti Múzeum néprajzi osztályában minden tárgy elsőbben is a sorszám szerint folyó *czédulakatalogusba* iktattatik. A tárgy és czédula számának egyezni kell. A tárgyak számozása a következőképen történik: Mindenekelőtt megállapodunk abban, hogy a számot olyan helyre függeszszük vagy írjuk, a hol hamarosan megtalálható s a hol bárki is a legnagyobb valószínűséggel keresni fogja, továbbá, a honnan lehetőleg sohase fog ledörzsöltetni vagy leesni. Fára, fémre, cserépre, üvegre, bőrre cinóbervörös vízfestékkel, vékony ecsettel írjuk a számokat, de előbb helyüket fa-lakkal bekenjük. Ez arra való, hogy az ecsettel simán dolgozhassunk. A számok kellő nagysága és formája a leltározó ízlését fogja elárulni. Megszáradás után a számot védőlakkal áthúzzuk. Szövetre, ruhára legjobb számozógéppel ráütni a számot s ezt szintén lakkal áthúzni. Czinóberrel ezekre is lehet ugyan a legtöbb esetben írni, de ez fáradtságos munka. Ha számozógépünk nincs, selyemfonalon függő apró kemény négyszegletes vagy kerek, tintával írott kartonetiketteket akaszthatunk reájok.

Minden leltári czédulának a következő rovatokat kell tartalmaznia: A tárgy sorszáma, elhelyezése a gyűjteményben, gyűjtőjének neve, megnevezése, hazája, leírása s még egy rovat az esetleges megjegyzések számára. Hogy a tárgy leírása című rovat mit, illetve mennyit tartalmazzon, arra nézve elméletileg azt kell mondanunk, hogy annyit, a mennyiből a tárgy bármikor könnyen felismerhető s hogy a szakember tisztában legyen vele a nélkül, hogy kezébe venné. Szokásos azonban a tárgyaknak vázlatos rajzát is megcsinálni. Ezt azonban nem lehet mindenkítől megkövetelni, mert túlsok munkával jár. E helyett azonban apróbb tárgyaknál megtehetjük azt, hogy csoportokban lefényképezzük őket s a csoportképet szétmetélve, az egyes tárgyak képét felragasztjuk az illető rovatba.

A czédulakatalogus elkészültével osztályunkban az egyes gyűjtőktől, ajándékozóktól vagy cserésektől beérkezett tárgyakról *törzskönyv* vezetetik. Ennek a törzskönyvnek folyószámozása van s ide iktatjuk be: hogy az illető gyűjtemény vagy egyes darab, vétel, ajándék vagy csere-e? mikor leltározatott be? ki gyűjtötte, ajándékozta vagy kitől cseréltetett? az erről szóló írásokat, a tárgy vagy tárgyak darabszámát, leltári számaikat s a gyűjteményre vonatkozó megjegyzéseket. Ilyenek pld.: hány darab pusztult el esetleg, mennyi a duplikátum, esetleg hány darabot cseréltünk el közülök stb. Ide kerül, minden jegyzés, mely a gyűjteményt ért későbbi változásokra vonatkozik. A törzskönyv folyószáma a leltári könyvbe az illető tárgyak tárgy-folyószámai mellé bejegyeztetik. Kisebb múzeumokban ez a törzskönyv el is maradhat s a fontosabb tudnivalókat a szaporulati leltárba lehet bejegyezni.

A czédulákból a tárgy a *leltári könyv*-be vezetetik. Ez sorszámozással ellátott vaskos könyv. A tárgy ebben ugyanazt a számot kapja, mint a mit a czédulán. Ebben a következő rovatokat találjuk: sorszám, (törzskönyvi szám), megnevezés, lelőhely.

Szükséges még, hogy többes (duplikátum)-leltárokat is vezessünk. Ezekbe azokat a többes példányokat jegyezzük be, melyeket cserére, vagy eladásra szánunk. Ezeknek a többes példányoknak törtszám lesz a számjuk, mely törtszámnak a számsor szerint haladó számlálója lesz az illető tárgy sorszáma, a nevezője pedig az a szám, melyet az eredeti, beleltározott tárgy visel.

A fényképekről és rajzokról ajánlatos egészen külön leltárt vezetni. Osztályunkban a fényképlemez és levonat ugyanazt a számot kapja s az egyikre „a”, a másikra „b” betű jön. A lemezre a számot ugyancsak czinóberfestéssel írjuk rá.¹

A leltározás kiváló gonddal hajtandó végre, mert ettől függ a gyűjtemény használhatósága s lelkiismeretes leltározással sok későbbi bosszankodástól kiméjlük meg magunkat és mindenkit, a ki gyűjteményünket használni akarja.

¹ A lemezek eltartására fényképészeti kézikönyvekben találunk utasításokat.

Néhány szó a múzeumok berendezéséről.

Ha a gyűjtemény ilyenformán el van kezelve, hátra van, hogy az, már akár egészben, akár csak bizonyos hányadában a közönség részére hozzáférhetővé tétessék, tanulságosan felállíttassék.

Szélesebb alapon fogva fel ezt a fejezetet, itt kellene szólanom a múzeumok épületéről és bebútorozásáról is. Úgy gondoljuk azonban, hogy ezt a részt ez alkalommal egész bátran elhagyhatjuk, sőt még e gyűjtemények berendezésének technikai oldalát sem lehet itt e rövid keretben tárgyalnunk, lévén annak százféle csinja-binja, melyek mindig előre megadott körülményekhez alkalmazandók. A múzeumi épületekről és azok bebútorozásáról különben a főfelügyelőségnek külön szakközege szolgál véleménynyel. Azt azonban nem mellőzhetjük el, hogy e múzeumok néprajzi gyűjteményeinek miként való berendezéséről legalább nagy általánosságban néhány szót ne szóljunk.

Fentebb már mondtuk, hogy az lenne az ideális állapot, ha egész paraszttelkekből, minden benne élővel egyetemben, alakíthatnánk néprajzi múzeumot a szabad ég alatt, a mint ezt némely kiállításon ma már több-kevesebb hűséggel és részletességgel látni lehet, vagy a mint ezt a svédek Stockholmban (újában a norvégek és dánok is) egy gyönyörű parkban megvalósították: de erről nekünk még alkalmasint hosszú ideig le kell mondanunk s helyette interieurökkal és modellumokkal megelégednünk, a házakhoz tartozó tájat, a környezetet pedig csak képekben és mappákban mutathatjuk be. Ennyit azonban meg kell tennünk.

Az interieurök a hűség szempontjából rendesen abban a hibában szoktak szenvedni, hogy az eredeti nagyságnál kisebbre csinálják őket s hogy egyik oldaluk, mely a néző felé fordul, el van hagyva, miáltal elesik az a hatás, melyet egy zárt helyiség gyakorol az emberre s így inkább egy nagy skatulya benyomását keltik. Ezt tehát, a mennyire módunkban van, kerülnünk kell. Egy ilyen interieurnek az lévén a feladata, hogy, a mennyire lehet, egy valóságos parasztház-belsőit mutasson be, mely arra a vidékre karakterisztikus, tehát elvárjuk tőle, hogy az tipikus és minden tekintetben hű legyen. Hogy ezeknek a követelményeknek megfelelhessünk, igen alaposan kell ismernünk a parasztház belső életét. Legjobb, ha mintául veszünk egyet, természetesen

nem a legmódosabbat, s azt vagy annak a kópiáját állítjuk fel, ha innen nem telik, más házából vett, de mindig csak régi bútorokkal. A kályhát vagy kemenczét, mely a szobának elmaradhatatlan s mindig meghatározott helyen álló, tehát karaktert adó bútor, melynek elhelyezkedéséhez igazodnak a többi bútorok, semmi szín alatt sem szabad elhagyni. Ügyelnünk kell arra is, hogy a szobát bútorokkal túl ne tömjük, mert az ellenére van a jó hatásnak és jóleső áttekinthetésnek. Babát legfeljebb egyet-kettőt állítsunk bele. Ellenben minden darab, a melyet berakunk, tipikus legyen s még a legjelentéktelenebbnek tetsző se hiányozzék. A szorosán vett bútorokon kívül minden egyebet hagyjunk ki a szobából. A lakóház belseje mellett szokásos és kívánatos még a konyhának, mint a ház második alkotórészének a bemutatása. Ennél megkívánjuk azt, hogy régi legyen, szabad tűzhelye legyen s minden odavaló eszköz és bútor, persze mind a maga helyén, bennefoglaltassék. Ennek az egybeállítására még nehezebb, mint a szobáé. Igen ajánlatos, ha úgy itt, mint a szobában egy darab kartonon a berendezés teljes leltárát kifüggesztjük. Képek kiállítása szintén ajánlatos.

A telek- és házmodellumok az épületek külsejével és az udvarban való elhelyezkedésükkel ismertetnek meg bennünket. Egy típusos teleknek kiválasztása sem könnyű feladat. A mint már fentebb említettük, ezeket $\frac{1}{10}$ — $\frac{1}{20}$ arányban szokás készíttetni s a nagyobb effektus kedvéért a telek konfigurációját is megcsinálthatjuk s ha szükségesnek látjuk, vagy módunkban van, az udvart apró fákkal, állatokkal, nagyobb gazdasági eszközökkel stb. is élénkíthetjük. Ajánlatos azonban ez esetben, ha helyiségünk nem pormentes, fedett helyen tartani őket. E mintákat úgy készíttessük, hogy fedelüket le lehessen venni. A belső bebútorzás megcsináltatása felesleges, mert semmit sem érő. A magyarázat szempontjából azonban óhajtható, hogy mindegyik mellett ott legyen a fényképe, alaprajza s ha lehet, egy-két metszete is. Hogy más épületek és telkek képeinek kiakasztása is kívánatos, szinte fölösleges mondanunk. Lehet látni olyan házmintákat is, melyeknek egyik oldala hiányzik, hogy belsejökbe lehessen látni, vagy olyanokat, melyek hosszanti irányban keresztül vannak vágva s így erősítve fel a falra: ezek azonban izléstelenek és nem igazak. Más az, ha ilyen sík- vagy lapformában a különféle alakú homlokzatokat stb. akarjuk bemutatni.

A népviseletet, hacsak tehetjük, fejjel ellátott babákon mutassuk be. A babákat fényképek után készíttessük, hogy azok, annyira a mennyire, a típust is visszaadják. Ha jó fejet nem tudnánk csináltatni, inkább hagyjuk fej nélkül őket. Ezek olyanok legyenek, hogy karjuk és lábuk a csuklóban mozogjon, fejük leemelhető, kéz- és lábfejük lecsavarható legyen. Minden baba mellé oda kell tenni a fényképét s egy darab papirosra fel kell sorolni a rajta levő ruhadarabokat. Babamodelleket ne csináltassunk. A babákra nem rakott ruhaneműek külön szekrényekbe jönnék.

A gyűjtemény természetes csoportokban, pld. gazdasági eszközök, szövő-fonó szerszámok stb. is állítható fel. Az egyes csoportokon belül földrajzi vagy nemzetiségi alapon keresztül vitt szétválasztásnak csak akkor van helye, ha az határozottan éles. Kiállított gyűjteményeinknek legelső célja lévén közönségünk oktatása, minden módon azon kell lennünk, hogy annak felállítása minél áttekinthetőbb, minél tanulságosabb legyen. E végből ne sajnáljuk a felírásokat, ne különösen a mindenfajta illusztrációt (fényképeket a falakon, forgatható keretben, esetleg megnagyítva és kiszínezve diaposzitivákat és sztereoszóópokat) a különféle foglalkozásokról népszokásokról stb. A csoportokban való felállítás mellett arra kell törekednünk, hogy minél több ú. n. biológiai csoportot mutassunk be. A szövés-fonásnál a bemutatást pld. a nyersanyag, kender, len, gyapjúval kezdjük, végig kísérik őket a feldolgozószerszámok és műveletek hosszú sorozatán, egészen addig míg belőlük szövet vagy ruha lesz. Különösen hálás térrétek ebben a tekintetben a kevésbé ismert apró népmesterségek.

Egyet különösen figyelmébe ajánlunk szaktársainknak a felállításnál, hogy t. i. munkájukban minél kevesebb vagy egyáltalán semmi szöveget se használjanak s minden tárgyat lehetőleg úgy helyezzenek el, hogy az helyéből könnyen elmozdítható legyen. Ezek a tárgyak a tudomány részére akkor fognak legtöbbet érni, ha minél gyakrabban kézbe veszik őket.

Az egész múzeumot végül tájrajzi-földrajzi keretbe kell helyezni, hogy legalább a képes ábrázolások segítségével megadjuk némileg azt a természetes környezetet, melyben életük lefolyik s melyből őket kiszakítottuk. Föld és nép, földrajz és néprajz, nem szakítható el egymástól. Ennek a tájrajzi keretnek tehát mintegy bevezetésül kell szolgálnia a néprajzi gyűjtemény-

hez. E célból be kell mutatnunk a megye politikai és hegy-vízrajzi térképét. Ez utóbbit, ha lehet, domborműben, az emberi telepek megjelölésével. A domborzati viszonyok illusztrálására igen hatásosak a földrajzi szelvények, képek és fényképfelvételek. Nem szabad megfeledkezni a földtani, ipari és gazdasági térképekről sem. Elmaradhatatlan egy néprajzi-nemzetiségi térkép, melyhez csatolandók a vallási, művelődési, népsűrűségi, szaporodási és egyéb népleíráshoz való térképek. Minél bővebben kell kiállítanunk látóképeket az egyes falvak fekvéséről, utczáikról, udvaraikról. Ezek különösen növelik a közönség érdeklődését. E célra régi képek is jó szolgálatot tesznek. Be kell mutatnunk néhány községnek tagosítás előtti határtérképét, egy pár falunak s a különböző telekformáknak alaprajzát s végül minél több anthropologiai képet a megyét lakó népesség különböző községeiből s csak ezek után következzen maga a tárgyi gyűjtemény.

Kik és hogyan lehetnek szolgálatára a magyar néprajznak ?

Mindenhol olvassuk s tudjuk is mindnyájan, hogy hazánk néprajzilag mennyire klasszikus ország. A multban is, a jelenben is többféle népfaj lakott e földön. A magyar mellett Európa három fő népcsaládja a román, germán és szláv van itt képviselve, körülöttünk idegen népek, nemzetiségeink vérrokonai laknak. Földrajzi helyzetünk s vele együtt történetünk szülte ezt a tarkaságot s ugyancsak ezeknek köszönhetőek azok a néprajzi hatások is, melyek hazánk népeit történetünk legrégebb szakától kezdve mai napig érték s a melyek a jövőben is nem kisebb mértékben érne fogják. Ezek a népek a művelődésnek, a polgárosultásnak igen különböző fokozatain állanak. Közhelylyel élve, Nyugat, Kelet és Balkán egyaránt feltalálható nálunk minden jellegzetességével együtt. De ez a tarkaság mindinkább egyszerűsödik s néprajzi kaleidoszkopunk apró sokszínű szemecskéi mind nagyobb és nagyobb s egyre színtelenedő foltokba olvadnak össze. A túlságig vitt józanság, korunknak e folyton terjeszkedő betegsége a falut is kezdi hatalmába ejteni, irtja a tradíciókat s kiöli a meleg és igaz falusi kedélyéletet, melynek elveszése egyik legfájóbb csapásunk. Anyagi és szellemi kultúránk egyaránt

pusztul, pusztul ijesztő rohamossággal. Sok helyen már túl vagyunk a tizenkettedik órán, de másutt még bő anyag kínálkozik. Kincsek ezek, a melyek az útszélien hevernek, csak fel kell szednünk őket. De erre sokaknak munkája kívántatik. Ez a munka sem nagy fáradtságot, sem hosszabb előtanulmányt nem kíván, mindenki részt vehet benne a ki a népeleti jelenségek iránt érdeklődik. Elsősorban gyűjtőkre van szükségünk. Ilyen természetű munkálkodásra azok vannak mintegy predesztinálva, kiket élethivatásuk a nép közé szólított s itt legelől a papok és tanítók. Ők öntudatlanul etnográfusokká válnak a nép között a szüntelen benyomások hatalma alatt s csak kevés jóindulat szükséges, hogy e benyomásokat a tudomány számára átszolgáltassák. Nemcsak adatokat nyújthatnak a népbűvárok különböző fajtáinak, hanem egész összefoglaló monografikus leírását is adhatják községüknek és környékének. Mintául szolgáló munkákban nincs hiány. Egyesek érdeklődnek a nyelvjárás, tájszók, népdalok, mondák, babonák, szokások stb. iránt, mások figyelmét pld. a lakás, gazdálkodó mód, viselet vagy a népipar valamelyik ága, faragás, hímzés stb. köti le: mindkettőnek módja van, hogy megfigyeléseit és gyűjteményét illetékes helyen megörökítse, értékesítse. Mindazok, a kikre ez e dolog tartozik, köszönettel és hálával fogják azokat fogadni. Gondoljunk csak a multa, mit vesztettünk eddig! Meg kell itt említenem, hogy az irodalomban felsorolt „Volkskunde”, Kaindl tanártól papok és tanítók részére iratott. Sajnos, hogy eddig csak a tanítóképzőkben szentelnek néhány órát lelkesebb férfiak a néprajznak. Jelentős szolgálatára lehetnek a néprajznak a falusi orvosok és gyógyszerészek a népi orvoslásmódok és gyógyítószeres tanulmányozása révén (Ethnobotanika). Példák itt is vannak előttünk; gazdászok, erdészek a primitív gazdálkodásmódok és szerszámok ismertetésével és egybegyűjtésével, mérnökök a parasztépítkezés tanulmányozásával. Íróink újabb időben különösen tárczáokban, elbeszélésekben bőséges helyet juttatnak ugyan a népeletnek, de pld. a régiék mértékét megütő népszínművet ma már nem produkálnak. Kívánatos volna, hogy íróink egészségesebb szempontból néznék népünk életét s minél több igaz leírást nyújtanának annak egyes megnyilvánulásairól. Becsesadalékokat szolgáltatnának így népszichológiánkhoz. Sokat tehetne e tekintetben az iskola, mely különösen a földrajzi és magyar nyelvi oktatás keretében a szülőföld és anyanyelv szeretetére

(kirándulások, dolgozatok, pályatételek) nevelné és buzdítaná az ifjúságot. Jó példával jár elől e tekintetben a nagyenyedi Bethlen-collégium.¹ Egy-egy vidéki középiskola maga egy kis néprajzi gyűjtő sereg, népnyelvre, tárgyi néprajzra, folklorera egyaránt, csak fel kell használni akarni s nem egy lelkes munkás fog belőlük kikerülni, ha ebben az irányban vezetjük őket. A Magyar Földrajzi Társulat régebben minden évben tűzött ki pályadíjakat vidéki középiskolák tanulói részére szülőföld-ismertető dolgozatra. Ezt a Magyar Néprajzi Társaság is megtehetné.

Művészek és rajztanítók újabban mind sűrűbben keresik föl a falvakat egyéb czélok mellett diszitő motívumok gyűjtése kedvéért is. Különösen ez utóbbiaknak igen hálás és gazdag terület kínálkozik itt s bár minél többen szegődnének e rendszeres alapon keresztül viendő munka szolgálatába.

A népdalnak és zenének, továbbá a tájszólásnak megörökítésére pompás eszközt nyertünk a fonográfban. Ezt is minél nagyobb mértékben igyekezzünk felhasználni.

Az elszaporodott műkedvelő fotográfusok, különösen turisták buzgalmát is ki kell használnunk célunk érdekében.

A néprajzi tárgyak iránt hatalmasan neveli az érdeklődést egy kisebb körre szoruló privát gyűjtemény. Azokat, a kiknek módjuk van, buzdítsuk ilyenek egybeállítására. Hölgyeinkre szép feladat vár a női kézimunkák terén. Mindegyikben egy-egy munkást nyerünk ügyünknek s esetleg a jövőben adományozót vagy letéteményezőt múzeumunknak. De egyáltalában mindenkit, a kinek csak módjában van szolgálatára lenni a magyar néprajz ügyének, bárminemű élethivatása vagy társadalmi állása legyen is, buzdítsunk és használjunk fel. A vidéki néprajzi múzeumok gondozói pedig kötelességüknek fogják ismerni, hogy egybegyűjtött anyagukat szisztematikusan feldolgozzák s ha egyéb helyen nem, a Magyar Nemz. Múzeum néprajzi osztályának Értesítőjében gazdagon illusztrálva közreadják.

Néprajzunk ügyének szolgálatához tartozik végül, hogy minél többen belépjünk a Magyar Néprajzi Társaságba, mely társaság elsősorban a magyar néprajz művelésére alakult s 6 korona évi díjért 10 vaskos füzetrel szolgál.²

¹ l. Ért. 1904. 287. l.

² Sági János: Néprajzi kincseink gyűjtése. Keszthely. 1905.

IRODALOM.¹

Hazai vonatkozású művek.

1. BALOGH PÁL: Népfajok Magyarországon. Budapest, 1902.
2. BÁTKY ZSIGMOND: Magyarország néprajza. Budapest, 1905.
(GYÖRGY ALADÁR: A föld és népei. V. k.-ben.)
3. DR. BÁTKY ZSIGMOND: Mángorló lapiczkák. A M. N. Múz. Népr. Oszt.-ban. Ért. 1905.
4. BÉKEFY REMIG: Kéthely és környékének néprajza. Pest, 1884.
5. BELULESZKÓ SÁNDOR: Pirostojások. Ért. 1905.
6. BELLOSICS BÁLINT: A hetési faház. Ethn. 1897.
7. BIKESSY J. Heinbucher, Edler von: Pannoniens Bewohner in ihren volksthüm. Trachten auf 78. Gemäld etc. Wien, Graz, 1820.
8. DR. BONCZ ÖDÖN: Vázlatok a magyar viselet történetéből. A. É. 1885—86. évf.
9. BÜNKER, RAJMUND: Das ethnogr. Dorf der Millen. Ausstellung. W. M. 1897.
10. BÜNKER, RAJMUND: Das Bauernhaus in der Heanzerei. W. M. 1895.
11. BÜNKER, RAJMUND: Das Siebenbürg. sächs. Bauernhaus. W. M. 1899.
12. BÜNKER, RAJMUND: Herde und Öfen in der Mill.-Ausst. (Z. d. V. f. V., 1899.)
13. COMSA, DIMITRIE: Album artistic repr. 284. brod. și țesături după orig. țăr. Sibiiu, 1905.
14. COSMA, MINERVA: L'ornament national roumain 1905. Nagyszeben.
15. CHOLNOKY JENÓ: Magyarország néprajzi térképe. $\frac{1}{2.400.000}$
(Kogutowicz és Tsa: Kézi földrajzi atlas. Budapest, 1904.)
16. CSEHÉLY ADOLF: A magyar díszítő-stílus tanítása a középiskolákban. Székelyudvarhely, 1904.
17. DR. CZIRBUSZ GÉZA: A délmagyarországi bolgárok ethnologiai magánrajza. Temesvár, 1882.

¹ Csak a legszükségesebb — első sorban tárgyi-néprajzi — munkák felsorolására szorítokozunk, azokra, a melyeket vidéki múzeumok részére is érdemes beszerezni. Az egyes tárgyi csoportok irodalmi feldolgozásmódját illetőleg az Ethnographiában és ennek mellékletében egy-két dolgozatra is utalunk.

18. DIENER JÓZSEF: A magyar parasztmajolika. M. I. 1891.
19. DIVALD KORNÉL: Sáros vm. szövött emlékei. Budapest. (K.-nyomat a M. I. 1905. évf.-ból.)
20. DÖMÖTÖR LÁSZLÓ: Az aradmegyei hímzés. M. I. 1899.
21. FLEISCHER, MICHAEL: Muster von Leinenstickereien Sächs. Bäuerinnen aus dem Nösner Gau. Besztercze, 1903—904.
22. GAUL KÁROLY: Hazánk házi faipara. Budapest, 1902.
23. GRÓH ISTVÁN: Magyar díszítmények. Budapest, 1905.
24. GÖNCZI FERENCZ: Muraköz és népe. Budapest, 1895.
25. HERMAN OTTÓ: A magyarság arcza és jelleme. Budapest, 1902.
26. HERMAN OTTÓ: Magyar pásztoemberek remeklései. Ethn. 1892.
27. HERMAN OTTÓ: Ösfoglalkozások köréből. Bpest, 1899. (Kiadja a Kir. Magy. Term.-tud. Társulat.)
28. HERMAN OTTÓ: A magyar halászat könyve. Bpest, 1887.
29. HERMAN OTTÓ: Ősi nyomok a magyar népies halászatban. Budapest, 1885.
30. HERMAN OTTÓ: Ösfoglalkozások. (K.-nyomat az Ezredéves Orsz. Kiáll. nagy jelentéséből.)
31. DR. HERRMANN ANTAL: Az 1893-ik évben végrehajtott cigányösszeírás eredményei. Budapest. (Orsz. Statiszt. Hivatal kiadása.)
32. HUNFALVY PÁL: Magyarország ethnographiája. Bpest, 1876.
33. HUSZKA JÓZSEF: Magyar díszítő styl. Budapest, 1885.
34. HUSZKA JÓZSEF: Magyar ornamentika. Budapest, 1898.
35. HUSZKA JÓZSEF: A székely ház. (Függelékül az árjak és ugorok érintkezése FIÓK KÁROLYTÓL.) Budapest, 1895.
36. DR. JANKÓ JÁNOS: Az ezredéves orsz. kiállítás néprajzi faluja. Budapest (k.-nyomat), 1898.
37. DR. JANKÓ JÁNOS: A balatonmelléki lakosság néprajza. Budapest, 1902.
38. DR. JANKÓ JÁNOS: Torda—Aranyosszék—Toroczkó magyar (székely) népe. Budapest, 1893. (A Földr. Közl. 1893. évf.-ban.)
39. DR. JANKÓ JÁNOS: Kalotaszeg magyar népe. Bpest, 1892.
40. DR. JANKÓ JÁNOS: Adatok a bács-bodrogmegyei sokaczkok néprajzához. Budapest, 1896.
41. DR. JANKÓ JÁNOS: Magyar típusok a Balaton mellékéről. Budapest, 1900. (A M. N. Múzeum kiadása.)

42. DR. JANKÓ JÁNOS: A magyar halászat eredete. Budapest, 1900.
43. JASCHKE, FRANZ: National-Kleidertrachten und Ansichten von Ungarn etc. Wien, 1821.
44. JEKELFALUSSY JÓZSEF: Az ezredéves magyar állam és népe. (A népesség ethnographiája, írta HERRMANN ANTAL.) Budapest, 1896.
45. KOVÁCS JÁNOS: Szeged és népe. Szeged, 1901.
46. LANG MIHÁLY: A munkaszeretetre való nevelés módja. Budapest, 1900.
47. DR. LÁZÁR ISTVÁN: Alsófehér vm. magyar népe. Nagyenyed, 1896.
48. LAY, FELIX: Südslaw. Ornamente. Esseg. 1871. stb.
49. LÓSY JÓZSEF: Anthropologia. Pozsony, 1902. (A Stampfel-féle tud. zsebkönyvtár-vállalatban.)
50. DR. MOLDOVÁN GERGELY: Alsófehér vármegye román népe. Nagyenyed. 1899.
51. DR. MUNKÁCSI BERNÁT: A magyar népies halászat műnyelve. (K.-nyomat az Ethn. 1893. évf.-ból.)
52. NAGY GÉZA: A magyar viseletek története. Budapest, 1900.
53. NÉCSEY ISTV.: Felsőmagyarországi meritőedény. Ért. 1901.
54. Osztrák Magyar Monarchia Írásban és Képben. I—XXI. k.
55. DR. PÁPAI KÁROLY: Csepel-sziget és lakói. (K.-nyomat a Földr. Közl. 1890. évf.-ból.)
56. DR. PÁPAI KÁROLY: Karancs és karancsalji palóczok. (K.-nyomat a Földr. Közl. 1891. évf.-ból.)
57. DR. PÁPAI KÁROLY: Palócz faház. Ethn. 1893.
58. PECHÁNY ADOLF: A felvidéki tót népről. (Földr. Közl. 1901.)
59. PENTSY I.; SZENTGYÖRGYI L.: Kalotaszegi varrottas album. Kolozsvár.
60. PRÓNAY GÁBOR BARÓ.: Vázlatok Magyarhon népéletéből. Pest, 1855.
61. DR. PULSZKY KÁROLY: A magyar háziipar diszitményei. Budapest, 1878.
62. RÉTHEY FERENCZ: A magyar szt. korona ethn. térképe az 1880. évi népszámlálás után. $\frac{1}{1.500.000}$ Pest.
63. SCHULLERUS GUSZTÁV: Az erdélyrészi szász parasztudvar és lakói. Nagyszeben. 1896.
64. DR. SEMAYER VILIBÁLD: Bánffy-Hunyad magyar lakosságának somatologiai vázlata. Ért. 1901.

65. DR. SEMAYER VILIBÁLD: A szamosújvári turkajárás. Ért. 1903.
66. SIKORSZKA-ZSOLNAY JULIA: Régi magyar himzések. Budapest, 1898.
67. DR. SZENDREI JÁNOS: A magyar viselet történeti fejlődése. Budapest, 1905.
68. SZÁSZ PÓRNÓK lenhímzéseinek mintái. Nagyszében, 1896.
69. SZINTE GÁBOR: Kopiafák. Ért. 1901.
70. TARCZAI GYÖRGY: Sóvári csipke. (U. ott, 1904.)
71. TOPINARD PÁL DR: Az Anthropologia kézikönyve. Budapest, 1881. (A Kir. Magy. Term.-tud. Társulat kiadása.)
72. WARTHA VINCZE: Az agyagipar technológiája. Budapest, 1892.

Általános érdekű munkák.

1. ANDREE, RICHARD, DR.: Braunschweiger Volkskunde. II. kiadás. 1901.
2. ANDREE, RICHARD, DR.: Ethnographische Parallelen und Vergleiche. Stuttgart. 1878.; Leipzig, 1889.
3. HOTTENROTH, FRANZ: Deutsche Volkstrachten. Frankfurt a/M. 1900.
4. KAINDL, FRANZ, DR.: Die Volkskunde, ihre Bedeutung, Ziele und Methode. Leipzig—Wien, 1902.
5. MEYER, CL. H.: Deutsche Volkskunde. Strassburg, 1898.
6. PESCHEL, OSCAR: Völkerkunde. VII. Aufl. Leipzig, 1897.
7. SCHURTZ, HEINRICH, DR.: Völkerkunde. Leipzig—Wien, 1903.
8. SCHMIDT, E., DR.: Anthropologische Methoden. Leipzig, 1888.
9. SCHWINDRAZHEIM, OTTÓ: Deutsche Bauernkunst. Wien, 1904.
10. DR. SEMAYER VILIBÁLD: Az ember faji sajátágai. (Műveltség Könyvtára II. k. *Az ember*. Athenaeum, 1905.)

Rövidítések:

- Ethn.** = Ethnographia. Budapest.
- Ért.** = A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának
Értesítője. Budapest.
- A. É.** = Archaeologiai Értesítő. Budapest.
- M. I.** = Magyar Iparművészet 1885—1895., innen kezdve
Művészi Ipar. Budapest.
- M. Nyr.** = Magyar Nyelvőr. Budapest.
- G. Sz.** = Gazdaságtörténeti Szemle. Budapest.
- W. M.** = Mitteilungen der Anthrop. Ges. in Wien. Wien.
- Z. f. ö. V.** = Zeitschrift für österreichische Volkskunde.
Wien.
- Z. f. E.** = Zeitschrift für Ethnologie. Berlin.
- V. d. B. G.** = Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für
Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Berlin.
- Z. d. V. f. V.** = Zeitschrift des Vereins für Volkskunde.
Berlin.
- M. f. d. V.** = Mitteilungen aus dem Museum für deutsche
Volkstrachten. Berlin.
- Br.** = Brandenburgia. Berlin.
- M. d. G. M.** = Mittheilungen aus dem Germanischen
Museum. Nürnberg.
- A. f. A.** = Archiv für Anthropologie. Braunschweig.
- Gl.** = Globus. Braunschweig.
- I. A.** = Internationales Archiv für Ethnographie. Leyden.
- Č. L.** = Český Lid; Sbornik věnovaný studiu lidu českého
v Čechách, na Morave ve Slezsku a na Slovensku. Praha.
- N. Sb.** = Národopisný Sbornik Česko-slovansky. Praha.
- Č. O.** = Časopis Olomutzi. Olmütz.
- Zb.** = Zbornik. Zagreb.
- L.** = Lud. Warszawa, Krakow, Lwow.
- W.** = Wisla miesiecznik geograf. etnograficzny. Warszawa.
- Zs. Szt.** = Zsivaja Starina. Szent-Pétervár.
- Ösfogl.** = Herman Ottó: Ösfoglalkozások. Budapest.
- O. M. M. I. K.** = Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és
Képen. Budapest.
- Braungart: Die Ackerbau Geräte** = — in ihren prak-

tischen Beziehungen wie nach ihrer urgeschichtl. u. ethnogr. Bedeutung. Heidelberg. 1881.

Schultz: D. L. = Deutsches Leben im XIV—XV. Jh., Familien-Ausgabe. Leipzig. 2 kötet.

Bartels: Der Bauer = — in der deutschen Vergangenheit. Leipzig, 1900.

D. B. = Schwindrazheim, Deutsche Bauernkunst. Wien, 1904.

Br. V. = Andreè Rich.: Braunschweiger Volkskunde. Braunschweig. I. kiad. 1896. II. kiad. 1901.

N. V. = Národopisna Vystava Českoslovanska. Praha.

Hucz. = Szuchiewicz Wlad. Huczulszczyzna. Krakow 1902.

Országos Széchényi Könyvtár

I. CSOPORT.

Gazdálkodás

„Magyarország par excellence földművelő állam.“ Ezt a már szálló-igévé lett és el kell ismernünk, találó mondást úton-útfélen hallani nálunk. Természeti viszonyaink folyománya az, hogy lakosságunk túlnyomó nagy részének ma is a földművelés s a vele kapcsolatos állattenyésztés a megélhetési forrása. Hogy ennek a foglalkozásmódnak népünk egész ethnikumára kiható, mély jelentősége van, úgy hiszszük, nem kell bővebben fejtegetnünk. Itt bennünket, mint múzeológusokat, csak azok az eszközök foglalkoztatnak, melyeket népünk e kulturmunkájában használ, hogy bennük a földművelő nép életmódját visszatükröztessük. Az itt bemutatott anyag azt természetesen csak korlátolt mértékben engedi meg.

Azt a mondást, hogy földművelő állam vagyunk, meg kell toldanunk még azzal, hogy primitív földművelők vagyunk, mert gazdálkodásunk ma is régi csapásokon halad. Ez a foglalkozásmód különben is olyan természetű, hogy konzervatív hajlamokat, a hagyományokhoz való szívós ragaszkodást fejleszt ki a népekben s ha hozzáveszszük még ehhez, hogy a magyarságnak s a németet leszámítva minden nemzetiségünknek jellemében meg van az a vonás, hogy nem szeret töprengeni, újításokat kitalálni, hogy sorsán fordítson, hanem inkább beletörődik, részben már megtaláltuk az okát ennek az elmaradottságnak. Ezzel a kezdetleges állapottal vele jár a kezdetleges szerszámok használata is. Ámbár az átváltozás ezen a téren is rohamos az utolsó évtizedek alatt, mindamelllett ilyenekben még sincs hiány. Találunk még

elég olyan földmívelő-szerszámot hazánkban, mely bátran beleillenék két-három évszázaddal korábbi időbe is. Érdekes megfigyelnünk, hogy a mint tőlünk délre a Balkánra, vagy keletre Oroszország felé megyünk, mind sűrűbben találkozunk e szerszámokkal, míg nyugot felé tartva, már csak a múzeumokban láthatjuk őket. Ez tehát néprajzi szempontból örvendetes jelenség, a mit haladottabb népek méltán irigyelnek tőlünk. De még örvendetesebb az, hogy ilyen szerszámokat nemcsak néhány félreeső országrészben, hanem majdnem mindenütt lehet még gyűjteni. Ha pedig az itt mutatóba közölt táblákat átlapozzuk, úgy fogjuk találni, hogy azok az egész országban mindenütt meglehetősen ugyanazok, legfeljebb egyes vidékeken mentek ki némelyek a divatból, vagy honosodtak meg újak. Más szavakkal kifejezve, gazdálkodásmódunk a maga primitívségében egész hazánkban meglehetősen egyöntetű, mely körülmény nem kedvezett új fajta szerszámok létrejöttének. Szerszámfajtában szegények, de formákban gazdagok vagyunk. Talán igazunk lesz némi tekintetben, ha azt állítjuk, hogy ebben jelentős része van hazánk egyöntetű földrajzi-domborzati, talajbeli, éghajlati viszonyainak. Vegyük csak tekintetbe, hogy azok a területek, melyeknek lakói kizárólag földmívelésből élnek, u. m. a Nagy-Alföld, Dunántúl s Erdély egy része, hazánk földjének több mint felét, népesség tekintetben több mint háromnegyedét teszik, hogy azok általában síksági természetűek, melyeknek fizikai viszonyai ide s tova egyezők. Ne felejtjük azt sem, hogy a földnek eke alá fogása hegyvidéken lakó nemzeti-seégeinknél csak az utolsó évtizedekben indult meg nagyobb mérvben.

Néprajzi szempontból becsessé teszi e szerszámokat még az is, hogy azok legnagyobb része házi gyártmány, tehát a készítő nép százados gyakorlat szerint maga fundálta vagy alakította át s nem a gyáros vagy iparos találta ki őket s ez bepillantást enged képességébe, izlésébe. E szerszámok túlnyomó részben fából vagy egyáltalán növényi anyagból készülnek s így tág teret engednek a faragó-, díszítőművészetnek. Nincsenek is híjával nekik, mint az ábrák mutatják. Csak épen felemlítjük, hogy a fa megmunkálásában, díszítésében, továbbá különféle faszerszámok kifundálásában a székelyek járnak elől. Ha e szerszámokat egy-egy vidék kisipar- vagy háziiparszerűleg kezdi készíteni, a díszítés lemarad róluk. Hogy azonban ez mennyire vérében van népünknek,

mutatja az, hogy még vasszerszámaikat is (sarló, balta stb.) kiczifráztatja a falusi kovácscsal. A tág értelemben vett gazdálkodásnál használt szerszámok gyűjteménye gazdagságánál és primitívségénél fogva minden vidéki néprajzi múzeumban előkelő helyet fog elfoglalni.

Az, hogy a táblákon több olyan tárgy van, melyek a pásztorkodás-állattenyésztés csoportban ismétlődnek, vagy olyanok, melyeket más talán oda osztott volna be, vagy esetleg máshova, jórészt egyéni fölfogás dolga.

1. Tábla.

Kéveköttő fa. A levágott kalászrendnek a szalmakötéllal kévékbe való összegúzsolásánál használják. Legtöbbször egyszerű faragatlan, másfélarasz hosszú, hegyes czövek, de néha faragott vagy vésett, mint az előttünk lévő, sőt ólmozott berakással is ékített.¹ Hazája ismeretlen. (1. ábra.)

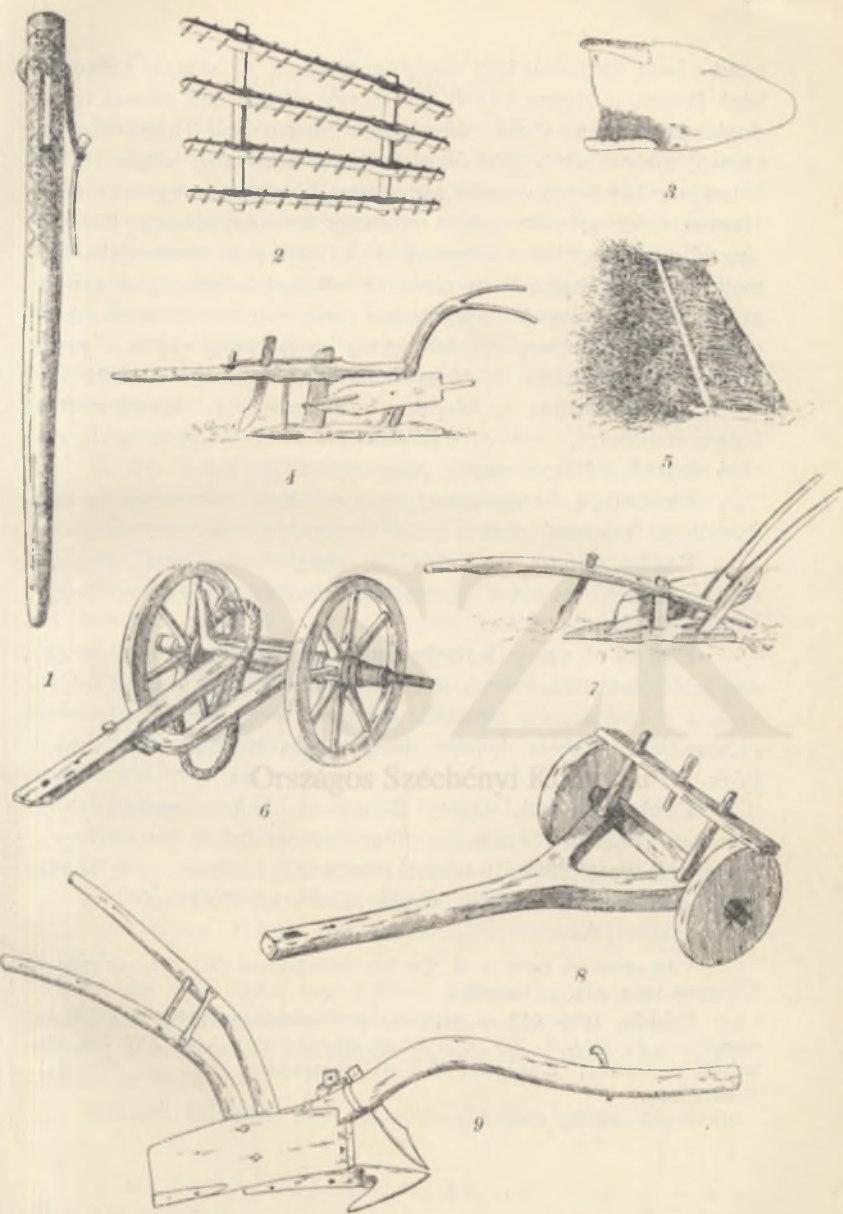
Fogas. Ősi szerszám, fafogakkal, a szántásnál támadt hantok szétfogolására. Gömör vm. (2. ábra.)

Faásó vasa; akár régészeti leletnek is beillik. Erdély. (Faásókat 1. a 2. táblán). (3. ábra.)

Faeke és pedig szarvainak állásánál fogva ú. n. bakeke. Faekének mondjuk azért, a miért a faásót faásónak, hogy t. i. összes vasalkatrésze csak a gerendelyből lelógó hosszú vasra vagy csoroszlyára és a fatalp végére erősített lapos vasra vagy ekevasra, mint két lényeges részre szorítkozik. Szerkezete a rajzból jól kivehető. Van gerendelye, mely jelen esetben egészen egyenes, ennek végén lyukak vannak, hogy a beléjük járó kakaszegbe a taliga gúzsa beakasztható legyen. Ehhez a gerendelyhez van fogva az eke többi része. Nevezetesen ide van legelői beütve és pálcikafojtóval leszorítva a hantok szétmetszésére való hosszú vas, azután jön a czimervas, mely az ekevasat szorítja hozzá, majd a fából való köldökdeszka az eketalp idekapcsolására. A gerendely vége az ekeszarvak törzsébe szolgál, mely az eketalp hátsó részéhez rögzül. A kormánydeszka, mely a felszántott hant oldaltvetésére és fordítására való, elől a köldökbe kapcsolódik, hátul az ekeszarv tövébe illik egy faszeggel. Teljesen egyenes s

¹ Szépen díszített példányok vannak lerajzolva a Ő. L. VIII. 405. o.; N. V. 228. o.; N. Šb. IV. és V. k. 36. o.

1. TÁBLA.

azért a hant fordítását igen tökéletlenül végzi. Az eketalp keskeny, ingó járású, a végére húzott s vele egy síkban álló ekevas tulajdonképpen nem más, mint egy hegyes vaspapucs.¹ Hogy ezzel az ekével, mely csak a föld felületét borotválja meg, milyen tökéletlen munkát lehet végezni, felesleges bővebben magyaráznunk. Hegyes vidék számára való s minthogy kormánydeszkája könnyű szerrel a tulsó oldalára kapcsolható, a váltóékék csoportjába tartozik.² Faekék hazánkban elmaradt vidékeken még mai nap is szép számmal vannak használatban; ma már mindinkább ritkulnak. Faekét régebben minden gazda maga faragcsált s a vasat kovácscsal csináltatta rá. Magyarvalkó (Kalotaszeg). (4. ábra.)

Tövisborona, a felszántott, elfogasolt és bevetett föld szétmorzsolására, szétboronálására. Házi készítmény, a hozzá való vesszőt vásáron veszik. Nagy-Alföld. (5. ábra.)

Eketaliga, kötőgúzszal, egészen fából, csak tengelye van vasból. A 9. számú ekéhez való. Őrség (Vas vm.). (6. ábra.)

Faeke, görbült gerendelylyel, mint a rajz tisztán mutatja más szerkezetű mint a 4. számú. Igen primitív kerülő eke. Nagy-Alföld. (7. ábra.)

Eke fa-ló vagy kabola vagy ekeszánkó. Hogy az eke a szántóföldről hazajövet a földet ne horzsolja, ne szántsa, oldalt szokás dűteni s alája ollóalakú fát tenni, hogy annak a szarván csúszszék. E kabola helyett ilyen taligát használnak Őrségen (Vas vm.). A 9-ik számú ekéhez való. (8. ábra.)

Faeke, hosszú lapos, S-alakúan hajlott gerendelylyel. Mindkét előbbtől lényegesen elütő szerkezettel és munkaképességgel. Nedvességben túlságosan bővelkedő³ földeken, ú. n. bogárhátú szántásnál használják. Őrség (Vas vm.). (9. ábra.)

¹ Az ekerészek nevei a M. Nyr.-ben többszörösen össze vannak gyűjtve. Legutóbb 1904. 411. o. Szegedről.

² G. Sz. 1898. 312. o. váltó- és kerülő-ekéről Erdélyben a XVIII. sz. végéről; O. M. M. I. K. XIV. 405. József császár ekéje; U. ott XVI. 799. régi lengyel paraszteke; Braungart: Die Ackerbaugeräthe: Taf. 43, Fig. 441. Németország.

³ L. u. ott fig. 436.

2. Tábla.

Faásó. Ősi forma, a vasásó előde. Mint a faekének, ennek is csak vége van megvasalva, lapjának nagyobbik fele fából van. Ez a vashegy rendszeren kétszárnyú s elől-hátul papucsmódjára a fára van rátapasztva és szögecselve. A szerszám lapátja szimmetrikus s mivel a nyél nem a lapát fejének közepétől nyúlik ki, kezelhetősége amannál gyatrább. Magyarvalkó (Kolozs vm.). Ilyen falapú ásók régebben egész Európában használatban voltak¹ s ma már csak elmaradottabb helyeken, főképp a Balkánon, Oroszországban találhatók fel, nálunk leginkább Erdélyben, de egyes félreeső nyugoti végeken is.² (1. ábra.)

Ugyanaz, u. onnan. (2. ábra.)

U. az. Tanulságosan mutatja, hogy az előbbi formák mi-képen fejlődtek tovább a manapság csaknem általános vasásóig. Kétoldalt szimmetrikus forma. Hegye hosszú vaskapocscsal van lapátjához fogva. Székelyföld. (3. ábra.)

Vasásó, csaknem egyenoldalú háromszögű lappal; falusi kovácsmunka, rossz, lágy vasból, miért is felül vaspántokkal van megerősítve. Magyarvalkó (Kolozs vm.). (4. ábra.)

Vasásó, a hátánál hosszabb, egyenszerű háromszögű lappal jó kemény földben való munkára. Szegvár. (5. ábra.)

U. az. igen keskeny lappal; szőlőhomlításnál használják. Nagykunmadaras. (6. ábra.)

Vaslapát, különféle apróbb szolgálatokra. Szegvár. (7. á.)

Falapát. Rendkívül esetlen formájú, nehéz munkájú szerszám, ugyanolyan célokra, mint amaz. Diósad (Szilágy vm.). (8. ábra.)

U. az, bükkfából. Mesterségesen tűzzel van hajlítva, hogy kézhezálló legyen. Havasi oláh munka. Magyarvalkó (Kolozs vm.). (9. ábra.)

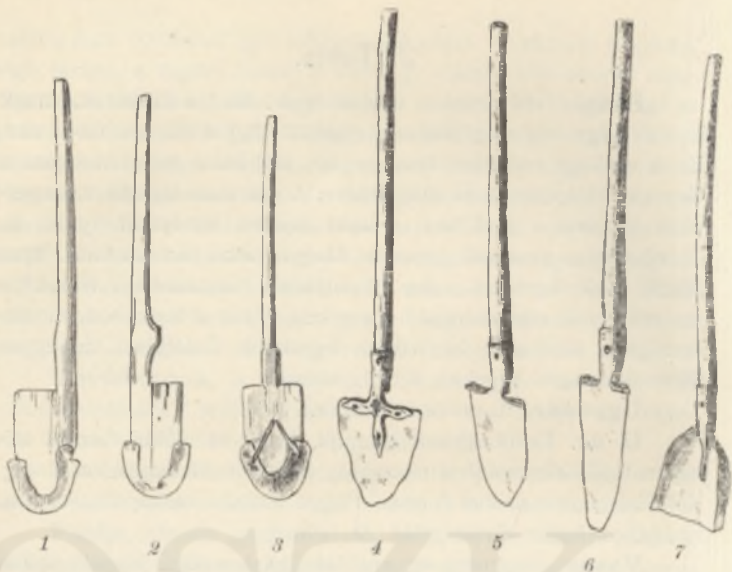
U. az, Régi fajta, nem kézhez álló lapátforma, mely a 7. számút előzte meg korban. Ugyanolyan célokra is szolgált, ma kizárólag szórólapátnak használják gabona stb. szelelésénél. Nagy-Alföld. (10. ábra.)

Kétágú falapát. Esetlen, görbe derekat szerető szerszám

¹ L. pld. Schultz: D. L. I. Hbbd. Fig. 206. a XV. sz.-ból; Č. L. X. k. 461. o. XVI. sz.-ból stb.

² Ért. 1903. 149. o. (Körmend).

2. TÁBLA.

Kizárólag ganéjhányásra használják, főképp köves vidéken, s hogy munkája könnyebb legyen, azért van lapja kétfelé metszve. Telgárt (Gömör vm.). (11. ábra.)

Falapát. A lapát nyele és feje külön fából faragva. A kettő összeillesztése tompaszögben történvén, földhányásnál igen kézhezálló szerszám. A bemutatott példányra geometrikus és virágdíszek vannak vésve. A magyarvalkói (Kolozs vm.) ev. ref. konfirmált ifjak készítenek magoknak ilyen hímzett lapátokat s temetések alkalmával sírhányásra használják. A templom hátuljában a kórus feljáró alatt tartják őket. Régebben Magyarvalkón ugyanilyen lapátokat használtak ganéjhányásra. (12. ábra.)

3. Tábla.

Tokmány, szaruból a kaszakő számára; gatyakorczba akasztva hordják. Csinosan kifaragott formáját még tetszetősebbé teszik a rajta lévő vésmények.¹ Ősi szerszáma az aratónak s úgy látszik, régebben szaruból csinálták,² esetleg kemény bőrből, de ma már fából is készítik, csinos faragásokkal díszítve;³ nem ritkán a kis esztergályos-műhelyből kerül forgalomba. Az újmódi hosszú kaszaköveknek megfelelően ennek formája is megnyúlik, hengeralakú lesz, díszítést nem kap Nagy-Alföld. (1. ábra.)

Kasza, kétmankós, vagy kacsos, vagy csikólábas; pengéje makkos megerősítéssel. Ez a megerősítési mód divatozik hazánkban kaszáinkon ép úgy, mint sok más arató-vágó szerszámunkon⁴ s ez tüstént megkülömbözteti a német kaszától, mely köpüs, nem is számítva, hogy annak pengéje is másképen áll. A magyar kasza szó a szláv *kosza*-ból ered, mely régi kultúrszáva a szlávásznak.⁵ (2. ábra)

¹ Bartels: Der Bauer. 48. o.

² Z. f. E. 1886, 133. o.

³ V. d. B. G. 1897 (103.) o.; Bosznia.

⁴ Aratószerszámok vannak közölve Ny. Európából U. o. 1890. (153.) o.

⁵ Weiss: Kostümkunde, Stuttgart 1864, 326. o. A kasza terminológiájának feltüntetésére példaképen álljon itt feljegyzésem Kalotaszegről:

Kasza.

Nyelét, mint ügyes faragók, maguk készítik, csak a pengét veszik vásáron. A penge kipróbálása: főkelléke, hogy könnyű legyen, éles legyen, megpöngetve jól *zúgjon*, vékonyan és sokáig *sivítson*. Ha a penge megfelelő, *fel-*

Vastőrök, kosárkötésnél lyukfúrásra használják. Hegykő. (Sopron m.) (3. ábra.)

Gyalázka. Az aratószerszámok csoportjába való; sás, gyékényfélék vágására szolgál. Nagy-Alföld. (4. ábra.)

Kasza, egymankós, a rendek egyenletes borítására való, rámaival. Ennek fogása egészen más, mint az előbbié. Úgy látszik, hogy tótjainknál ez a forma divatos. Nyitra és Komárom megyék határán mindenütt láthatni.¹ Érdekes volna földrajzi elterjedését tudni. Czrepálya (Bács-Bodrog m.) (5. ábra.)

Szerha vagy tetőverő. Nádas házak fedelére verik fel vele a nádat, vagy javítják ki a megrokkant fedelet. Van más formájú is. Nagy-Alföld. (6. ábra.)

Kaszakalapács, a kaszapengét kalapálják ki vele simára az üllőn. Nagy-Alföld. (7. ábra.)

Aczatoló, nyélre húzva, a bokrosodó vetésben felburjánzó gazt bökdösik ki vele. Sokféle alakú lehet. Nagy-Alföld. (8. ábra.)

Ekeösztoke, az ekevasra tapadó földet tolják le vele. Állandóan az eke gerendeje mellé van szúrva, hogy kéznél legyen. (9. ábra.)

Szénavágó. Áll egy kaszamankó-alakúlag meggörbített fanyélből s ennek végébe eresztett tipróval ellátott patkóalakú éles nyesőkésből. A tömött, kazalba rakott szénát, vagy takarmány neműt a tipróra állva és a mankóra ráhasalva az éles vassal féltényérnyi szeletekben merőlegesen levágnak, miáltal a pazarlást elkerülve, még azt is elérik, hogy az így függőlegesen és tömöt-

levődik a nyélre. Farkát karikával vagy vasköppével benne ékkel vagy fával (rajta bemélyített „czifra”) szorítják a nyélhez, makkját vagy sarkát pedig beleverik. A pengének van vászna vagy lapja, vesszője vagy orma (ormója), éle és hegye, nyelén erső és hátsó mankója. Kézbevalóságának kipróbálása: Lefektetik a földre s az első mankó átfúrt szegéhez szénaszálat vagy fonalat illesztnek, ez a „sarkig hossza jel”, majd onnan a hegyéig viszik s itt a fonal vége s a hegy között kétújjnyi távolság maradjon, a nyél pedig a földre állítva a homlokig érjen. Ha a kasza „fűnek jár” (vágja a földet), poczkot tesznek a köpű alá, a mikor a sarka lenyomódik, éle pedig felfelé kerül. Ha a penge vége nem jól jár, ugyesen meg is hajlítják. A kaszához való még az élesítő készség, az üllő, a mit kemény földbe ütnek s a penge élet a sarkánál kezdve lefelé verik, de úgy, hogy színibe legyen, mint a bicska éle. Aztán a kövel, ugyancsak a sarkánál kezdve hosszan húzva, végig fenik. Ha a kasza vászna gyenge, éle porlad s jövésbe jöve (fiatal hajtás) elreped. A vágás súlya a sarkára esik.

¹ O. M. M. I. K. XVI. 791. o. Tátravidék; W. 15. k. VIII. (lengyel.)

3. TÁBLA.

ten levágott kazaloldalt az időjárás kevésbé bántja. Jánosi (Gömör vm.). Hasonló szerszám, de némileg más alakban az Alpokban és Csehországban is otthonos.¹ (10. ábra.)

Tolókasza, a befagyott vizen a szilárdan álló nád levágására, egynyelű, egyszerű forma. Tyukod (Szatmár v. m.).² (11. ábra.)

Vasgamó, sarlója élén reczézettséggel, a vödörnek a kútból való kihúzására. Nagy-Alföld. (12. ábra.)

Akaszto kampo, kamarákban különféle, földön féltett dolgokat aggatnak rá. (13. ábra.)

Csép, szíjazással, rövidere kötött, négyszegletes hadaróval,³ néhol bizony csak nyomorult, hosszúra lógatott madzaggal felerosított, így-amúgy kinagyolt fakolonczzal.⁴ Hazánkban, különösen szegény és hegyes vidékeken még mai napig is ezzel csépelnek, sőt a zsúpozásra szánt rozsszalmát — nem is szólva habról, borsóról — így csépelik, hogy a nyomtató ló vagy gép össze ne törje. A csépek fajtái vidékenként különbözök. Tolna vm. (14. ábra.)

Gyéknényfűző tű, kosarak kötésénél használják áttűzésre. Szentés. (15. ábra.)

Tolókasza, kétnyelű, az előbbinél fejlettebb forma. Csenger. (Szatmár vm.) (16. ábra.)

Vonyogó. Derék fanyélbe hegyes vaskampó — itt-ott bizony csak fából van ma is — van ütve s ezzel húzgálják ki a szénát vagy szalmát a kazalból.⁵ Nagyalföld. (17. ábra.)

Dohányfűzőtű, a szárításra felaggatandó dohányleveleket fűzik fel vele madzagra. Szentés. (18. ábra.)

Tolókasza, az előbbinél még fejlettebb formájú, a vele való munkát is illusztrálva. Fertő. (19. ábra.)

Kaszaüllő, hegyes faczövekbe vert vasüllő. A czöveket a földbe szúrják, hogy a kicsorbult kaszaélt az üllőn egyenesre kalapácsolhassák. (20. ábra.)

¹ Braungart : Ackerbaug. Taf. 42. Fig. 387 ; W. M. XXVI. 72. o.

² O. M. M. I. K. VII., 415. o.

³ Bartels : Der Bauer. 45. o.

⁴ W. 15. k. 595. o.

⁵ W. M. XXVI. 72., a Gl. LXXXVII. évf. 156. oldalán említi egy német, hogy valamikor náluk is volt.

4. Tábla.

Szőllőmetsző kés. Régi szőlőművelő eszköz, mely nagyjában mai alakjában már a rómaiaknál használatos volt¹ s a kiktől származott át napjainkra is. Összetett szerszám, mely áll sarlóalakúan görbült nyesőkésből, melylyel a szőlővenyigék hosszúra nőtt hajtásait vagdadják el s egy baltaalaknak megfelelő részből a kiugró babukából, melylyel a nagyobb fattyúhajtásokat csapják le tőből.² Az egész országban el volt terjedve, de ma már kevés helyen használják. Nagy-Alföld. (1. ábra.)

Nádvágó. A sarlók csoportjába tartozik, pengéje vastag kovácsolt vasból való s jó erősen a nyél tengelyétől előrehaladóan görbült; végig egyforma széles s hegyén rézsút lecsapott. Megerősítésmódja eltérő többi sarlóinkétól, a mennyiben a kaszákhoz hasonlóan ősi módon makkosan fapeczekkel és vaskarikával van a rövid nyélhez fogva.³ Mint neve mondja, nádvágásra használják, főkép a Nagy-Alföldön. (2. ábra.)

Szőllőmetsző kés. Más formájú mint az első számú. Elülső részén nemesak sarlója, hanem kihasználható részében vágókése is van babukája mellett. Lelőhelye ismeretlen. (3. ábra.)

Ugyanaz. Ismét más formájú. Már hosszabb nyele elárulja, hogy nem annyira nyesésre, mint inkább vágásra való. Ezt mutatja késének rövidege és gyenge görbülete is. Babukája kicsiny, élesen kiálló, a mi biztos vágást követel. Lelőhelye ismeretlen. (4. ábra.)

Kaczor. Hegyén sarló módra görbült kés a búza közül a tövisnek, burjánnak kimetelésére. Fárasztó, rendesen fiatal lányoknak juttatott munka, a kiknek lehajolva és nem leguggolva illik naphosszat dolgozniok vele. Mennyivel könnyebb a nyeles aczatóval való gyomirtás! Zentelke (Kalotaszeg). (5. ábra.)

Szőllőmetsző kés. Egészen különös forma; a nyélből egyenesen kinyomuló széles pengéje a végén erősen görbült és előre hajolt kis sarlót hord. Temes vm. (6. ábra.)

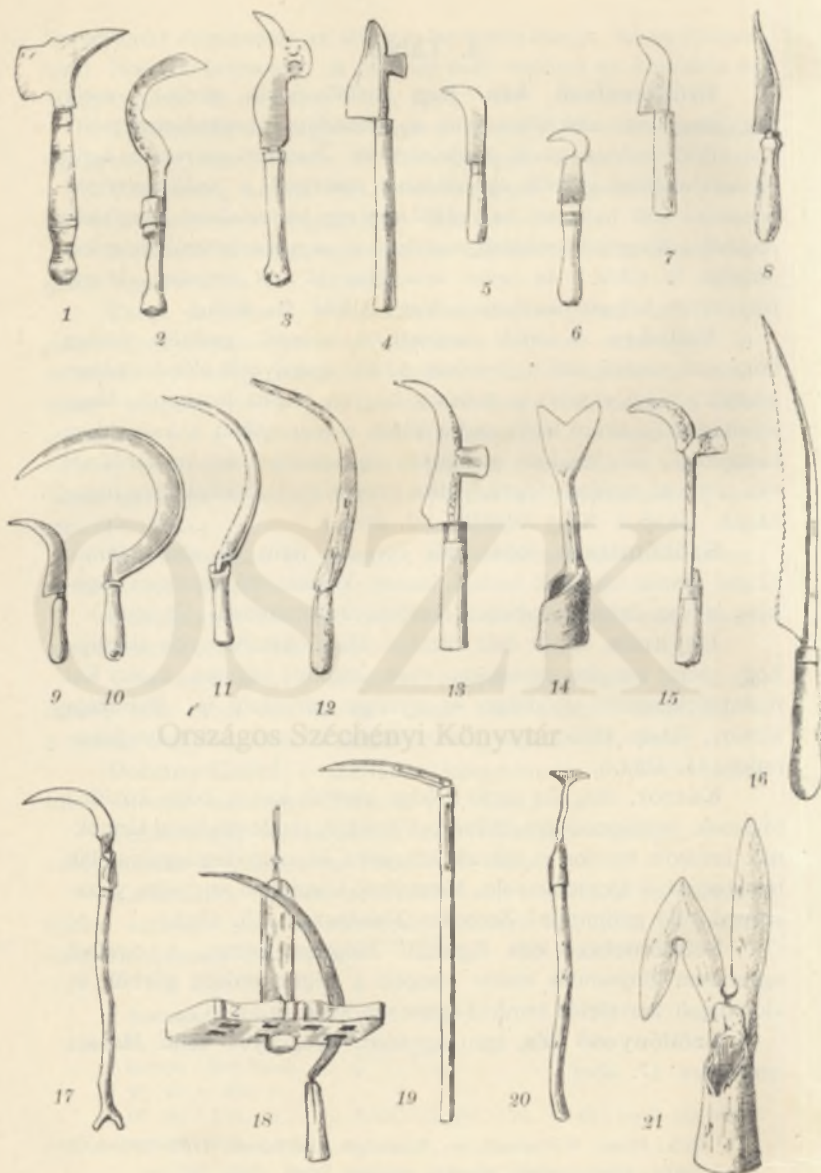
Szőllőnyeső kés, igen egyszerű szegényes alak. Hazája ismeretlen. (7. ábra.)

¹ Rich : Illustr. Wörterbuch der Römischen Alterthümer. 1862. 207. o.

² Jankó : Balatonmelléki lakosság néprajza Bpest. 1902. 266. o.

³ Herman O. : Magyar Halászat könyve. 196. o.

4. TÁBLA.

Fattyazókés, a kukoricza fattyúhajtásának lemetszésére. Nagy-Alföld. (8. ábra.)

Kaczor, sarlóalakúan görbült pengével. Erdélyi magyarság (9. ábra.)

Füvelősarló, széles, vékony, félkörnél hosszabb kanyarulatú erősen előrehajolt pengével. Fűvet vágnak vele. Közönséges. (10. ábra.)

Aratósarló, keskeny, vastag, gyengén ívelt, a nyél tengelyének vonalából alig kihajló, ráspolyos élű pengével. Gabonaratásra való. Régebben általánosan el volt terjedve egész Európában¹ s vaskorszaki leletekben többé-kevésbé az itt bemutatott alakban mindenütt sűrűn található. Ma már csak elmaradottabb országokban van meg. Nálunk főképen a rutén Kárpátokban és Erdélyben van a hazája. Mindig asszonyok aratnak vele s a magasan hagyott tarlót trágyának alászántják. Kalotaszeg. (11. á.)

Ugyanaz, kissé nyiltabb, bronzkori sarlóinkra emlékeztető hajlással. Ugyanonnan. (12. ábra.)

Szőllőmetsző kés, erősen sarlóalakú késsel, csinos bevert kovácsczifrasággal. Balatonmelléke. (13. ábra.)

Aczatoló, nyélbe ütve a gabonatóvisfélék kiirtására. Nagy-Alföld (14. ábra.) (I. III. tábla 8. á.)

Szőllőmetsző kés, rendkívül megnyúlt nyakkal, ezen erősen előrebukó sarlóval s élesen kiugró babakával. Hazája ismeretlen. (15. ábra.)

Kézi fűrész, kasza pengéjéből van csinálva, apróbb galyak lefűrészelésére. Közönséges. (16. ábra.)

Gyalázka köpús megerősítéssel, nádvágásra. Nagy-Alföld. (17. ábra.)

Sarlótartó. A sarlókat vagy így kanáltartó forma farákba akasztják vagy hegyükkel gerendahasadékba szúrják. Erdély. (18. ábra.)

Kaszúr, kaszavasból készített pengével, igen érdekes a rajzból is kivehető megerősítésmóddal; nádvágásra. Nagy-Alföld. (19. á.)

Ekeösztöke, az ekevasra rátapadt hant letisztítására. Közönséges. (20. ábra.)

Hernyózóvas. Hosszú nyélbe ütik s a vékony hajtásokról a bogarakat, hernyókat karimzsálják le vele. Nagy-Alföld. (21. á.)

¹ Ért. 1900. 13. stb. o.

5. Tábla.

Vasgereblye. köpűs megerősítéssel ; kerti munkáknál használják a megkapált föld elporhanyítására. N.-Jécsa. (Torontál vm.) (1. ábra.)

Szénagyűjtő gereblye. fából, rendszeren valami könnyű fából, sűrűn álló fogakkal, két kiczifrázott rézsútos kávéval. Székelyföld. (2. ábra.)

Törekrázó vagy, rugdaló gereblye, öt, ritkán álló, befelé görbülő nagy foggal, egyszerű kétágú villás nyéllal. Nyomtatásnál használják a törekből a szem kirázására, a mi a töreknek a gereblyével való rázása és a jobb láb sajátságos rugdaló művelete által megyen végbe. Magyarvalkó. (Kaltaszeg.) (3. ábra.)

Ugyanaz, sűrűbb fogakkal. Hazája ismeretlen. (4. ábra.)

Ugyanaz, vasból való, ritka, erősen görbült fogakkal. Szegvár. (Csongrád vm.) (5. ábra.)

Kalászhúzó gereblye, széles nagy darabot átfogó fejjel, sűrű fogakkal, három ágba hasított nyéllal. A vágás után a tarlón maradt kalászsokat gereblyélik össze vele. Czrepálya. (Torontál vm.) (6. ábra.)

Részlet gereblyenyélről Olyan vidékeken, a hol a gereblyecsinálás kizárólag háziipar s a hol a faragóművészet különben is erős virágzásban van, ezt a szerszámot sem hagyja diszitetlenül a fiatalság. Legények leányoknak czifra szénagyűjtő gereblyéket faragnak, a fogakat, a kávékat, a fejet vagy nyelet profilálják, karczolásokkal, lapos faragásokkal vagy étetett diszszel, néha festéssel ékítik. Legszebbek kerültek eddig osztályunkba a faragott faornamentika terén vezérkedő székelyektől. Példányunk bekarczolt diszítést mutat. Székelyföld. (7. ábra.)

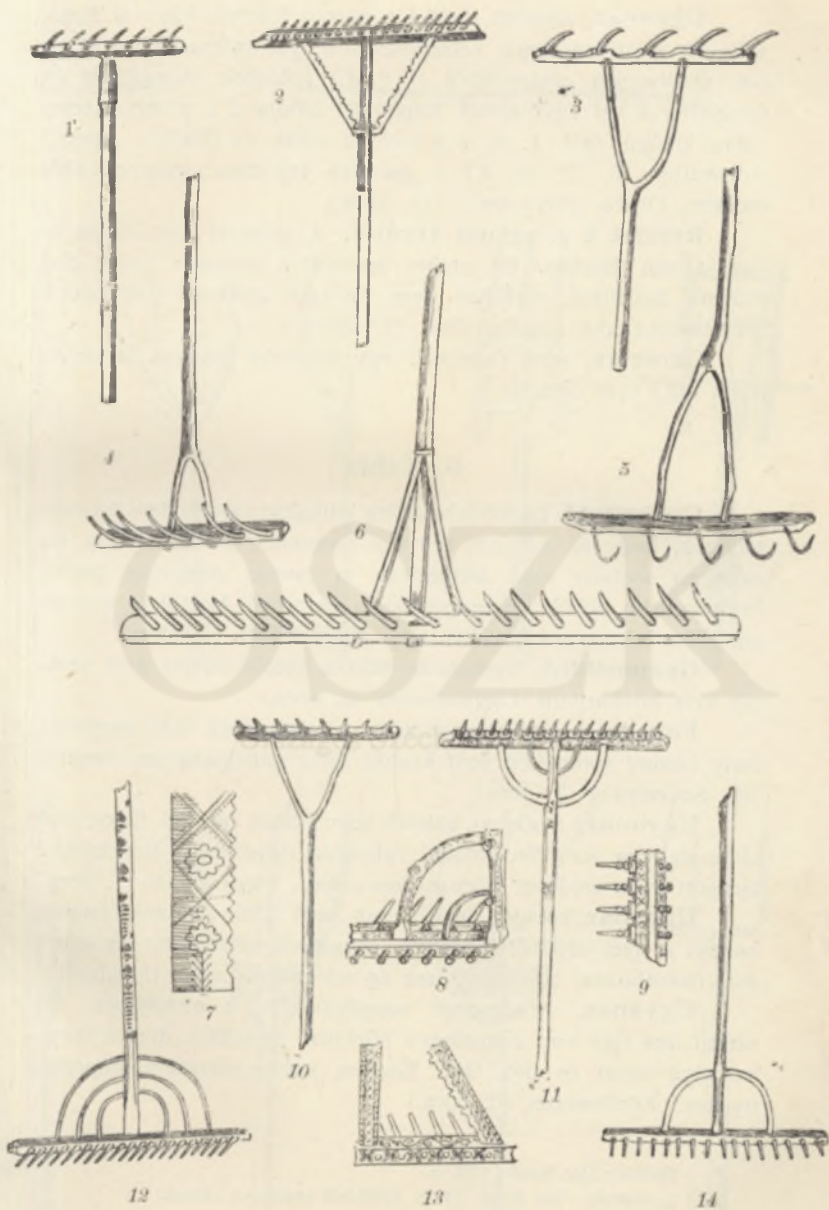
Gereblyerészlet. Mint a rajz mutatja, a nyél, a kávék, a fej, a fogak profiláltak s apró faragásokkal vannak borítva. Ugyanonnan. (8. á.)

Ugyanaz, a hol a fogak egybeillesztése és diszítése még tisztán látható. (9. ábra.)

Gereblye, apró, vaskos, ritka fogakkal. Az udvar körül ganéj, szemét stb. összekotrására használják. Oltszem (Csik vm.) (10. ábra.)

Ugyanaz, csinos, profilált fejjel, két félkör alakú kávéval. Jánosi (Gömör vm.) (11. ábra.).

5. TÁBLA.

Ugyanaz, diszitett nyéllal s három félkörös kávával. Ezek a kávak mint kötőtagok kétségtelenül a nyél széthasogatott ágai-ból, erdélyiesen csetertjeiből (1. 6. á.) fejlődtek. A nyélnek és fejnek ez a két egymáshoz kapcsolás módja t. i. a természetes villás kétágú (pld. 4. á.) s a hasított villás és félkörös kává,¹ (sorozatban 6, 2., 12. á.) a gereblye fejlődése szempontjából érdekes. Dluha. (Árva vm.) (12. ábra.)

Részlet a 2. számú ábráról. A gereblye feje, nyele és kávája van diszitve. Ez utóbbi kettőnél a szalagos fonott dísz érdemel figyelmet, melylyel nem túlságos gyakran találkozunk ornamentikánkban. Székelyföld. (13. ábra.)

Gereblye, sűrű fogakkal, egy félkörös kávával. Besenyő. (Csik vm.) (14. ábra.)

6. Tábla.

Csirkeitató. Lapos fahasábba lyukakat vájnak, beléjük vizet töltenek, hogy az udvaron tanyázó baromfiak ihassanak; a víz azonban nyáron még árnyékban is hamar elpárolog belőle. Praktikusabb ebből a szempontból a cserépből készült s lyukakkal ellátott korong-kúpalakú itató. Nagy-Alföld. (1. ábra.)

Gyepmetsző. Nyomtatás előtt a szérűt felvert gazt szokták vele kitakarítani. Ugyanonnan. (2. ábra.)

Favella, kétágú, természetes növésű fából való szerszám, mely bizony semmikép sem kézhez álló; ganéjhányásra használják. Székelység (3. ábra.)

Ugyanaz, négyágú, szintén természetes növésű fából, csak kissé alakítva. Az előtte valónál valamivel ügyesebb s illusztrálja a faragott vella eredetét. Ugyanazon célra. Ugyanonnan. (4. ábra.)

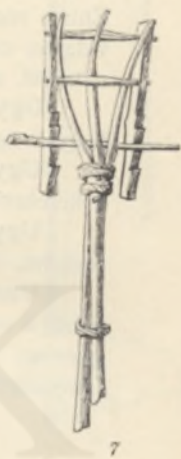
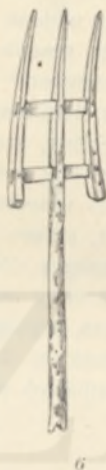
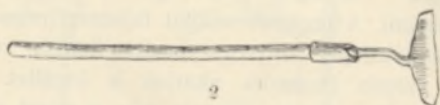
Ugyanaz, kétágú, de az ágak nem külön vannak faragva, hanem a nyél végéből kihasítva, peczekkel szétfeszítve és gúzs-zsal összehúzza. Szalmarázásra és adogatásra való. (5. ábra.)

Ugyanaz, úgynevezet saraglyásvella, a mennyiben két szélső ága úgy van összefogva közbülső léczekkel, mint a kocsi-saraglya felső és alsó fája. Esetlen, nehéz szerszám, ganéjhányásra.² Közönséges, (6. ábra.)

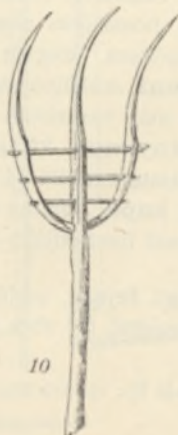
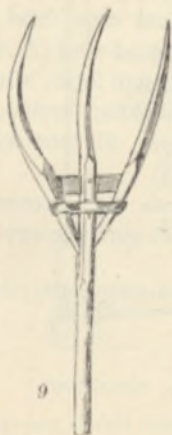
¹ Bartels : Der Bauer. 132. o.

² L. Bartels : Der Bauer 22. o. 1502-ből származó rajzon.

6. TÁBLA.

Országos Széchényi Könyvtár

Ugyanaz, kifeszítve vellahajlítóban. A villát könnyű szívós fából — kóris, mogyoró, gyertyán, ihar, ritkán tölgy — szokták csinálni. A levágott szálfát fejszével négy hasábra hasítják s héját lekopácsolják. Egy-egy hasábot három részbe fűrészelnek addig, a milyen hosszúra akarják a fogakat. A fogak közé poczkot vagy éket ütnek, miután már a gúzszt vagy abroncsot reászorították. Ekkor teszik a hajlítóba. Ha a kívánt módon meghajolt és kiszáradt, kiveszik s a kézvonóval kitakarítják, meghegyezik. Ehhez régebben minden gazda értett, ma csak fával bővelkedő vidéken csinálják maguk. Híres gazdasági szerszámokat készítenak pld. a Bakonyban.¹ (7. ábra.)

Ugyanaz, háromágú, erősen szétálló, mérsékeltlen görbülő hegyes ággal. Széna, szalma, kévehányásra. Közönséges. (8. á.)

Ugyanaz. Két szélső ága külön van beleékelve és faragva s keresztfával és vasperecczel hozzáfogva. Közönséges. (9. á.)

Ugyanaz, erősen hajlott hegyes ágakkal, létrásan összefoglalva. Közönséges. (10. ábra.)

Vasvella vagy angol vella, négyágú, köpüs megerősítéssel. Ezek a rugalmas, hegyeságú, jól kézhez álló vellák újabban igen gyorsan terjednek el és szorítják ki a kovács csinálta két és háromágú ganajhányó vasvellákat. Közönséges. (11. ábra.)

Országos Széchényi Könyvtár

7. Tábla.

Kapa, tojásdad fejjel, kisebb fajta, gyomirtó munkánál használatos. Bozovics. (Krassó-Szörény vm.) (1. ábra.)

Kapa, hosszúkás négyszögletű erős fejjel, porhanyó földben való munkára. Szegvár. (Csongrád vm.) (2. ábra.)

Ugyanaz, szabályos négyszögletű fejjel; közönséges kovácsmunka, ma már vásárokon és boltokban árulják. (3. ábra.)

Csákánykapa, kétágú, köves, főképen szőlőtalajban való munkára. Balatonmellék. (4. ábra.)

Kerti kapa, palánta és más kerti vetemény ültetésénél és munkájánál használják; kapa és gereblye egyben. Közönséges. (5. ábra.)

Favágó fejsze, lapján kovácsjeggyel, tüzelőfa hasogatósára. Közönséges. (6. ábra.)

¹ L. Gaul K.: Hazánk házi faipara. Bpest. 1902.

7. TÁBLA.

Csákány, kovácsjeggyel, vaskos köpűvel, hogy a nehéz munkát kitartsa, görbült orral. Kemény föld felvagdolására, kövek kifeszégetésére, jégvágásra stb. való. Közönséges. (7. ábra.)

Kapa, félkörös éllel, töltögetésre szolgál. Közönséges. (8. ábra.)

Kapa, háromszögletű fejjel, kissé keskeny kopott vállal és hegygyel. Ez a legáltalánosabb kapaalak nálunk. (9. ábra.)

Kapatisztító, fából. A gatyakorczba tűzve viselik s a kapa fejére tapadt sarat tolják le vele. Formája és díszítése meglepő szép s ebben a tekintetben ezek a tisztítók valóban a paraszt kifaragó művészetnek csodálatra méltó kiművelt voltát mutatják. Lapátjának metszésformáját más deszkametszésekhez nem tudom hasonlítani, lehet hogy munka közben jött létre. Nyelének formája igen elegáns. Egész felületét apró faragás borítja kizárólag mértani elemekből. Szilágy vm.¹ (10. ábra.)

Fejsze, hatalmas ékalakú fejjel, favágásra, erős rönkök széthasogatására. Közönséges. (11. ábra.)

Kovácsjegy fejszéről. Az egyszerű földműves vasszerszámaikat falusi kovács, sokféle cigánykovács csinálta és csinálja. Ezek a kovácsok különböző jegyeket vertek bele a vasszerszámokba (kapa, fejsze, balta, sarló stb.), melyekről mindegyik felismerte a maga készítményét. (12. ábra.)

Kapa, íves éllel, összeszűkülő vállal, kerti vetemények töltögetésénél használják. Közönséges. (13. ábra.)

Faragó-fejsze jégvágó csákányéhoz hasonló erős fejjel, gerendafák kinagyolására való. Gyetva. (Zólyom vm.) (14. ábra.)

Kapatisztító. Alakja mosósulyokra emlékeztet. Lapátjának szarvmódra felcsavart két sarka sulykok hasonló faragásának (mely eredetileg alkalmasint tulipánnak indult) továbbfejlesztése. Ilyen modorban van faragva nyelének gombja is. Felülete ennek is tele van hintve apró mértani faragvánnyal, köztük egy tulipánnal is. Szilágy vm. (15. ábra.)

¹ Megemlítjük itt, hogy hasonló modorban faragott kapatisztítók Kalotaszegen is előfordulnak s ehhez fűzzük azt az érdekes néprajzi tényt, hogy Kalotaszeg néprajzi tekintetben sok közös vonást mutat a szilágysági magyarsággal, melylyel mai napság is az Almás völgyén, mint természetes kapun sűrű reáutalt összeköttetésben is van. Nyelvjárás tekintetében is közel állanak egymáshoz.

8. Tábla.

Kereplő; madárijesztő. Szöllők között, gyümölcsösökben stb. hosszú póznákra, háztetőkre, szóval szélnek kitett helyekre szoktak ilyen kerepüket felállítani, melyeknek vitorláit a szél forgásba hozza, miáltal azok messze hallható kerepelést visznek véghez. Néha a kereplőnyelv helyett hasonló szerkezetű kopogtatót használnak. Vannak kerepelők, a melyeken emberalak két keze van vitorlának kifaragva. Székelyföld. (1. ábra.)

Kézi kereplő; szőlő- gyümölcs- vagy gabonaéreskor a csapatosan járó madarakat szokták éktelen lármájokkal elriogatni a gyerekek. Közönséges. (2. ábra.)

Ugyanaz. némileg más szerkezettel. (3. ábra.)

Sátorpatkó. A sátoros kocsik félköralakúra hajlított sátorfáit egy ilyen patkó köpülőbe szorítják s a patkókat a kocsi oldalához erősítik. Szentes. (4. ábra.)

Répvágó. A marháknak, lovaknak eledelül használt ú. n. marharépat vagdossák vele össze. Inkább használatos az a forma, a melyik nem ilyen baltaszerű, hanem egyenes, mint az ásó és élének átmetSZete **S** alakú. Nagy-Alföld. (5. ábra.)

Almatörő vályú. A borcsinálásra szánt almát törik össze benne, a melléje támasztott törővel. Székelyföld. (6. ábra.)

Taliga vagy tragacs. Kisebb terheket, malomba zsákot, mezőről egy batyú csalamádét stb. tolnak rajta. Egyszerű kis szerszám fűzfakorongból való kerékkel. Csallóköz.¹ (7. ábra.)

Gyékényfűző. Mikor az alföldi ház szelemenjére rárakják a kontyfákat s rájuk vízszintesen egymástól félölnyire a hasítványléczeket s ezekre arasznyi vastagon rájön a nádterítés: következik a nádnak megkötése. Egy ember a terítésen, egy meg a padon van. A külső befűzi a gúzsoló gyékénykötelet a tübe, átdöfi a terítésen, a belső pedig átveti a hasítványon; majd egy arasznyira újra beböki, a padon álló a kötelet behúzza, amaz meg kiveszi. Erre való e szerszám. Szentes. (8. ábra.)

Szecskavágó vagy szecskaláda. Szalmás takarmányfélélt

¹ Hasonló van közölve: Abbild. d. gem. Haupt-Stände etc. Regensburg, 1698. 161. o.

8. TÁBLA.

vágnak vele össze apróra s korpával, sóval keverve adják a jószágnak. A gereblyével előretolt s a tipró segítségével erősen leszorított szalmát a guillotinszerű éles kaszával tetszésszerűen hosszúságra lehet vágni. Nagyobb gazdaságban vasból készült valószínű gépek helyettesítik (V. ö. szénavágó). Ismeretes Lengyelországban is.¹ Csallóköz. (9. ábra.)

Libafogó. Hosszú rúdra akasztva ép úgy fogják vele a libákat nyakuknál, mint a juhkampóval a birkákat lábuknál vagy szarvuknál fogva. Szentes. (10. ábra.)

Kézi malom, kukoricza, pohánka, esetleg gabona őrlésére. Hazája Erdély. Ismeretes Csehországban, Galicziában is, sőt régebről Németországban is.² (11. ábra.)

Sertésfogó. Köpüjébe nyelet vernek, két lyukon át kötelet húznak s ezek segítségével akasztják bele a fogót a sertés lábába. Szentes. (12. ábra.)

Zsákhordó. A keret két vastagabb léczére fektetik a zsákot s a két vékonyabb rúdját megmarkolva, a zsákot átölelve viszik. Erdély. (13. ábra)

Marhabélyegző. Megtüzesített végét, melyen a tulajdonjegyek vannak, a jószág tomporára nyomják. Közönséges. (14. ábra.)

Olajsatú. A len, kender vagy még inkább a tányérbél (napraforgó) magját mozsárban összetörik, vasserpenyőben a tűzhelyen (l. a rajzot) megpörkölik és zacskóba téve a satuban kiszajtolják. Ez az olaj mint világítóanyag, de főképp mint a gör. keletiek bőjtős eledele nagy szerepet játszik népünk életében. A sajtolás művelete úgy történik, hogy hatalmas fakölönczökkel ékeket vernek a rajzban vízszintesen álló gerenda fölé, mely ilyképen lassan lejjebb nyomódik s a kását lepénynyé préseli. Vannak olyan satuk, melyek nem fölülről lefelé préselnek, hanem vagy függőlegesen, vagy vízszintesen két-két gerendával. Szolnok-Doboka vm. Oláh.³ (15. ábra.)

¹ L. (Krakow) 1871. 164. o.

² Ugyanilyen van közölve az E. K. E. múzeumából Ért. 1902 148. o.; Ő. L. III. k. 62, 225. o. Hucz. I. 125. o.; Schwindrazheim: D. B. 115. o.

³ W. M. XXVI. k. 157. o. XXVIII. 246. o. Hucz. I. 192. o. Galicziából.

9. Tábla.

Szöllőmetsző kés. (A többit l. 4. t.) Jó vaskos sarlóalakúlag görbült vassal, jól kifejlett babukával. Balatonmelléke. (1. ábra.)

Méhkaptár, egy darab fából ú. n. bodonból. Igazi ősi készség. Kaptárakat nálunk vesszőből és szalmából szoknak fenni. Palócszág. (2. ábra.)

Víziduda, fakürt. Ezzel csuvikoltak a vízi molnárok, a csuvarók, mikor őrlenivalójuk elfogyott, hogy vigyék a gabonát a malomba. Szentes. (3. ábra.)

Bothajlító. Hogy a botnak a kívánt hajlást megadják, ilyen feszítőbe teszik be. Székelység. (4. ábra.)

Rőzsehordó. Öblét szorosan megrakják erdei rőzsével, faágakkal s háton hozzák le a meredek hegyről. Soproni hegység. (5. ábra.)

Méhkaptár, mint a 2. számú, szintén bodonból. A kaptár lyuka a bütykőn látszik. Hazája ismeretlen. (6. ábra.)

Ugyanaz, ugyanolyan, több lyukkal. Hazája ismeretlen. (7. ábra.)

Járom. Alsó fáját aljfanak, a két belsőt bélfának, a felsőt járomnak,¹ a benne levő vasszeget vonószegnek, a járom két végében levő vaspálczákat járomszegnek vagy járompálczáznak mondják. A jármot könnyű fából (nyár, nyír, juhar) szeretik csinálni, mert ez nem töri az állat nyakát, e végből van a járom két vége is ívesen kifaragva. Feltűnő a bélfáknak a járomra való rálapulása. Ha végük gömbölyű, mint pld. a Székelyföldön, akkor kopjafák módjára vannak faragva és festve. Általában az erdélyi magyarságnál igen szépen faragott és festett jármokat lehet látni. A mi példányunk feketére van mázolva s a fekete alapba van-

¹ Hazánk nyugoti részén a jármot igának, Kalotaszegen kalodának hívják. Mind a három szó szláv eredetű (l. M. Nyr. 11. k. 222. o.). Érdemes volna ezekkel az elnevezésekkel s azoknak földrajzi elterjedésével foglalkozni. Dr. R. Braungart német tudós, a ki a gazdasági szerszámokról, azoknak őstörténeti és néprajzi jelentőségéről vaskos könyvet írt (Die Ackerbau-Geräte etc.) ezt a kettős magyar marjárom formát szlávnak mondja egy értekezésében (Urg. Ethn. Beziel. an alten Anspannungs Ger. A. f. A. XXVI. k. 1038. o.), mert keleti és délkeleti Európában van elterjedve. Hogy az általános járom forma mellett még mások is használatosak hazánkban, valószínűnek tartjuk. Ez az értekezés mondja, hogy a magyar hegységekben itt-ott (de hol?) a homlokukkal húznak a marhák. Tehénre való egyes nyakigát Tolna vm. Váralja községben láttam.

9. TÁBLA.

nak a díszítmények bemetszve részint hornyolókéssel a jármon, részint faragóbiciskával a járomszélén és a belfákon. Ez utóbbiak virágokból telnek ki olyan forma stilizálásban, a minőben a kapufélfák faragásain láthatni őket. A jármot a vonószeg segélyével ténzsolafőbe akasztják, melyet szintén faragással szoktak ékesíteni. Szolnok-Doboka vm. (8. ábra.)

Szánkóragasztó. Erős fűzfagúzs, végében bevágással ellátott rudacska. A gúzst a szánkó elejébe vert szegbe akasztották, a rudacska bevágásába pedig a tézslarúd végén levő csikolytós perezet erősítették s így húzták régebben a szánkót ökrökkel. Nagy-Alföld. (9. ábra.)

10. Tábla.

Húsvágó bárd; főképen disznóölésnél használják a kolbászba való hús összeaprítására; kovácsmunka. Szentes. (1. á.)

Tojásos kosár, szalmából és fűz vesszőből fonva. Sopron vm. (2. ábra.)

Garaboly, vesszőből; leginkább tótok fonják és szállítják, különösen az Alföldre. (3. ábra.)

Ugyanaz két fogantyúval; gabonát, babot hordanak benne. Nagy-Alföld. (4. ábra.)

Paszulykas, vesszőből font s ősi módra sárral tapasztott csonkakúp alakú kosár. Paszulyt tartanak benne a hiúban, hol szárazon marad s a füst is járja, miáltal az ártalmas bogaraktól is védve van. Kalotaszeg. (5. ábra.)

Brugó kefefúró vagy pergófúró. A függőlegesen álló, alul farkoronggal ellátott fúró a vízszintes pácza fel és letologatása által forgó mozgásba jön s pl. az alája tett kefedeszkán lyukakat fúr. A fúrónak ilyen módon való felszerelése igen ősi s manapság számos természeti népnél el van terjedve.¹ Innen már nem volt messze a fúrónak ilyen felszerelése, akár vízszintes, akár függőleges helyzetben forgatjuk is azt.² Ugyanezen az elven alapulnak primitív esztergapadjaink is.³ Jánosi. (Gömör vm.) (6. ábra.)

¹ Csak példaképen említem fel a déli csendestengeri Marshal szigeteket. V. d. B. G. etc. 1887. (26)

² Megemlítjük itt, hogy ilyen tűzgerjesztő készülék pár száz év előtt Európában is divatos volt (Bradenburgia IX. k. 50. o.), sőt a délszlávnoknál most is divatos ünnepi tűzcsinálásnál (Int. Arch. XIII. k. 1. o.)

³ Z. f. ö. V. 1902. 213. o.; Mummenhof: Der Handwerker Leipzig 40. o.

10. TÁBLA.

Kötélsodró, sás- és szalmakötél csavarására, Szentes. (7. á.)

Kefefúró, vízszintes rendszerű. A fúró forgatását egy alája erősített reczés mángorló forma tologató eszközli. Jászapáthi. (8. ábra.)

Kézi fűrész, kisebb munkára, faágak lefűrészelésére stb. (9. ábra.)

Faláb, hozzávaló zsineggel. Régebben különösen a Nagy-Alföld sáros fészkeiben volt divatban. Székelyföld. (10. ábra.)

Fűrészfoghajlító, a fűrészek fogait jobbra-balra hajlítgatják vele, hogy jobban kapaszkodhassanak. Szentes. (11. ábra.)

Höppögő csap. Ha a must szállítás közben a kocsin forrni kezd a rázástól, a szénsav a csaplyukon eltávozhat a nélkül, hogy a must kifolyna vagy kilotyogna. Endréd. (Somogy vm.) (12. ábra.)

Seprű, egyszerű kézi seprű vesszőből kötve. Anyaguk, formájuk, kötésük, nevük és különféle rendeltetésük kedvéért ezek is gyűjtendőek. (13. ábra.)

Vesszőkasfonószék mintája. Ez egy négylábú vastag keményfapad, lyukakkal átfurkálva. Ezekbe a lyukakba dugdossák az oldalvesszőket. Mikor a fonás a kívánt magasságot eléri, a vesszőket kihúzkodják, a kész oldalhoz hozzáragasztják a külön készült feneket, füleket tesznek rá s szélét vesszőkkel beszegik. Nagy-Alföld. (14. ábra.)

Félvéka, fából, régi, de ma is használatban levő gabona-mérték. Kalotaszeg. (15. ábra)

Lopó, lopó vagy hébertökből czifrázva. Tököl. (Pest vm.) (16. ábra.)

Istállólámpás. Belsejében feljebb és lejjebb tolható gyertya ég; üveg helyett marhahólyaggal volt betakarva. Magyargyerőmonostor. (Kalotaszeg.) (17. ábra.)

Ugyanaz, bádogból. Régi forma, ezelőtt cserépből, később bádogból.¹ Belsejében gyertya ég,¹ de fülén is van egy kis gyertyatarkócska.² (18. ábra.)

Ugyanaz, négyszögletes üveg „néha szarú“ táblákkal; belsejében gyertya ég. Közönséges.³ (19. ábra.)

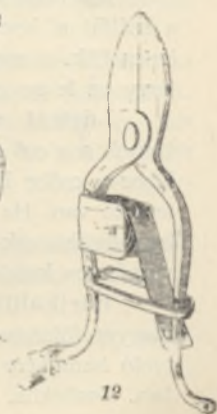
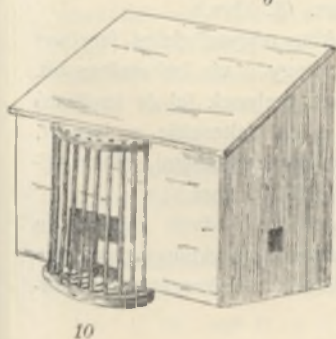
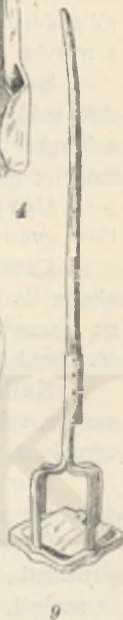
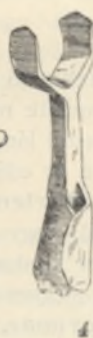
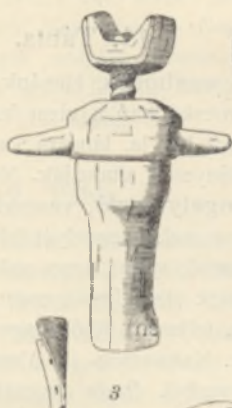
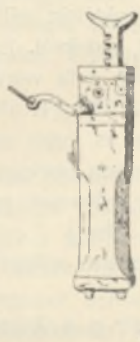
¹ Th. Hampe: Monogr. z. deutschen Kulturg., Leipzig. 1902. 76. o. XVI. sz.

² Bünker írja, (W. M. XXV. k. 150. o.) hogy hiencheinknél kiment a divatból.

1. Könyöki J.: A középkori várak, Budapest 1906., 635. o. a XV. sz.-ből.

³ Z. f. ö. V. 1897. 360. o.; Zs. Szt. 1898. 31. o.

11. TÁBLA.

11. Tábla.

Vízfordó vashorga. Hazánk sok vidékén vállon átvett rúdon hordják rocskákban a vizet kútról, patakról. Erről a rúdról elől-hátul láncz lóg le, lánczra van téve a fa vagy vashorog, a melybe az edényeket akasztják. Nagy-Alföld. (1. ábra.)

Szekértengelyemelő, vascsavarral és fogas emelőrúddal. Arra való, hogy a szekér tengelyét fel lehessen emelni vele, mikor a kereket ki akarják venni, hogy valamit javítsanak rajta vagy a tengelyt megkenjék stb. Ugyanonnan. (2. ábra.)

Ugyanaz, teljesen fából, csavarmenettel ellátott emelővel. Házi gyártmány. Kalotaszeg. (3. ábra.)

Czucza, vasból. Rudat dugnak bele s a koci hátuljára akasztják. Mikor a hegynek menő koci vissza akar csúszni, ez a vasvilla a földbe akad s a kocsit visszatartja. Nagy-Alföld. (4. ábra.)

Kallantyú, függőleges tengely körül forgó szárnyas keret, melyre, mint az orsóra a fonalat, a kóczból font madzagot feltekerik. A forgó keret apró rovatokkal van díszítve. Szentés. (5. á.)

Kurkáló, vasból, kútba esett vödör, kanna stb. kikurkálására. Ugyanonnan. (6. ábra.)

Csáklya, vasból, hosszú rúddal. Rendeltetése, mint az előbbié, a mellett tetőégés alkalmával a nád vagy zsúp leszaggatására is szolgál. Ugyanonnan. (7. ábra.)

Karikás vasszeg, szálfa szállításánál használatos, a mikor a szálfát a koci elejére vagy hátuljára a csatlólánczczal reálánczolják, a szeget a fába verik s karikáján a lánczot áthúzzák, hogy az le ne csúszszék. Ugyanonnan. (8. ábra.)

Lápkút víz húzója. A lápokba négyszögletes facsövet vernek s a cső alját alul kilyuggatják, hogy a víz behatolhasson. Ebbe a csőbe illesztik ezt a vaseszközt, melynek fel és letolható lemeze van. Ha lenyomják a csőbe, a víz feltaszítja a lemezt, ha visszahúzzák lezáródik s a vizet épp úgy kiemelhetni, mint a szivárványos kutak szelepével. Nagy-Alföld. (9. ábra.)

Fürjkalitka. A fürj meg a gerlicze kedvelt madarai a magyar földművesnek, azt mélabús burrogó, ezt vidám pittyapatyoló hangjáért szívesen tartják a gádorba felakasztott kalitkákban. Csallóköz. (10. ábra.)

Palóka, szopósborjú orrára való szeges palóka, hogy elválasztás után ne tudjon szopni. Van fából is. Nagy-Alföld. (11. á.)

Galyvágó olló. Egyik szárába hosszú rudat dugnak, másikra zsineget kötnek s így a földről metélik le a magasan fekvő galyakat. Esztergom. (12. ábra.)

12. Tábla.

Borító, vesszőből. Köralakú vesszőfonásba egymástól bizonyos távolságra vesszőket tűzdelnek, ezeket csonka kúpalakba összehorítják s két-három helyen tenyérnyi szélességben fűzfavesszővel összekorcsolják. Házi készítmény; szalmát, takarmányneműt hordanak benne. Közönséges. (1. ábra.)

Tojásoskosár. Kezdetleges népek agyagfazék készítésének mintájára egymásfőlé kanyargatott s rekettyekorcsolással erősített s egymáshoz kötött rozsszalma-kolbászköböl van fonva.¹ Alakja prehisztórikus edényformára emlékeztet. Kamrában, padláson tojást tartanak benne. Megyerics (Csallóköz). (2. ábra)

Tyúkkóter. Fűzfavesszőből kocsisátor alakjára ívesen fonva, oldalt nyíló ajtóval. Padláson tartják s a tyúkok járnak bele éjjelre (?). Ugyanonnan. (3. ábra.)

Tojásos kosár, szalmából fonva, a 2. számútól némileg eltérő alak. Hegykő (Sopron vm.). (4. ábra.)

Húsos kas. Sarkait négy faoszlop képezi, melyekbe fűzfavesszővel átfont fakeretek vannak ékelve. Keresztfára akasztva, füstölt húsfélét tartanak benne a padláson. Csicsó (Csallóköz). (5. ábra.)

Paszulykas. Szerkezete megegyezik az előbbiével. Szintén vesszőből van fonva s belseje ősi módon sárral kitapasztva. Hogy súlyos testét ide-oda hordani lehessen, léczekből és pálczikákból leleményes fogantyút csináltak neki. A füsttől átjárt hiuban babot, aszalt gyümölcsöt stb. tartanak benne. Magyarvalkó (Kolozs vm.). (6. ábra.)

Tyúkkosár, fűzfavesszőből a 3. számúhoz hasonlóan, kocsisátor módjára fonva, kotlós tyúkok számára. Keszegfalva (Csallóköz). (7. ábra.)

Galambkosár. Fűzfavesszőből igen csinosan fonott, saját-

¹ L. Ért. 1900. IV. t. U. o. 53. o.

12. TÁBLA.

1

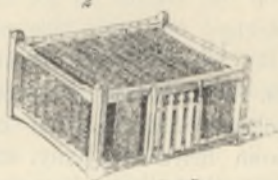
2

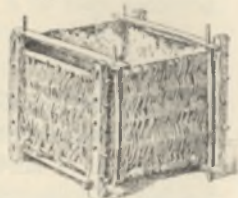
3

4

5

6

7

8

10

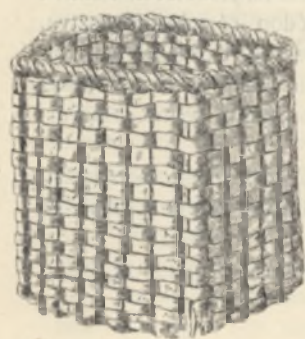
9

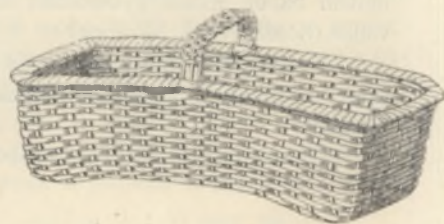
11

12

13

14

ságos csúcsban végződő kosár. A gádor vagy folyosó alatt madzagon függve tartják galambok tanyájának. Aranyos (Csallóköz). (8. ábra.)

Tikház modellje. Talpakon álló, fonott, gömbölyű, két emeletre osztott kas, csúcsos szalmafödéllel. Az udvarban tartják, a tyúkok éjjeli tanyájának. Döbrököz (Tolna vm.). (9. ábra.)

Tikülő, a 7. számú mintájára fonva, deszkalappal. Ugyan-
onnan.¹ (10. ábra.)

Kétfülű kosár, tisztogatott fehér vesszőből lazán fonva. Hazája ismeretlen. (11. ábra.)

Vesszőkosár, hosszúkás vályúalakú, két végén fogantyúval. Aszalt gyümölcsöt, babot stb. tartanak benne. Borsod vm. (12. ábra.)

Háti kosár, hárskéregből fonva. Két kantáron vállra fűzve hordják. Tótság. (13. ábra.)

Garaboly, hosszúkás négyszögletű kosár, hárskéregből fonva. Nagy-Alföld. (14. ábra.)

13. Tábla

Patkányfogó, vasból, két kifeszített négyszögletes szöges vasráma összepattanására alapítva. Ha a patkány a vízszintes vaslemezre lép, hogy a rátett szalonnadarabot elkapja, a lemez az állat súlya alatt megbillen s a vaspeczekkel kifeszített két fogas ráma összecsapódik. Nagy-Alföld. (1. ábra.)

Ugyanaz. A láda belsejébe csalétket tesznek s ha az állat a kívül látható feszítő-peczket belülről helyéből elmozdítja, a csapóajtók lecsukódnak és bezárják. Ugyanonnan. (2. ábra.)

Egérfogó, fából. A talpat alkotó fahasáb gödrébe a peczekkel kifeszített súlyos fakoczká éppen beleillik, a peczek támasztójára szalonnadarabot tesznek s ha ezt az egér megmozdítja, a peczek kiugrik s a leeső súly agyonnyomja. Kalotaszeg. (3. á.)

Patkány- vagy görényfogó. Ugyanazon elven alapszik, mint az 1. számú. Közönséges. (4. ábra.)

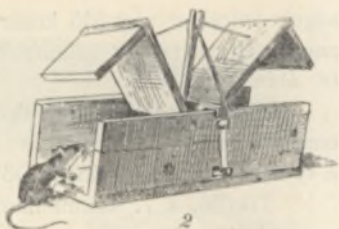
Egérfogó. Egyik oldalán szilárdan álló drótszállal rendkívül erős feszültségben, úgy tartanak félköralakú vasperezet

¹ Készítésmódja a vasmegyei hienczektől le van írva W. M. XXV. k. 143. oldal.

13. TÁBLA.

1

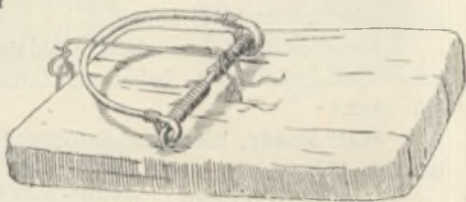
2

3

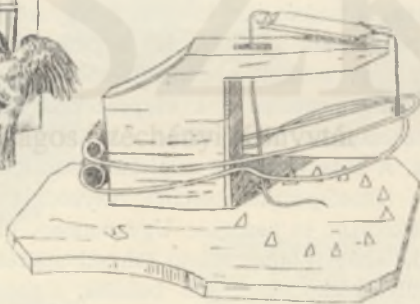
4

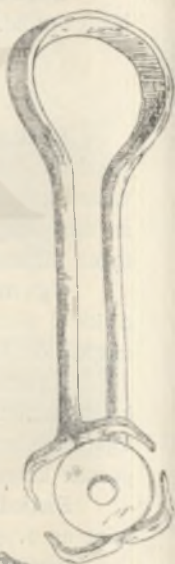
5

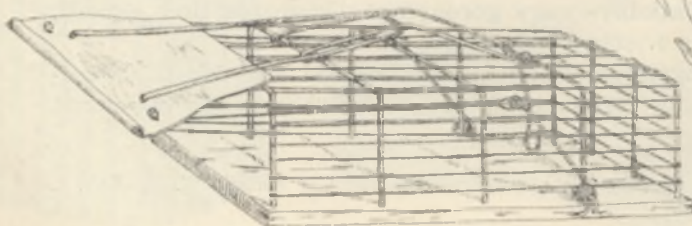
6

7

8

9

fekvő helyzetben, hogy az a drótszál kikapcsolódása folytán hirtelen nagy erővel csapjon le s az alatta motoszkáló egeret oda- lapítsa. Drótostót-munka. (5. ábra.)

Tyúkröpítő. Hogy nyáron a nyitott házablakon a baromfiak be ne juthassanak, az ablakbélés közé ilyen forgó kereket tesznek, melyről a rászálló tyúk visszapotytan. Székelység.¹ (6. á.)

Egérfogó. Az alapból kiemelkedő állványhoz erősített két drótovális, egy peczek s egy lelógó drótszál segítségével olyképen van rendkívül feszült, de hajszálkönnyen kimozdítható állapotban, hogy ha az egér a drótszál végébe tűzött csalétket megérinti, tüstént lecsapódnak s az állatot a közbül elhelyezett hegyes bádogfogakba nyomják. Drótostót munka. (7. ábra.)

Patkányfogó. Ha a patkány, orrával a két kifeszített vas-kampó közé gyengéden behelyezett korongot betaszítja, a kampók nagy erővel összecukódnak. Vas vm. (8. ábra.)

Egérfogó drótból. A csalétek a kalitka végében lógó dróthorogra van akasztva. Ha ezt az állat megrántja a vas záróajtó szorosan hecsappan. Drótostót munka. (9. ábra.)

¹ Ért. 1900. 128. o.

Országos Széchényi Könyvtár

II. CSOPORT.

Pásztorkodás — állattenyésztés.

A gazdálkodásról szóló fejezetben mondtuk, hogy hazánk kizárólag földművelő állam. Ebből következik, hogy itt az állattenyésztésnek is virágoznia kell s ez így is van. De vannak vidékek, hol az állattenyésztés a földműveléssel igen laza¹ vagy semminemű kapcsolatban sincs, tehát valóságos pásztorkodást találunk pl. bizonyos szláv és oláh fajtáknál, mely utóbbiak között ma is akadnak pásztorok, kik nomadizálva a Dobrudzsáig járnak le nyájaikkal². A bácsi és baranyai síkságon lakó sokaczkok mai napig megőrizték pásztorkodó hajlamaikat s a földműveléshez kénytelen-kelletlen szoknak hozzá.³

De ha a magyarságra gondolunk, tudjuk, hogy őseink legalább nagyobb tömegükben nomád, pásztorkodó népek voltak, kik hatalmas csordák, ménesek, juh, esetleg kecskenyájak kíséretében jöttek mai hazájukba,⁴ hosszú századokon keresztül itt is nomadizáltak, ú. n. nomád földközösségben éltek⁵ s az egy helyben való megtelepedéstől és házban való lakástól minden bizonynnyal épp úgy vonakodtak, mint vonakodnak manapság ható-

¹ Különösen érdekesek e tekintetben azok a községek, a hol a határ kettős forgóra van osztva. (Pl. Lehoczky: Bereg vármegye monographiája. II. k. 315. o. ruténeknél; O. M. M. I. K. XX. k. 331. o. udvarhelyi székelyeknél), hol az egyik forduló eke alatt van, másik ugarnak és legelőnek használtatik.

² Moldován G.: Alsó-Fehér vm. román népe; Herman O.: Ösf. 748. o.

³ Jankó J.: Adatok a bács-bodrogi megyei sokaczkok néprajzához.

⁴ V. ö. Die Haustierte der Kaizak-Kirgizen Z. f. E. 1871. 300. o.; Galgóczy K.: G. Sz. I. k.

⁵ Tagányi K.: A földközösség Magyarországon G. Sz. I. k.

ságilag letelepített ázsiai rokonaik.¹ Valamint a germánok sem a maguk jószántából, hanem kényszerítő körülmények hatása alatt változtatták meg ősi nomád életmódjukat,² úgy bizonyos, hogy a magyarok is kényszerűségből tértek át a földművelésre, melyet eleinte, valamint részben az állattenyésztést³ és halászatot is⁴ rabszolgáikra bízta, maguk pedig legszívesebben henyéltek, rokonoikat látogattak, vadásztak, vagy raboltak, mint a mai kirgizség, kikhez Almásy szerint lelkületükre nézve legközelebb állanak.⁵ Gazdag legelőink azonban mindig kedveztek a nagyarányú állattenyésztésnek s egy külön társadalmi osztály, a pásztoroké, alakult ki idők folyamán, mely foglalkozásamód ősi és nemzeti voltánál fogva érdemli ki a népbűvár figyelmét. Ez a pásztorság azután, mely régebben nemcsak a szegődött, hanem a kisebb birtokos elemet is magában foglalta, sajátos életmódjánál fogva egy olyan népi kultúrát is fejlesztett ki, mely eredetiségénél és szervesen a népelemhez kötöttségénél fogva méltán megérdemli, hogy pásztor-kultúrának nevezzük. Ha az itt bemutatott holmikak akár technikai, akár ornamentikai szempontból vizsgáljuk tüzetesen és összehasonlító alapon a népkultúra más termékeivel, arra jövünk rá, hogy népművészetünk mellett egy, századok alatt önállóvá kialakult magyar pásztorművészetünk is van, mely bár többféle forrásból táplálkozott, de mindig magán viseli a pásztorélet bélyegét.

A magyar pásztorélet aranykora azonban rég letűnt. A mit most találunk, csak elhalványult maradéka egy gazdagabb kornak. Éppen azért köteles elismeréssel kell itt felemlítenünk Herman Ottó nevét, ki ez ősfoglalkozásra reáirányította a figyelmet s a magyar pásztorság emlékeit összeszedte. Az itt bemutatott anyag kevés kivétellel az ő gyűjtéséből származik.

Egy pásztorokodó népnek vagyona, szerszámkésztsége kevésből kitelik, sokkal kevesebből, mint egy földművelő népé, de ahhoz, a mije van, foglalkozásának egész természete és gondolkodásának érthető maradisága mellett talán még szívósabban ragaszkodik, mint amaz. De itt tüstént meg kell jegyeznünk, hogy

¹ Schwarz Fr. v.: Turkestan etc. Freiburg. 1900. 102. o. Gl. III. k. 63. o.

² Meitzen G.: Siedelungen und Agrarwesen etc. I. k.

³ Sebestyén Gy.: A magyar hongfogl. mondái. I. k. 54. o.

⁴ Jankó J.: A magyar halászat eredete. 598. és 606. o.

⁵ Almásy: Vándorutam Ázsia szívébe. Budapest, 1904.

a magyar pásztorság tárgyainak gyűjteménye, akár e tárgyak fajtaiban, akár formájukban, akár azok díszítésében, rendkívül gazdag s a millenáris kiállításon méltán ragadta bámulatra a külföldi szakembereket. Ennek oka a rátermettség, régi gyakorlat és jó mód mellett alkalmasint abban is rejlik, hogy a magyar pásztorság idők folyamán többféle — különösen délszláv — elemből alakult ki, melyek mindegyike bevitte e kultúrába képességeit és nemzeti sajátosságait.

Bár ma még nem tudjuk, hogy ezen anyagból mennyit mondhatunk kizárólag édes magunkénak, a minthogy tárgyi néprajzunk eredetének fejtegetésében őstörténetünk nagy kárára felette hátra vagyunk,¹ de annyi bizonyos, hogy a pásztortárgyaknak igen nagy néprajzi és régészeti becsük van.

Speciális magyar szempontból emeli még e tárgyak értékét díszítésbeli páratlan gazdaságuk s a pásztorelethez fűződő gazdag nyelvi és oklevéltári adat.

Törzsökös magyar pásztorságot a Nagy-Alföldön, a Bükkben, Mátrában, a Bakonyban s Zala-Somogy uradalmi legelőin és tölgyeseiben találhatni, Erdély a nyomukba se hág. Magyar tárgyaink innen valók. A dunántúli pásztorság sajátos stílust fejlesztett ki a tükrösök, só- és borotvatartók, botok és ostor-nyelek faragásában, polichrom díszítésében, kobakok karczolásában s egy sajátságos alakú balta öntésében. Az alföldi, az ostorok fonásában, erszények csinálásában s tülkök vésésében utolérhetlen mester, hogy csak a főbbeket említsük meg. Magyar tárgyaink ezekről a vidékekről valók. De a régi világnak itt is vége van már s a pásztortárgyak után kutató gyűjtő szomorúan kénytelen tapasztalni, hogy a legtöbb helyre későn érkezett, régi érdemes darabot alig-alig talál (ha van is, nehezen juthat hozzá), hanem helyette újat, régi után csináltat, ha ugyan nem éppen semmit.

Nemzetiségeink pásztorai közül a tárgyi néprajz tekintetében kiválnak az északi szlávok, kevésbbé az oláhok. Amazok — különösen a tótok — erős nyugoti hatást árulnak el mindennemű termékeiken, emezek telítve vannak balkáni elemekkel. A tótok, rutének a fa, bőr és sárgaréz megmunkálásában s ezeknek aprólékos díszítésében válnak ki, az oláhok a fafaragásban tudták valamire vinni.

¹ Nyelvészet és őstörténelem. M. Nyr. 12. k.

14. TÁBLA.

14. Tábla.

Kásakavaró, fából, a bográcsban a köleskása, tarhonya, paprikás stb. kavaráására; rendszeren a bogrács szélére akasztva lóg. Fogó vége egyszerű befaragásokkal díszített. Nagyalföldi cserények készségéhez tartozik.¹ (1. ábra.)

Ugyanaz, ékes faragással. Végén szabadon faragott tulipán ül, alatta pedig a rovátkákkal díszített nyélből két-két egymásnak háttal álló lófej emelkedik ki. Nagykünság. (2. ábra.)

Ugyanaz, az előbbi kettőtől eltérő alak. Világosan három részre tagolódik, ú. m. fejre, nyélre és végre. Ez utóbbi igen díszesen van kifaragva s akasztófüle feletti végződése alkalmasint temetőfejfát ábrázol. Kecskemét. (3. ábra.)

Csillagos bicska vagy páros kés, kés és villa egy nyélben. A kés nyele váltogatva sárgaréz és csontlemezekkel s az utóbbi ismét sárgarézszögecseléssel van kirakva. Debreczen. (4. ábra.)

Kásakavaró, vasból. Túrkeve. (5. ábra.)

Horog, fából, füstölt hús vagy szalonna felakasztására. Közönséges. (6. ábra.)

Rézüstszorító. Mikor a forró üstöt a tűzről az üsttartóba teszik, ezt a két falapátot öltik a tenyérre, hogy a megégés ellen megóvják. Tótság. (7. ábra.)

Nádvilla, paprikás vagy pörkölt hús evéshez; igazi pusztai szerszám. Közönséges. (8. ábra.)

Bográcskoszorú vagy kutyagerincz. Apró fácskákból összerakott koszorú, a mit az elpiszkítás ellen a bogrács alá tesznek. Nagy-Alföld. (9. ábra.)²

Üsttartó fakereszt. A bográcsot vagy üstöt teszik rá a főzés után, hogy biztosabban álljon, s ne piszkítsa az asztalt. Székelyföld. (10. ábra.)

Bogrács, rézből verve, kolompár-munka. Alföld.³ (11. ábra.)

Üstrúd vagy szolgafa, a bogrács tartására. Nyílt tűzhelyeknek is gyakori felszerelése, újabban vasból is. Székelyföld. (12. ábra.)

Tej tartó kanna, egy darab fából vájva, fapereszlenel vagy habaróval. Dolha (Máramaros vm.) Rutén. (13. ábra.)

¹ H. O.: Ösfogl. 35. o.

² Andree: Br. V. II. 261. o.

³ I. H. O.: Magyar halászat könyve 260. o. komáromi halászbogrács.

15. Tábla.

Ostyepkaforma abroncsa, (1. 2. ábra) kiczifrázva. Zólyom vm. (1. ábra.)

Ostyepkaforma, fából. A felfüstölt sajtot a tót juhászok magukfaragta faformákba préselik s azok így kerülnek kereskedésbe. Ez egy középen kihasasodó fél fahenger, élére állított négyzetsorokkal áttörve. Másik fele ugyanilyen; végeiket bezárja az 1. ábrán bemutatott korong. Az ostyepkaformáknak felette változatos díszítésük van. Zólyom vm. (2. ábra.)

Ugyanaz, szívalakú, csinos faragással. Ez a lapos szív-alak tulajdonképen csak a fenekét vagy fedelét képezi egy alacsony skatulyának. Zólyom vm. (3. ábra.)

Birkanyíró olló. Régi formája az ollónak, mely már a vaskorszaki leletek közt előfordul Európában,¹ népvándorláskori magyar sírokban is nagyszámmal található. Régebben hajnyírásra is szolgált,² ma már legalább ebben a formában gyapjúnyírásra való és pedig egész Európában, sőt Ázsia nomádjainak egy részénél is.³ Ma még a posztó- és gyepnyíró ollók ilyen formájúak. Közönséges kovácmunka. Jászapáti. (4. ábra.)

Sajtforma, korongalakú. Zólyom vm. (5. ábra.)

Evővella, nádból; a vas evővellát pótolja pásztoroknál, de pinczeszeren is. Közönséges. (6. ábra.)

Sótartó, tehénszarvból, hosszúkás alakú fogantyútlan fedéllel, vésett virágdíszítéssel. (Ezeknek a modorát vesd össze a 38. táblán levő tülkökével.) Csákyó (Zemplén vm.) (7. ábra.)

Nagy merítőkánál, egy darab fából. Faragása becsületére válik mesterének. Nyele különösen ékes, — sajnos a rajz nem mutatja jól. Vége szabadon faragott tulipán; alatta kigyózó virágos szár van bekarczolva, ez alatt pedig egy, a románkori

¹ L. pl. Hoernes, Die Urg. d. Menschen. Wien, 1892. 639. o. L. Ért. 1903. 38. o.

² Pl. Jaenicke, Grundriss. der Keramik. 1879. 944. o. A. Rich: Illustr. Wörterbuch d. Röm. Alterth. 1862, 272. o. A rómaiaknál hajnyírásra, juhnyírásra stb.

³ Almásy György: Vándorutam Ázsia szívébe című munkájában (695. o.) említi, hogy a kirgizek juhnyíró ollója olyan, mint a mienk. Ide iktatjuk még a földrajzi elterjedés szempontjából azt az érdekes tényt is, hogy hasonló szerkezetű ollók vannak osztályunk gyűjteményében Khinából, Japánból és Siamból is.

15. TÁBLA.

bútorokon gyakori szalagdísz ; rutén munka. Merény (Szepes vm.) (8. ábra.)

Rühelő, ökörszarvból, a nyúves birkák bekenésére való kenőcsöt tartják benne. Igen csinos darab, vésésekkel díszítve. Nagy-Alföld. (9. ábra.)

Nagy merítőkanál, feje behajló csücskével éppen olyan, mintha egy betüremlett fenekű lopótök volna keresztül metszve. Vonalainak a nyélbe való hajlása rendkívül finom. A nyél elegáns s áttört teljes faragásaival kivívja a bámulatot. Merény. (10. ábra.)

Vízmerő, alacsony kútból a víz kimerésére. (11. ábra.)

Kéregbödön, nyirből, hánccszalaggal összefűzve. Különösen hegyvidéki pásztorszállások elmaradhatlan utenziliuma, gyümölcs. tőrő, szurok stb. tartására, víz merítésére. Közönséges. (12. ábra.)

Sótartó, nyirfakéregből. Ruténség. (13. ábra.)

Kéregbödön nagyobb formájú, túrótartására. Ugyanott. (14. ábra.)

Sótartó, kabaktökből, pásztoreserényből. Nagy-Alföld. (15. ábra.)

Kászu vagy gyób fenyőkéregből, kantárral. Alsó-Fehér vm. (16. ábra.)

Sósvéndel, besózott húst tartanak benne (?). Zala vm. (17. ábra.)

16. Tábla.

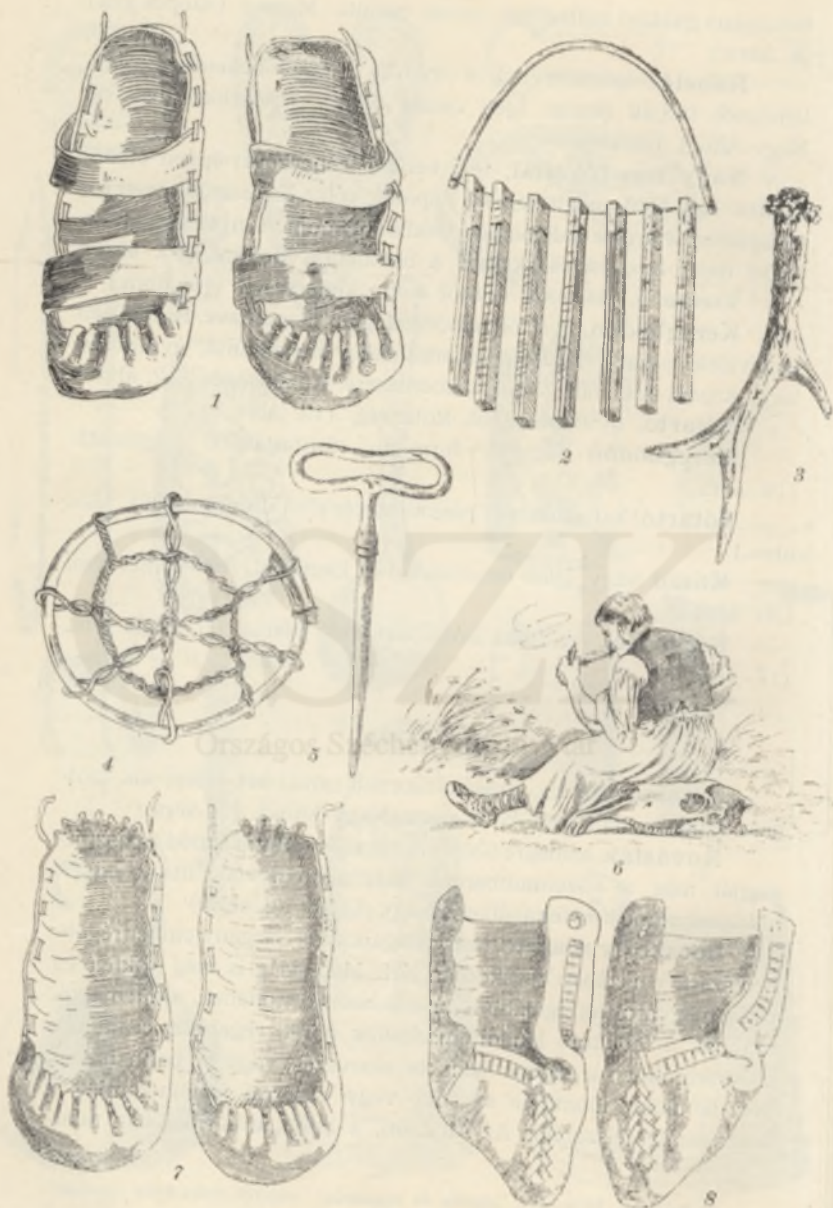
Bocskor, tompa, erősen ránczolt orral, két, lábfej alá szolgáló szíjjal, oldalt futó kötőszíjjal. Nagy-Alföld. (1. ábra.)

Rovásfák, zsinegre fűzve. A rovásos számolásmód a pásztor-ságnál még a közelmúltban is használatban volt. Itt-ott egyéb alkalmakra most is feltalálható. Nagy-Alföld.¹ (2. ábra.)

Bocskorlyukasztó, szarvasagancsból. Szegény ember régebben szerte e hazában bocskorban járt. Manapság is még sokfelé és pedig magyarok is, legalább nyaranta bocskort öltenek, a mit magok szabnak a lábukra. Hullott marhának bőrét, régebben csak úgy szőrösen, innen a szőrös bocskor elnevezés, vagy a boltban vett bőrt lábukhoz idomítják s csont- vagy vasárral meglyukatják s bőrszineggel felszerelik. Az Alföldön, a hol agancs ritkábban talál-

¹ L. Ethn. 1904. évf. „Rovás és rovásírás” cikket Sebestyén Gyulától.

16. TÁBLA.

kozik, lócsontból csinálják a bocskorlyukasztót vagy törököt.¹ Felföld. (3. ábra.)

Hóczipő, rákfogó rácsalakú abroncs. Bocskor alá kötve hordják a pásztorok. Szatmár vm. (4. ábra.)

Bocskorlyukasztó, egy erre a célra átalakított törött-tollú vaskulcsból. Kalotaszeg. (5. ábra.)

Sziki juhász, bocskorban, kicsi szék helyett lókoponyán ülve. Nagykúnság. (6. ábra.)

Pásztorbocskor, tompa orral, lábfejszorítószíj nélkül, oldalsó kötőszíjjal. Nagy-Alföld. (7. ábra.)

Bocskor, hegyes, fődött orral, a lábfej fölött áthúzott kötőszíjazattal. Oláhság. (8. ábra.)

17. Tábla.

Sarkantyú, a legényviselethez tartozott. Nagy-Alföld. (1. ábra.)

Csizmapatkó. Újkori divat; kovácsok készítik s ha az útsíkos, csavarjánál fogva a csizma sarkára erősítik és pedig csak az egyikre, hogy el ne csúszszanak. Szentes. (2. ábra.)

Sarkantyú, lovagláshoz való. Ugyanonnan. (3. ábra.)

Tánczsarkantyú, hatalmas tarajjal. Mezőkövesd. (4. ábra.)

Patkó, magassarkú női csizmára való az elcsúszás ellen. Szentes. (5. ábra.)

Tánczsarkantyú, csörgő karikákkal. Főképen fehérnépek viselik lábbelijökön. Ugyanonnan. (6. ábra.)

Bőrtüsző, kétret hajtott vastag fekete bőrből, két sárgarézcsattal, többszínű szironyozással. A nézőtől balra, a csattok mögött szélén csipkézett, harántos szíjlemez van felvarrva, a szíjvégek bújtatójának. Ez vörös, zöld, sárga, feketés, ezüstszerű szironyokkal van gazdagon kivarrrva. Tőle balra egy leffentyű lóg hasonló színű szironyokkal kivarrrva. Alatta préselt bőrdíszítés — cserépből kinövő tömött, zömök virágcsokor — van. A tüsző közepét geometrikus formákat ábrázoló sokszínű szironysáv foglalja el, két végén egy-egy hasonló technikával készült tulipánnal, alatta, fölötte hullámvonalakra rakott préselt tulipánokkal. A sáv másik felén a zsebleffentyűnek megfelelő helyen szintén színes

¹ H. O.: Ösfogl. 60. o.

szironyozott virágcsokor ékeskedik. Ezt és az előbbi sávot felül egy csipkézett és szintén színesen szironyozott bőrsáv zárja be. Ezeket a tüszöket mesteremberek készítik s hazánkban manapság a tótok, rutének, szászok s oláhok (Erdélyben itt-ott magyarok is), főképp pásztorok hordják. Ebbe szokták tartani közönségesebb homijukat: pipát, gyújtószerszámot, bicskát, pénzt stb. A test egyenes tartását elősegíti, a hasat melegen tartja s a ki egyszer viselését megszokta, többé nem tudja elhagyni. Minden bizonynyal ősrégi ruhadarab. Oláhság. (7. ábra.)

Csizmapatkó; a régi magyar csizmákon a sarkot helyettesítette; bocskorokon is láthatni. Szentes. (8. ábra.)

Börtüsző, három csattal. Díszítése nagyrészt préselt és pedig növényi motívumokból telik ki. Szironyozást csak ellenzőjén, leffentyűjén s jobboldalt a csattok mögött (a rajzon nem látszik), egyszóval hasi részén, továbbá felső szegélyét képező szijboritékán találunk. Ezek az előbbiéhez hasonló színezésű, magyaros felfogású mértani elemek és virágok. Ugyanonnan. (9. ábra.)

Ugyanaz. Formára és díszítésre nézve nagyon hasonló az előbbihez. Ugyanonnan. (10. ábra.)

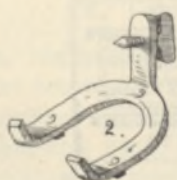
Tüsződúc, fából, mértani elemekből homorúan kivésve. Ebbe verték bele a tüszőbe szánt fémlemezket, melyek ily módon domborúan jöttek ki a dúczból. Brassó. (11. ábra.)

Tüsző, rendkívül széles, gazdag sárgarézdíszítéssel. Elöl négy, vésésekkel és áttörésekkel díszített hosszúkás sárgarézcsatt diszeleg. Alján szijra fűzött kerek sárgaréz bújtatófüzér vonul végig, három sor vékony sűrű kötésű sárgarézlemeztől kísérve. Belül elhelyezett zsebén és boritékán sárgarézből vert különféle gombok vannak felszegelve. A belső bőr vissza van hajtva s ez a lánczok fölött csipkézéssel és szironyozással van ékesítve. Tótság. (12. ábra.)

Ugyanaz, vörösre páczolt, czápas bőrből kiterítve. Elején öt sárgarézcsattot visel. Bőre kétrétegű, fölül kifelé visszahajtva s ez a rész főképp szironyozással és csipkézéssel ékitett. Többi részének mértani díszje préseléssel, illetve beveréssel van előállítva. Érsekujvár. (13. ábra)

1

2

3

4

6

7

5

9

8

10

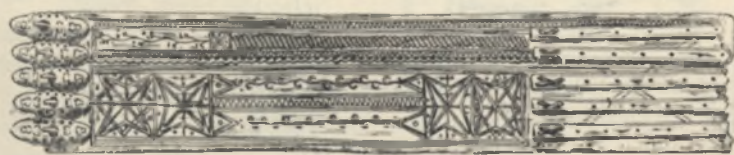
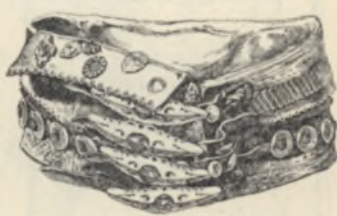
11

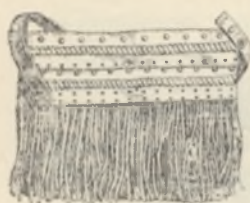
12

13

18. TÁBLA.

1

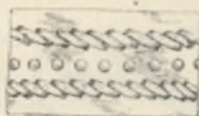
2

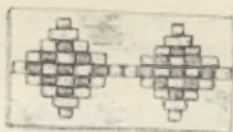
3

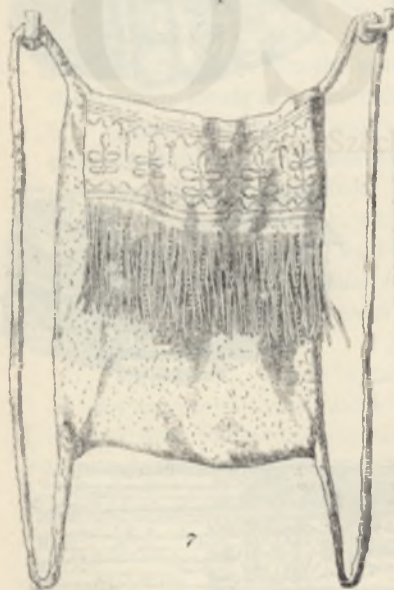
4

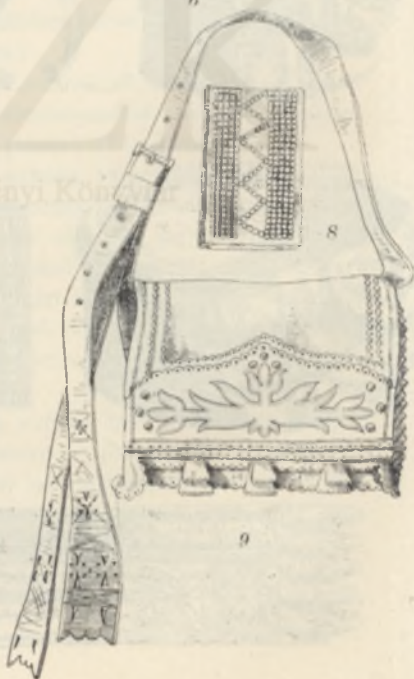
5

6

7

8

Széchenyi Könyvtár

18. Tábla.

Bőrtarisznya, négyszegletes, elején sárgarézgombokkal, szironyozással és sűrű hosszúszerű bőrsallangokkal díszítve. Szíja apró sárgarézszögecskével van televerve. Tótság. (1. ábra.)

Ugyanaz. Díszítéséből ítélve, mondvacsinálnak látszik, az 1873-iki bécsi világkiállításra készült. Közepén hosszú négyszögben csikos, vörös katrinczaszövet van felvarrva s erre van ráfektetve és zöld szironyival felvarrva a rajzból is jól kivehető fehér színű, sallangosan kimetszett bőrdarab. Ezt alul-fölül egy-egy szironycsik s egy-egy selyemből varrott hullámvonaldísz közé fogott, áthúzott, színes bőrszalag határolja. Alkalmasint szerb vidékről való. (2. ábra.)

Ugyanaz, durva, mellső részén bőrszironyozással s szíjszalak körül lelógó hosszú bőrsallangokkal díszítve. Rutén. (3. ábra.)

Ugyanaz, két rekesztéssel, diszes leffentyűvel. Ennek mértani díszítménye azáltal jött létre, hogy a sötét alapra sárgás-fehér bőrdarabkákat erősítettek; az egész most már úgy hat, mint a sakktábla a maga sárga és fekete koczkáival. A széleken látható szegélyezés is ilyen világos bőr. Szatmár vm. Oláh. (4. ábra.)

Részlet egy bőrtáska szironyozásából. (5. ábra.)

A 4. számú lépcsős díszítése nagyobb alakban. (6. ábra.)

Tarisznya, szűrposztóból; házi szövés. Zólyom vm. (7. ábra.)

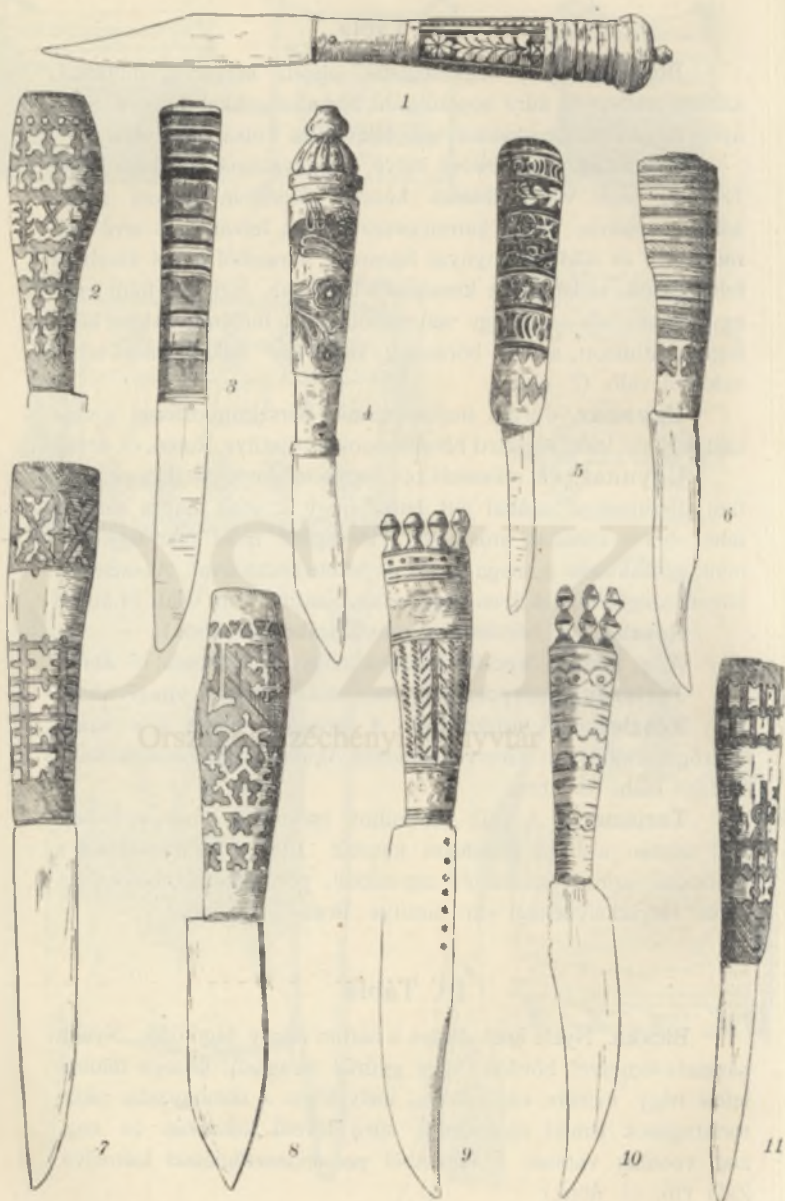
Részlet egy tarisznjáról. A tarisznya maga s a szára önszögecskékkel van kiverve. (Osztrák Alpokban otthonos szokás.) Erdélyi oláh. (8. ábra.)

Tarisznya. A 2-ik számúhoz hasonlóan mondvacsinált izű, szintén a bécsi kiállításra készült. Eleje bőrkimetszéssel s többszínű szironyozással és csipkével, porcellángombokkal és kerek rézpikkelykével van díszítve. Brassó. (9. ábra.)

19. Tábla.

Bicska. Nyele igen diszes s három részre tagolódik. Nyaka sárgaréz-lemezzel borított, vége gyűrűs faragású, közepe felülről lefelé négy mezőre van osztva, melyekben a somogyzalai pástorfaragások ismert motívumai, sűrű levelű koszorúk és zegzug vonalak vannak a felületből pecsétviasztöméssel kiemelve. Zala vm. (1. ábra.)

19. TÁBLA.

Ugyanaz. Jófogású nyele ólommal van kiverve. (Az ólmozást a sötét rész mutatja.) A kés mellső és hátsó fele teljesen szimmetrikus. Alsó és felső vége mértani elemekből áll, melyek rézsutos keresztalakokat keritenek körül, középső szélesebb sávjában két ág között bányászjelvényt utánozó, két keresztbe fektetett kalapács látható. Ezeknek az ősi izű ólomvereteknek tüzetes elemzése, igen becses adatokat szolgáltatna a primitív díszítő művészet megismeréséhez. Kése nem csukható be. Merény. (Szepes vm.) (2. ábra.)

Ugyanaz. Nyele igen ügyesen van elkészítve, a mennyiben a pengével egy darabból kovácsolt hosszú szögére egymás mellé sárgaréz-, vörösréz- és ólomkarikák vannak húzva s e hármas csoportokat szélesebb vagy keskenyebb, sötét vagy világos szarűgyűrűk választják el, összhatásukban a régi úri házak onyx-késfogantyuit utánozva.¹ Felvidéki tótság. (3. ábra.)

Ugyanaz. Nyelének vége faragott, közepe karczolásal és piros pecsétviasz-töméssel ékített. A szimmetrikusan kétfelé hajló dísz virágág alatt két egymásnak szembe néző galamb áll. Somogy vm. (4. ábra.)

Ugyanaz. Nyele a kiczifrázottságnak netovábbja. Pengéje alatt ólombeverés ékeskedik. Többi része pecsétviaszszal kitömött gyűrűkkel hat egyforma széles, harántos sávra van osztva, melyekben lapos faragás van párosítva, kék, feketés, piros és zöld pecsétviasz-töméssel, a szándékozott eléggé izléstelen díszítések létrehozására. Somogy vm. (5. ábra.)

Ugyanaz, mint a 3. számú, különféle, de az előbbinél sűrűbb lemezekből összerakott nyéllal. Tótság. (6. ábra.)

Ugyanaz, díszesen ólmozott nyéllal. A vonalkázott rész mértani díszítésű. Tótság. (7. ábra.)

Ugyanaz. Nyele szintén ólmozott (a világos részek) és pedig nemcsak tisztán mértani elemekkel. Két oldala teljesen szimmetrikus egymással és alsó részének díszítése egymásnak szembenéz. Az alsó váltakozó, szíves kimetszéssel tarkítottból egy pásztorbalta s egy hatalmas kettős kereszt nyúlik ki, az alsóból pedig két szív vagy virágalak. Tótság. (8. ábra.)

Ugyanaz, ú. n. tornyos kés.² Nyele, tövétől végéig folyton

¹ L. Ért. 1901. 51. o.

² Pápai K.: A Karancs és karancsalji palóczok. Bpest 23. o.; Ért. 1901. 52. o.

szélesedik. Alsó és felső végén sárgaréz borítása van, bevert pontocskákból álló díszszel. Közepébe a valaskák nyeléhez hasonlóan sárgaréz drótdarabkák vannak több sorban beverve. Nyele végének sárgaréz borítékára egy vörösréz, majd egy szarú, azután egy sárgaréz-lemez következik, melyből négy gomb van kiráspolyozva. Ezeknek a gomboknak tengelye vas, közepük szarú, felső és alsó részük sárgaréz. Ilyen szabadon kifaragott gombok a szláv bizanci stílusban, pl. guzsalyokon, igen gyakoriak. Mernye. (Szepes vm.) (9. ábra.)

Ugyanaz, az előbbiéhez hasonló alakú pengével és nyéllel. Nyele egészen be van borítva sárgaréz-lemezzel s ez haránt-gyűrűkkel és bevert czifraságokkal ékített. Végén három, kettős gombocskája van. Lelőhelye ismeretlen. (10. ábra.)

Ugyanaz. Nyele ólombeveréssel (a sötét rész) díszítve. Két széle mértani díszítéssel, közepére puska, kard, fokos, buzogány (?) van kiverve. Zólyom vm. (11. ábra.)

20. Tábla.

Bélyegző vas. A tulajdonos első kezdőbetűi szívalakú keretbe vannak foglalva. Ha bélyegezni akartak vele, szabad tűzön kitzüesítették és az állat tomporára nyomták. Nagy-Alföld. (1. ábra.)

Ló- vagy szarvasmarha-érvágó. Ez faluhelyen rendszeren a kovácsoknál volt, de a polgárok és pásztorok is tartották és ló vagy szarvasmarha ere vágására használták, úgy, hogy az érvágó a szerszámnak füles fejét a balkeze mutató- és hüvelykujjai közé fogta, hogy az éle irányában könnyen mozdulhasson; akkor élett a barom erére helyezte s kalapáccsal jobbkezevel az él fokára ütött. Az ütés következtében az érvágó bemetszette a nyakeret, mert leginkább ottan vágták éren a jószágfélét. Voltak nyeles érvágók is, t. i. a nyélbe 5—6 érvágó is volt bugylibicskaszerűleg foglalva (l. 23. t.). Szentes. (2. ábra.)

Kutyakoloncz fából. A kutya nyakába akasztották, hogy a koloncz első lábait vervén, ne tudjon gyorsan futni s a tanya körül a baromfit, süldő nyulat stb. el ne foghassa. Nagy-Alföld. (3. ábra.)

Sótartó tülökből. Pásztorok tarisznyája felszereléséhez tartozik. A pásztor maga csinálta szarvasmarha szarvából és

20. TÁBLA.

ízlése szerint ki is czifrázta. Az előttünk lévőnek középső mezején virágok dominálnak, felső baloldalán nyujtózkodó kigyó látszik. Nagy-Alföld. (4. ábra.)

Rühelő ökörszarvból, fafedéllel. A megrühesedett birkák bekenésére való zsirt tartják benne. (L. még 15. t.) Nagy-Alföld. (5. ábra.)

Sótartó, a magyarság által kedvelt, sokféle használató kabak-tökből készítve. A száron lévő fonállal akasztották a falra kamarákban, padlásokban, cserény-kunyhókban, szőlőprésházakban. Oldala úgy van kivésve, hogy be lehessen a tartott dolgokat: sót, dinnye- és tökmagot tenni. Kabak többfajta volt s minden célra más alakra nőttet, más ketylompájút használtak. Más alak volt a borivó kabak, más a vizhányó, merítő s más a borszívó kabak stb. Vannak kabakfajok, melyek egészen kivesztek. Nagy-Alföld. (6. ábra.)

Fanyereg vagy betyárnyereg. Ezt a fanyeret könnyű nyárfából készítik. Alakja szerint eltér az idegen nyergektől, a mennyiben oldallapjait nem fejfok és farrész foglalja össze, hanem elül is, hátul is egy üklő, vagyis a bükk, vagy nyírfa már természetből szétágazón nőtt ágai, melyek egyike az első kápa, másika a hátsó kápa.¹ A kápák és talpak közt van kifeszítve bőrszjakkal a keskeny ülésbőr. A magyar nyereg alá nyeregvánkost nem tesznek. Ez a nyeregforma ma már mindinkább pusztulóban van s jóformán csak pusztázók használják. Fanyeret használnak a debreczeni ötös vagy hatos fogatnál² s a taligások is. Nagy-Alföld.³ (7. ábra.)

Kés-bicskatartó. Ez bőrből készül s szijformában függ a tarisznya karikáján. Fedele szijjal és csontkupánccsal záródik. Szentés. (8. ábra.)

Juhfül-bélyegző vas. Élét jól megacézolva, az alföldi kovácsok készítik. Juhoknak fülét ütik át vele és pedig úgy, hogy azt előbb tuskóra nyomják s a bélyegző fokára kalapáccsal ráütnek, ezután pedig, hogy ne vérezzen nagyon, hamuval behintik. Szentés. (9. ábra.)

¹ Freckay: Mesterségek szótára, Nyerges és szijjártó mesterség.

² L. Ethn. VI. 219. o.

³ Hasonló van közölve Zichy: Kaukázusi utazásai, Budapest, 1897. II. k.

Pásztorerszény. Ezeket a korczolt díszes erszényeket maguk a pásztorok készítik s legszükségesebb utenziliumaikat tartják benne. Sárgaréz-karikára van fűzve a kerek fenekű bőrrózsákkal ékesített zacskó, benne a tapló és a sziki kova. Kétoldalt ékesen pillangózott szijrojtok csüngenek le róla. Jobboldalon lóg a bőrpillangós aczél, baloldalon a nem kevésbé ékes késtok. A készséget gatyakorczba szúrva viselik. Ezek a pásztorkészségek úgy ősi és változatos formájuk, mint kiművelt technikájuk tekintetében a színmagyar pásztorságnak egyik legeredetibb és legszebb alkotásai. Nagy-Alföld.¹ (10. ábra.)

Nyereg. Könnyű, bőrozott pusztázó nyereg. A kápán gombokba végződő sárgaréz rudacska látszik; ez arra való, hogy a lovas a gyeplőszárat beleakaszthassa. A kápáról díszes sallangok lógnak le. A kengyel szárai bőrszijak, de lehetnek kenderből is. A kengyel talpallója széles, nyílása körkörös. A czombvédők szintén díszített bőrből készítvék. A nyereg váza fa, csak be van bőrozve; olykor szőrös bőrrrel (fekete bárány) vonják be, hogy a lovas a lavintásnál az ülepét fel ne törje. Szentés. (11. ábra.)

Pásztorkésztség. Tokban kés, aczél, erszényben kova és tapló, szorító csontkupáncsokkal és bőrkötéssel. Igen csinos darab. A taplót szőlővenyige hamujában áztatták és pedig minél többször, annál jobban sziporkázott, égett az, mert a szőlővenyige sok salétromsót tartalmaz. Nagy-Alföld. (12. ábra.)

21. Tábla.

Nyűg, békó, kenderből. Régente házilag fonták, ma kötelesektől veszik. A legelőre kicsapott lónak első lábait nyűgözik le vele, hogy el ne szaladhasson. Szilaj ménésnél nem használják, hanem csak kezes lovak kinyűgözésére. Szentés. (1. ábra.)

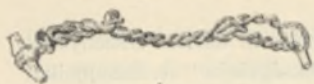
Ugyanaz, lószőrös kenderből fonva, t. i. a kenderfonál közé lószőrt elegyitenek, hogy ne kopjon olyan hamar. U. o. (2. ábra.)

Békó fából. Rendesen nyír- vagy égerfából készítik, melyet előbb megáztatnak, hogy könnyebben hajoljon. Szára vas, forgó karikával ellátva. U. o. (3. ábra.)

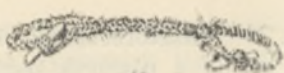
Ugyanaz, egyik feje vasból, másik fából. Alföldi kovácsmunka. U. o. (4. ábra.)

¹ L. H. O. Ösfogl. 63. stb. o.

21. TÁBLA.

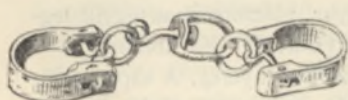
1

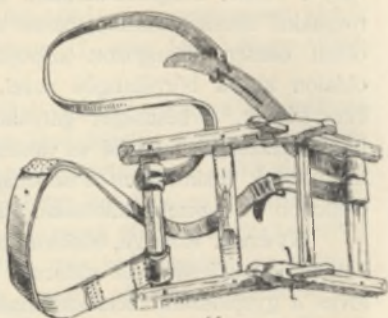
10

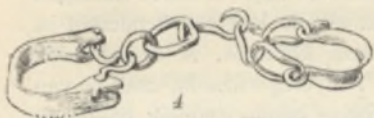
2

3

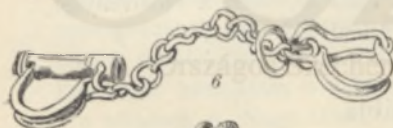
11

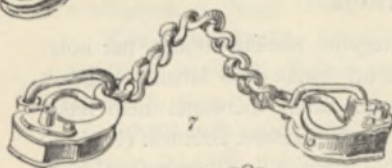
4

5

6

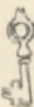

7

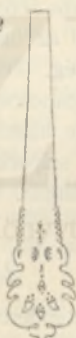

8

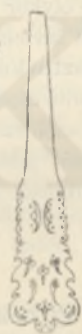
9

12

13

14

15

16

Ugyanaz, egészen vasból, ú. n. cigánybékó, mert fortélyosan záródik, a mennyiben a békó egyik fejét a szár egyik láncszemén kell átdugni. U. o. (5. ábra.)

Ugyanaz, ú. n. kulcsos békó, mert lakattal záródik; másik felét az előbbeniéhez hasonlóan kell bekapcsolni. (6. ábra.)

Ugyanaz, kettős lakattal. Rendkívül hatalmas darab, félkézzel elég felemelni. U. o. (7. ábra.)

Ugyanaz, szintén kettős lakattal. (Alatta a hozzá tartozó kulcs.) Kulcsának feje és tolla kétágú szegecskét mutat, mely utóbbi a zárólyukat befedő lemez újból való lecsavarására szolgál. Szentesi kovácmunka s annak idején állítólag 50 forintba került. Hogy a jószág lábáról a vastag vasbékót ráspolylyal vagy kaszapengéből alakított fűrészszel le ne lehessen venni, a láncbékószárazakat és zárazakat főzni szokták. Ezek voltak a főzött békók. A békót előbb veres izzóvá tüzesítették, azután aczélreszelék és boraxporban fürdették, mitől üvegszerű zománczot kapott s a reszelőnek ellentállott. U. o. (8. ábra.)

Békókulcs, az előbbi békóhoz. (9. ábra.)

Nyúg, lószőrrel vegyes kenderből font magyar békó gyatratót utánzata. (10. ábra.)

Szamárnyereg, fából. Alföldi pásztoremberek, juhászok használják. Erre vetik a subát, az iszákot s a víztartó böndőt. Alföld. (11. ábra.)

Szijsallang, a nyeregkápa aljáról. Ezek a szijsallangok, melyek nemcsak a magyar ló- és nyeregszerszámokon található, hanem a szürökön is, magyar szíjjártók munkái s díszítésükben bizonyára sok ősi elemet őriztek meg. Kívánatos volna ezeknek a bőrmunkáknak (a magyar lószerszámozásnak) tüzetes tanulmányozása. Nagy-Alföld. (12. ábra.)

Ugyanaz. U. o. (13. ábra.)

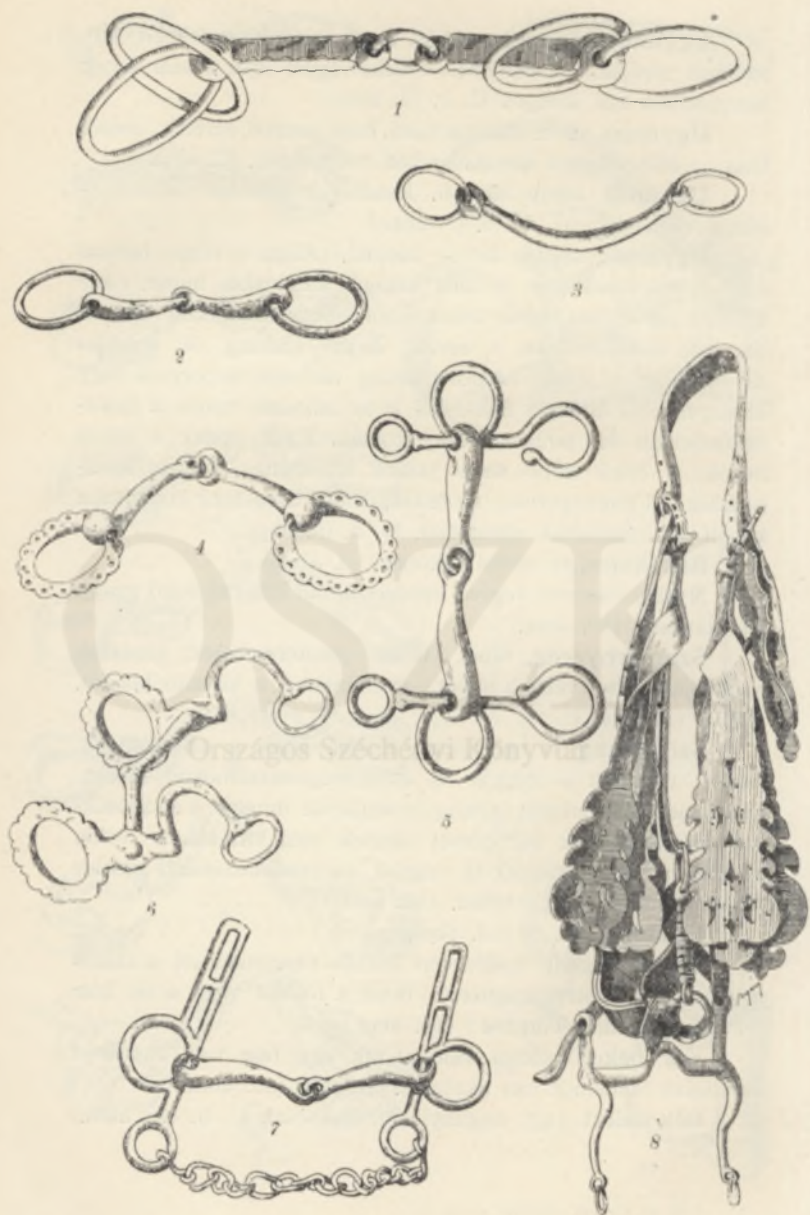
Gajló. Hosszú nyélre vert hurkos vas, melylyel a csikós a lóhátról eldobott ménesterelő botot a földről vagy a rét vize színéről fölszedte. Túrkeve.¹ (14. ábra.)

Kis békó, csikóra való. Csak egy feje van vasból s karikájára fakoloncz van akasztva. Szentés. (15. ábra.)

Békólakat vagy cigánylakat, kulcschal. U. o. (16. ábra.)

¹ H. O. Ősfgl. XXVIII. t. 69. o

22. TÁBLA.

22. Tábla.

Lózabla; tört, karikás, csuklós rúdjai ki vannak fogazva, hogy feszítésnél a keményszájú ló száját reszeljék. Szentes. (1. ábra.)

Ugyanaz, igen közönséges forma. U. onnan (2. ábra.)

Ugyanaz, egy darabból álló gyengén hajló rúddal; ősi forma. U. onnan. (3. ábra.)

Karikás tört zabla; csipkés sárgarézkarikái magyar módra likacsozottak. U. onnan. (4. ábra.)

Ugyanaz, két darabból álló csuklós rúddal, karikás feszítő-ágakkal. Magyaros formájú. Nagy-Alföld. (5. ábra.)

Karikás feszítőzabla, közepén megtört rúddal, erős szájú lovaknak. Németes formájú. U. onnan. (6. ábra.)

Csuklós feszítőzabla, álladzó lánczczal. U. onnan. (7. ábra.)

Lovas-kantár; széles, duplán fogott szíjból, rudas feszítőzablával. Homlokszíja nincs. Szerkezetét a rajzból nem lehet kivenni. A kantártető és álladzó-szíz között díszes sárgarézcsattok vannak. Különösen felöltők kiczifrázott szíjsallangjai és pedig kétfelől a duplán fogott két kantártetővégek, a pofaszíz, s az álladzó közé beosztott két-két ékesen szabdalt és kimetszett szíz. U. onnan. (8. ábra.)

23. Tábla.

Lótalptisztító kés vagy botóka; olykor-olykor megpatkolás alkalmával a lótalpon lévő békába lerakódott pizsokfélét tisztogatták, vágták ki vele. Szentes. (1. ábra.)

Ugyanaz. Patkoló kovácsok használják, mikor a lótalp békája mélyedésében annyira meggyült a pizsok, hogy botókéval kitisztítani nem lehet. A patkószögnek is ezzel vésnek mélyedést a ló patájába. U. onnan. (2. ábra.)

Farkasfogkiütő zabla. Ezzel feszítik szét a ló száját, mikor tisztogatják vagy farkasfogát kiütik. Néha ugyanis a ló vagy disznó szája padlásán ú. n. farkasfoga nő, a mi miatt nem tud rágni s lesóványodik; ilyenkor a ló száját ezzel a zablával szétfeszítik s egy vésőalakú vassal a hibás fogat kiütik. U. onnan. (3. ábra.)

Vaskolomp. Falusi kovácsok vasbádogból megrendelésre

23. TÁBLA.

nagyság szerint készítik. Kolompot tesznek ökörré, tehénre, birkára, disznóra, U. onnan. (4. ábra.)

Kutyakoloncz. A forgókarikás lánczra kötött fakolonczot a kutya nyakára kötik, hogy ne tudjon szaladni; különösen mérges kutyákra akasztják (l. még a 20. t.). U. onnan. (5. ábra.)

Lópatkó; csaknem telitalpú, régi forma. U. onnan. (6. ábra.)

Borjúpálóka vasból, elválasztott borjú orrára kötik, hogy ne tudjon szopni (l. 11. t.). U. onnan. (7. ábra.)

Érvágó kés, egy nyélben három nyilcsúcs-alakú pengéjű kés. Ezt a barom erére teszik s kalapáccsal ráütnek (l. 20. t.). U. onnan. (8. ábra.)

Kapiczán vas. Szilaj lovakat jártatás helyett, pl. ha szűk helyen vannak és jártatásra hely nincsen, ezzel a szerszámmal fárosztják ki. A vasat szijazattal a ló orrára kötik s a köteléknél fogva rángatják. A lóval mindig szembe kell nézni, mert ellenkező esetben a ló könnyen felrúgja a kapiczánózót. U. onnan. (9. ábra.)

Lótalptisztító kés, mint az 1. számú. U. onnan. (10. ábra.)

Kutyakoloncz, a nyakba való szijjal. U. onnan. (11. ábra.)

Forgó karika, lópányva stb. kötelére, hogy a kötél össze ne sodródjék. U. onnan. (12. ábra.)

Lópatkó, fájós lábra. Őriszentpéter. (Vas vm.) (13. ábra.)

Ökörszájkosár, vesszőből fonva. Főkép takaráskor kötik fel, hogy a szekérbe fogott barom félre ne legeljen. Nagy-Alföld. (14. ábra.)

Lópatkó, fájósláb-gyógyításhoz. Ha a ló körme megfájdosodik, behasad, akkor ronggyal bekötözik s ezt a patkót verik rá. A kinyúló penge a kötésre fekszik s azt járás alkalmával sem engedi leesni. U. onnan. (15. ábra.)

Ugyanaz, új divatú forma, melyet kövezett, síkos úton használnak. U. onnan. (16. ábra.)

Tinóoktató. Mikor a tinót befogják a járomba, mindig tapasztalt ökör mellé fogják, de azért az mindig kifelé, a járompálczá felé húz. E végből ezt a szeges gyűrűt a járompálczájára szokják húzni, hogy az törje a nyakát, ha félrehúz. Így szoktatják lassanként az egyenes húzásra. U. onnan. (17. ábra.)

24. Tábla.

Bárányszoktatók vagy bárányrovások. Apró páros faragások, melyek közül az egyik mindig nagyobb, a másik kisebb. Tavasszal a birkák ellése alkalmával a nagyobb faragást az anyabirka, a kisebbiket a bárány nyakára kötik, hogy megtudják, melyik bárány melyik birkáé s azt teszik alája szopni. Ezeket a juhász maga faragja s karikára fűzött zsinóron tartja az akolban. Természetesen arra törekszik, hogy mindenik jelpár különbözzék egymástól s ezért a ház és gazdaság körül található összes szerszámfélét kifaragja, csakhogy minél több jele legyen. A táblán lerajzoltak¹ egy nagy gyűjteményből valók, melyben több mint százféle egymástól különböző jel található. A jelek a következő eszközfélét ábrázolják, úgy, a mint szám szerint következnek: 1. ásó; 2. metélő-deszka (konyhában hagymát stb. vágnak rajta); 3. vizes üveg; 4. kalapács; 5. járomfa; 6. kocsilócs; 7. fokosfej (somogy-zalai forma); 8. bőrvágó; 9. tésztagyúró teknő; 10. metélő-deszka; 11. lópatkó; 12. kasza-kalapács (kaszaélesítéshez); 13. lókefe; 14. metszőkés; 15. fejő-rocska; 16. vaslakat; 17. fésű; 18. perezces kulacs; 19. ekevas; 20. fűrész vasa; 21. keresztfa; 22. ?; 23. olló; 24. faragó balta; 25. bak; 26. ?; 27. kovács-kalapács; 28. fúró; 29. ?; 30. dohánykapa; 31. pitli; 32. szénvonó; 33. négyszegletes csákány kapa; 34. bőgő; 35. pisztoly; 36. sarló; 37. szék; 38. juhász-kampó reze; 39. gyapjúnyíró olló; 40. szénavágó; 41. szövőszék vetelője; 42. bicsak; 43. kásakavaró. Nagy-Alföld, Somogy és Zala vm. (1—43. ábra.)

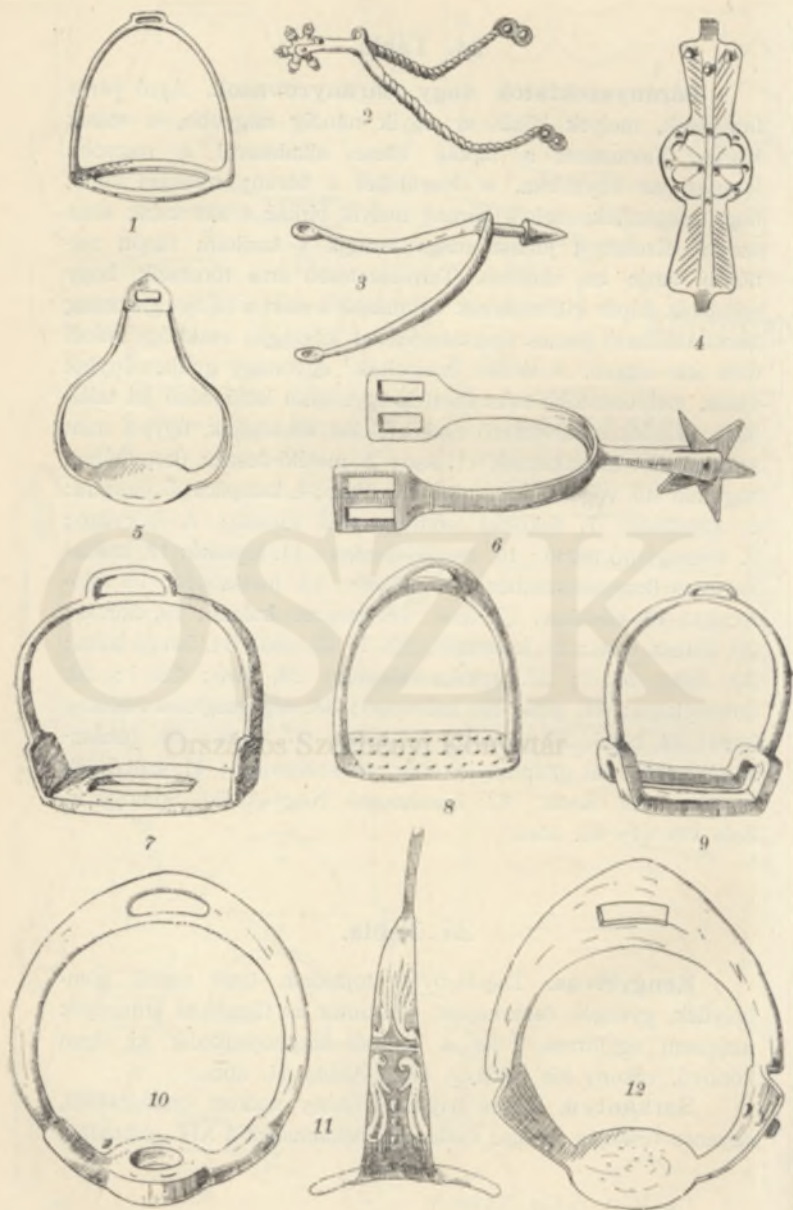
25. Tábla.

Kengyelvas. Talpa nyúlt tojásdad, üres szárai gömbölyűek, gyengén összehajlók, vízszintes és függélyes átmérőjük majdnem egyforma. Füle a szárból alig emelkedik ki. Igen könnyű, vékony kis példány. Nagy-Alföld. (1. ábra.)

Sarkantyú, ívesen hajlitott vékony sodrott vasszárakkal, egyenes tüskéjén hatágú csillaggal. Alkalmasint a XIV. századból

¹ L. H. O. Ősfogl. XXVIII. t.

25. TÁBLA.

származik, de nem lehetetlen, hogy mint lelet újabban is használatban volt, néprajzi gyűjteményekben a mai sarkantyúk mellett ez is helyet találhat. Esztergom vm. (2. ábra.)

Ugyanaz, gyengén ívalakúan fölfelé hajlott szárral, hegyes, kúpos tuskével. Árpád-korabeli eredetű. Ez is abból a czélből vétetett itt fel, mint az előbbi. U. onnan. (3. ábra.)

Kengyeltalp alsó fele, ráforrasztott gömböcske és bevert díszítéssel. U. onnan. (4. ábra.)

Kengyelvas, széles, tojásdad talppal, körtealakúan görbült szárakkal s ezek végén kiálló füllel. XVIII. századbeli forma. U. onnan. (5. ábra.)

Sarkantyú, széles ívalakú szárakkal, hosszú, egyenes tuskén hatágú, éles tarajjal. U. onnan. (6. ábra.)

Kengyelvas, hosszú négyszögű, közepén üres talppal, kolompalakra görbített lapos szárakkal. Szélessége nagyobb, mint magassága. Lapos füle a szárból kiáll. U. onnan. (7. ábra.)

Ugyanaz. Talpa hosszú négyszögű, reszelős vaslemez; szárainak összehajlása az 1. számúra emlékeztet. Füle a fent kiszélesedő szárba van bevágva. U. onnan. (8. ábra.)

Ugyanaz. Talpa nyeregalakú, közepén üres vastag vaslemezről van alakítva, szárjai egészen gömbölyűek s hajlásuk a 7. számúra emlékeztet, de annál magasabb. Füle lapos, kiálló. U. onnan. (9. ábra.)

Ugyanaz, vastag nehéz vasból kovácsolva. Talpa kicsiny köralakú, belül üres, szárjai gömbölyűek, csak a tető felé laposodnak el. Nyílása majdnem köralakú. A fül a szárba van vésve. U. onnan. (10. ábra.)

Kengyelszár, oldalról nézve bevert díszítéssel. U. onnan. (11. ábra.)

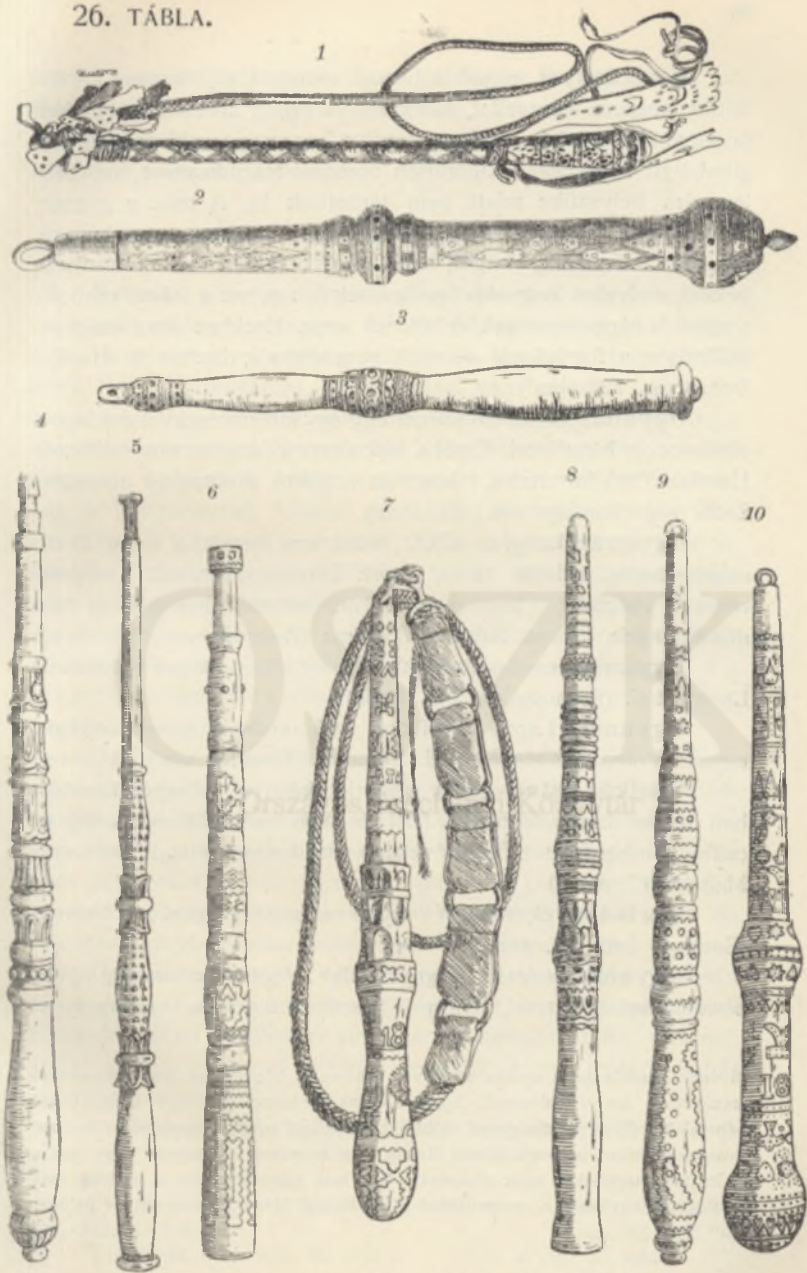
Kengyelvas, vékony, lemezes vasból. Talpa kicsiny kör, szárjai egy darabig a talp síkjában terülnek el, majd erre merőlegesen lapulnak össze, a csúcs felé folyton szélesedve, mely alatt a hosszúkás fül van. Nyílása nyomott kerekded. Ez a kengyelvasforma van leginkább elterjedve hazánkban a XVII. század óta, vasból, sárgarézből egyaránt. U. onnan. (12. ábra.)

26. Tábla.

Karikás ostor. A szebb példányok közül való. Mind nyele, mind ostora kissé vékony, az utóbbi nem is tagolt, mint az igazi kanászostoroké. Fonása hatágú, kötése szijkengyellel történik, tövénél bőrsallangokkal czifrázott. Nyelének nagyobb felére vékony szironyok vannak spirálisan fonva, melyek találkozási pontjaikon rendkívül mesterkélt kötéssel vannak összefonva. Ugyanilyen spirális fémszalag-díszet láthatni a régi buzogányok nyelén is. Alsó vége pecsétviasz-zománczolással. Díszített bőrsallangok innen is lógnak le.¹ Somogy vm. (1. ábra.)

¹ A karikásokat vagy nehéz ustorokat a magyar közönség kizárólag magyar szerszámnak tartja. Annyi bizonyos, hogy legkiműveltebb formái a magyar pásztorság kezén találhatók hazánkban, ámbar a pontos utánjárás azt is kimutatta, hogy ezek a ma magyar pástornépségek igen különböző elemekből elegyültek össze. Igen tanulságos ebből a szempontból Takáts Sándornak a XVI—XVII. századi magyar gazdasági közélet derék kutatójának értekezése a „Magyar Nyelvörben“ (32. k. 86. stb. o.) „Régi pásztori élet“ czimén, a hol pld. ez olvasható: „A Nagy-Alföldön ép úgy, mint a Dunántúl, a magyar gazdák pásztoraik között tömérdek rácz, horvát és tót volt.“ Hogy ennek a ténynek a pástorélet szerszámaiban s azok díszítésében is jelentős hatása volt, senki sem fogja tagadni. Herman Ottó, a magyar pástorélet legkitünőbb ismerője azt mondja a karikásokról (Különlenyomat. Matlekovits S.: Az ezredéves országos kiállítás jelentéséből 736. o.) hogy: „e karikások magyar volta mellett, eltekintve a díszítéstől és fonástól, első sorban a megerősítési mód bizonyít, a mely a nyél végén álló kengyel révén történik, tehát nem a nyélre való reáhurkolással, a mi e fajta ostoroknál mindig német vagy szláv (értsd hazai szláv) eredetre vall. A mi pedig még ennél is fontosabb, a magyar karikásnak mesterszókészége teljes, ez pedig mindig ősi eredetre vall“. A nélkül, hogy az eredet kérdését felszínre vetni akarnám, felemlitem, a mint eddig is tettem, hogy karikás ostorok kengyeles megerősítésmóddal láthatók a bécsi, prágai és olmützi osztrák néprajzi múzeumokban, ólom- és rézbeverésekkel, bőrfonással, sallangozással (l. Ő. L. III. k. 482. o.; N. Šb. 1899. 37. o.; N. V. 228. o.) s nem kengyeles megerősítéssel a lebergi Dzieduszyczy-féle múzeumban is. Ennek a megerősítésmódja az előbbi kettővel szemben a következő (Huczulszczyzna 345. o.): a karikába fűzött ostortő szijkengyelle, a laposra faragott ostornyel végéhez van szijzsineggel odakötözve. Ez a megerősítési mód magyar karikásokon is feltehető. E vékony szijzszalag a nyél végén való körültekerődés után a nyél derekán sajátosan köttetik meg s a szijzsironyok fonásuknak keresztező pontjain sárgarézszőgecseket kapnak. E kis orosz karikásokhoz a földrajzi elterjedés illusztrálására, felemlítjük, hogy osztályunk gyűjteményében van egy kaukázusi karikás Zichy Jenő gróf ajándékából, melynek megerősítési módja olyan, mint emezé, csak hegye nem szijban, hanem lófarkból font sudárban végződik. Ostor-

26. TÁBLA.

Bátky Zs. : Útmutató néprajzi múzeumok szervezésére.

Karikásnyél, remekül barnult meggyfából, ólommal körülöntött sárgaréz-kengyellel, háromrésze tagolt középső bütyökkel (a nagyobbik a rajzban túlozva van) s hegyes peczekben végződő gömbölyű fogóvéggel. Különösen becsessé teszi díszítése, melynek leírására helyszüke miatt nem térhetünk ki. A mint a gyenge rajz mutatja, egész felülete el van borítva berakott apró háromszögeket, szivalakot, virágot, csillagot, gyűrűt ábrázoló szarülemez-kékekkel, melyeket nagyobb faszögecsék (a rajzban a fekete pontok) s apróbb sárgarézszögek erősítenek meg. Ezekhez járul még — különösen a fogóvégen — apró sárgarézszög díszítés is. Hazája Debreczen. (2. ábra.)

Ugyanaz, közepén és végén egy-egy kimetszésekkel gazdagon elhalmozott bütyökkel. Erről a lépcsősen kifaragott bütyökdiszről Herman Ottó kimutatta,¹ hogy az szíjjártó díszítmény utánzata. Zseliczség (Somogy vm.) (3. ábra.)

Ugyanaz, kengyel nélkül; tehát erre hurokkal vagy ú. n. cigányecsattal erősítik rá az ostort. Hármastagozatú. Középső-része 7 gyűrűvel 6 tagra van osztva, melyek mindegyikébe más díszítmények vannak faragva. Tavarna (Zemplén vm.) (4. ábra.)

Ugyanaz, esetlen formájú, két, szíjkötést utánzó bütyökkel. Lengyeltóti. (Somogy vm.) (5. ábra.)

Ugyanaz. Lapos gyűrűkkel való unalmas tagozottságát egyszerű ólombeverés élénkíti. Tavarna (Zemplén vm.) (6. ábra.)

Karikás-ostor. Nyele igazi karikásnyél, közepén köralakban széles hornyolásokkal, felső és alsó harmadában gazdag és cifra ólombeveréssel. Ostortöve tagozott; fonása hatágú. Bars vm. Magyar. (7. ábra.)

Karikásnyél, nyúlt, vékony forma, gazdag faragással. Mernye (Somogy vm.) (8. ábra.)

Ugyanaz, szintén megnyúlt alak. Végén lévő vastag ólmozása jófogásúvá teszi. Középső részének tagozása esztergályos-

tövének szorítószija a nyelén végig van tekerve s közönséges kovácsszeggekkel leszögezve. Annyi valószínű, hogy a karikást lovon ülő vagy nyáját terelő nép találta föl s minthogy ez utóbbi megerősítési módot ugyanilyen fonással lovaglóostorokon is megtalálhatni Keleten, valószínűnek tarthatjuk, hogy onnan is hoztuk magunkkal, mint alkalmasint sok más szerszámunkat is, melyek csak esetlegesen egyeznek a nyugotiakkal. (lásd Szilasi Mór: „Nyelvészet és őstörténet“ Nyr. XII. k.).

¹ Ethn. III. 320. o.

szerű. Sárgarézdrót beverése igen gazdag s mutatja, hogy tót vidékről származik. Telgárt (Gömör vm.) Tót. (9. ábra.)

Ugyanaz, mint az 1. számú, rendkívül gazdag szarúlemezbetéttel. Kecskemét. (10. ábra.)

27. Tábla.

Kobak, czifrázva. Fenekén négy cserépből négy egyszerű vagy szárnyaslevelű virágszál nyúlik fel, egészen nyaka aljáig. A sötétre rajzolt részek vörös-barnaszínűek. Nyakát több gyűrű öleli körül. Szája háromkarójú ólomlemezzel van beborítva. A vörös-barna színt vagy választóvízzel hozzák létre, vagy azáltal, hogy az ornamentumoknak bekaparása után forrásban lévő mustba mártják a kobakot, a mikor is a lekaptart részek megvörösödnek, míg a hártyaalattiak fehéren maradnak. Szokták azonban borsónnyel is pirosítani a kobakot. Ezek a kobakok, mint természetadta víztartó-edények sokfelé el voltak terjedve s bizonyára már az őskorban használták őket. Nem egy agyagedényforma ilyen lopótök-utánzásokból keletkezett.¹ Nálunk a Dráva mellékéről kerülnek elő a legczifrább példányok. Horvátországban s a tengerparton mindenütt feltalálhatni őket.² Vízet, pálinkát tartanak bennük. Somogy vm. (1. ábra.)

Ugyanaz, karczolva. Fenekének szélén sűrű, kövérlevélkéjű cziczka fark-gyűrű fut végig. Fölötte ugyanaz szalad körül, (de levélkéi csak egyik oldalon vannak) váltakozva, jobbra-balra kikunkorodva, a kikunkorodás végén egy-egy virággal. Vaskos fején pásztoréletből vett jelenetek vannak és pedig egy szeretőjével koczinó betyárlegény, (felnyergelt lova fához van kötve) és két beszélgető gatyás pásztor ember. Csokonya (Somogy vm.). (2. ábra.)

Ugyanaz, karczolva. Alakja, mint az előttevalóé. Fenekén és nyakán az előbbihez hasonló levélsáv, közepén szivalakból kétoldalt kinövő sűrűlevelű virágszár, virágszálat tartó asszony, asztal mellett mulatozó puskás betyárok s egy pipázó, baltás pásztor ember van. U. o. (3. ábra.)

Csobolyó vagy légely. Lapos, hordóalakú edény fából,

¹ V. d. B. G. 1891 (35. o.) Ciprusszigetén; Schulze: D. L. Fig. 218—219, XV. sz.-ból.

² O. M. M. I. K. VIII. 89, 104. o.

melyben aratóknak vagy pásztorembereknek vizet, de még inkább pálinkát szoknak kivinni a mezőre. Liptó vm. (4. ábra.)

Ugyanaz, más alakú. Palóczság. (5. ábra.)

Kobak, egész felületén elborítva étetett és karczott czifrázatokkal, csak éppen feneke maradt díszítetlen. Felénk néző részén két szembefordult csipkés levélformát látunk, melyeknek hegyéből egyenlőtlen nagyságú, hajlott, hosszúszerű, leveles virág-részek indulnak ki, melyek dúsan elágazva az egész gömbfelületet megtöltik. A két ág között a levelek fölött sokszor más virág ül. A nyaki részt csipkés és tiszta, sűrű háromszögek és más mértani elemek lepik be. Díszítése zavaros, magyartalan, Mezőkövesd. (6. ábra.)

Ugyanaz, egész felületén elborítva karczolásokkal. Ebben a példányban alkalmasint tetőzik az enemű pásztorművészet, mely még duzzad a népiességtől, de másrészt azon a határon van, a hol a mesterkéeltség kezdődik. Alakja, mint az 1. sz.-é. Öblének alsó felére öt, egymással érintkező kör van karczolja s mindegyiken más-más, de nagyjában egyforma külsejű ornamentummal, mely a kört pompásan betölti, elrendezésében élénken emlékeztetve a tükrösök díszítésének hasonló megoldásaira. Egy tőből egyenesen fölfelé, tulipántban végződő kocsán nyúlik ki, a kocsán alsó részéből ívesen befelé hajló két szár ered, jobbra-balra csüngő virágokkal és levelekkel megrakva. Hogy a vésett dísz jobban előtűnjön, az alap vékony s hamúval vagy piszkos kalapzssírral töltött apró karczolásokkal van televésvé. A körök között üresen maradt helyeken fent és alant rendkívül ügyesen beillesztett reneszánsz szalagdísz fut köröskörül. A felső határoló kör felett ismét egy virágtőt látunk, melyből egy erőteljes szár egyenesen felfelé tart s hatalmas virággal tetőzik, ezalatt pedig jobbra és balra egy-egy szár hajol ki, dúsan megrakva virágokkal és levelekkel, s többszöri elágazás után az egész felületet elborítja. A díszítés czéltudatossága, tisztasága és precziz kivitele teljes elismerést érdemel. Szentimre. (Somogy vm.) (7. ábra.)

Ugyanaz, karczott és étetett díszszel, miként a 6. számú, melynek alakilag és díszítésbelileg is pendantja, mintha csak egy vidékről valók lennének. Nyaki és hasi része ép úgy különválasztva díszítésben, mint amannál. A nyakon gyűrűkben elhelyezett, főképen mértani díszítést találunk itt is. A hasi rész közepén két, egymás ellen fordított, többszörösen bekerített szív-

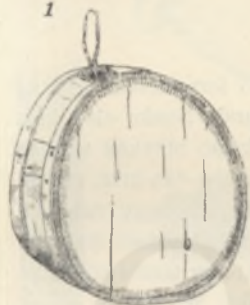
1

2

3

4

5

7

6

8

alakból jobbra-balra húsos, hullámosan hajtott szárak nőnek ki, melyekből kétoldalt izléstelenül stilizált virágok hajolnak ki. A virágágak között négy hosszú, vékony kígyó nyújtózkodik. E kettős szívalakkal átellenben egy hosszas négyszögű tér van bekeretelve s ezt két szokatlan formájú, apró levélkéjű ágacska tölti be. Még a fenekének is jutott a díszítésből. Sokküllőjű csillag van rákarczolva, csinos keretelésben. Az egész díszítés modora ép oly izléstelen, mint a 6. számúé. Eszék. (8. ábra.)

28. Tábla.

Bot, magyar pásztorfaragvány. Kiváló formaérzéssel, ritka ízléssel és kiművelt technikával csinált darab. Nyaka alatt kezdődve, csaknem a végéig, három sorban kiálló bütykök vannak rajta kifaragva. A bütykök közepébe sárgarékszög van ütve, melyet egy belső kisebb rozetta vesz körül, ezt pedig egy nagyobb rozetta köríti. (A rajz nem jól adja vissza.) Összesen 33 ilyen bütyök van rajta, de díszítésre két egyformát alig találni közöttük. A bot közepét egy szíjkötést utánzó gyűrű két részre osztja. Felső végén a bütykök között gyönyörűen kígyózó vizisikló van kifaragva. A kígyó testével sűrű cziczka-farklevél csavarodik együtt olyanformán, hogy a kígyó teste rajta fekszik s két félre osztja a levélspirálist. Alsó feléről hiányzik a kígyó, itt csak a cziczka-farklevél kanyarog a bütykök között. Zala vm. (1. ábra.)

Csordaterelő. Kampósbót, kampójánál lánczczal átkötve, rajta vascsörgőkarikák. A nyáj után hajítva, csörrenésével tereli azt Szepesség. (2. ábra.)

Pásztorbót, olombeveréssel díszítve. Az ornamentálás leginkább egymásba kapcsolódó apró kereszttekből telik ki. Alsó végére a magyar korona is ki van verve. Felvidék. (3. ábra.)

Ugyanaz, hosszú fejjel, apró rovatokkal díszítve. Tótság (4. ábra.)

Ugyanaz, német felírással, egy kukoriczacsévét tartó kinyújtott kart ábrázolva. Felvidéki németség. (5. ábra.)

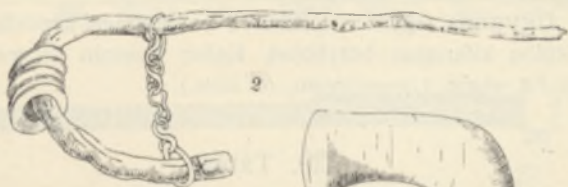
Pásztorbuzogány, fából, hosszúkas bunkóján 4 sorban szögek vannak verve. Zólyom vm. (6. ábra.)

Bot, pásztorfaragvány. Díszítése tekintetében az 1. számúnak alsó felére hasonlít. Szárán (csak felső részén) széleslevelű cziczka-farklevél kígyózik végig, váltakozva a karikásnyelekre szögelt bőr-

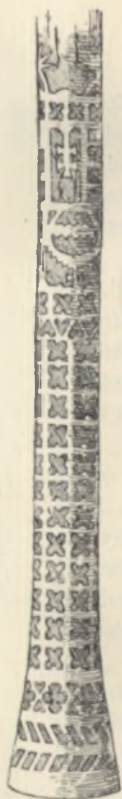
28. TÁBLA.

1

2

3

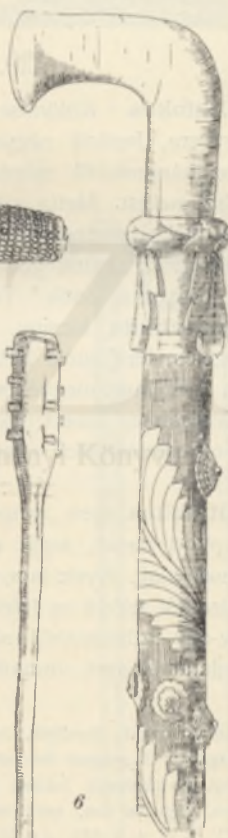
4

5

6

7

8

rózsákra emlékeztető kifaragott rózsákkal. A rózsák sötét vonalkázott alapból emelkednek ki. Mindegyik vonalkába túvel zöld pecsétviasz van behúzva. A cziczka fark apró levélkéinek vésett szélei vörös pecsétviaszokkal vannak kitöltve. Alsó részén csak cziczka farklevél-diszítés van, a rózsák elmaradtak róla. Zala vm. (7. ábra.)

Ugyanaz, egyszerű példány; levágott ágai képezik a többinél külön kifaragott bütyköket. Egész hosszán kecses hajlású kígyó fut végig. Ugyanonnan. (8. ábra.)

29. Tábla.

Baltafokos.¹ Különösen magyar kanászok vagy tót juhászok fegyvere, lapított négyszegletes fokkal, keskeny baltával. A baltába sárgarézből tulipánalak van beverve, egyéb, szintén bevert disz mellett. Alatta a nyél egy része sárgarézlemezzel van borítva. A nyél sárgarézdróttal díszített. Fönt szívből kinövő hosszúszerű tulipántok, alattuk geometrikus figurák. Ezeket a fokosokat maguk a pásztorok öntik.² Tótság. (1. ábra.)

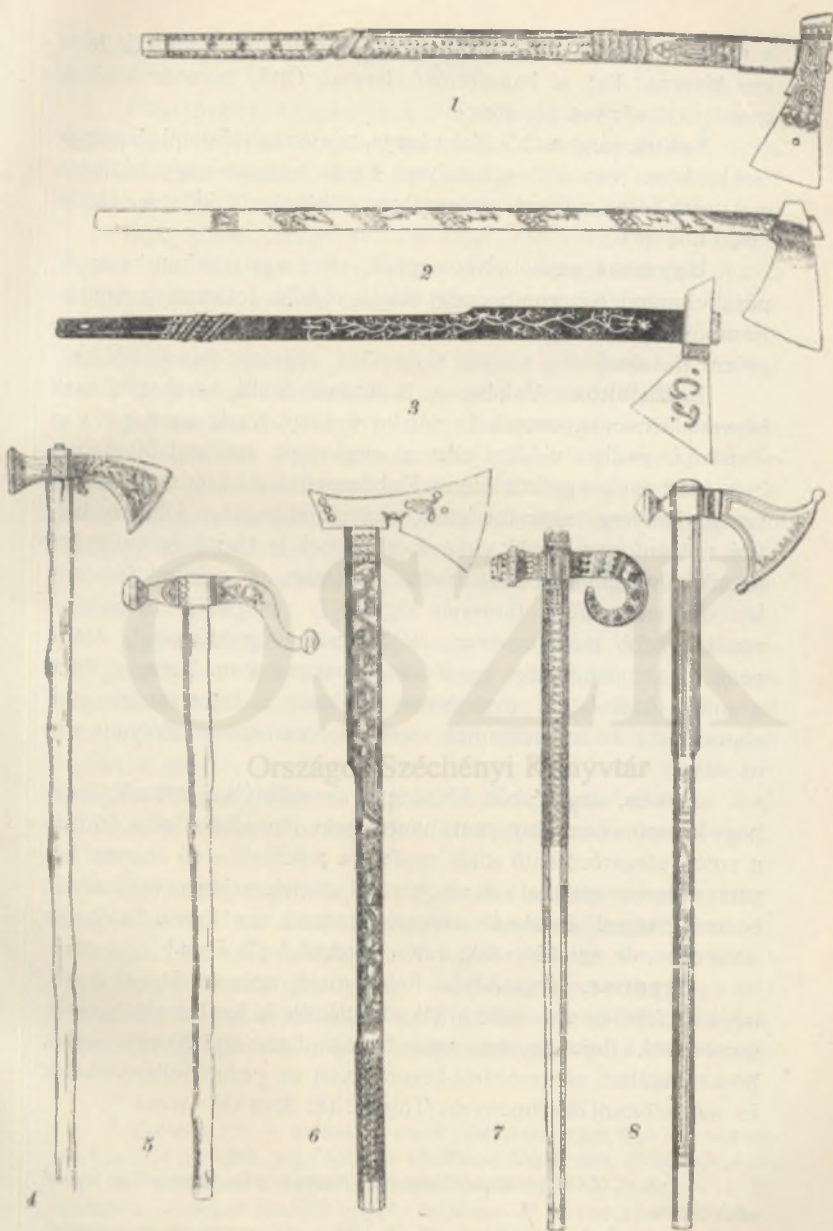
Kanászbalta, kicsiny, csonka, piramisalakú fokkal. Lapja vastag, széles, felső széle birkaorralakúan hajolt. Ez a baltaforma csak Zala és Somogy megyékben otthonos. Gömbölyű nyelén köröskörül spirálisan az ismert cziczka fark-levéldisz van bekarcolva s belőle itt-ott cserfalevelek ágaskodnak ki. Diszel tájéka (Zala vm.). (2. ábra.)

Baltafokos. Igen „rangos“ darab. Erősen kiugró foka négyoldalú lapított hasáb, lapja egyenlőtlen szárú háromszög, felső sarka élesen kiáll. Nyele lapos, tehát nyéllyuka hosszúkás. Nyelén sárgarézdrótból felfelé és lefelé haladó hullámos csik van kiverve, mely egy-egy ezüstdrótból rakott tulipánban végződik. A hullámvonal hajlataiból apró virágok nőnek ki. Ugyanez a díszítés van

¹ Baltafokosnak mondjuk, mert a baltát és a fokos jellegét, a fokot is egyesíti magában. A magyar fokosoknál elmaradhatlan a kiálló fok, míg ellenben a szláv fajtájú népeknek fokosai inkább balták, a mennyiben élesen kiugró fokuk nincs, vagy ha van, csak csökevényes. (l. Č. O. 1894. 44. o.; N. Šb. IV—V. k. IV. t. W. 4. k. 859. o.). Ebben a tekintetben hasonlít hozzájuk a zalai kanászbalta, de csak annyiban, hogy annak is picziny foka van, mert úgy ennek, mint baltájának alakja merőben más.

² L. még Hucz. I. k. 335. o.

29. TÁBLA.

Országos Széchényi Könyvtár

a másik oldalon is. Hátán ugyancsak sárgarézből *Csák Pál 1893* van kiverve. Ezt a baltaformát Herman Ottó¹ borsodmátrainak mondja Gömör vm. (3. ábra.)

Fokos, sárgarézből. Foka lapos, négyszegletű gomb, lapjának alakja közel van a 2. számúhoz. Egyik oldalára egy házikó s egy ugró bika, másikkra virágszál van tökéletlenül kiöntve. Hajdú vm. (4. ábra).

Ugyanaz, vasból. Nem egyéb, mint egy kihajtott kampójú pásztorkampó. Két gombja négyoldalú, oldalán letompított piramis. Kampójára rozsdacette virágok vannak kiverve. Lelőhelye ismeretlen. (5. ábra).

Baltafokos. Alakilag a 3. számú mellé sorakozik, csak körvonalai nem egyenesek. Lapján kovácsjegy. Nyele gazdagon van diszítve és pedig e vidékre jellemző modorban, étetéssel. Mindjárt a balta alatt csipkés gyűrűt látunk. Ez bőrapplikáció utánzata. Azután vastag kanyargó szár fut lefelé, melyről váltogatva jobb- és balfelé tulipánforma zömök virágok csüngenek le. Ugyanilyen tulipánt látunk e hullámvonal elindulásánál, míg vége egy előttünk ismeretlen ornamentumban (koronás kígyófej?) záródik. Ez a hullámvonal lentebb még egyszer előjön csillagvégződésekkel. Alatta pedig a habmeander-disz ismétlődik, három sorban. Teljesen ilyen a tulsó oldal is. A nyél hátán ugyanez a habmeander van, alatta pedig az ismeretlennek mondott ornamentum. Zólyom vm. (6. ábra.)

Fokos, sárgarézből. Alakilag az 5. számúhoz tartozik, csak hogy kampója nem kinyújtott, hanem bekunkorodott. Egész felülete a rutén sárgarézdiszító stílus modorára jellemző apró mértani bevert ornamentumokkal van elborítva. Nyelének majdnem fele szintén bevert diszszel ékeskedő sárgarézlemezzel van fedve. Lelőhelye ismeretlen, de azt hisszük, rutén eredetű.² (7. ábra.)

Ugyanaz, sárgarézből. Foka majd egészen lapos gomb, lapjának felső és alsó széle kifelé görbülő, éle kidomborodó, sarkain gombokkal. Rajta gyatra, apró, bevert disz van. Nyelén egész hosszúságában sárgarézdrót-beverés van és pedig hullámvonalak és más mértani diszitmények. Tótság. (8. ábra)

¹ Ösfogl. XXX. t.; Abauj-Torna vm. (Magyarország vármegyei és városai stb.) 395. o.

² V. ö. Č. O. 1894. 44. o.; N. Šb. VIII. k. 111. o. (galicizai huczuloktól).

30. Tábla.

Pásztorbot. Az ábra csak a felső végét mutatja, mely sárgarézzel van kiverve. Rajza geometrikus s a hasonló technikájú ólmozásokhoz hasonlít. Ez a háromszöges és átlós berakás mód különben a szláv faragásokra jellemző. Hunyad vm. Oláh. (1. á.)

Bot, pásztorfaragvány. Lecsüngő makksíze a bot fejével együtt van kifaragva. A makknak mint csüngő dísznek illetően alkalmazása igen gyakori magyar pásztorfaragványainkon. Ugyancsak gyakori motívumok a szabadon csüngő kézfej és a négy oldalán nyitott oszlopba befaragott szabad golyócskák is¹ az egy darab fából faragott falánczokkal együtt. Dunántúl. (2. ábra.)

Juhász kampó, vagy inkább juhász kampóból és fokosfejből kombinált bot. Feje egészen szaruból van kifaragva, oldalán bevéssett s vörös és zöld pezsétviaszszal kitöltött virágdísz, végén kifent bajúszú, pörgekalapos, szabadon faragott emberfej látható Somogy m. (3. ábra.)

Ugyanaz, pendentia az előbbinek, lófejfaragással. Ugyan-onnan. (4. ábra.)

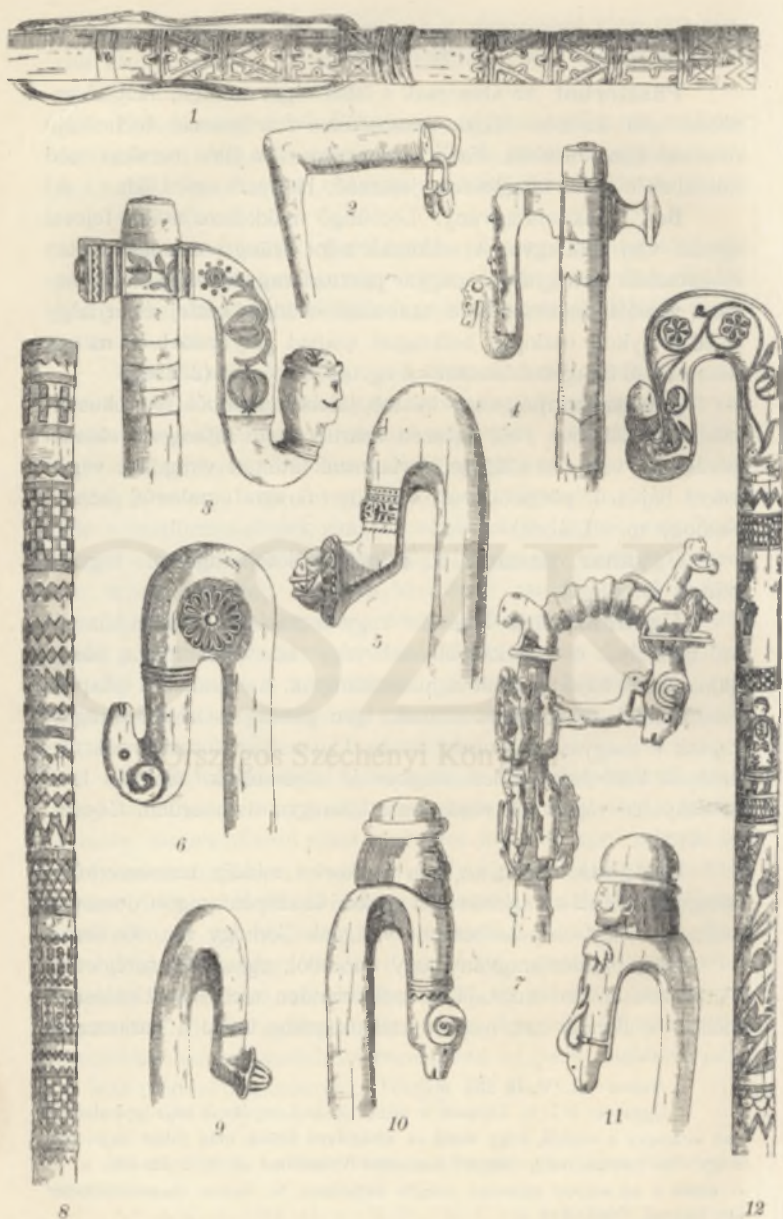
Ugyanaz, fából. Fejéskor vagy úsztatásnál ezzel a kampóval gajmolják el a birkát lábánál vagy szarvánál fogva, innen gajmóalakú hajlása. Ezek a juhász kampók, melyekhez a püspöki pásztorbotok erősen hasonlítanak, igen gazdag és izléses faragást kaptak a magyar pásztorság kezén. Ugyanilyen formájú pásztor kampók különben Németországban is ismeretesek.² Szóban levő példányunk végén telt rózsa van kifaragva domborúan. Göcsej. (5. ábra.)

Ugyanaz, végén az igen gyakori s mindig természetűen faragott kosfejjel s a szintén igen gyakori és szépenfaragott domború csillaggal vagy chrysanthemum virággal. Somogy vm. (6. ábra.)

Bot, pásztorfaragvány, egy darabból, egész állatsereglettel. Tudálékos ember munkája, a mely minden technikai kiválósága mellett is elárulja azt, milyen íztelenségekbe téved a parasztmű-

¹ André: Br. V. II. 257. o.

² Ugyanott 217. o. Ezeknek a német juhász kampóknak vége lapátalakúra van kifaragva a végből, hogy ezzel az elbóklászó birkák után földet hajtsanak s így őket visszatérítsék. Meyer: Badisches Volksleben im XIX. Jh. 405. o. V. ö. ehhez a mi szepesi juhterelő csörgős botjainkat. M. Heyne: Hausalterthümer etc. Leipzig. 1901. 212. o.

vész, ha a maga talaját elhagyva mindenáron virtusdarabot akar alkotni. Somogy vm. (7. ábra.)

Bot, egyszerű apró díszítéssel, mely a fa kérgének kicsípkedéséből áll. Tátravidék. Tót. (8. ábra.)

Juhászkampó, végén igen csinos gerezdes makkalakú gombbal. Meszlény. (Vas vm.) (9. ábra.)

Ugyanaz. Díszítésében új elemet mutat, t. i. a kampó tetején ülő rendkívül találóan faragott emberfejet. A kampó végén kosfej. Zala vm. (10. ábra.)

Ugyanaz, ugyancsak találó juhászos emberfejjel. A fej alatt birka, a kampó végén szarvasfej. Zala vm. Ilyen juhászkampófejek vannak vasból is, s azok köpűsen vannak a nyélre ráillesztve.¹ (11. ábra.)

Ugyanaz, illetőleg bot, vörös, zöld, fekete stb. pecsétviasztöméssel, gazdag virág- és alakos díszszel a szokott stívilágból. Ezek között egy szűrös pásztoralak, egy másik gatyásan pisztolylyal, baltával s egy harmadik a mint szeretőjével mulat. Zala vm. (12. ábra.)

31. Tábla.

Tüszőcsatt, sárgaréz-ből, hosszúkás halidomú, belül homorú, szélén áttört csipkézettel, a középvonalon áttörésekkel és beverésekkel díszítve. Ezt, valamint az itt bemutatott többi sárgarézcsattot is agyagból készített mintákban öntik, melyeket az öntés után össze-törnek. Az öntvényt csiszolással, reszeléssel gondosan megmunkálják. E csattformákat nálunk tótok hordják széles bőrtüszőkön (l. 17. t.), de a lengyeleknél is megtalálhatni.² Tótság. (1. ábra.)

Ugyanaz, alakilag és díszítésre az előbbihez hasonló. Ugyanonnan. (2. ábra.)

Nadrágcsatt, sárgaréz-ből (peczke hiányzik), félköralakú nyilással, csipkés szegélylyel és bevert díszítéssel. Közönséges. (3. ábra.)

¹ Egyet ilyent láthatni a következő díszmunkában, mely a szerszám elterjedéséhez is adalékul szolgál. T. Pauly: Les peuples de la Russie St. Peterbourg 1862 (délorosz-bolgár).

² W. 2. 674. o.

Ingsatt vagy **szpinka**; szivalakú, gazdagon kiképzett és áttörésekkel díszített felső részszel. Ezeket a szpinkákat tótjaink hímzett ingeik mellhasítékának fibulamódra való összefoglalására használják, mikor is a csattot árfúrt lyukainál fogva az ingre varrják s a csatt peczkét az ing két szélén átszúrják.¹ Tótság. (4. ábra.)

Ugyanaz, fehér fémből, más alakú. Közel áll a 16. számúhoz, mely viszont a legtipikusabb és az irodalomban legbővebben tárgyalt fibulaalakú szpinka. Ugyanonnan. (5. ábra.)

Tarisznyaszíjra való dísz, sodronyos sárgarézből öntve. Ugyanonnan. (6. ábra.)

Tarisznyacsatt, közönséges forma. Zólyom vm. (7. ábra.)

Ugyanaz, ősi ízű forma bevert díszítéssel. Ugyanonnan. (8. ábra.)

Ugyanaz, négyszegletes forma, csinos bevert díszítéssel. Ugyanonnan. (9. ábra.)

Ugyanaz, bújtató módra kettős nyilással. Ugyanonnan. (10. ábra.)

Ugyanaz, szintén kettős nyilással, áttört díszítéssel. Két végén egy ívvel összekötött (egyiken kereszt) egy-egy madárfejpár látható.³ Ugyanonnan. (11. ábra.)

Ugyanaz, hatalmas példány, barokk ízű profilálással, rácsos áttöréssel. Ugyanonnan.³ (12. ábra.)

Ugyanaz, alakja a 11. számúnak egyik felére emlékeztet. Ugyanonnan. (13. ábra.)

Ugyanaz, a 10. számúra hasonlít. Ugyanonnan. (14. ábra.)

Nagy csatt nyeregtartó hevederről, barokk ízű profilálással. Nagy-Alföld⁴ (15. ábra.)

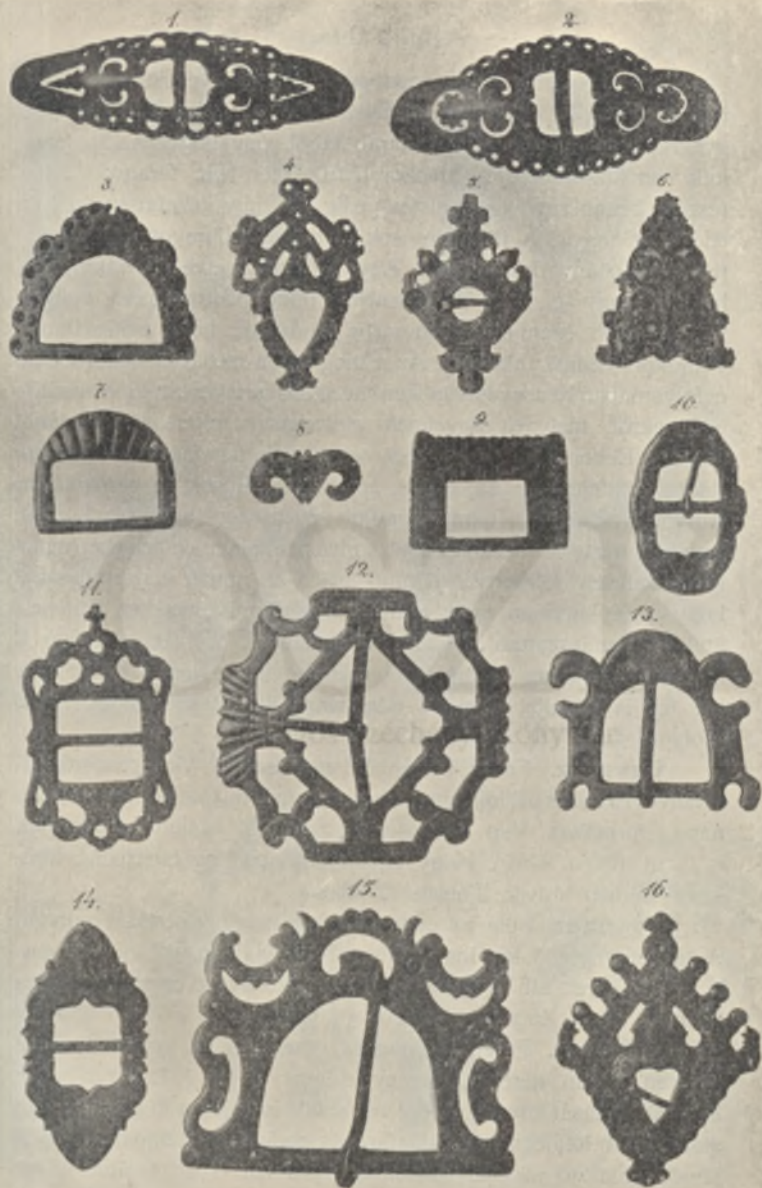
Ingsatt, három pár gombbal, igen tipikus példány. Zólyom vm. Tót. (16. ábra.)

¹ Ezek a szpinkák mint vaskori fibulák analogonjai többször foglalkoztatták búvárainkat. I. A. É. 1899. 439. Ért. 1900. 129., közölve vannak még M. I. 1897. 364., ugyanott 1899. 216., továbbá N. Šb. VI. 42., W. 4. 392. (gorál.) 288 (gorál); Z. d. V. f. V. 1891. 840 (német).

² N. Šb. VIII. 110. o. (huczul); M. J. 1897. 365. o.

³ Párját I. M. I. 1897. 365. o.

⁴ Hasonmását I. M. I. 1897. 291. o. Halasról.

32. Tábla.

Merítőedény vagy csorpák. Felvidéki pásztorok, tótok rutének faragják (régebben németek is) ezen edényeket és pedig gyakran fülestől együtt egy darab fából, úgy hogy csak a fenekük van külön betéve. Máskor a fül külön van faragva s felső részén bekapcsolva, az alsón pedig fa vagy rézabronccsal az edényhez fogva. A fül, mint sok munkával kifaragott rész, gyakran több edényt is kiszolgál. Egy pillantást vetve táblánkra, láthatjuk, hogy e fülek faragásában nagy változatosság van s figyelmesebb szemlélés után pedig rájövünk, hogy építési motívumokból vannak alakítva. Az Etnographia mellékletének 1900-ik évfolyamában Nécsey István igen tartalmas értekezést írt a merítőedényekről, melynek figyelmes elolvasását mindenkinek ajánlhatjuk. Ebben kimutatta, hogy ezeken a faragásokon miképen jutottak kifejezésre az egyes építészeti stílusok, a romántól a barokig a szerint, a mint faragójuk ilyen vagy amolyan korbéli emlékről nézte le díszítő elemeit s olvasztotta azt be lelkébe, néha természetesen félreértve. Kitűnő példa ez annak illusztrálására, hogy a nép honnan merít a maga díszítő művészetéhez. Fülének áttörése határozottan ablakra emlékeztet (i. h. 119. o.) s bár a fül architektonikus formáját elvesztette, de oszlopának faragása azt így is elárulja. Tetején oda nem illő vaskos lilium (?) ül. (Zólyom vm.) Tót. (1. ábra.)

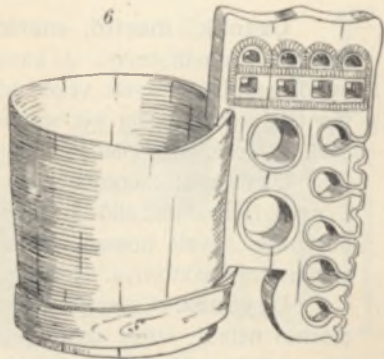
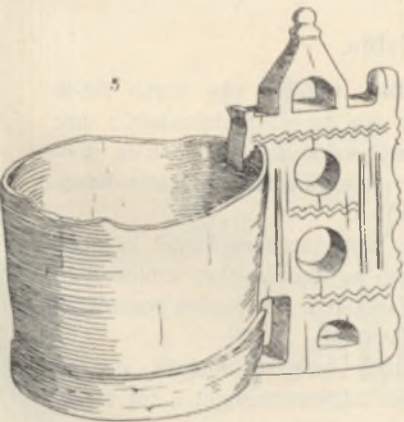
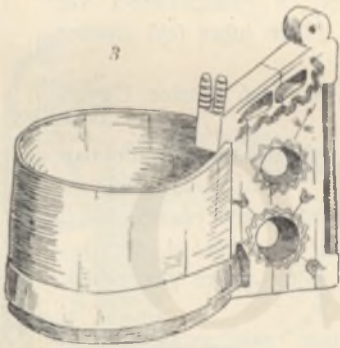
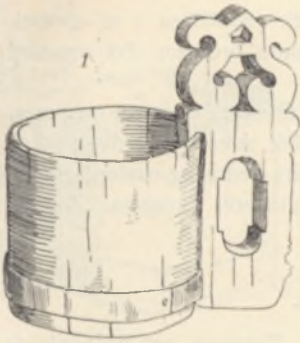
Ugyanaz. Fehér cserépből van, színes virágkoszorúkkal díszítve. Érdekes példája annak, hogy az ipar miként vonja körébe a népies formákat. Van közönséges cserépből égetett példányunk is (i. m. 67. o. 4. á.). Hogy egyhamar nem fog elterjedni, törékeny voltából folyik. Tótság. (2. ábra.)

Ugyanaz. Füle az építészeti elem meg nem értését mutatja. A tetején meredő két kis piramist Nécsey (i. m. 67. o.) a bizanctsi festmények stb. trónoló üdvözítőjét környező cziprusfák utánzatának tartja. Zólyom vm. Tót. (3. ábra.)

Ugyanaz. Fülének faragása, melyben az egyenes vonal teljesen el van kerülve, Nécsey szerint (i. m. 117. o.) a barok korszak hatását mutatja. Még az ablak is teljesen körívekből van alakítva. A lófejben végződő faragás pedig a gót templom főhajójának támasztó pillérjét utánozza. Liptó vm. Tót. (4. ábra.)

Ugyanaz. Készítője régi, tisztán építészeti elemekből alko-

32. TÁBLA.

tott fület utánzott. Erre mutat szélének profilálása s az eredetileg ivezetet ábrázolt fülnek tetejére rakott oromzat. Zólyom vm. Tót. (5. ábra.)

Ugyanaz. Az építészeti elemek félreértése látszik meg ezen a példányon is. Fülének tetején téglából rakott ablakívek (i. m. 118. o. 4. á.) és áttörések vannak, szélére pedig, az oszlop helyére, alkalmasint futókkal koronázott falat utánzott faragója. Zólyom vm. Tót. (6. ábra.)

33. Tábla.

Merítőedény vagy csorpák. Ezeknek az edényeknek fülén az építészeti motívumok mellett a pásztoréletből vett jelenetek vannak szabadon kifaragva. Fülén juhot fejő pásztor. Zólyom vm. Tót. (1. ábra.)

Ugyanaz. Fülén, fejőszéken ülő furulyázó pásztor. Ugyanonnan. Tót. (2. ábra.)

Ugyanaz. Fülén, tőkén sajtot gyúró pásztor. Ugyanonnan. Tót. (3. ábra.)

Ugyanaz. Fülén, két egymásnak háttal ülő pásztoralak, a fül tövén ballagó kutya. Merény (Szepes vm.) Tót. (4. ábra.)

Ugyanaz. Fülén, kalibája előtt sajtot gyúró pásztoralak. Zólyom m. Tót. (5. ábra.)

Ugyanaz. Fülén, kutyájával játszó pásztoralak. Ugyanonnan. Tót. (6. ábra.)

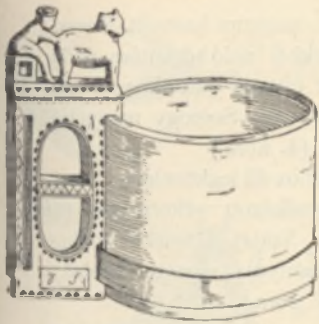
34. Tábla.

Csanak, merítő, mericske, szilke, egy darab fából. Egészben kanálformájú. A kanál feje lapos, findzsaalakú; erre merőleges állású nyele végén kiszélesedő. Díszítést csak ez utóbbin találunk és pedig két sorban gyér fűrészfogmetszést. Retyiczel. (Kolozs vm.) Oláh. (1. ábra.)

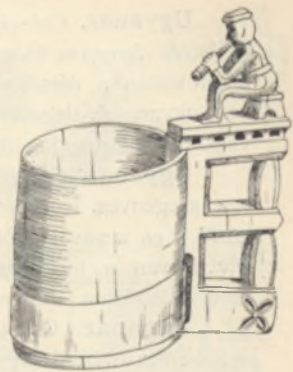
Ugyanaz, csergubacsalakú, nagy lapostalpú fejjel, közepén a nyél irányában álló s délszláv agyagedényekre emlékeztető bütyökkel. Nyele hosszú, madárfarkalakú, apró, sűrű rovatokkal telehintve. Csáktornya. Horvát. (2. ábra.)

Ugyanaz. Csészéje keresztben metszett tojásfél, minden díszítés nélkül; áttört széles fogója nagyon hasonlít a tót sárgaréz csattokra. Mátrahegység. Magyar. (3. ábra.)

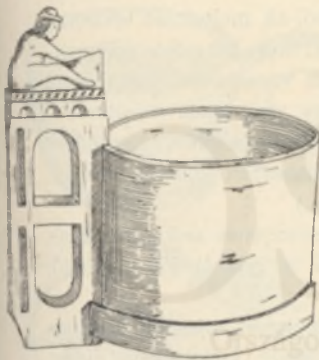
33. TÁBLA.

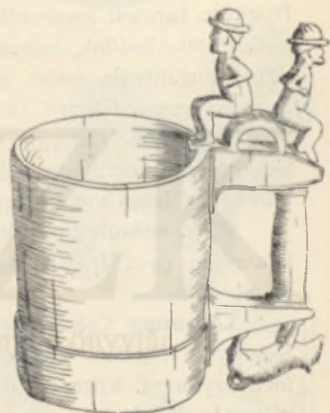
1

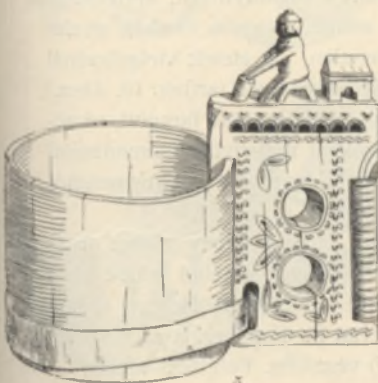
2

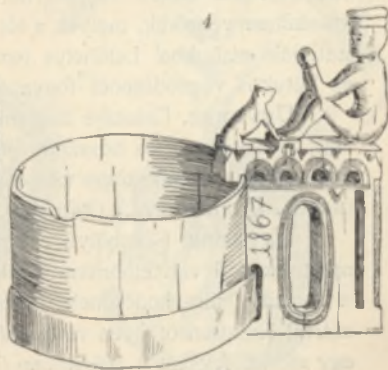
3

4

5

6

8*

Ugyanaz. Csészejének alakja a 2. számúra hasonlít. Fogantyújának faragása és apró sűrű elemekkel való díszítése pedig határozottan a délszláv guzsalyvégeket juttatja eszünkbe. Fenekén ugyancsak délszláv izű körös dísz van. Somogy megyéből való, de határozottan délszláv eredetű. (4. ábra.)

Ugyanaz. Csészejé az 1. számúéhoz áll legközelebb. Díszítése szegényes. Közepén egy sűrűn vonalkázott vékony sáv fut körül s ez a sáv kígyófejben végződik. Szája és fenéke csipkés sávval van a testtől elválasztva. Fogantyúja vastag köralakú perez. Szalatna. (Zólyom vm.) Tót. (5. ábra.)

Ugyanaz. Csészejé kanálidomú, széles talppal, keresztmetszetben nyúlt ellipszis. Szája nem egyenes, hanem mélyen ki van vágva úgy, hogy elől-hátul kicsúcsosodásban végződik. Díszítése karczott geometrikus elemekből áll, melyeknek leírásába nem ereszkedhetünk, csak megjegyezzük, hogy két oldala szimmetrikus. Fogantyúja áttört faragásával és vonalkázott díszítésével guzsalyvégre emlékeztet. (Krassó-Szörény vm.) Oláh. (6. ábra.)

Ugyanaz. Csészejé a 3. számúéhoz hasonlít, díszítetlen. Fogantyúja áttört s eltorzult szívalakú keretben tulipánt ábrázol. Párkány. (Heves vm.) Magyar. (7. ábra.)

A 9. számú csanak alulról. Csészejének alakja, talpának kifaragása és tulipánnal való díszítése a rajzból jól kivehető. (8. ábra.)

Ugyanaz. Csészejének átmetszete hegyes, tojásdad, egyenes fogantyúja végefelé kiszélesedő s a csésze szélességével idetova egyforma. Közepén át van lyukasztva s a lyukból hármast, választóvízzel étetett tulipán nő ki. A fogantyú hat, apró bütyköcskében végződik, melyek a tót eredetű tornyos bicskák nyelét juttatják eszünkbe. Lelőhelye ismeretlen, de étetett virágdíszénél és bütykös végződésénél fogva tót eredetűnek tartjuk. (9. ábra.)

Ugyanaz. Csészejé félgömb-idomú; laposan faragott, recézett, harántirányú és hosszanti sávokkal szabálytalan elrendezésű kisebb-nagyobb sokszögre van osztva. Fogantyúja gótikus rozettát utánoz. (Abrudbánya.) Oláh. (10. ábra.)

Ugyanaz. Gömbölyű csészejé egészen sekély s lapos ornamentumokkal van elborítva. Ezek a virágok sorából telnek ki s a fogantyú illeszkedésének tájékaról indulnak ki. Hosszú vastag szárral összesen öt ilyen virágszál van itt. Fogantyúja a csészével egy síkban fekszik s tulipánban (?) végződik. Felvidéki tótság.

34. TÁBLA.

35. Tábla.

Csanak, meritő, mericske, szilke.¹ Kanálidomú félgömbalakú fejjel, kosszú nyélszerű fogantyúval, mely azonban a fejjel nem egy síkban van, mint az evőkanálnál általában, hanem merőlegesen áll reá. Úgy a fej, mint a nyél, különböző színű pecsétviaszk-berakással van díszítve. A fej közepén van a magyar korona, virágágak közé foglalva, a nyélen pedig lendületes hajlású leveles virágos ág ékeskedik mindkét oldalon. Pásztorkészítmény; rendszeren a tarisznyaszijra akasztva, hordják s vizet merítenek vele. A mint a bemutatott két táblából látni lehet, ezek a meritőcsészek hazánk minden pásztorkodó népénél otthonosak; formára és díszítésre rendkívül változatosak s az egyes népek vagy néprajzi kerületek szerint más-más jellemvonást mutatnak. (Somogy vm.) Magyar eredetű. (1. ábra.)

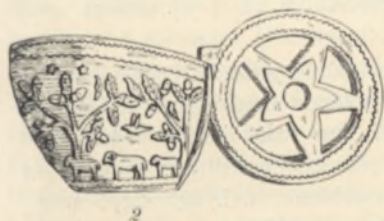
Ugyanaz. Merítője olyan alakú, mintha egy tojást hosszabbik tengelyénél fogva kissé oldalt dűtve metszettünk volna ketté, de lementszett felének hegyét is lecsaptuk volna. Fogantyúja meglehetősen nehézkes testű ötküllőjű kerék, mely a meritővel együtt egy darab fából van faragva. Készítője a csésze díszítésén remekelt. Egy a pásztoréletből vett jelenet van rajta ritka ügyességgel és formaérzékkel lapos faragásban megrögzítve. Tölgyfaerdőben gatyás, lobogós ingujjas juhász birkákat legeltet. A fákon és közöttük madarak láthatók, az égen csillagok ragyognak. Az egész kép fent és lent egy-egy fűrészcsávba van foglalva, mely alkalmasint szijmunkáról vagy a bekecsek bőrdíszítéséről van lenézve. Telgárt (Gömör vm.) Magyar. (2. ábra.)

Ugyanaz. Merítője rézsút dűtött s félbemetszett tojásalakú. Füle egyszerű, díszítetlen kis fogantyú, de a mely alsó részével az ónkancsók fogantyúira emlékeztet. Merítőrészének mellső felén vágottfarkú kutya (?), tulsón tulipán, szarvas s egy borosüveg van laposan kifaragva. (Karancs vidéke.) Magyar. (3. ábra.)

Ugyanaz, szintén egy darab fából faragva, nem közönséges pásztormesterkedéssel. Merítője csészealakú, a kidomborodó hasi résztől egy-egy haránt gyűrűvel elválasztott talppal és gyengén

¹ L. M. Nyr. XV. 382. o.

35. TÁBLA.

kihajló széllel. E középső hasi részen az alsó gyűrűből három fejes alak emelkedik ki lapos faragással, melyeket félkörök kötnek össze egymással. Alkalmasint román építészeti motívumok. A fül állatalakokból van összekomponálva. Alsórészét egy fejjel lefelé tekintő s lábával a csészére tapadó kos képezi, melynek hátsólábán egy szájában lakatot tartó kutya ül. Ivád. (Heves vm.) Magyar. (4. ábra.)

Ugyanaz. Merítője a 2. számúhoz hasonlít. Oldalán, vastag szárazon nehézkes virágok ülnek lapos faragásban; fogantyúja alkalmasint építészeti elemekből van más hasonló edényekről lemásolva. Valószínűleg laposra összenyomott ívek ezek, de a melyek igazi népi elemmel kapcsolódnak, t. i. egy kígyó- vagy gyíkalakkal, mely az ívet körülfolyja s fejével a csészébe néz. Telgárt (Gömör vm.) Magyar. (5. ábra.)

Ugyanaz. Merítője a 2. számúhoz hasonlít. Oldalán, vízszintesen fekvő, egymásnak szembenéző két tölgyfaág van laposan kifaragva. Fogantyúját egy háromszor feltekeredett, szabadon kifaragott nyulánk gyíkalak alkotja. Ugyanonnan. (6. ábra.)

Ugyanaz. Mint az 1. számú példány, ez is kanálidomú. A kanál feje, hosszában fektetett és szétmetszett tojáshoz hasonlít s fémkanalat utánoz. Nyele furfangosan alakított. Tetején vízszintes résben egy szabadon kifaragott ülő madáralak tologatható fel és le, végébe lánczon függő tűzkőacél van faragva. Az egész egy darab fából van. Kapinya. (Somogy vm.) Magyar. (7. ábra.)

Ugyanaz. Csészéje félgömbidomú, felsőrészén metszett bőr-applikáció másolatával, közepén fölfelé növvő, tetejükön madarakat hordó fákkal, a túloldalon nyulakkal, tulipánokkal, lapos faragásban. Mellső szélétől kezdve hátrafelé egy gyíkalak nyúlik el, mely állával egy erősen összetekeredött s a csésze szájának síkjából kiálló, szabadon faragott s a csészének fülét alkotó kígyóhoz támaszkodik. (Gömör vm.) Magyar. (8. ábra.)

Ugyanaz. Tökéletlen faragású. Csészéje szívidomú, alján vésett levélfüzérekkel. Fogantyúja, mely vele egy síkban van, az angyalos magyar címerből van alakítva. Gömör vm. (9. ábra.)

36. Tábla.

Tükörfa vagy tükrös, két egymásra tolható keményfakorongból; egyiknek közepébe van a négyszögletes ócska tükördarab beillesztve. Ezek a tükrösök a pászttorművészetnek legpoétikusabb alkotásai. Díszítése, korong voltának megfelelően igen sikerülten van megoldva. Peremének gyűrűjén hullámvonal fut végig, öbleiben elhelyezett szívalakú levelekkel. Közepét talpas pohárból két, virágokkal dúsan megrakott, fölfelé hajló ág tölti meg. A virágok, mint a rajz vonalkázása is mutatja, fekete és vörös pecsétviasztöméssel vannak alakítva. Hátsó felén ugyanazt a díszítést találjuk. Lengyeltóti. (Somogy vm.) Magyar. (1. ábra.)

Ugyanaz, nem két, hanem egyetlen korongból, melybe a négyszögletes fedél betolható. E fődélen virágcserepből kinövő, szokatlan stilizálású zöld és piros zománczolású virágcsoport — közepén szívvel — foglal helyet, alul készítésének évszámával. Szélét három oldalról csinos levélsomók kerítik be. Tulsó felét zöld és piros háromszögekkel kitöltött körsávban a 7. számúnak közepén látható, ágat tartó, színes, madaras motívum tölti be. Somogy vm. (2. ábra.)

Gyújtótartó, könyvalakú, vízszintesen járó fedéllel. Díszítése geometrikus karakterű (mindkét oldalán csaknem teljesen egyforma), a mi a középmezőt keretelő három sávnak s a bennök elhelyezett geometrikus vagy szabályosan ismétlődő levélsordísznek következménye. Ez a geometrikus íz a középmezőt sikerülten betöltő virágcsomón is érezhető. Zománczolása vörös és zöld pecsétviasz.¹ Somogy vm. (3. ábra.)

Tükrös, két egybeillő ovális alakú korongból. Mellső és hátsó oldala csaknem teljesen hasonló, sárga, fekete, vörös és zöld zománczolással. Nagy gülügombos, rövid mándlis, ránczos gatyás, tollas kalapos, peczkes tartású kanászlegényt látunk rajta, a mint kivarrott ingű, szűk pruszlikus, bokorugrós szoknyájú szeretőjével mulat. Az üresen maradt helyeket majd apró, sűrű, majd vastag, lomhahajlású levélsomók töltik ki. Somogy vm. (4. ábra.)

¹ Pecsétviasztömés l. Andree : Beitr. z. Braunsch. Volks. 138. o. (német); Z. f. E. 1882. 137. o. (német- és porosz-vend).

36. TÁBLA.

1

2

3

4

5

6

7

8

Ugyanaz, szimmetrikus mellső- és hátsórészszel, színes zománccolással. Vékony sávokkal befogott egész felületét cserépből kinövő nehézkes hajlású virágszálak töltik be, melyek közé madáralak (galamb?) szállt le. Somogy vm. (5. ábra.)

Ugyanaz, fekete, vörös és zöld pecsétviasztöméssel. Külön szegélyzósávja nincs. Mindkét oldalán naturalisztikus jelenettel. Az egyikén szeretőjével mulató, a másikon pedig disznót őrző kanász, hosszúszerű pipával, hóna alatt fokossal, oldalán czifra tarisznyával. A szabad tér ügyesen van előntve kellemes hajlású virágkoszorúval. Szill. (Somogy vm.) (6. ábra.)

Ugyanaz, csak karczott díszítéssel. Elfordult oldalára három puskás, fokosos betyár van vésvé menőfélben, a mellsőn gazdag virágdisz pompázik. Ez utóbbinak szegélydisze szívből kinövő s tulipánban végződő sűrű levélkéjű hullámos tollas levélsorpár. Közepét dús levelű virágos ág foglalja el, melyet egy galamb tart csőrében. Ez igen jellemző motívuma a somogy-zalai lapos pásztorfaragásoknak, de a magyar népi díszítő stílusnak is. Lengyeltóti. (Somogy vm.) (7. ábra.)

Sórtartó, marhaszarvból, faragott fafenékkal és fedéllel. Néző felé fordított oldalán két gyalogos s egy lovas pandurral, az elfordítottan pedig négy puskás betyárral. Széle nem gömbölyű, hanem három vékony lappal van kiszögletesítve. Ezek egyikén — szimmetrikusan mindkét oldalon — ágaskodó róka, fején bagolylyal, másikon hullámos levélszál, harmadikán sűrű levélkéjű szárnyalt levél. Somogy vm. (8. ábra.)

37. Tábla.

Gyűjtőtartó. Az egész skatulya egy darab akáczfából van kivésve, csak fedele, feneke és hátainak bélése van más fából beillesztve. Díszítése karczott. Felénk fordított, keretbe foglalt oldala két mezőre van osztva. A felső nagyobbikban két madártól közrefogott, földből kinövő, szomorúfűzhöz hasonló fa, az alsóban virágcserepben levélcsozó. Tulsó oldalának keretelt felső mezejében virágcserepből szimmetrikusan felfelé és lefelé növekvő vaskos levelű himbók és tulipánpár, az alján mértani díszítések. A vékony karczok korommal és firnájszos festékkel vannak kitöltve s a kitöltés után csiszolva. Lengyeltóti (Somogy vm.) (1. ábra.)

1

2

3

4

7

5

6

8

11

9

10

12

Ugyanaz. Egy darab fából, csak feneke és fedele van külön faragva. Mindkét oldala színesen van zománczolva, piros, kék, sárga és zöld pecsétviaszszal és sárga sellakkal. A rajzban a fehéren hagyott részek a fa természetes színét adják vissza, a fekete alap kék, a két széles tulipánnak közepe pl. piros, az utána következő szíromlevél sárga, a másodiké zöld. E részeket egymástól az alapszín s kék szalagok választják el. A nyolczszögletes táblát, a mint különben látjuk, virágbokréta tölti be, a négy sarkot pedig negyedkörbe elhelyezett palmettácska. Hátsó oldala ugyancsak így van keretelve, csak közepén van nyolczszögletű piros rózsza s a nyolczszög sarkában feléje tekintő tulipánok. Csokonya (Somogy vm.) (2. ábra.)

Ugyanaz, mindkét oldalán azonos faragással díszítve; festés hiányzik. Igen csinos, az újabb modorban faragottak közül való példány. Zala vm. (3. ábra.)

Sótartó ökörszarvból. Talpa fa, fedele kosnak fából faragott felső teste. A sótartó öble három egyforma széles, koncentrikus sávra van osztva, az alsóban ostábla-disz, a közép-sőben két virágos ágat tartó madár és egy kígyó, a legfelsőben sűrű levélkoszorú van kivésve s a kivésott részek sorban fekete, vörös és zöld pecsétviaszszal kitöltve. A kos hátán vörös pecsétviaszból ostábla-rajz, homlokán, szemhéjain, száján és orrlyukain szintén vörös viasztömés. A kosfej faragása, különösen szembenézetben, meglepően sikerült. Somogy vm. (4. ábra.)

Pásztorfaragvány, ismeretlen rendeltetéssel, 22 cm. hosszú tölgyfadeszkácska. Felénk fordított oldalán, a czápázott alapból két hatalmas rózsza emelkedik ki. Hátán két, sarkára állított négyzetben egy-egy karczott virágcsomó van, a szabadon maradt háromszögekben pedig kunkorodó levelű virágok. A karczok vörösek és zöldek. Szentes. (5. ábra.)

Tintatartó. A faragó pásztorművész újabban arra adja a fejét, hogy úrnak való dolgokat produkáljon, mióta rájött, hogy munkáját az úri rend is figyelemben részesíti. Ez rendszeren megöleje szokott lenni a maga világából kiszólitott pásztorművészetnek, mely az újba schogy sem képes magát beletalálni. A rajz különben feleslegessé teszi a bővebb leírást. Szinezés nincs. Balaton somogyi oldala. (6. ábra.)

Gyertyatartó, pásztorfaragvány, egy darab fából. Kétség-

kívül figyelmet érdemlő szobrásztehetségre valló munka. Somogy vm. (7. ábra.)

Gyűjtőtartó kemény fából, mindkét oldalán diszkrét, csinos rózsafaragással, színezés nélkül. Kaposvár. (8. ábra.)

Borotvatok. Ezeket a borotvatokokat szintén kiváló előszeretettel szokták faragni, díszíteni s ú. n. vexirzárral ellátni pásztorembereink.¹ Ez a példány az egyszerűbbek közül való, a mit díszítése is elárul. Lelőhelye ismeretlen. (9. ábra.)

Gyűjtőtartó, a 8. számúnak hátulsó fele. (10. ábra.)

Gatyamadzaghúzó, pásztormunka, czifra, színes pecsétviaszszománczolással. Somogy vm. (11. ábra.)

Borotvatartó egy darab fából, csak teteje van külön faragva. Két oldala és teteje vésett rajzokkal van tele. Lerajzolt oldalán két jelenet van, az egyik vágóhídra bikát vezető mézszárost, a másik borozó alakokat ábrázol. Tetején juhokat terelő pásztor, túlsó oldalán a vadász temetése ismert jelenet van felvésve. Készült 1869-ben Sopronban. Magyar munka. (12. ábra.)

38. Tábla.

Vésett kanásztülök. Ritka díszes példány, kár, hogy rajza az ábra kicsinsége miatt elvész. Az ékítmény éles bicskával van a meglágyított szarvba bevésve, a gömbölyű felületnek megfelelően kizárólag görbe vonalakból, bámulatra méltó biztonsággal és szabatossgal. A mélyedéseket korommal, kalapzsirral stb. dörzsölték be, hogy a fehér alapból kiváljanak. Mint az ábra mutatja, a szarv egészen tele van vésve. E vésményekről, mint díszítő motívumokról bővebben nem szólhatunk, elég legyen csak annyit megemlítenünk, hogy sok tekintetben a szűrök hímzéseire emlékeztetnek.² A szarv derekára hatalmas rózsza borul s ezt kétoldalt gyűrűsen futó szegélydíszek határolják. Darócz (Ung vm.) Magyar. (1. ábra.)

Vésett tülök. Közepén kerek rózsza, belőle két diametrálishan kiágazó, lehajló ágú, szegélydíszek közé fogott aszimmetrikus,

¹ V. d. B. G. 1897. 103. o. (Bosznia.)

² L. Ethn. III. k. 310. o. Herman Ottó: Magyar pásztoremberek remeklései.

laza virágcsokor. A baloldali keresztől fölfelé fokosos, tánczó pásztoralak. Zemplén vm. Magyar. (2. ábra.)

Ugyanaz. Dereán — mint az előbbin — hatalmas, köralakú rózsza van, melyből három virágszál nyúlik ki, közébük iktatva vékonyabb virágszálak, makkocskák s egy juhászfokos. Felírása: „JUHÁSZ JÁNOS 1892“. A középmezőt körülfogó beszegés nagyjában olyan, mint az 1. és 2. számúaké. A szarv hegye felé eső nyílhegyalakú örvdisz domborúan van kifaragva. A díszítés technikájában a választóvíz is szerepel, melylyel a díszítmények világossárga színűre vannak étetve. Füléről szijbojt lóg le, mely a különben is disztárgynak faragott szarvat még ékesebbé teszi. Ugyanonnan. Magyar. (3. ábra.)

Ugyanaz. Közepén ennek is hatalmas rózsza ékeskedik, melyből vastagszárú, nehézkes körvonalú, esetlen, mélyen vésett virágok, levelek stb. nyúlnak ki rendetlen összevisszaságban. Technikájában a mélyített vésés is alkalmazást talál, a mit a száj mellett való beszegésnél jól láthatni. A szarv hegye fölé egymás fölött két körben elhelyezett négy-négy mélyített ovális — mely a rajz kicsisége miatt elvész — az ötvösművek domború hólyagvagy tojásdíszítésére emlékeztet. Ugyanonnan. Magyar. (4. ábra.)

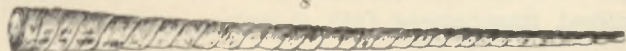
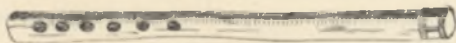
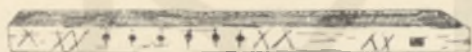
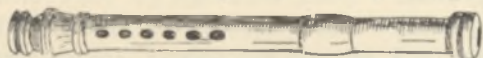
Ugyanaz. Díszítése egyik oldalán jól látszik. Ugyanaz ismétlődik a másikon is. Technikája inkább karczolás, semmint vésés, miként az előbbieké, tehát ebben is gyatrább náluk s a mellett díszítésében is, melynek karaktere amazokétól különbözik. Szíjsallangján kötése fölött csontkupánca van. Zemplén vm. Tót származású gulyás munkája, a mire felírása is mutat. (5. ábra.)

Ugyanaz. Díszítés tekintetében az 1. és 3. számúak mellé sorozandó. Különösen ez utóbbira hasonlít. Az ornamentumok választóvízzel sárgára vannak étetve. Zemplén vm. Magyar. (6. á.)

39. Tábla.

Fujorasíp, 130 cm. hosszú, három lyukkal, vendégsípval, melyen át fújni lehet. A három lyuk az *f*, *g* és *a* hangot adja ki. Karczolt és választóvízzel étetett díszítéssel van borítva. E díszítések javarésze vékony gyűrűk és körök, a vendégsíp alatt betyárok és csendörök. Gyetva (Zólyom vm.) Tót.¹ (1. ábra.)

¹ L. N. V. 121. o. nyitrai csicsman tótságtól.

Pásztorkürt vagy turnyika vagy bucsum, két darab hosszú, kivájt fa, a bronzsokkal összefoglalva. Hangja harangszerű, bűgő s nagyon messze hallható. Bihar-hegység. Oláh. (2. ábra.)

Kettős tilinkó. Két külön sípja van, a jobboldali 6, a baloldali 3 lyukkal. Mind a két síp egyforma hangot ad, a jobboldali a játszó, a baloldali a kísérő; egy fuvással mindkettőt meg lehet fújni. Alsó hangja *b*. Lelőhelye ismeretlen, de aprólékos díszítése délszláv eredetre mutat. Különben is a délszlávoknál van leginkább elterjedve.¹ (3. ábra.)

Hosszú tilinkó, 6 lyukkal, alaphangja *d*. 4 bütyke rovásokkal cifrázott. Tótság.² (4. ábra.)

Kurta tilinkó, 6 lyukú, alaphangja *b*. Tótság. (5. ábra.)

Ugyanaz, 6 lyukú, alaphangja *gis*. Nagy-Alföld. (6. ábra.)

Ugyanaz, 6 lyukú, alaphangja *a*. Brassó. Oláh. (7. ábra.)

Kürt, fából, kéreggel körültekerve. Zólyom vármegye. Tót. (8. ábra.)

Hosszú furulya, 5 lyukkal, melyek két hangcsoportot alkotnak, alaphangja *e*. E furulyák lyukainak kimérését illusztráltan közli Herman O.³ Egész felülete többszínű pecsétviasztöméssel van díszítve. Somogy vm. Magyar. (9. ábra.)

40. Tábla.

Fakürt, két darab kihajló és összeillő fából, tágasabb részén vasabroncsokkal összefogva, a keskenyedőn bélel körültekerve. (Brassó vm.) Törösvár. Oláh. (1. ábra.)

Ugyanaz, szintén két darab fából, fakéreggel sűrűn körültekerve. Zólyom vm.⁴ Tót. (2. ábra.)

Kürt, sárgarézből, kanászemberé volt. Bakony. (3. ábra.)

Nagy fuvola, három lyukkal. Somogy vm. (4. ábra.)

Pásztorkürt (embermagasságú), ú. n. bucsum vagy turnyika, két gúzsabronccsal összefogott fából, beégetett primitív díszítéssel. Bihar-hegység. Oláh. (5. ábra.)

¹ O. M. M. I. K. XXI. 120. (horvát, 4 és 3 lyukkal); XIX. 430. o. (bosnyák, 5 és 3 lyukkal); V. d. B. G. 1897 (100) ugyanonnan, 5 és 3 lyukkal).

² Szakasztott ilyen alak van közölve W. 1888. 432.; Hucz. II. 85.

³ Ősfogl. 83. o.

⁴ L. H. O.: Ősfogl. köréből 93. o. Ugyanilyen alakú kürtök vannak az osztrák Alpokban s a Kárpátok mindkét lejtőjén.

40. TÁBLA.

1

2

3

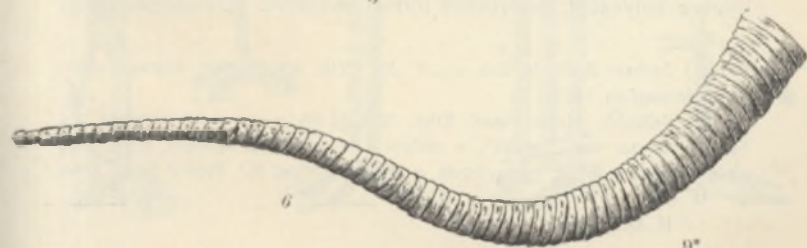
4

5

7

6

9*

OSZK
Országos Szechenyi Könyvtár

Ugyanaz, nyirfakéreggel körültekergetve. Kőrmöczbánya. Tót. (6. ábra.)

Furulya, hat lyukkal, választóvízzel maratott díszítéssel. (L. 7. ábrát.). (Zólyom vm.) Gyetva.

41. Tábla.

Forgácsvilágító, négylábú talppal, igen elmés emelő-szerkezettel, mely abban áll, hogy a horgokkal ellátott szár az alsó peczek segélyével a végig áttört talpas szárban fel- és letolható s egy róla lelógó fahurokba tetszésszerinti magasságban megakasztható. A szilánkot a fogas szár végébe vert vasnyársacska és lapos karika közé szorítják. Szepes vm.

A forgácsvilágító az emberiség egyik legrégebb világító szerzősége. Tudjuk, hogy viaszot, gyantát, zsírt, olajakat használtak világításra (Z. d. V. f. V. 1889. 56. o.), de mindezeket megelőzi a nyitott tűzhely szolgáltatta fény, mely a jótékony meleg mellett világossággal is ellátta a lakóhelyiséget, mely a mai konyhának felelt meg. Ha a tűz kialudt, közelfekvő volt a gondolat, hogy egy hosszú szál forgácsot gyűjtsanak meg, hogy az, valamiféle csiptetőbe szorítva, tiszta lángjával tovább világítsa a helyiséget. Így jöttek létre ezek a forgácsvilágítók, vagy fáklyák, melyek Európa nyugatán általánosan el voltak terjedve,¹ a szabad tűzhely mellől lassanként elkülönülő lakószobába is bekerültek, majd onnét ismét csak a konyhába szorultak, hol hazánk némely vidékein (pl. Göcsej, Órség, Tótság)² még ma is feltalálhatók, de leginkább már csak a hegyi pásztorok kunyhóiban húzódnak meg.³ A gyantatartalmú fenyőknek és egyéb, forgácsnak alkalmas fákknak (bükk) ritkulása s az olcsó és czélszerűbb világító-anyagok elterjedése járult hozzá kiveszésükhöz. Hogy a forgács szabadon, levegőtől járt és emeltebb helyen égjen, csiptetőkkal ellátott állványokra helyezték, melyeknek formái rendkívül változatosak, vagy

¹ Andree: Br. V. II. 255. o.; W. M. XXIII. stb. kötetek; Finska Volkdr. I. T. Helsingfors 1867.

² Bellosics: Hetési faház. Ethn. VIII. k. 95. o. ez. tanulmányában írja, hogy a házban van „foklalik“, a melyik a konyhából a szobába nyílt, hogy azon átugva a foklát, meggyújtsák a mécesst; Pápai K.: Palócz faház. Ethn. IV. 24. o.

³ H. O.: Ösfogl.

41. TÁBLA.

pedig a menyezetről lelógó vasból kovácsolt rostélyokra fektették.¹ Az itt bemutatott sorozat alaktani tekintetben figyelmet érdemel. (1. ábra.)

Ugyanaz. Igen primitív forma, mely akárminő ősi hajlékba beleillik. Háromlábú levágott tönköcskébe derék, vastag ágdarab van ütve, melynek szorosan álló ágacskaí közé lehet a forgácsot illeszteni. Tótság. (2. ábra.)

Ugyanaz. Háromlábú, álló, mozgatható fogas szárral. Hurkolója hiányzik; forgácsstartója kettő van derékszöges állásban és pedig egymáshoz szoruló vaslemezekből, hogy egyszerre két szilánkot lehessen benne égetni.² Ugyanonnan. (3. ábra.)

Ugyanaz. Igen csinos forma, egy darab fenyőágból kifaragva. Testvérje a 2. számúnak. Forgácsstartója vasból csinált ügyes csiptető. Zólyom vm. (4. ábra.)

Forgácsstartó. A gyaluval hasogatott forgácsot így csomóba kötve, száraz helyen, a kemence oldalán szokják eltartani. Ugyanonnan. (5. ábra.)

Forgácsvilágító, háromlábú, beléütött vascsiptetővel. Ugyanonnan. (6. ábra.)

Ugyanaz; egyszerű vaskos tuskótalppal, vascsiptetővel.³ Ugyanonnan. (7. ábra.)

Ugyanaz, ugyanolyan talppal, de nem rugós csiptetővel. Ugyanonnan. (8. ábra.)

Ugyanaz, csinosabb formájú, igen elmésen megoldott facsiptetővel. Pálosnagymező. (Bars vm.) Német. (9. ábra.)

Ugyanaz, a 2. számúnak társa. Zólyom vm. (10. ábra.)

Ugyanaz, az 1. számúnak társa, igen elegáns formájú, szép nagy példány. Emelő-szerkezetét hátulról világosan mutatja. Ugyanonnan. (11. ábra.)

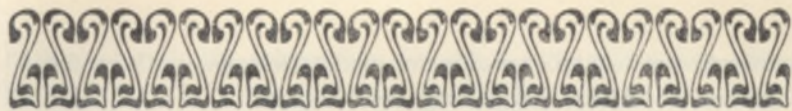
Ugyanaz, az eddigiektől eltérő emelőszerkezettel. A lyukas rúd az alsó faperecz segélyével emelhető s a felső harántlécznél bedugott pálcikával rögzíthető. Göcsej (Zala vm.) (12. ábra.)

Ugyanaz, kis, zömök, kézbe való darab, mint a 3. számú, két derékszögben álló csiptetővel. Pálosnagymező (Bars vm.) (13. ábra.)

¹ W. M. XXI. k. 149. o.

² Ú. L. II. k. 436. o.

³ N. V. 122. o.

III. CSOPORT.

Halászat és vadászat.

Mindkettő ősfoglalkozás és pedig tudósaink állítása szerint¹ a magyarságnál a vadászat az ősbibb. Igaz, hogy magyarnak való úri passzió is, ki mulatságból még a halat is nyíllal lőtte, de különösen azzá lett az új hazában. Néprajzi szempontból ezért a mi vadászatunk kevesebb figyelmet érdemel s népi szerszám-késztsége is kevésbé jellegzetes.² Más oldalról az is bizonyos, hogy ezen a téren, melyen ősi elemek kétségkívül vannak, még kevés előmunkálat történt.

Annál többféle eszközt találunk a magyar halászság kezén. Annyi kétségtelen, hogy honfoglaló őseink halas vizek mellől jöttek mai hazájukba s hogy itt is megszállták a nagy vizek mellékeit s maguk is, vagy ha úgy tetszik, ugor elemük, meg itt tartott s később elmagyarosodott szláv rabszolgáik is nagy arányokban űzték a halászságot.

A magyar halászszerszámokból igen szép gyűjteménye van osztályunknak, a magyar halászatról pedig derék könyvekkel dicsekedhetünk. Herman Ottó pompás könyvben írta meg a magyar halászat multját, jelenét; Munkácsi Bernát, Herman gazdag halászsztótárának nyelvi anyagát vette összehasonlító nyelvészeti vizsgálat alá;³ Jankó János pedig (i. m.) a két tudós eredményeire

¹ Dr. Jankó János: A magyar halászat eredete 604. o.; Nagy G.: Ethn. 1900. 204. o.

² Az 1896-iki ezredéves orsz. kiállítás tört. főcsoportjának hivatalos katalogusa III. füzet. Vadászat, írta Nagy Géza.

³ Dr. M. B.: A magyar halászat műnyelve Ethn. V. k.

támaszkodva, halászószerszámaink eredetét kutatta, úgy hogy őstörténetünk e területe eléggé meg van világítva.

Herman könyvéből megtudjuk, hogy a magyar halászat rendkívül kiművelt, gazdag szerszámanyaggal dicsekedhetik, gazdagabbal, mint akármelyik nyugoti nemzet halászata. Ennek oka halasvizeink bőségében és változatosságában rejlik, de mindenestre még abban is, hogy halászó népünk többféle elemből alakult össze.

E szerszámok között nagyszámmal akadnak olyanok, melyek egyrészt nyugoteurópai történelőtti szerszámokkal azonosak, tehát általános őstörténeti értékűek,¹ másrészt olyanok, melyek ázsiai rokonainknak vagy a velünk érintkezésben állott népeknek eszközeivel egyeznek, tehát speciális magyar szempontból értékesek. Ez a két tényező adja meg halászó szerszámainknak kiváló néprajzi értékét. Herman gyűjtései derítettek fényt arra a páratlan gazdag nyelvkincsre is, mely a magyar halászság körében él s mely a szerszámok pusztulásával jórészt örökre elveszett volna.

Jankó vizsgálataiból csak a következőket óhajtjuk elmondani. Legősibb halászószerszámunk az ú. n. magyar vejsze és a lábóhorog, melyek abból az időből származnak, mikor a magyar még együtt élt a finnel és osztjákkal. Utánuk következik az ú. n. rác és beregi vejsze, a bocskorvarsás czége és a métháló, melyek a finneknek a triumvirátusból történt kiválása után való időkből származnak. Később török, majd főkép orosz, aztán német hatás alatt gyarapodott a magyar halászság szerszámkincse.

Oklevelek tanúsága szerint a magyar halászat valamikor nagyszabású és igen jelentékeny közgazdasági ág volt, de az oktalan halpusztítás, a hatósági beavatkozás hiánya, a folyók szabályozása és egyéb okok miatt aláhanyatlott. Az újabb halászati törvények pedig, melyek a kis halászatnak épen nem kedveznek, számtalan néprajzi tekintetben becses szerszámot töröltek ki az élők sorából.

A nagy halasvizek mentét a törzsökös magyarság foglalván el, természetes, hogy a leggazdagabb halászélet az ő körükben fejlett ki. Nemzetiségeink nagyrészt hegyvidékre szorulván, a

¹ L. Krauss E.: Die praehist. Fischereigeräthe. Berlin 1905.

halászatot csak kis arányokban űzhetik s ez természetesen szerzőszámkészletükön is visszatükröződik. Közülök csak a dunamelléki ráczságnál és svábságnál találkozunk nagyobb szabású halászzattal.

Vadászó-szerzőszámaink, néhány kártékony vadfogót, madárhurkot leszámítva, nincsenek. Valami bőven nem is fognak előkerülni s érthető okokból nem is könnyű hozzájuk jutni. Ide csatolunk azonban néhány pompásan vésett szarvasagancs-lőportartót, melyek különösen ornamentálásukért méltók figyelmünkre. Űglátszik, leginkább az északkeleti határvármegyékben és Erdélyben voltak elterjedve.

42. Tábla.

Hasító kés, hegyes pengével, kiszökő állal. Duna-Tisza-mente. (1. ábra.)

Halászsztayor, gyékényből; fonása és formája egyaránt figyelemre méltó. Alakra csaknem szakasztott mása a komáromi rézből vert halászbográcsnak. (Halászat könyve 260. o.) Közönséges. (2. ábra.)

Nyeletlen tapogató, fűzfavesszőből fonva. Céljának megfelelően alul széles, felül összeszűkült nyílással. Igen kezdetleges, ősi ízű, szegénységnek való szerzőszám. Térdig érő, főleg áradásos vízben használják. A halász begázol a vízbe s két kézre kapva ügyesen a víz fenekére szorítja s a netán leborított halat a felső nyíláson kiszedi. Közönséges. (3. ábra.)

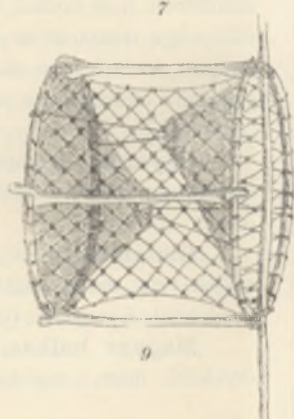
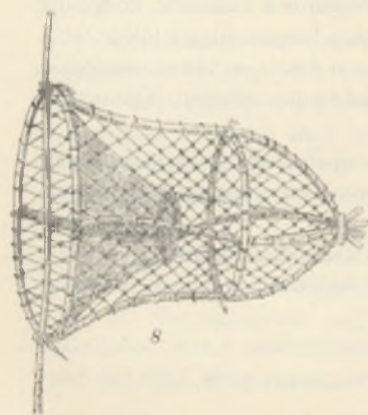
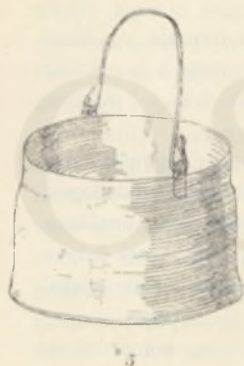
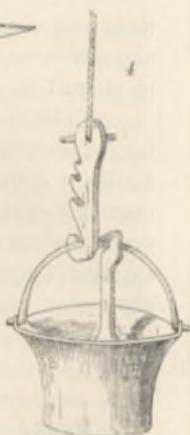
Halászbogrács; szepességi vasmunka, a komáromival ellentétben, nyílt öböllel, mint a kolompárosok készítette, konyhába való nagy rézkondérok is. A bogrács horgon függ s fülére fából faragott kavaró van akasztva. Ez a forma a városi vendéglők asztalaira is bejutott a paprikáshallal és gulyáshússal. Tiszavidék. (4. ábra.)

Ugyanaz, vörösrézből, kolompármunka, más alakú. Igen ősi forma, élénken emlékeztet bronzkori czisztáinkra. Ugyanannan. (5. ábra.)

Gilisztatartó, a horgokra csalinak felhúzott gilisztákat rakják bele, mikor nagyobb méretű halászzatra indulnak pl. fenék-horgokkal. Csongrád. (6. ábra.)

Magyar halkas, erős fűzfavesszőből fonva, kiöblösödő derékkal, mint a tojástartó kosarak, hogy minél több hal bele-

42. TÁBLA.

férjen. Szája peremén két erős füle van, hogy a mázsálásnál súlyos terhét megbirja. Velencei tó. (7. ábra.)

Hálóvarsá; igen egyszerű, de leleményes kis szerszám. Tulajdonképen nem más, mint a 43. tábla 7. ábrája, ha két szárnyát elhagyjuk. Ennek is egyetlen vöröcsöke — tölcseré — van két kávája között. De különbözik amattól abban, hogy hosszanti kávéinál fogva állandóan kifeszítve tartható, tehát hátulsó karóra nincs szükség s hogy a betévedt halat nem a vöröcsök száján kell kiszedegetni, hanem hátul feloldott nyílásán lehet kidönteni. Rögzítőül, szádjához erősített karó szolgál. Közönséges. (8. ábra.)

Dobvarsá. Még furfangosabban kieszelt szerszám, mint az előbbi. Két vöröcsöke van, mely két irányból várja a zsákmányt. Az egészet négy pálcza feszíti ki, melyeket, ha kiagatunk, a varsát tányérlaposra összerakhatjuk. Hazája Doroszló (Bács-Bodrog vm.). Herman Ottó azt mondta (Halászat könyve 241. o.), hogy e szerszám egyedül áll a maga nemében s hogy azt Doroszló falu magyarsága készíti és kedveli. Jankó János és Herman O. között a Természettudományi Közöny 1901. évfolyamában e szerszám eredete felől vita volt. Jankó Hermannal szemben nyomós érvekkel azt állította, hogy e szerszám német kézen át jutott Doroszló magyarságához.¹ (9. ábra.)

Országos Széchényi Könyvtár

43. Tábla.

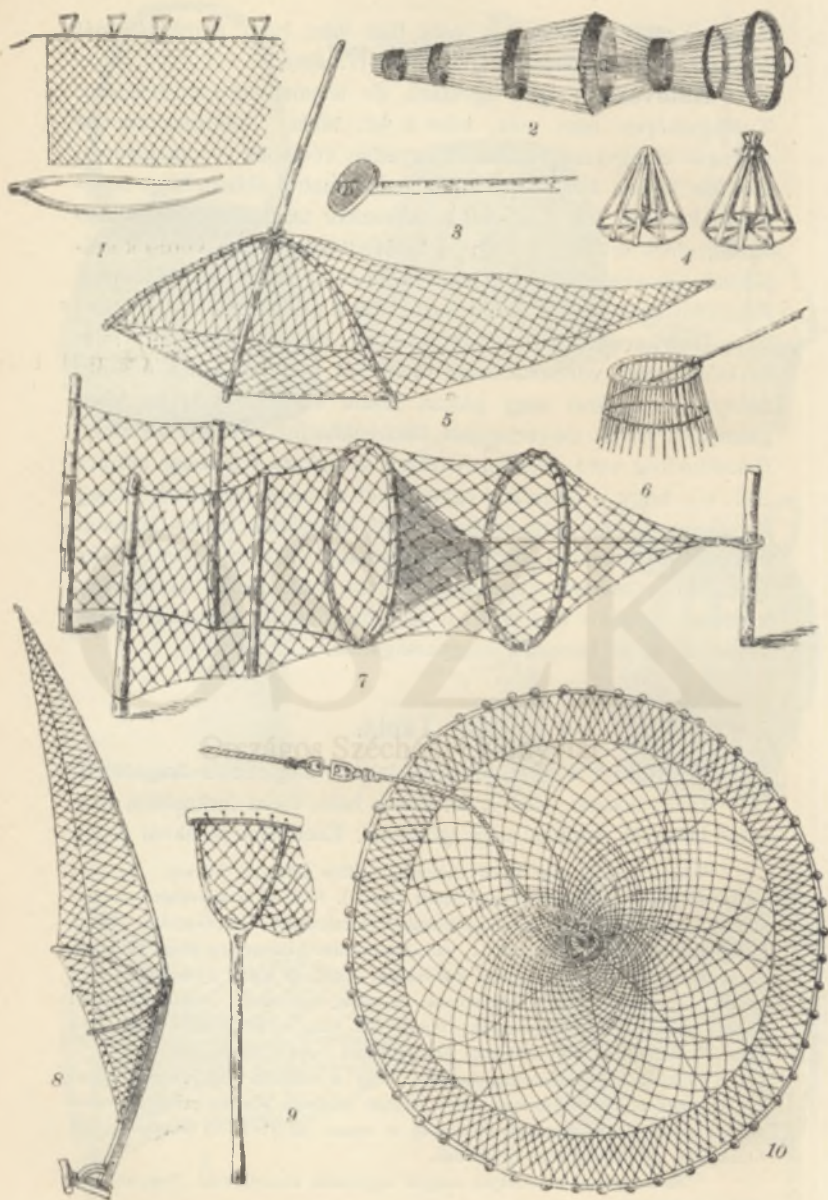
Métháló.*³ Finom fonálból kötött, meglehetősen öregszemű, 30—40 m. hosszú, 1,5—2 m. széles háló, fölén farkasfütej szarából készített úszókkal vagy pótákkal. Ezeknél a pótáknál fogva

¹ Nem tudom, nem ilyen dobvarsát kell-e értenünk Várady: Baranya multja és jelene című könyben (Pécs 1896. I. 173. o.) a következő mondat alatt: „A halász fölcsedi a vesszőfaszákat (alkalmasint vesszővarsát), vagy a hinár közé lerakott dob-hálókat“ . . . (alkalmasint dob-hálóvarsát). Hogy különben ez a varsáforma Németországban közönséges lehet, az abból gyanítható, hogy az itt idézett könyvben is azt láthatni egy öreg sprementi halász kezében: Berlin und die Mark Brandenburg von Franz von Zobeltitz XIV. Land und Leute Monographien zur Erdkunde Bielefeld und Leipzig 1902. 140. o.

* Kötelességszerűen megjegyzem, hogy a halászati tárgycsoport rajzai — egy-kettő híján — Herman Ottó: Magyar halászat könyve című művéből vannak másolva s a hozzájuk írt szöveg is onnan van véve. Az eredeti tárgyak osztályunk gyűjteményében őriztetnek.

³ Jankó szerint az osztják magyar együttélés korából való. Magyar halászat eredete 577. o.

43. TÁBLA.

a háló az alatta lévő métfára felszerelhető. Az állóvizben függélyesen lebegő hálóba a hal belebonyolódik. Tápé. (1. ábra.)

Ritkakötésű füles varsa, (a H. O. lerajzolta példányhoz képest meg van nyújtva). Folyókban a partok mentén, vagy tavakban a nádüstökök átjáróiba helyezik éjjel, néha nádkerítést is vernek hozzá terelőnek s reggel a betévedt és bennrekedt halakat kiszedik. Krasznamellék. (2. ábra.)

Gübülő vagy zurboló rúd. A kövek vagy padmalyok alatt meglapuló halakat riasztják bele a hálóba, (5. ábra) ezzel a fakorongba végződő rúddal. Közönséges. (3. ábra.)

Örök. Gyékényből kerek abroncsalakra kötött kúpok. Abroncsuk bogjának és kúpjuk üstökének kötése tulajdonosuk szerint más-más. Ezeket az öröket a hosszú eresztőhálókra kötik, egyrészt, hogy a vízben elsodort hálók feltalálhatók legyenek, másrészt hogy gazdájuk könnyen felismerhesse őket. Balaton. (4. ábra.)

Farkasháló. A hajtóhalászat szerszáma. A rudakkal megriasztott halat fogják vele a vízfolyással szemben tartva. Különösen pisztrángos vizekben használatos. (5. ábra.)

Tapogató, nyéllal ellátva, vesszőkből kötve. Sekély vizekben vaktában borítják le vele, a halat. Fertő. (6. ábra.)

Szárnyas hálóvarsa, egy tölcserrel vagy vörcsökkel. Állóvizekbe rakják. Krasznamente. (7. ábra.)

Villing- vagy billegháló, a víz felső rétegeiben tanyáztató halakat meregetik ki vele. Duna-Tiszamente. (8. ábra.)

Meregyű vagy szák; a halas bárkából szokták kimeregetni vele a halat. Van kerekfejű is. Köröstarcsa. (9. ábra.)

Vető-, pendely- vagy rokolyaháló. A hálót a halász ügyes pöndörítéssel úgy veti a vízbe, hogy az egészen szétterül s a peremén lévő ólomgalacsinok súlyánál fogva rokolya módjára a fenékre ülededik. Tartókötelét megrántva, a vele összefüggő ráklábalakú inak a háló ólmos végét összerántják s a halat az így képződött zacskóban fogva tartják. Duna-Tiszamente. (10. ábra.)

44. Tábla.

Halászfont; egy egyenlőtlen karú, régi szerkezetű, tizedes körtés mérleg. A halat befogadó zacskó nem más, mint a kerekszájú szák. Közönséges.¹ (1. ábra.)

¹ V. ö. Z. f. E. Berlin 1900. (327. o.) Antike Desemer etc.; Z. f. ö. V. 1901. 81. o.

44. TÁBLA.

Mankós evező, dohánylevélalakú tollal vagy lapáttal. Szeged. (2. ábra.)

Gyékénykosár fonótű; a kosár fonásához június havában szedik a gyékényt, az úgynevezett csellagyékényt, mely még jó nyers. A falusi kovács csinálta lapos tű a gyékény fűzésére szolgál. Nagy-Alföld. (3. ábra.)

Hálónehezék kőből. Ezek a hálónehezékek vagy súlyok többféle rendeltetésűek; vagy arra szolgálnak, hogy a vízbe eresztett hálófalat függőleges helyzetben, vagy arra, hogy a hálónak zacskós részét nyitva tartsák vagy kinyujtsák, vagy végül, hogy a hálófalnak a húzás közben bizonyos irányt adjanak. Alakjukat már most vagy ebbeli rendeltetésük szabta meg, vagy pedig a vizek fenekének természete (iszapos, kavicsos, gödrös), hogy csak a főbb momentumokat emeljük ki. Innen az a nagy alakbeli változatosság, mely a természettől szolgáltatott esetleges kavicsoktól az emberi furfang kitalálta, agyagból gyúrt és égetett igazán remek sorozatig terjed. A legtisztább prehisztorikus formák. Közönséges, lapos forma, két lyukkal, a balatonmelléki kerítőhálókról, sima, iszapos fenekekre való. (4. ábra.)

Ugyanaz, nagyjában ugyanolyan forma, a tulajdonos nevével. Hódmezővásárhely. (5. ábra.)

Ugyanaz. Igen eredeti forma, tavakon divó nagy háló ináról való Szolnokról; fazekaskészítmény. (6. ábra.)

Torok- vagy monykő; rendeltetése az, hogy a háló száját lefelé húzván, nyitva tartani segítsen; árkolásán át kötik meg zsineggel; gömbölyű koptatott volta, gurulásra mutat. Tiszamellék. (7. ábra.)

Fentő vagy katka, ágas-bogas, gamós czövek, melyet kövekkel oly mértékben súlyoznak meg, hogy a vízbe eresztve, leérjen ugyan a fenékre, de mélyen mégse vágjon az iszapba, hanem lehetőleg lebegjen. Célja az, hogy a vízbe vetett vagy elszabadult, hosszú kötélre kötött fenékhorgokat ágbogaival felkurkálja. Szintén prehisztorikus szerszám. Szeged. (8. ábra.)

Örvősháló, a jég alatti halászathoz. A háló két vége közt, egy faszindelyalakú deszkácskán keresztül, három zsineg van kifeszítve, az ú. n. őrző. A deszkácskából madzag vezet fel a halász kezéhez, az ú. n. feljáró, ör- vagy vigyázómadzag, melylyel a hármass fonalhálót feszesen lehet tartani. Ha a jég alá nyomott hálóba hal kerül, csapkodását a feszesen álló őrző tús-

tént jelzi a halásznak, a ki erre a hálót óvatosan kiemeli. Dráva-fok. (9. ábra.)

Laposfenekű ladik, őrfával, melynek csúcsára a vékony alattságot vagy kötelet kötik s így vontatják víz ellen a ladikot. Komárom. (10. ábra.)

Négykávás meritőháló, a partba verhető ágásfával. Bodva vize. (11. ábra.)

Jégpatkó. Halászok a csizmasarok elé kötik, járásuk biztosítására. Közönséges. (12. ábra.)

Fapapucs, szintén jégen használják. Közönséges. (13. ábra.)

Hálókő, kúpalakú; gödrös fenekekre. Közönséges. (14. ábra.)

Bödönhajó, kerek farral, felvágó orral, ősi módra egy darab fából, egy vagy két ember számára; ma már pusztulóban. Balaton. (15. ábra.)

Fentő, a 8. számútól eltérő felköveléssel. Komárom. (16. ábra.)

45. Tábla.

Fakorcsolya, jégen járó halászok használják. Közönséges. (1. ábra.)

Nyeles szapoly, a csónakba betóduló víz kihányására. Nyeletlen vagy fogantyúval ellátott társa az ivószapoly. Általános. (2. á.)

Kétlábú tuskóbak, különféle műveletek végzésére. Általános. (3. ábra.)

Kosztos (nyeles) horog végének felszerelése. A vízen úszó parafadugó-pedzón tollcséve van átdugva, melyen átszolgál a horgot tartó ín. Közönséges. (4. ábra.)

Halászbárd; ácsolóbárdalakú újabb forma, nagyobb halak feltagolására. Szegedvidéke. (5. ábra.)

Fenekhorog. Áll egy majd ölnyi hosszú karóból, a mit a partba ütnek — rajta néha kolomp is, — melyre vastag madzag van kötve s erre bizonyos közökben tetszés szerinti — akár 100-nál is több — apró zsinegen függő horog van akasztva. Hogy a horgok a kivetéskor nyugodtan a fenéken maradjanak, helylyel-közzel köveket kötnek közibök. Az egyes horgokat a kivetés alkalmával természetesen felférgelik. Tiszavidéke. (6. ábra.)

Nádvágó, parasztkovács-munka; pengéjének nyitott hajlása és a nyélhez makkal és vasperecczel való odaerősítése szerint igen ősi szerszám. Tiszavidéke. (7. ábra.)

45. TÁBLA.

Vágóhorog. A part felé vonszolt vagy megszigonyozott nagyobb halakba vágják belé, hogy könnyebben kiczipelhessék. Ősi szerszám, Jankó szerint (i. m. 578. o.) ősi török eredetű. Szegedvidéke. (8. ábra.)

Rácsa, fűzfából. Pókhálószerű rostájára csalétket (büdös májat stb.) tesznek s a szagra odavezető rákokat kimerik vele. Krasznamellék. (9. ábra.)

Kuttyogató. Végén tojásalakú fa vagy szarúkorongocskát vagy tölcserkét viselő pálcza, melylyel a halász a vízbe vág, mire kuttyszerű hang támad s e hangra a vízben heverésző harcsa felriad, figyelmessé lesz s a leeresztett horogra felhúzott békát bekapván, rajtaveszt. Duna-Tisza. (10. ábra.)

Kosztoshorog, teljesen felszerelve. Van kosztja (nyele), ina, pedzője, ólma, patonyja, horogkötője erősebb zsinegből vagy sodronyból és horga. Krasznamellék. (11. ábra.)

Hálókötőtű vékony derékka. Oltmellék. (12. ábra.)

Ugyanaz, némiképp másforma. Dunamellék. (13. ábra.)

Bárkasütővas, a halászbárkák oldalán lévő lyukak kisütésére való. Dunamellék. (14. ábra.)

Füles csikkas, vesszőből fonva, tulajdonképen varsa (l. 2. ábrát), mert ennek is van a hal természetének megfelelő, alig ujjnyi széles szájú vörcsöke s farán nyílása. Ecsedi láp. (15. ábra.)

Csiktök. Jól megtermett kobaktök, arató ételhordó fazék módjára ügyesen felkantározva. Ebbe döntik a csikkasban rekedt zsákmányt. Ecsedi láp. (16. ábra.)

Pisztránghorog, a kakas gallérjának tollával felszerelve. Székelység. (17. ábra.)

Lábóhorog. A partba leszúrt karóhoz gyöngé czérnával, horoggal ellátott, úszó kobaktök van kötve. A harcsa vagy csuka bekapván a horgot, a czérnát elszakítja s menekülni igyekszik. A mélybe rohanni akaró halat a fent libegő terjedelmes kobak természetesen kifárasztja s veszteg marad. A halász az elszakított fehér kobakot már messziről észreveszi. Tápé. Jankó János (i. h. 578. o.) azt állítja, hogy ezt a halászó módot a magyarság még a nyelvrokon osztjásokkal való együttélés korából hozta magával. (18. ábra.)

Halasbárka. Kis halászhaltartója, lakattal elzárható. Velencei tó. (19. ábra.)

Nyargaló bárka. Ugyanolyan rendeltetésű, de mint neve

mutatja, kiszálláskor a ladik után kötik, hogy a fogott halat tüstént beledönthessék s ne kelljen a csónakban tartani. Duna-mellék. (20. ábra.)

46. Tábla.

Szigony, kovácsolt vasból, vastag, tompa hegyű, egyforma hosszú, fogak vagy szakák nélküli ágakkal. Vaskos tompa ágai mutatják, hogy nem szúrásra való s hogy nem iszapos vizekben használják, hanem inkább köves fenekű patakokban nyakazásra, roncsolásra. Bódva melléke. (1. ábra.)

Ugyanaz, háromágú, sűrű szakákkal, szintén nyakló szigony. Székelység. (2. ábra.)

Szúró szigony, kétágú, ellentétes állású szakákkal, makkos nyéllal; ősi forma. Balaton. (3. ábra.)

Kerítő, szúró szigony, hat szakátlan ággal (egy letörött); alkalmasint kiművelt forma utánzata. Balaton. (4. ábra.)

Nyakló szigony, hétágú hatalmas példány, sűrű szakákkal, hosszú nyéllal. Székelység. (5. ábra.)

Kerítő szigony, ötágú, befelé tekintő hegyes szakákkal. Ágai a szélektől befelé rövidülnek, tehát a hal testét mintegy körülölelik; innen mondják őket kerítőknek. Oltszem. (Csik vm.) (6. ábra.)

Szúró szigony, három pár hatalmas, páronként szembenéző szakájú ággal. Ezzel az óriási szigonynyal a sekély vízben sütkérező nagy halakat szokták elejteni. Mivel a szigonyozás főképp a sekély vizekben ivó halakra ment s pusztítás járt a nyomában, a hatóság a szigonyozást eltiltotta s most csak lopva űzik az orvhalászok. Falusi kovácsmunka. Balaton. (7. á.)

Tűző szigony, négyágú, melyek egy csomóban egymással keresztben és nem egy síkban állanak. Pinnyéd. (Győr vm.) (8. ábra.)

Szúró szigony, hatágú, szokatlan csinos, de alkalmasint nem praktikus forma. Balaton. (9. ábra.)

Tűző szigony, a 8. ábrán levőétől eltérő állású szakákkal. Pinnyéd. (Győr vm.) (10. ábra.)

Oldalt vágó szigony. Szakátlan, hegyes, öt ága oldalt van hajtvva olyanformán, hogy azok a széltől a nyél felé fokozatosan rövidülnek. Az ivó pontyra használják, mikor az tömegbe

46. TÁBLA.

1

2

3

4

5

6

7

9

10

11

8

12

13

14

15

16

összeverődik s ekkor a vízben oldalt fölfelé vágva nyársalják fel őket. Német eredetű a tűző szigonynyal együtt. Fertő-tó. (11. ábra.)

Szúró szigony, két egyenesen meredő ággal, kifelé tekintő szakákkal. A tiszamelléki magyar halászság kedvelt szerszáma. Jankó szerint a magyarság a törökségtől tanulta el a kétágú szigony használatát az őshazában (i. h. 578. o.). (12. ábra.)

Szúró szigony, három szétmeredő, hegyes, szakállú, hatalmas ággal, makkos nyéllal. Balaton. (13. ábra.)

Ugyanaz, négy szétmeredő, erős, hegyes ággal. Balaton. (14. ábra.)

Ugyanaz, az újjasan szétmeredő állást még élesebben mutatja. Balaton. (15. ábra.)

Ugyanaz, rendkívül hatalmas példány, öt éles szakállú ággal. Balaton.¹ (16. ábra.)

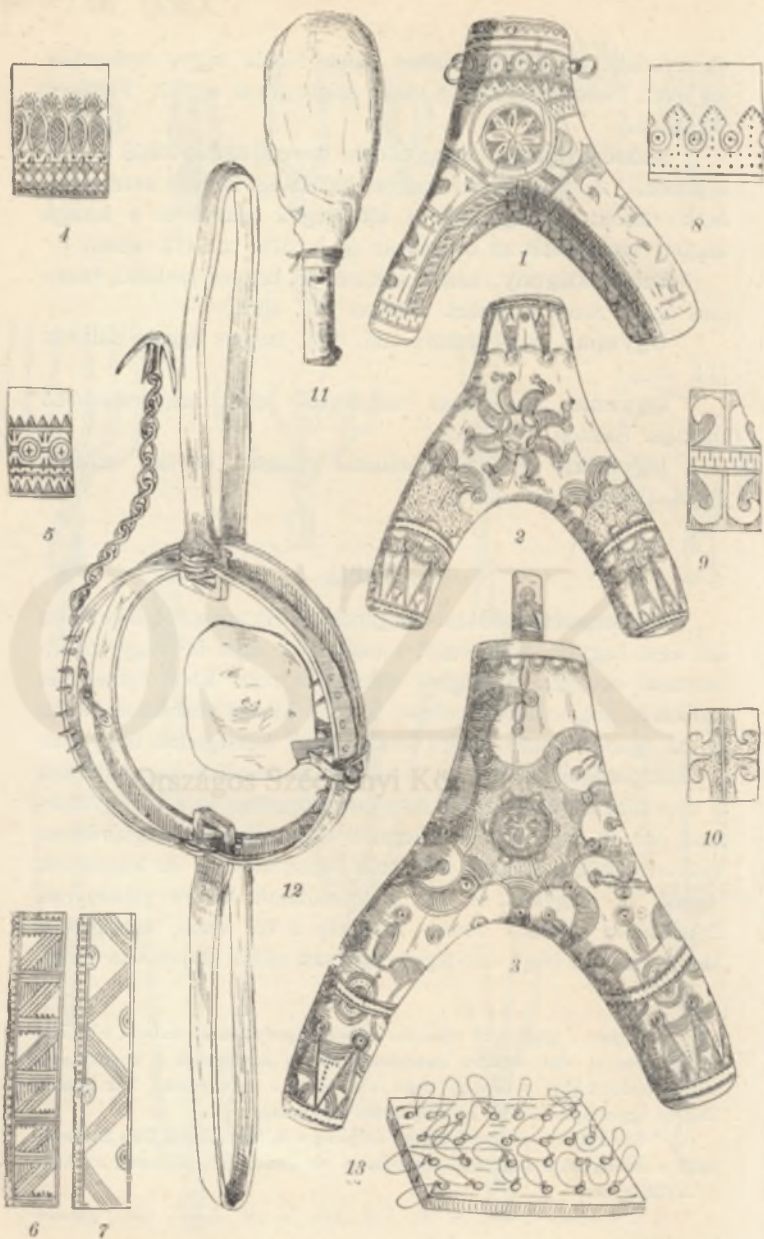
47. Tábla.

Puskaportartó, szarvasagancsból. Az agancsot, töve fölött két ágat hagyva, elfűrészelik s mindegyik ágat fa- vagy csontlemezzel elzárják. A tőágból töltik ki a port. Ebbe vernek két karikat is, hogy szíjon hordható legyen. Mielőtt vésésekkel látnák el, az agancsot szép simára lecsiszolják.² Kétségtelen, hogy ezek a puskaportartók az úri rend vadászfelszereléséből maradtak ránk a nép közé kerülve s azért díszítésmodorukban is a régi gyakorlatot őrizték meg, mi miatt idegenül is hatnak ránk. Legsűrűbben rutén vidékekről kerültek elő Jankó János szerint,³ de készítették oláhok és magyarok is. Az itt bemutatott három példánynak díszítésében a közös vonás, kiváltképp a két alsón, kétségtelen. Megjegyezzük, hogy mindegyiknek csak elülső lapján van farag-

¹ A mint e gazdag és változatos alakú szigonysorozat mutatja, e halászó mód nagyon el volt terjedve hazánkban. Már a honfoglalók is szigonyoztak míg az újabb korban a törvény véget nem vetett e kétségtelenül sok gyakorlatot és ügyességet kívánó, de halpusztító eljárásnak.

² Ezeknek a puskaportartóknak és pedig a N. Múz. Régis. Tára 22 darabjának s osztályunk 2 darabjának díszítésével dr. Jankó J. foglalkozott az Arch. É. XVIII. k.-ben.

³ V. ö. Hucz I. 276. N. Šb, VIII. 115. W. M. XXVI. 155.: galicziai huczuloktól.

vány s ezt a diszitett felületet egy, a fejből a két szár végéig húzódó vékony szalag (6., 7. ábra) választja el a diszitetlentől. A maga magától szétkülönülő három rész, a nyak, a test és a két szár a díszítésben is szét van választva. Példányunk nyakán ötvös-diszitmények, testén körberakott csillag, két szárán pedig a 9. ábrán látható ornamentumok vannak, melyek alkalmasint préselt bőr- vagy fémtechnikát utánoznak. A két szár belső hajlását körül folyó fonott szalag alkotja, a szárak külső határoló sávját is. Alighanem szij- vagy fémszalagfonást utánoz. Származáshelye Erdély. (1. ábra.)

Ugyanaz. rendkívül precíz metszésű és igen szép tiszta díszítéssel. Testén kilencz küllőjű forgó kerék ül, mely valószínűleg a svasztika vagy horgas kereszt stilizálásából fejlődött.¹ A szárak felső részén ugyancsak ezekből a küllőkből alakított mustra látható, alján pedig és a nyakon az a, mondjuk Jankó után, tornyocskákból rakott motívum, mely a keleti ornamentikának igen kedvelt és különféle anyagokból készült tárgyakra alkalmazott díszítő eleme.² Magyarszákos (Temes vm.) (2. ábra.)

Ugyanaz, a puszkapor kitöltésére, csúcsán kis csövecskével. Középrózsája hatalmas s mint gyűjteményeink többi példányai bizonyítják, az előbbi alaknak fejleménye s nála a körzövel való manipulálás még raffináltabb. Szárának alján lévő díszítése szintén egyezik az előbbiével, nyakán csak kis keskeny örvöske van. Hátszeg. (Hunyad vm.) (3. ábra.)

Részletek, több puszkaportartó száráról, oldaláról és nyakáról. (4—10. ábra.)

Özcsalगतó sip, csontnyelvvel és bőrzacskóval. (11. ábra.)

Vidravas. Nagyobb ártalmas vadra használják. Ha a vad a vaslemezkét érinti, a kifeszített hegyes tuskéjú vaspereczek összecsapódnak. Közönséges. (12. ábra.)

Madárfogó tör. Táblácskára lószőrből kötött hurkokat szögelnek s e hurkokba a szemre odaszálló apró madarak lábai belegabalyodnak. Közönséges. (13. ábra.)

¹ L. még Szendrei: Had. tört. Eml. 520. o.

² Alkalmasint emberalakok, 1. W. M. XXI. Taf. X. u. o. XXII. 109. o.

IV. CSOPORT.

Szobabútorzat.

Ebben a fejezetben a magyar parasztháznak bútorairól lesz gen röviden szó, azokról, melyeket a közönséges nyelvhasználat szerint azoknak nevezünk s a melyeknek rendeltetése két szóval a házban való tartózkodás, a mindennapi élet kényelmessé tétele. E szempontból a következő csoportokba oszthatjuk őket: fekvésre és ülésre szolgálók, ú. m. ágyak, bölcsök, lóczák, székek; valaminek eltartására, megőrzésére valók, ú. m. ládák, sublótok, tékák stb.; étkezésnél használtak, ú. m. asztalok; továbbá a csoportokba be nem osztható különböző célokra szolgálók, mint pl. fogasok, tükrök, órák, világító szerszámok, gyerekjárók stb. A táblákon, gyűjteményünk fogyatékosága miatt nem mutathatjuk be parasztságunk teljes bútorleltárát, egyeseket pedig (ágyak, almáriumok) nagyságuk miatt nem rajzoltattunk le, de azt hiszszük, hogy a gyűjtő azért ezekre is ki fogja terjeszteni figyelmét.

A fejezet szobabútorzat címet visel, tehát azt mondja, hogy csupán a lakásra szánt helyiség berendezési tárgyaival foglalkozik, de tudjuk, hogy vannak hazánknak olyan vidékei is, hol a lakásra szolgáló rész és pedig ősi soron, konyha és kamra is egyszers-mint, tehát a legtöbb parasztháznál feltalálható három rész még nem különült el egymástól.¹ Ennek felemlítésével arra akartunk

¹ Figyelmen kívül hagyjuk itt azokat a parasztházakat, melyekben a tüzelőhely a szegénység beküszöntésével és zárt tüzelőszerkezetek (takaréktűzhelyek) divatbajöttével szorult a lakószobába, vagy más okból külön helyre (Erdély).

egyben rámutatni, hogy parasztlakás-berendezésünkben is még sok ősiséget találunk. Egy szegény oláh, rutén vagy sokacz parasztszobának egész szorosabb értelemben vett bútoranyaga festetlen fából rendesen házilag készül s a színes bútorokhoz szokott látogatóra szálnalmas benyomást tesz. Ezek képviselik a legelső fokot s ebből a kezdetből indult ki bútoraink fejlődése. De vannak itt még szükség- vagy alkalmosszülte igen ősi bútor-darabok is, a melyeket azonban ezért a fejlődési sorozatba nem illeszthetünk bele. A magyar parasztbútor fejlődéséről azonban mindenha nehéz dolog lesz képet adni, mert, anyaga könnyen veszendő lévén, régi darabok alig maradtak ránk, képes ábrázolások még kevésbé s mert továbbá a magasabb társadalmi osztályok hatásának, melyek a jó mód, az életformák, divat, viselet stb. befolyása alatt változtatták bútoraikat, mindig erősen ki volt téve. Nem kell ugyanis azt hinnünk, hogy a parasztmesterség mindig tiszta nemzeti forrásból, ősi népi kulturából fakadt, mely az úri vagy városi rendé mellett önállóan fejlődött, hanem legtöbbször egy előző úri stíluskornak maradéka, mely kornak kulturája lassan hatott be a nép rétegei közé s ott meggyökeresedvén, elváltozott formában szivós ragaszkodásra talált. Ezt különösen világosan látni bútorainkon. Hogy mely időtől kezdve beszélhetünk önálló parasztbútorokról, melyek az úri háztartásból kiszorulván, a nép közé kerültek, természetesen nem lehet megmondani. Annyi bizonyos, hogy néha olyan régi darabokra — különösen asztalokra — bukkanunk, melyek XVI. századbéli formákra ütnek. Kétségtelen, hogy legrégebbi bútor-darab a láda — eltekintve a tőkésre helyezett deszkából álló asztaltól vagy lóczától — mely a középkor maradéka. Az egyes stílperiodusok, melyeken az úri bútorzat keresztülment, épúgy nyomokat hagytak ezeken is, de a zárkózott paraszt konzervatizmus rég letűnt formákat őrzött meg számunkra s ez teszi őket becsessé. A reneszánsz minden fázisa felismerhető festett bútorainkon a beosztásban és elrendezésben, mondja Huszka József,¹ a későbbi barokk hatása még szembetűnőbb, ha tábláinkat nézzük. Az a jelenség is mindennap szemünk előtt folyik le, hogy a jó móddal és divattal miként alakul át parasztházaink bútorzata. Vannak vidékek, hol teljesen városi berendezést találunk, vannak olyanok, melyekben

¹ Díszítőstyl. 1885. 12. o.

városi mesteremberek csinálta bútorok vannak, de a melyek az azon vidéken kialakult népi stílusmodorban készültek, vannak viszont, a melyek számára kizárólag mesteremberek dolgoznak s ezek a helyi ízlésnek még tökéletesebben tudnak megfelelni, legvégül vannak olyanok, hol a bútorok nagyobb felét házilag állítják elő, csak bizonyos darabokért fordulnak mesteremberhez. Magától értetődik, hogy parasztházainkban a tisztán kényelemre szolgáló bútordarabok közül minél kevesebbet találunk. Stereotíp, közös darabok: az ágy, lócza (szék), láda, asztal, melyeknek a parasztházban állandó, megszabott helyük van. Forma és kiképzés tekintetében mekkora változatosságot találunk közöttük! Milyen hosszú az út a bakokon álló festetlen, gyalulatlan deszkákból összevert rutén vagy sokacsz ágy s a festett díszben pompázó alföldi tornyos nyoszolya között.

Paraszságunk jó részénél csak egyetlen ágyat találunk a házasársak részére. Ez a hálóágy rendesen igen egyszerű; de szokott lenni még egy másik ágy is a szobában vagy módosabb helyeken az első házban duzzadt vánkosokkal felrakva, ez a rendesen magas lábakon álló ú. n. nagy ágy. Ennek a feje csinosan van profilálva, felülete léczezéssel, lapos faragással és gazdag festéssel ellátva. Ezekből, minthogy pusztulófélben vannak, minél több darabot igyekezzünk megszerezni.

A lócza többféle szerepet tölt be. Nappal ülő-, éjjel fekvőhely, azonfelül szekrény, a mikor padládának mondjuk. Vannak természetesen tisztán ülésre szolgáló lóczák is. Mindegyik fajtájában kiváló gonddal dolgozott darabjai a parasztbútorkészítőknek.

Az asztal szerepe szintén többféle, tálaló és evő, meg apróbb házimunkák végzésére való hely, továbbá evőszerszámtartó és kenyeres láda egyben. Festés, faragás, de különösen forma és szerkezet szempontjából érdemel figyelmet.

A láda, vagy mint rendesen mondani szokták, a tulipántos láda, egyik legismertebb parasztbútorunk. Legtöbb helyen még a kezdetleges formát mutatja, A menyasszonyi hozományhoz tartozván, készítésénél kiváló szerep jut a díszítésnek s itt elsősorban a festésnek. Tulipántos ládákból gyönyörű gyűjteményt lehet még hazánkban összeállítani. Mindegyik vidéknek megvan a maga ízlése szerint készített ládafajtája, de az újabbak ezeknél is messze maradnak a régiek mögött.

Bútoraink anyaga fa, főképp puhafa, mely a szerkezeti megoldásokra, festésre kiválóan alkalmas. A faragás mellett fémverés, berakás, borítás, de kiváltképp a festés játszik szerepet. Az igazi parasztbútorok festve vannak s ez különbözteti meg őket a polgárság vagy úri rend bútorától a minthogy főképp ez járul hozzá a parasztszobák üde, barátságos hangulatához. A festés a faragást pótolja rajtok s ez e végből néha az árnyékolást is segítségül hívja. Domborművű faragás ma már mindinkább ritkábban kerül rájuk, ezt esztergályozás, áttörés, léczezés, rámászás pótolja. Sajnos, hogy modernizáló korunk romlott ízlése e poetikus termékeket ott is kezdi megmételtyezni, a hol még eddig a mindinkább tért foglaló városi bútorok nem tudták őket kiszorítani. A festett parasztbútoroknak ma főképp Erdély a hazája, de az anyaország sok helyén is készítik őket. Régi darabokat leginkább módosabb parasztházakban lehet találni.

48. Tábla.

Cancionale, énekeskönyv, szerzőjétől rendszeren röviden csak „Tranoscius“. Figyelmet érdemel azért, mert mindkét táblája és háta pontokkal kivert sárgarézlemezekkel van borítva. Az idősebb generáció máig is használja. Békéscsaba. Tót. (1. ábra.)

Fali tükör, díszesen faragott és festett keretben. Oldalain három sorban felülről lefelé (egy-egy sorban három-három) hornyolások vannak piros és sárga színűre festve, tetejéből a tükör egész szélességében több színűre festett, gazdag levelű bokréta nő ki. Virág (tulipán) csak a levélbokréta közepéből és felső széléből hajlik ki egy-egy. Ebből a tükörfajtából igen szép példányokat lehetett látni az 1904-iki hódmezővásárhelyi mezőgazdasági kiállítás néprajzi csoportjában is, a mi arra mutat, hogy azok Alföldünk e részén el voltak terjedve. Ugyanonnan. (2. ábra.)

Tulipántos láda, keményfából. Díszítése barokk jellegű; előbb vésett, azután pirosra, zöldre festett. Maga a láda barnászöld színű lehetett. Ez a komáromi tulipántos ládák stílusa, melyek a XIX. század első felében el voltak híresedve s a komáromi

hajósok a Duna mentén messzeföldre elhordták őket. Csallóköz.¹ (3. ábra.)

Ugyanaz. Alapszíne kék, a rajta levő többi szín igen tarkává teszi. Az alapból sárga színnel van kiemelve a tetején és homlokán levő két, illetve négy architektonikus keretbe foglalt virágcsokor. Szakasztott ilyen keretelést láthatni a prágai néprajzi múzeumnak cseh-morva tulipántos ládáin és almáriumain is, azokon is sárga és kék az uralkodó szín. A homlokokon levő négy keretelt virágcsokor tulajdonképp egy tulipánszál, melyből jobbra, balra még néhány virág sarjad ki. Magyar szemnek szokatlanok e virágok alá vagy közé boruló vékony tollszerű levelek s a pontokból alakított kerek virágok. E virágcsokrok közé egy-egy tulipánszál van odavetve. A színek: piros, fehér, zöld. A tetőkeretelésben hasonló modorú, de szélesebb virágcsokrok vannak. Közöttük vékonylevelű koszorúban a Krisztus monogram. Két oldalt négyzetalakú fehér tér a tót ámbitusok bizarr színes befecskendező modorában díszítve. Nyitra vm. Tót.² (4. ábra.)

Ugyanaz, deszkalábakkal. Alapszíne sötétbarna. Hátát kivéve minden oldalán virágcsokrok vannak és pedig az ágak és levelek világos- és sötétzöldek, a virágok pirosak. Elülső oldala közepén az aljából S-alakúan hajló, végén nagyobb rózsát viselő szár indul ki, mely jobbra, balra két-két hullámosan hajló apró széleslevelű tulipánágot hajt. A rózsából is két tulipán hajlik fölfelé, a kulcslyukat fogva közre. A négy sarokban hasonló modorban kettős tulipánág van festve. Ugyanezt az elrendezést és díszítőményeket találjuk a tetőn is, míg a két oldalon a fogantyúk körül van egy koszorú. Az előbbi példánnyal szemben magyaros jellegű. Ugyanonnan. Magyar. (5. ábra.)

Ugyanaz. Alapszíne barna, a rózsák és levelek vörösek, fehér csíkokkal szegve, oldalán a festés elmosódott. A virágok formája, elrendezése és rajza határozottan magyaros. Bács-Bodrog vm. (6. á.)

¹ A láda, mely a legősibb házi bútorok egyike, ma is nélkülözhetetlen felszereléstárgya a parasztszobának. Díszítésében vidékenként különböző és ritka változatosságot mutat. Osztályunkban régi darab kevés akad, az újabbak pedig, mint a többi festett bútorok is, sok mesterkéeltséggel, de kevés ízléssel készülnek és pedig puha fából s a festés is mindinkább lemarad róluk, helyet adva a silány borításnak.

² I. egy szép magyar láda oldaldíszítését Huszka: Magyar díszítő styl. XLIV. lap 3. á. más színes bútorok társaságában.

48. ТÁБЛА.

1

2

3

4

5

6

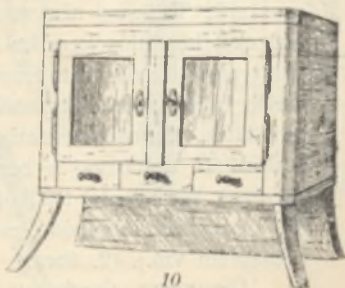
7

8

9

10

Sublót, festetlen, fényezetlen fából, három fiókkal. A tulipántos ládakat ez a nyugotról beszármazott bútordarab kezdi parasztházainkból kiszorítani. Dunántúl. (7. ábra.)

Tulipántos láda, 1781-ből. Festve csak eleje van és pedig két táblában ugyanazon motívumok; egy edénybe helyezett, elég zavarosan összeválogatott virágbokréta, melyen egy-egy madár ül. A színek meglehetősen tarkák, de az idő már alaposan megtompította őket. Zárója azért is érdekes, mert azon a vidéken manapság is bőven találni ilyen ládazárakat. Fedeléből t. i. egy nyilcsúcsalakú vaspeczek nyúlik le, mely a kulcs fordítására egymástól vízszintesen eltávolodó két vaslemezezske közé szorul. Zentelke (Kalotaszeg). (8. ábra.)

Sublót, lábakkal, feketére festve, három fiókkal. Mindegyik fiók jobb és bal felén hosszúkás, vörösre festett négyszögben apró, ritka virágok vannak. Ugyanilyen díszítés van két táblában a tetőn, meg keret nélkül az oldalakon is. Torontál vm. (9. ábra.)

Pohárszék, lábakkal, keményfából. Alacsony sublótra való bútor, két üvegajtóval s három kis fiókkal. Jobbmódú parasztszobák bútora. Üvegpoharakat, findzsákat, kanalakat stb. tartanak benne. Szentgál (Veszprém vm.). (10. ábra.)

49. Tábla.

Tányéros fogas, fából, festve. Falusi asztalosmunka, szolidan profilált aljjal és karral. Nem kevésbé szolidnak kell mondanunk az ilyenmű tárgyakon kissé szokatlan technikájú, lendületes vonalából alkotott festett díszítését is. Sárköz (Tolna vm.). (1. ábra.)

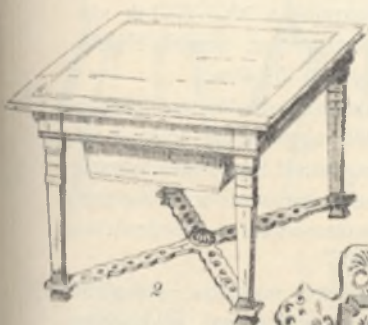
Asztal, keményfából, fiókkal, festetlen. Szerkezete igen egyszerű. Teljesen négyzetalakú fedele négy lábon nyugszik, melyeket két átlós heveder köt össze. A faragásnak kevés szerep jutott rajta. Lapja alatt tenyérszerű széles párkány fut körül, alsó szélén hullámvonal szegéssel. Lábai négyszögletesek, fent és lent profiláltak. Heveder deszkái csipkésen bemetszettek, fonott román szalagdiszt utánózva, a bemetszések által előálló körök átlyukgatva. A két heveder találkozó pontján domborúan faragott rózsa. Kis nemesi és jobbmódú parasztházak régebbi bútora. Szentgál (Veszprém vm.). (2. ábra.)

Ugyanaz. Szerkezete az előbbeniétől teljesen eltérő s min-

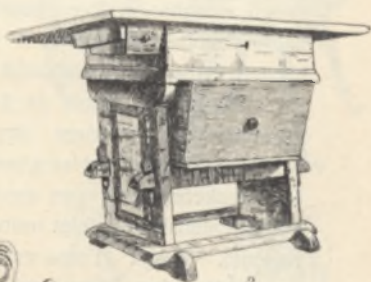
49. TÁBLA.

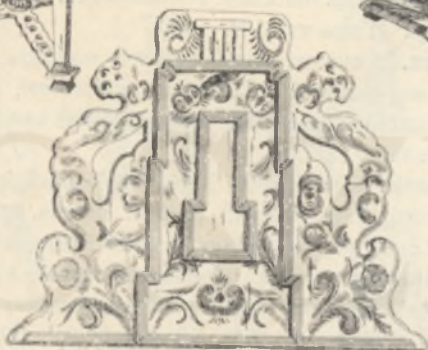
1

2

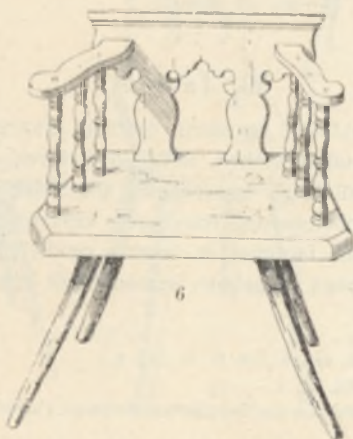
3

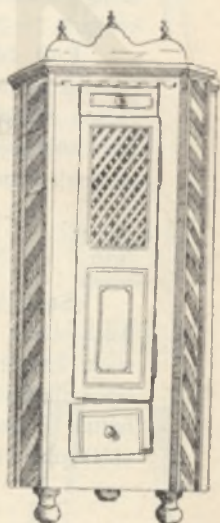
4

5

6

7

den valószínűséggel házi készítmény. Nem négy lábon, hanem két talpon nyugszik, melyekbe egy-egy erős lap, bak módjára van bevésve. E két lap összekötő keresztvevőin nyugszik a nagy kenyeres fiók. A két függőleges oldal tartja a baloldalt kis fiókot hordó, köröskörül deszkázott, leemelhető, hosszúkás négy-szögű asztallapot. Ilyen szerkezetű asztalok a XV—XVI-ik században voltak divatosak s saját tapasztalataim szerint Kalotaszegen itt-ott még találhatók.¹ Székelyföld. (3. ábra.)

Ágyfej, faragott és festett. Alakja trapézidomú, felső és alsó széle hosszúságra úgy aránylik egymáshoz, mint 1 : 3. Középső részének egyhangúsága, reá ragasztott függőleges, hosszúkás léczkereteléssel van enyhítve. Szélei barokmodorú kimetszésben két stilizált állatfejet mutatnak. Festésmodora az 1. számúéhoz hasonló. Váralja (Tolna vm.). (4. ábra.)

Álló óra. Kisvárosi asztalosmester munkája, puhafából barok modorban, barnaszínűre festve itt-ott vörössel, kézzel élénkítve. Hazája az erdélyi szászság² s német földről került hozzánk.³ Az óra fiatalkori. (5. ábra.)

Karosszék, keményfából. Lábai kifelé állanak, vízszintes ülője trapézalakú, háta csinosan profilált deszka, kifelé fordult két karja 3—3 esztergályozott lábon nyugszik. Békéscsaba. (6. ábra.)

Fali téka. Hosszúkás háromoldalú hasáb kékre festve. Oldalsó és felső szélei többszínűek. Van egy hosszú, felső részén rácsos ajtaja s fölötte és alatta egy-egy fiókja. 1808-ból való. Igen közönséges parasztbútor, késeket, kanalakat, poharakat stb. tartanak benne. U. onnan. (7. ábra.)

50. Tábla.

Szék, keményfából, egyszerű, profilált, díszítetlen támlával. Az e táblán bemutatott székek, kettő kivételével, egyazon típusúak, kivétel nélkül négy terpeszkedő állású lábbal, vízszintes, lapos ülőkével s ebbe eresztett merőleges, keskeny támlával vagy háttal. E székhátak faragása és festése rendkívül változatos s vidékenként különböző. Régebben keményfából készültek s dom-

¹ L. M. I. 1903. évf. 6. füz. D. B. 115. o.

² V. ö. Ért. 1903. III. t.

³ Zell: Bauernmöbel aus dem Bayerischen Hochland. Frankfurt 1899. Taf. 25.

50. TÁBLA.

ború, szépműví faragással voltak ékesítve, most már puhafából is csinálják s mint a többi bútort, ezt is ritkító színekkel és virágdíszsel borítják el. Eredete ennek is nyugaton van s az úri házakból szállt le a nép közé.¹ Közönséges. (1. ábra.)

Ugyanaz. Hátának profilálásán a barokizálás — mint a többi is — világosan látszik. Közönséges. (2. ábra.)

Viráglajtórja, a cserépbe ültetett és ablakba rakott virág — muskátli, rozmaring — mellé szokták szúrni támasztónak, néha ki is festik. Példányunk festetlen s vékony deszkából van metszve, tetején keresztrel és két, egy darab fából faragott csipkés-tollú pávával, a zalai paraszt faragó stílusvidék kedvelt madarával. Ezt a két madarat különben székek hátára is szokták faragni. E néha rendkívül czifrán faragott viráglajtórják hazája Zala vm., főkép Göcsej. (3. ábra.)²

Szék, profilált ülőkével. Háta keretbe foglalt lombozattal van áttörve. A barok-rokoko ízlés erősen látszik rajta. A vonalkázott részletek sötétzöldre, a világosak cinóbervörösre vannak festve. Békéscsaba. (4. ábra.)

Ugyanaz, egyenesállású átalfákkal összekötött lábakkal, léczszerkezetű háttal. A keresztléczeket két egymás fölé rakott, festett tulipánfejfárgvány tartja össze. Ezek a léczes, de öblös-hátú s nem deszkaüléses, hanem szalmafonatú székek, házi ipar útján újabban mindinkább terjednek, különösen a nyugati részekben. Dunántúl. (5. ábra.)

Kis szék, inkább gyermekeknek, lejtős ülődeszkával. Szerkezete igen leleményes. Tulajdonképen nem más, mint támlával ellátott zsámoly. Egészen kékre van festve. Toroczkó. (6. ábra.)

Karosszék. Zöldre festett, vastag deszkából faragott. Háta csinosan profilált és festéssel ékesített. Békéscsaba. (7. ábra.)

Ugyanaz. Háta áttört és festett zavaros ékitménynyel. Ugyanonnan. (8. ábra.)

Ugyanaz. Támlája barokizálású. Békéscsaba. Tót. (9. ábra.)

Ugyanaz. Ülőkéje elől kiszélesedett. Barokmetszésű, keményfából csinosan dolgozott hátát virágcsokrokcskákból és a szélek

¹ Ilyen formájú székeket I. pl. a következő munkákban Huszka J.: Magyar dísz stílus. XLIV. t. (festettek); D. B.; N. V.; M. d. G. M. 1903.; Z. d. V. f. V. 1891. Taf. (II.) (festettek).

² M. I.: 1903. 228. o. (Göcsej); Ért. 1903. XX. t. (Vas vm.)

hajlását követő koszorúból alakított sűrű lapos faragvány borítja. Szentgál (Veszprém vm.) (10. ábra.)

Ugyanaz, áttört díszítésű háttal, mely valószínűleg a gótikus halhólyagmotivum gyatra utánezata. Palóczság. (11 ábra.)

Ugyanaz, körtefából, lapos, finom munkájú relieffel díszített s a czopfstilusra emlékeztető háttal. Szentgál (Veszprém vm.) (12. ábra.)

51. Tábla.

Karosszék, keményfából, félköralakú ülőkével és hasonló alakú rácsozatos támlával zöld és kék színnel átfestve. Lábai kifelé állanak. Jobbmodú régi paraszt vagy kisenemesi házakban akad itt-ott. Csallóköz (Nemesócsa).¹ (1. ábra.)

Kendőszeg, puhafából, egyszerű alak, barna alapra színes virágfestéssel 1855-ből. Hímzett törülközőket aggatnak rá a tiszta szobában. Sárköz (Tolna vm.) (2. ábra.)

Padláda, kanapészerű támlával és karokkal. Azon bútorok közé tartozik, melyek két, sőt több bútornak szerepét is egyesítik magukban, a mennyiben pad, láda és fekvőhely is egyszermind. Úriházakból származott le s manapság is csak módosabb parasztházakban található, a hol néha még vánkos is kerül a padra, mely ily módon átmenetet alkot a diván felé. Rendesen csak egyszerű, szolid színre festik. Dunántúl. (3. ábra.)

Karosszék. Az előbbinél kényelmesebb formájú. Mustrázatos ülőkéje színes szalmából s nem mint gyakran szokott, kukoriczalevéből van fonva, mely mesterség igen el van terjedve nálunk. Oldalait faragás vagy festés ékesíti. A hátára kifaragott és ritkán festett lovas férfi német székeken otthonos.² Békéscsaba. (4. ábra.)

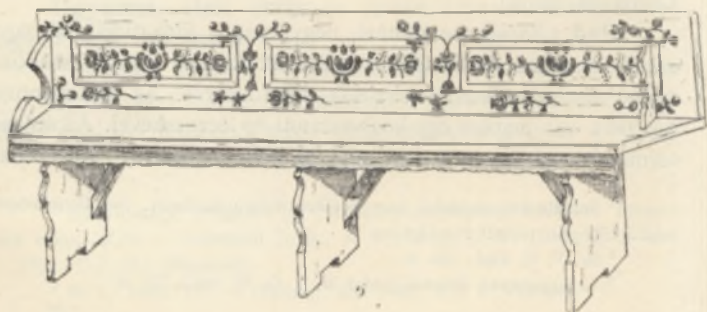
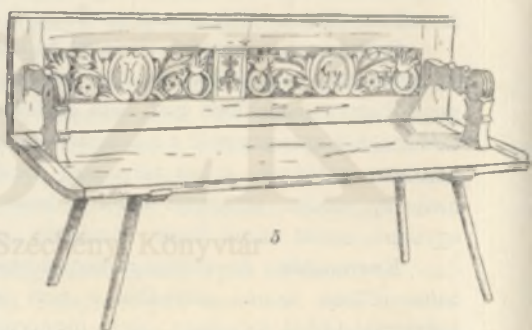
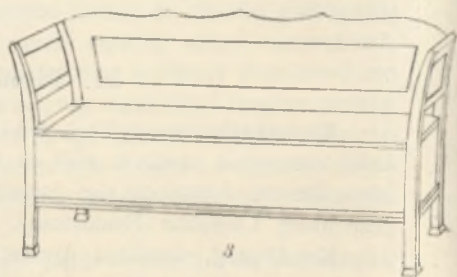
Pad, zöldesbarna színnel, négy, csapba járó rúdlábbal, egyszerű vízszintes deszkaülővel. Hátának közepe csinos kompozíciójú naturalisztikus növénycsokrokkal áttörve. Az ornamentum két félre van tagolva egy közbeiktatott ép léczecskével. Az áttörés természetesen festve is van zöld és piros színekkel.³ Nevezetes-

¹ Sokféle karosszék alak van közölve Schwindrazheim: Der Bauernkunst című többször idézett munkájában.

² Br. V. II. kiad. 189. o.

³ L. ugyanilyen áttörésű padot M. d. G. M. 1903. 71. o.

51. TÁBLA.

sége még a padnak az, hogy támlája karjának csuklós szerkezete folytán, háta a túlsó oldalra átcsapható s így két oldalról lehet használni, de főképp gyerekágynak jó, falhoz támasztva. Többi bútorunkkal együtt ez is német kézből került hozzánk.¹ Szintén jobbmódú parasztházból való, de ma már kiment a divatból. A múlt 1904. évben tartott hódmezővásárhelyi kiállításon volt bemutatva néhány igen szép darab. A XVIII. sz. végéről való Magyar asztalos munka. Békéscsaba. (5. ábra.)

Ugyanaz, három, hevederrel erősített deszkalábbal, elől párkányos, festett, vízszintes deszkaüléssel. Háta egyenes deszka, közepén az alaptól eltérő színű három, kiemelkedő vízszintes mezőre osztva, melyeket horizontálisan orientált színes virágdísz tölt be. Az egyes mezők között is színes virágok hajladoznak. Ezek a külön színnel kiemelt táblák az előbbi pad áttört vagy domború faragványait utánozzák, de ez néha annyira visszafejlődik, hogy az egész támla egyszínű festést kap s ez egyszerű alapra jönnek a virágok. A most készült padok legtöbbje silány, izléstelen munka, csak itt-ott mutatkozik kívülről jött hatások révén némi izlés paraszt asztalosmunkáinkon. Tolna vm. (6. ábra.)

52. Tábla.

Kalaptartó, örvösállású ágas fa, a maga valóságában a legtermészetesebb fogas szegény ember részére. Oláh. Hunyad vm. (1. ábra.)

Tálasfogas, a jobbmódú parasztszobák elmaradhatlan bútor-darabja, két fiókkal, színesen festve. Aljára kancsókat aggatnak, felső rácsos részére tányérokot raknak dísznek. Falusi asztalos munkája, urasabb forma. Békéscsaba. (2. ábra.)

Függő bölcső, hajlított fakéregből, egészen lapos. Oldalába kötél van erősítve, hogy ennélfogva fel lehessen akasztani. Függő bölcsők ma főképpen szláv vagy szláv hatást kapott népeknél vannak elterjedve Európában. Ázsiában szegényebb vándortörzsek felszereléséhez tartoznak. Oláh.² Hunyad vm. (3. ábra.)

¹ Ugyanitt 67. o. kb. 1500-ból. Brinckmann: Hamb. Mus. 633. o. N. V. 118. o. Č. O. 1894. 12. o.; M. I. 1903. 233. o. Göcsejből.

² L. Jaschke: Nation. Kleidertrachten etc. v. Ungarn etc. Wien 1821. (Bánát.)

52. TÁBLA.

Ugyanaz, a mennyezet gerendájához függesztve. Palócszág. (4. ábra.)

Gyerekjáró, a járni tanuló gyereket a mennyezetbe és padlóba v. szoba földjébe erősített forgatható rúd abroncsába állítják. Hazánkban többfelé elterjedt.¹ Palócszág. (5. ábra.)

Gyerekjáró, a járni tanuló gyereket állítják bele. Van 3 lábú is.² (6. ábra.)

Függő bölcső, teknő, a mennyezetre akasztva, rajta a görög kereszt. Van pálczákból is ugyanilyen alakú.³ Rutén. (7. ábra.)

Ágyollók; gyerekek ágya szélére tűzködnek ilyen faollókat, hogy ki ne potyogjanak. Hienczség;⁴ a németeknél sokszor igen díszesen vannak faragva.⁵ (8. ábra.)

Bölcsősátor. Hogy a gyerek mezei munkák alkalmával felügyelet nélkül ne maradjon, magukkal viszik. Három karot gúlaalakra a földre szúrnak s erre kötik rá a bölcsőt és lepedővel letakarják. Analogonja megvan a porosz vendeknél.⁶ Palócszág. (9. ábra.)

Gyerekszék, négy lábon álló lapos bölcsőféle. Közönséges. (10. ábra.)

Tükörráma, fából, színes szalmakirakással. Fejlett népipari termék. Sopron vm. (11. ábra.)

Ablakrács. Nyárára a télen át betapasztott, sarok nélkül, csak fordítóval odaerősített ablakot le szokták szedni, hogy a ház levegőzhessen s a gyerekek, a tyúkok stb. ellen rácsot tesznek fel helyébe. Ezek az ablakrácsok néha igen leleményes szerkezetűek s csinosan vannak faragva és festve. Néha pálczákból készülnek. Főképp Erdélyből, a mozgatható ablakok hazájából ismeretesek.⁷ Sok helyen faragással és festéssel szokták díszíteni a fából készült ablakokat is. Kalotaszeg. (12. ábra.)

¹ Említve van a hienczektől, (W. M. XXV. 139. o.) a nyugati országszélről magyaroktól (Ért. 1900., 92. o.); Muraközből, horvátoktól (Gönczi F.: Muraköz és népe) de meg van a morváknál is (Č. L. II. 436. o.)

² Schwartz: Turkestan. Freiburg 1900. 406. o.

³ Ethn. 1898. évf. 129. o. (Cseréhát); W. M. XXVI. 151. o. (hienczek).

⁴ W. M. XXV. 139. o.

⁵ D. B. 1903. 138. o.

⁶ Z. F. E. 1886. 133. o.

⁷ Ért. 1902. 137. o.; M. I. 1903. 272. o.

Rengő bölcső, szürkés kékeszöld alapon, tarka festéssel. Magyarvalkó. (Kalotaszeg.)¹ (13. ábra.)

Gyerekszék és asztal egyben, karikákon tolható, a bölcső modorában kifestve. Ugyanonnan. (14. ábra.)

53. Tábla.

Kézi gyertyatartó, négy lábon álló lapos tepsialakú aljjal, a lecsurgó faggyú felfogására. Leginkább pinczében használják, hegyes szöge is azért van a végén, hogy az ászokfákba be lehessen szúrni. Közöséges. (1. ábra.)

Olajmécses, bádognál. Az edénybe repcze, kender vagy tányérbélolajat (napraforgó)töltenek s régebben növényyszárból, illetve bélből, királygyertya (Königskerze) [verbascum] vagy rongyból belet eresztettek beléje s fülénél fogva fogasalakú állványra téve, felakasztották.² Régente ugyanilyenek voltak a templomi mécsesek is.³ Az Alpeselekben itt-ott még lógnak a mestergerendákon. A mint látnivaló, egyenes származéka a rómaiak lapos cserépmécsésének, a kikhez pedig ez a forma görög-egyiptomi úton került. A kanóc rendbentartására szolgáló csiptető vagy tű hiányzik róla. Lelőhelye ismeretlen. (2. ábra.)

Gyertyatartó, fából, kétágú, igen egyszerű kiállítású, a felakasztás céljából hosszú nyéllal. Mindenütt elterjedt.⁴ (3. ábra.)

Böndőlámpás, vagy lantorna (a laterne szóból). Nevét onnan nyerte, hogy oldalai nem üvegből, hanem juh vagy marha gyomrából vett hólyagból vannak. Régebben, mikor az üveg még drága volt, az ablakok is ilyen hólyaggal voltak bevonva. Olvasuk, hogy a XVI. században a skandináv házak füstlyuka, mely egyszersmint ablak gyanánt is szolgált, ilyen béllal vagy bőrrel áthúzott csapó- vagy tolóajtóval volt elzárható.⁵ Jankó János írja,⁶ hogy Kalotaszegen régebben böndőalakok voltak a házban.

¹ Közölve M. I. 1903. 275. o. A bölcsőkről általában H. Gabnay F. irt egy cikkekét a Term. Tud. Közl. 1903. évf.-ban; 11 darab bölcsőrajzot közöl a Revue des Revues 1894. III. 145. o.; M. d. G. M. 1902. 152. o.

² Hessler C.: Hessische Landes- u. Volkskunde. Marburg 1904. II. k. 305. o.

³ Z. d. V. f. V. 1894. 57. o.

⁴ Bartels E.: Der Bauer etc. Leipzig 1900. 133. o.

⁵ Lund: Das tägliche Leben in Skandinavien in d. XVI. Jh. Kopenhagen. 1882. 10. o.; Henning: Das deutsche Haus. Strassburg. 1882.

⁶ Kalotaszeg magyar népe. Bp. 1892. 65. o.

53. TÁBLA.

En már csak rámájokra akadtam, de egy környékbeli elmaradt havasi faluból még sikerült egyet megszereznem. Hazánk elmaradt vidékein talán még lehetséges lesz találni böndőablakot és lámpát. Ugyanilyen bőrablakot említenek utazók a baskiroknál.¹ Négyszegletes lantorna (régí formákat utánozva I. Henry René D'Allemaigne : Hist. du Luminaire etc. Páris. MDCCCXCI p. 155.) szarulámpák istállókba szorulva még most is közönségesek hazánkban² és Európa eldugottabb vidékein is.³ Konyhában, istállóban használták. Magyarvalkó (Kalotaszeg). (4. ábra.)

Gyertyatartó, fából, igen csinos faragásokkal, lelógó makocskákkal, gyakran festéssel is fémcillárokat utánozva. Kiváló szépek találhatóak Kalotaszegen.⁴ Ma már kimentek a divatból, csak itt-ott találni a 3. számúhoz hasonló vagy négyágú díztelen példányokat. Magyarvalkó (Kalotaszeg). (5. ábra.)

Hamvvevő vagy koppantó. Ha a faggyútyertya bele hamuvá lett, ezzel szokták lecsapintani. Gyakori a könyvalakú stb. forma is.⁵ Módosabbaknak sárgarézből, sőt ezüstből is készítettek valódi művészi becsű darabokat. (6. ábra.)

Gyertyatartó és olajosmécses egyben (?), magas talpon hosszú nyakkal, hogy nagyobb térre szórja a világosságot. Lelőhelye ismeretlen. (7. ábra.)

Olajlámpás, vasból, a 2. számúra emlékeztet. Bányászok is használták.⁶ A mennyezetbe vert vízszintes rúdról lóg le. Kalotaszeg. (8. ábra.)

Gyertyatartó, vasból. Ezeknek formákban csaknem kimeríthetetlen gazdagságuk van.⁷ A gyertyát tolóka segélyével lehet magasabbra és alacsonyabbra emelni. Igen egyszerű alak, mely fából faragottat utánoz. (9. ábra.)

Kézi gyertyatartó, a lecsepegő faggyú felfogására, bádogaljjal. Ennek az aljnak különféle alakot (kör, szív stb.) szoktak adni. Pinczékben használják. Közönséges. (10. ábra.)

¹ Globus. LXXX. 151. o.

² Mummenhof: Der Handwerker in der deutschen Vergangenheit. Leipzig. 1901. 41. o.

³ Z. f. E. 1886. 136. o.

⁴ M. I. 1903. 272. és 275. o.

⁵ Schultz: Deutsches Leben im XIV., XV. Jh. I. Familien Ausgabe. Wien 1892. 72. o.; Br. Berlin 1895. 213. o.

⁶ W. M. XXIII. k. 149. o.; O. M. M. I. K. VI. k. 371. o.

⁷ W. M. u. o.

Mécses, zöldre mázolt cserépből, fogantyúval, szintén a római „lucernára“ emlékeztetve, de annál gyatrább forma. Tányérjába olajat öntenek s szájacskájába belet tesznek. Már a középkor elején ismeretes volt ugyanezen formában.¹ Felemlíthetjük Galicziából, Németországból és osztályunk gyűjteményében megvan Tuniszból is. Nagy-Alföld. (11. ábra.)

Gyertyatartó, vasból spirálisba csavart drótállvánnyal a gyertya feljebb-lejebb toltására.² Közönséges. (12. ábra.)

Kézilámpás, bádogból, elől üveggel. Esteli járás alkalmával használták az utcán. Nagy-Alföld. (13. ábra.)

Ugyanaz, más alakú. Ugyanonnan. (14. ábra.)

Ugyanaz, az erősebb fényszórás czéljából kis kerek üvegkoronggal.³ Ugyanonnan. (15. ábra.)

54. Tábla.

Vaskulcs, a tolós fazárhoz. Nagy-Alföld. (1. ábra.)

Czigánylakat, vasból, nyitott állapotban, kulcsa hiányzik. Régi formájú lakat, melyet ma már csak elmaradottabb helyen találni. (V. ö. a békók vaslakatjával.) Kolozs vm. (2. ábra.)

Vaskulcs, tolós fazárhoz. Nagy-Alföld. (3. ábra.)

Régi vaslakat, kulcscsal. Zömök, keresztalakú. Lelőhelye ismeretlen. (4. ábra.)

Czigánylakat, vasból. Kulcsára szarv van reáfűzve, hogy egykönnyen el ne vesszen. Régi kamarákon lehet még találni. Nagy-Alföld. (5. ábra.)

Vályús fatolós-zár. Vályúszerűen bevéselt részében van a rovátkos játéka vagy tolója, kinyuló nyelvvel. Ezt a fazarat erős vasszöggel az ajtó belső szélére szögelték s az ajtó lyukán kívülről kampós vagy csuklós vaskulcsot dugtak be, melylyel a tolókat mozgatták, illetve nyelvét az ajtófélfába illesztett vaskapocsba tolták. Régebben lakoszobákon, ma inkább csak kamarákon, de főleg borospinczéken található ilyen, néha rendkívül hatalmas zárat. Magyarvalkó⁴ (Kalotaszeg). (6. ábra.)

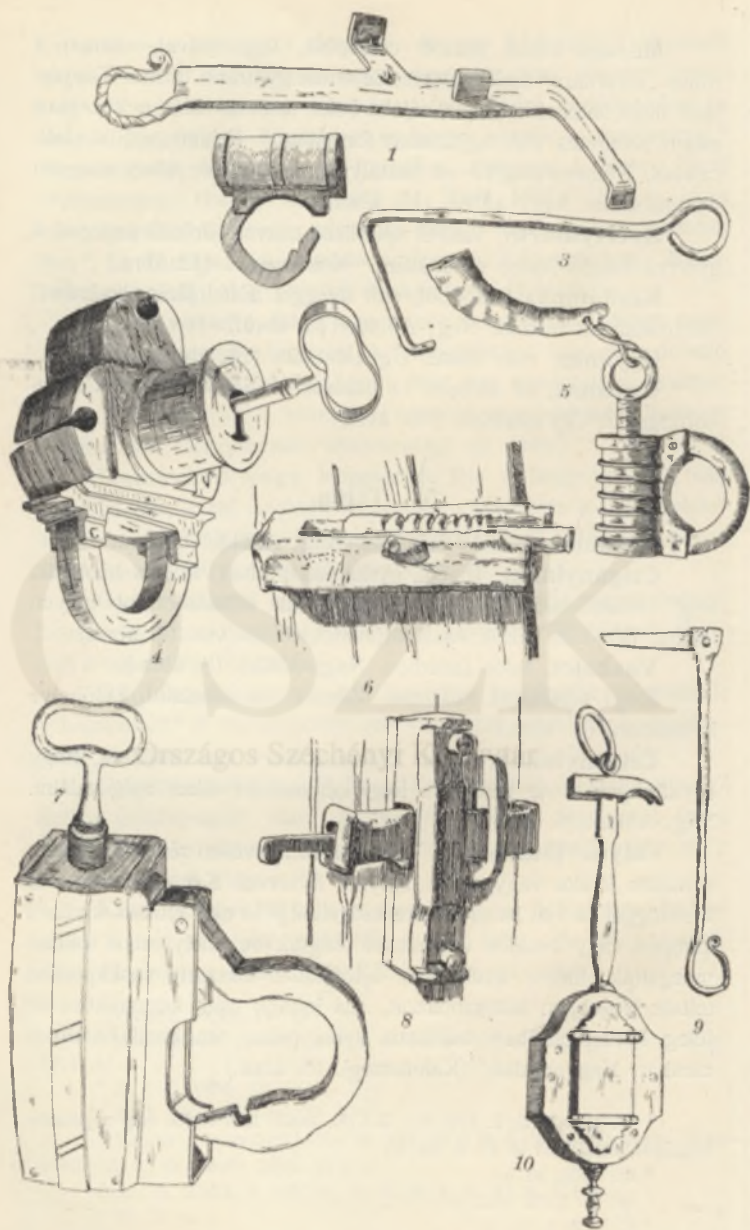
¹ W. M. XXVII. k. 220. o.; Z. f. E. 1886. 133. o. (L. még a pásztorfaragások táblái közt is. D. B. 55. o.)

² Br. 1900. 50. o.

³ W. M. XXVI. 153. o.

⁴ Č. L. 8. k. 61. o.

54. TÁBLA.

Régi vaslakat, tövisalakú nyelvel s ebbe beleillő hengeres, üres kulcscsal, mely dugóhúzó-módra járván, zárja be a lakatot. Kalodafa reteszének belakatozására szolgált. Óriszentpéter (Vas vm.) (7. ábra.)

Fatolós-zár. Áll egy függőlegesen álló, az ajtóra erősített fahasábból, melyen keresztül egy vízszintesen járó másik, felül üres fahasáb van átdugva. A függőleges fahasábra vékony vályúk s ezekbe fel- és betolható fanyelvecskék vannak vésvé, melyek a vízszintes hasáb megfelelő lyukaiba illenek bele s ha bent vannak, annak kihúzását meggátolják, tehát a zárat bezárják. Hogy ki lehessen nyitni, a vízszintes hasábra fakulcsot kell dugnunk, mely kulcsnak annyi szakála van, a hány lyuk a hasábon van. A kulcsot a lyukakba illesztve a lelógó fanyelveket a kulcs szakálaival feltolhatjuk a függőleges hasáb nyílásaiba s így a vízszintes hasábot kihúzhatjuk. Ilyen leleményes fazarak még nagy számmal találhatók főképen gazdasági melléképületeken. Természetes, hogy Európa elmaradottabb vidékein is otthonosak.¹ Erdély. (8. ábra.)

Fazár kulcsa. A 6. sz. fazárhoz tartozik. (9. ábra.)

Vaslakat. Kovácsok atyamesterének üzenetküldő lakatja czéhtagok gyűlésére. A lakaton fortélyosan nyíló ajtócska van; a lakat belül üres s ide tették az üzenetet tartalmazó levélkét. Szentes. (10. ábra.)

¹ V. d. B. G. 1891. (42 és 43) Ciprusz szigete és székely házkapu u. o. (725); Harzhegység; Č. O. 1894. 83. Morvaország; W. M. XXVI. 151. Galiczia; C. L. 9. k. 186.; C. L. 4. k. 292. o.; Heyne: Hausalterthümer I. K. 232. Németország, középkorból és az 1873. bécsi világkiállításon.

V. CSOPORT.

Konyhaszerszámok.

Fejlődési szempontból tekintve a dolgot, a háznak a sejtje a konyha. Belőle vált ki a hálóhely, a szoba, meg a kamara s ha helyét változtatja, vele együtt megváltozik a ház képe is.¹ A tűzhely a régi népeknél megszentelt hely volt, melyhez számos szokás, babona, hiedelem fűződött s fűződik most is. Efféléket töméntelen mennyiségben lehet találni nálunk is, de rendszeresen összegyűjtve és feldolgozva maig sincsenek. Ha a háznak valamely része konzervatív jellegeket tüntet fel, úgy bizonyára legtöbb ilyenre akadunk a konyhánál. Nagyon természetes, hogy a hol az életmód vagy foglalkozás az idő folyamán keveset változik, ott vannak legősibb eljárás módok, a legprimitívabb kulturtárgyak. Ha a konyhabeli műveletek egész sorát s minden hozzájuk való szerszámot ősiség szempontjából tüzetes vizsgálat tárgyává tennek, a mint még nem tették, bizonyos, hogy egész csomó merő prehisztorikus analógiát tudnánk itt kimutatni.

A magyar konyha mindenha híres volt, ma is az. De kérdem, ismerjük-e azt minden legkisebb részletében a múltból és jelenből? Vajjon nem tudjuk-e, hogy ennek megismertetése művelődéstörténetünk szempontjából végtelenül fontos, százszor fontosabb, mint történelmi dátum vagy évek keresgélése vagy hogy egy bizonyos csatában több vagy kevesebb vitéz esett-e el, meg egy csomó hatalmi torzsalkodásnak aprólékos kidolgozgatása! Mennyi a nemzeti, mennyi az idegen vonás a magyar konyhában? Csak

¹ A konyhának és szobának egymáshoz való viszonya a tüzelőhelyek kapcsán, igen tanulságosan van bemutatva, véletlenül folyamatos fejlődési sorozatban Bünkernek a millenáris kiállítás falujának tűzhelyeiről írott értekezésében. Z. d. V. f. V. 1899.

felemlítjük, hogy a konyha szláv szóból lett, hogy egész csomó közönséges konyhaeszközünknek, ételünknek neve szláv (nem is szólva más nemzetekről) s ezek közül csak a vajat, vért, sajtot, túrót, irót, borsot tartják honfoglalás előttieknek.¹ Nyelvésznek, történésznek, régésznek s ethnográfusnak hálás terrénum kínálkozik még itt. Minden adat, a mit feljegyzünk, becses építőkö lesz.

A régi konyhák úri és parasztházaknál egyaránt nyitott tűzhelylyel voltak ellátva; manapság mindinkább tért hódít a zárt tűzhely, mely a konyhabeli állapotokat fenekestül fölforgatja. Mindamellet hazánk parasztházainak jó nagy részében még nyitott tűzhelyet találunk. Itt vannak az ősi konyhaszerszámok, melyek részint a tűz gerjesztésére, fejlesztésére a tűzhely gondozására, részint a sütés-főzés elvégzésére valók. Ez utóbbiak közül nagy multtal dicsekedhetik a vasháromláb, a serpenyő, az üsthorog és a nyárs-tartó, az előbbiek közül a lapátokon, szénvonókon, csíptetőkön, fújtatókon, parázstartókon kívül különösen a tűzbak vagy tűzikutya. Úgy látszik, hogy a magyar konyhának speciális szerszáma a kürtöskalácssütő, mely leginkább Erdélyben otthonos. Ez a tészta is, mint a nyílt tűzhelynél süttött húsok is, rendkívül ízletes. A nyitott kémények megszüntével a különféle pompás füstölt dolgok is leáldoznak. Egészen prehisztórikus szerszám még a bújdosó vagy cserepulya is.

A konyhaszerszámok természetszerűen sütőkre és főzőkre oszlanak; a germán konyhák inkább a sütetést, az északi szlávok a főzést kultiválták inkább, a magyar konyhában mindkettőt megtaláljuk. A régi konyhaeszközök egy része nem kívánt külön találó edényeket, míg az újak azokkal járnak. Primitív konyhákban az evőeszközök és más szerszámok (kanál, vella, tányér, szűrők, sótartó, mozsár stb.) ma is fából készülnek, egyéb edények pedig cserépből, de mindinkább kiszorítják őket a fémből készült holmik.

Ennek a gyűjteménynek abban rejlik néprajzi értéke, hogy egész csomó régi szerszámot tud felmutatni, melyek elmúlt időkbe világítanak be. Kétségtelen, hogy tüzetes vizsgálat konyhaedényeink sorában is számos ősi alakra fog találni, a magyar konyha történetének és életének megírása pedig egyik legóhajtabb néprajzi feladatunk.

¹ M. Nyr. 1905. évf. Gombocz Zoltántól.

55. Tábla.

Pecsenyeforgató villa, a tepsiben sült pecsenyének. Egész Magyarország. (1. ábra.)

Lekvárkeverő. A nagy üstökben főzött szilvaízt keverik vele, innen a hasíték, lapja közepén. Magyarókereke (Kalotaszeg). (2. ábra.)

Vasnyárs; a szabad tűzhely hússütő műveleteinek elmaradhatatlan szerszáma. Erre fűzik rá a szabad tűznél megsütendő húst, vagy szárnyast s állványra (6. ábra) téve forgatják, hogy egyenletesen megpiruljon. Egyszerű forma. Egész Magyarország. (3. ábra.)

Vasháromláb, szintén a szabad tűzhely szerszáma. Alakja háromszögletes vagy gömbölyű. Serpenyőt, ritkábban fazekat állogatnak rá, az előbbi esetben gyakran kapcsolatban van olyan tartókészülékkel, melyre a serpenyő nyelét állítják s akkor tálalóképen is használtatik, a mennyiben a serpenyővel együtt az asztalra kerül. Ez tehát azok közé a mozgó konyhaszerszámok közé tartozik, melyek kettős szerepet töltenek be.¹ Egész Magyarország. (4. ábra.)

Tűzkutya, tűzló, vasmacska; legismertebb szerszáma a nyitott tűzhelyeknek. Már ősidők óta használatban van, prehisztorikus leletekben is gyakori állatokat utánzó égetett agyagból s mint ősi szerszámnak, igen változatos alaksorozata van. Első rendeltetése az, hogy a tűzhelyen nekitámogassák a fahasábokat, hogy légvonatot kapván, könnyebben égjenek. Ez a példány ú. n. részarányos forma, a mennyiben mindkét vége egyforma s a nyárs elfogadására egy-egy ággal és füllel is el van látva. A nyitott tűzhely eltűnésével ez is kivész. Egész Magyarország.² (5. ábra.)

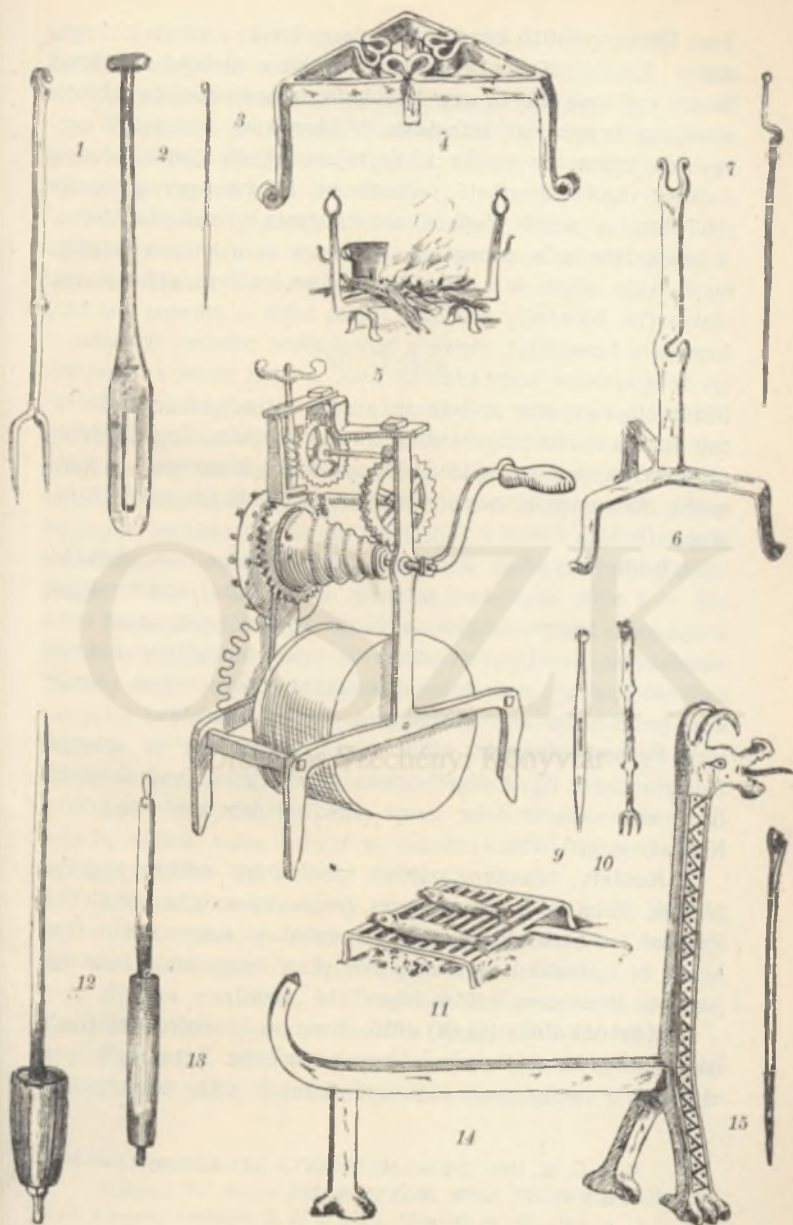
Háromlábú nyárstartó. Rendeltetése az, hogy bevágásába vagy fülébe a nyársat vízszintesen bele lehessen akasztani s ott forgatni. Közönséges. (6. ábra.)

Nyárs. A 3. számúnál haladottabb forma, a mennyiben kézzel forgatható. Az előbbi állvány valamelyik bevágásába illeszthető s abban forgatható, hogy a ráhúzott pecsenyét minden oldalról kellőképp érhesse a tűz. A forgatójánál levő gomb a lecsúszás ellen való. Közönséges. (7. ábra.)

¹ W. M. XXI. k. 105. o.; XXIII. k. 151. és 163. o.

² M. d. G. M. 1901. 11. o.

55. TÁBLA.

Pecsenyesítő készülék. Órásszerkezet a nyársak forgatására. Erős vasállványba, melynek lábait a tűzhelybe be lehet falazni, egy nagyobb és egy kisebb fogaskerekekkel összekötött vízszintes henger van befoglalva. Mindegyiknek közepéből egy-egy kis vaspeczek nyúlik ki (a rajzon az elfordult oldalon) s ezeknek végébe illeszthető párhuzamos állásban egy-egy nyárs (15. ábra), a másik végükön természetesen nyárstartóba fogva. A hengerekre erős zsineg van tekerve s ez a konyha tetejére, majd innen csigán át a falra fut s végén órakörtealakú súly van ráakasztva. Ez a súly állandóan húzza lefelé a zsinetet s ez által forgatja a hengereket, illetve a tengelyeikbe erősített nyársakat s így az egyenletes sülést lehetővé teszi. A lejárt zsineg a forgatóval felhúzzható, úgy, mint az óráknál; a súlyokat az alsó dobba helyezett spirális csavar helyettesítheti a túlsó végükön. Természetesen úri konyhák számára találták ki, de aztán lassanként a jobb módú, főképp városi, német háztartásokban is használták.¹ Közönséges. (8. ábra.)

Lúdlelke. Hogy a nyársra húzott húsdarab — mondjuk lúd — a sütés alkalmával szilárdan álljon rajta, tehát valóban a nyárssal együtt forogjon, a lúdon keresztül ütik ezt a lapos vaspálczikát s a közepén levő nyíláson át bedugják a nyársat, melynek keskeny pengéje benne megszorul. Német neve „Seele“ s ez eredetére is utal.² Általánosan elterjedt. (9. ábra.)

Pecsenyeforgató villa, mint az 1. számú is, amannál kidolgozottabb. Egyik vége lapos is szokott lenni, hogy a tepsihez netán odasült húst vagy rétest fel lehessen vele döfni. Kalotaszeg. (10. ábra.)

Rostély, vékonyra szeletelt húsok vagy halfélék sütésére. Nálunk főképp ez a négyszegletes forma otthonos, a németeknél azonban — neve „Rost“, kiktől hozzánk is származott — van kerek és tojásalakú is, a melyikbe pl. a megsütendő halat teljesen be lehet zárni.³ Közönséges. (11. ábra.)

Kürtöskalács (fánk) sütő. Hosszú rúd, végére tejesköcsög nagyságú és formájú mázos edény van erősítve. Ezt megszírozva, rátekerik a vastag nyers kalácsot, pántlikát, több tekervényben,

¹ M. d. G. M. 1900. 233. o.; W. M. XXV. k. 131. o. (magyar hienczség).

² U. o. 1901. 75. o.; W. M. XXV. k. 128. o.

³ U. o. 1901. 68. és 69. o.

hogy az az izzó parázs előtt forgatva megsüssék. Eddig csak Erdélyből kerültek osztályunkba. Székelyföld. (12. ábra.)

Ugyanaz, egészen fából. Kalotaszeg. (13. ábra.)

Tűzkutya, háromlábú, részaránytalan, a nyárs elfogadására nem alkalmas, állatfejben végződik; rendkívül nagy példány. Németség (Sopron vm.) (14. ábra.)

Vasnyárs. Az előbbi kettőtől eltérő forma, a mennyiben egyik végének sajátos szerkezeténél fogva a pecsenyesütő készülékre erősíthető. (15. ábra.)

56. Tábla.

Káposztagyalu. Hosszúkás deszka, közepén nyílásokkal, melyekbe gyalukések vannak illesztve. A két kiálló hosszanti lécz közé egy kis fel és le mozgatható fakeret van beerősítve (a rajzból hiányzik), ebbe fogják bele a káposztafejet s a két székre helyezett deszkán fel és alá taszigálják a kések fölött, melyek azt szeletekre metélik s az alájok tett edénybe potyogtatják. Nagy-Alföld.¹ (1. ábra.)

Sajtszárító, mórággy fűzfavesszőből fonva; a házilag készített édes sajt megőrzésére és érlelésére. A kocsonyás és vizét vesztett sajtot száradás céljából teszik bele ilyen kosarakba, melyeket a padláslyuk elé vagy galambdúc módjára az udvaron állítanak fel.² Rendesen félévig áll itt, a mikorra eléggé megkeményedik és elfogyasztható lesz. Muraköz. (2. ábra.)

Lekváros cserépfazék. Falusi gelencserek csinálta, máj-színűre mázolt, tarka virágokkal ékesített kétfülű edény. Lekvárt és zsirt tartanak benne. Nagy-Alföld. (3. ábra.)

Libasütő cserépedény, végén szájas csücsökkel. Állítólag libát sütnék benne, de lehet, hogy csak a sülő libáról lecsurgó zsír felfogására való. Esztergom. (4. ábra.)

Nyeles vaslábas, a 62. t. 1. á. agyaglábasának testvére. Csinálják kovácsolt- és öntöttvasból. Nagy-Alföld. (5. ábra.)

Pecsenye alá való tepsi, vaslemezből. A nyárson sülő szárnyas alá tették, a reá öntözött zsír felfogására. A pecsenye-

¹ W. M. XXVI. 68. o. Bajor Alpesekből.

² Gönczi F.: Muraköz és népe, Bpest, 1895. 102. o. Ugyanazt olvashatni a porosz vendekről Z. f. E. 1886. 134. o.

56. TÁBLA.

zsír kicsurgatására biggye van csinálva. Ezt a kellemes ízű zsírt külön megszedve a főzésnél használták el. Nagy-Alföld. (6. ábra.)

Palacsintasütő. Palásan hasadó kőlap, rajta a bőrfejtű zsírozó veszsővel. Szabadban parázsszal sütik rajta a palacsintát. Alsó-Fehér vm. (7. ábra.)

Cseréplábas. Alakra hasonlít az 59. t. 2. ábrájához, de hogy rendeltetése ugyanaz-e, nem tudjuk. Kisbajom (Somogy vm.) (8. ábra.)

Fedeles háromlábas, cserépből. Leginkább olyan húsféle sütésére, melynél szükséges volt az is, hogy a húst a gőz összejárja. Szabad tűzhely szerszáma. Ugyanonnan. (9. ábra.)

Vizedzésa, fából, faabronccsal. Fülein és oldalain beégett, pontokból alakított egyszerű mértani díszítések vannak. Bihar-hegységbeli mőczok csinálják s apró lovaikra rakva messze elhordják az Alföldön. Ugyanilyen sajtárba fejik a tehéntejet is. Kalotaszeg.¹ (10. ábra.)

Véndől vagy bödörlő, egy darab fából faragott hengeralakú faedény, kerek, lapos fedéllel. Oldalain átlukasztott kiálló fülei vannak, ezeken keresztül pálczákat húznak s úgy zárják le az edényt. Zsírt, vagy érlelésre szánt túrot tartanak benne. Magyarókereke (Kalotaszeg). (11. ábra.)

Káposztáskő alja. Mikor ősszel a káposztát hordókba tapossák, kisebbfajta malomkövel szokták lenyomtatni, hogy elálljon. Ez alá a kő alá teszik ezt a keresztfát. Retteg (Szolnok-Doboka vm.). (12. ábra.)

Vizeskanna, fából, a 10. ábráéhoz hasonló díszítéssel. Ugyanonnan. (13. ábra.)

57. Tábla.

Kenyértartó rács, fából. Hogy a kenyereket száraz levegő járja s penésztől mentes helyen lehessenek, de e mellett torkos állatok se férhessenek hozzájuk, a kamarákban a mennyezetről lelógó farácsolatokra és egyéb tartókra szokták rakni. Innen kerülnek be egyenként az asztalfiába. Hienczség.² (1. ábra.)

¹ L. ezen ornamentálás módra nézve W. M. XXVI. k. 155. o. 323. stb. á. t.

² Pápai K. említi a palóczoktól. Ethnogr. IV. k. 29. o. W. M. XXV. 144. o. hienczektől. W. 11. k. 751. lengyelektől.

Sótartó, asztalra. Tulajdonképen só- és paprikatartó, fából faragva; parasztmunka, fedéllel, csipkés díszítéssel. Karancsság. (2. ábra.)

Sótartó, konyhába, bádogból, a fából készültek (7. ábra) mintájára. Nagy-Alföld. (3. ábra.)

Kovászvakaró, vasból, kenyérdagasztáskor a teknőre ragadt tészta levakarására; falusi kovácsmunka. Közönséges. (4. ábra.)

Sótartó, konyhába, cserépből, a fasótartó mintájára. Közönséges. (5. ábra.)

Máktörőmozsár, keményfából. Közönséges. (6. ábra.)

Sótartó, fából, két rekeszszel; konyhákban közönséges. (7. ábra.)

Famozsárka, borstörésre. Erdély.¹ (8. ábra.)

Kovászkavaró, vasból, a 4. ábrától eltérő formájú. Közönséges. (9. ábra.)

Kovászfa vagy keresztfa. Kenyérsütésnél használják, midőn párral, kovászszal sütik a kenyeret. A kovász átszűrése alkalmával a teknőn keresztül teszik s reá jön a szita, melyen a kovászt keresztül csurgatják. Legegyszerűbb formája egy V-alakú fa. Nagy-Alföld. (10. ábra.)²

Húsverő kalapács, fából, a sütésre szánt hús megpuhítására. Nagy-Alföld. (11. ábra.)

Kenyereskosár, szalmából fonva, kúpalakú fedéllel. Igen díszes parasztmunka. Az asztalra szánt kenyeret tartják benne. Jászapáti. (12. ábra.)

Kovászvakaró, a 4. és 9. ábrától eltérő alak. Közönséges. (13. ábra.)

Kenyértartó, más alakú mint az 1. ábra. Székelyföld. (14. ábra.)

Ugyanaz, az előbbitől némiképp eltérő alak. Velem (Vas vm.) (15. ábra.)

¹ W. M. XXVI. 153. o. (huczul).

² Z. f. E. 1886. 133. (porosz vend).

57. TÁBLA.

58. Tábla.

Kályhavella, taliga vagy kantaloló; két fakerékre erősített vasvella, melylyel a nagyobb fazekakat, különösen azokat, a melyekben a disznóknak való ennivalót főzik meg, tolják be a kályha belsejébe. Sopron vm.¹ (1. ábra.)

Vízfordó rúd, a rúd két végén levő kampókba akasztanak egy-egy kantát vagy rocskát s úgy hordják a vizet patakból vagy távol fekvő kútból haza, vagy néha ételt a mezőre.² Példányunk faragással és festéssel is díszítve van. Székelyföld. (2. ábra.)

Hamugyűjtő lapiczka, vasból, a tűzhely hamujának összekaparására; falusi kovácmunka. Kalotaszeg. (3. ábra.)

Habverő, fából, egyszerű szegény forma, de parasztkonyháink elmaradhatatlan szerszáma. Retyiczél (Kolozs vm.) (4. ábra.)

Túrómorzsoló, rovátkolt fácska, a száraz túrónak reszelő módjára ételbe való szétmorzsolására. Székelyföld.³ (5. ábra.)

Légrádi evőkés. Muraközi különlegesség. Pengéje aczél, nyele lókörom, beleverve ólom (hold, csillagok) és sárgaréz-czifrázatok. Légrádban készítik, de ma már kivesző félben van. Régente kedveltek voltak; alkalmasint bosnyák települők készítették.⁴ Légrád. (6. ábra.)

Vasháromláb, kerekalakú, falusi kovácmunka, a szabad tűzhelyek jellegzetes szerszáma. Fazekat, serpenyőt stb. tesznek rá. Közönséges. (7. ábra.)

Mogyorótörő, fából. Az alsó szár kiálló ágába, a felső szár egykarú emeltyű módjára úgy van beiktatva, hogy mindkettőt marokra fogva a közékük szorult mogyorót könnyen össze lehet vele roppantani. Apró rovatokkal, felálló vége pedig szabad tulipánfaragással van díszítve. Székelyföld. (8. ábra.)

Májvágó, apró lapos famelencze, máj stb. összeaprítására. Székelyföld. (9. ábra.)

Festett fakanál. Alapszíne fekete s erre arany és vörös

¹ W. M. XXV. 122. o.

² Várady: Baranya multja és jelene. Pécsent, 1896. 293. o. (sokacz). L. 1871. 165. o. (lengyel); Zb. 1897. 307. o. (horvát); W. 10. k. 120. o. (bolgár). Általában el van terjedve a szláv fajtnál.

³ Hucz. I. k. 254. o.

⁴ Gönczi: Muraköz és népe. Budapest 1895. 146. o. Somogy vármegye ismertetésében (Csorba József dr., Pest 1857) olvashatni: Csurgón igen jó asztali-kések 's még légrádi bicsakok is igen jók készülnek (80. o.).

58. TÁBLA.

festéssel párhuzamos sávok s templomformájú épület van festve. Minden bizonynyal csak a konyha díszítésére való. Állítólag Bihar vm.¹ (10. ábra.)

Nyeles háromlábú vaslábas, a nyílt tűzhelyek szer- száma. Czigánykovács munkája; ma már öntöttvasból, a szegény- ségnek cserépből csinálják. Nagy-Alföld. (11. ábra.)

Mérleg, kétkarú, egy darab fából faragott tányérok- kal. Magyarvalkó (Kolozs vm.) (12. ábra.)

Mérlegsúlyok, a fenti mérleghez, folyógörgetegből alakítva, a rájuk vésett $\frac{1}{2}$, 1 és 2 számokkal, a mik a megfelelő fontokat jelentik.² (13. ábra.)

Lánczhorog, állítólag vízfordórúdra való. Nagy-Alföld. (14. ábra.)

Ételhordófazék, felkantározva; mezőre visznek benne meleg ételt. Székelyföld. (15. ábra.)

Sajtnyomó grinta. Kifolyó csóvel ellátott, egy darab fából faragott sekély famelencze; a túros zacskót teszik bele a savó kicsepegése után s kövekkel lenyomtatják. Ugyanonnan. (16. á.)

Sótartó nyirhéjből, kerek fedéllel. Ugyanonnan. (17. ábra.)

Sótartó, fából esztergályozva. Somogy vm. (18. ábra.)

Rugós mérleg, fémből, házi használatra. A megmérendő súlyt a horogra akasztják s a kitóduló fémpálcán olvassák le. Nagy-Alföld. (19. ábra.)

Fatányér, teknővájó cigányok munkája. (20. ábra.)

Famérleg vagy kompona, deszkából metszett tányérok- kal. Székelyföld. (21. ábra.)

Ivókupa, kéregből. Szegény havasi háztartásban használják. Ruténség. (22. ábra.)

Takarító kanál, a 24. számú burgonyatoróhoz. (23. ábra.)

Burgonyatoró. A megfőzött burgonyát, főképen, hogy a kenyértésztával összegyúrható legyen, ilyen emeltyűs szerkezetű toróval préselik át az alul látható rostélyon. Nagy-Alföld. (24. ábra.)

¹ Ilyen festett fakanalak alkalmi vásárlás révén nagyszámmal kerültek osztályunkba. Kétségtelen, hogy egy helyről valók. A kanálfejekre stilizált tem- plomok, madarak, virágok, emberi alakok vannak leginkább kifestve. Régebben állítólag evőeszköznek is használtak ilyen festett kanalakat az Alföldön. A gráci „Joanneum“ múzeumban szakasztott párjaikat láthatni. A mi példányaink emberalakjai is az ismert alpesi térdnadrág viseletben vannak ábrázolva.

² W. M. XXVII. 220. o.

59. Tábla.

Gyertyaöntő forma, üvegből. Az alul is lyukas üvegcsövön keresztül húzták és kifeszítették a gyertya belét s azután az olvasztott faggyút óvatosan beletöltötték.¹ Ezek az öntőkokok vasból, bádogból, ónból stb. készültek s a gyertyamártáshoz képest jelentékeny haladást jelentenek. Közönséges. (1. ábra.)

Cseréplábas, igen-kecses formájú, háromlábú, lapos serpenyőforma edény, rántotta, palacsinta stb. sütésére. Váralja (Tolna vm.) (2. ábra.)

Kuglófsütő, bádogból. Van cserépből is. Nagy-Alföld. (3. ábra.)

Bábsütő sodróminta, hengeralakú keményfából, virágokkal és levelekkel mélyítetten telefaragva. A többi lapos bábsütőminták közül kivéve itt mutatjuk be, mivelhogy alkalmasint vajcizfrázónak is használják. Somogy vm. (4. ábra.)

Sajt- vagy vajnyomó minta, fából, madáralakra kifaragva. Turóc vm. (5. ábra.)

Cserepulya vagy bujdosó, vastag, mázatlan cserépből. Régebben pásztorok, de mezei munkások is használták rétes-, pogácsa-, sőt kenyérsütésnél is. A tűzhely alapját kifurkózták s előbb faszenet csinálva, parazsat égettek el rajta. A parazsat elsöpörték, a tésztát a földre vagy lapos kőre rakták, a bujdosót ráborították, a parazsat hegyibe húzták s így sütötték meg. Somogy vm. déli része. (6. ábra.)

Ivókupa (?), víznek, pálinkának (?), egy darab fából mozsáralakra faragva. Zólyom vm. (7. ábra.)

Sajtprés. A sajtnak szánt tejet a megoltás után kissé felmelegítik s ha a túró kivált, vászonzacskóba teszik s a savót kicsurgatják belőle. Azután a zacskót bekötik s a prés alá teszik s minden két-három órában összébb préselik, míg a savó lassan kicsurog belőle, majd kiveszik s megszáritják. Nagy-Alföld. (8. ábra.)

Egyfülű mozsár, vasból, fűszerek összetörésére. Közönséges. (9. ábra.)

¹ L. Zs. Szt. 1898. 30. o.; Z. f. ö. V. 1904. 153. o.

Az első viasz- és faggyúgyertyák a keresztyén üldözések első századai-ban jöttek divatba s talán innen van sűrű alkalmazásuk a templomokban. A középkorban főképen viasz, a XV. századtól kezdve ökör- vagy birka-faggyút használtak gyertyamártásra. A stearin 1820-ban jött divatba.

59. TÁBLA.

Vízivókupa, fából. Az ivóvizet merik ki vele a cseberből. Ezeket a kupákat a cseber fedelén tartják lánczra kötve iskolákban, közkutaknál, hogy el ne kallódjanak. Jánosi (Gömör vm.) (10. ábra.)

Köménymagtartó, fából; egyszerű kis fadoboz, sót, fédervászt stb. is szoktak benne tartani. Ez a forma igen elterjedt, fémből is utánozzák. Ung vm. (11. ábra.)

Sóórló vagy sólló. Négyszegletes erős farácsozatra, mely a fészter egyik nyitott sarkába van állítva, fel van téve a két egymásbaillő kőlap, melyek közül a felső, a mennyezetről lelógó s beléje iktatott rúd segítségével az alsó felett forgatható. A szemes sót a felső kő nyílásán töltik be s az megőrölve az alsón kihull. Kalotaszeg. (12 ábra.)

Vannak sóórlók, melyek nem a szabadban vannak, hanem a konyha vagy ház tűzhelyének padkáján állanak, tehát nincs emelt vázuk s nem ilyen hosszú rúddal, hanem a felső kőből kiálló, éppen csak megmarkolható vasfogantyú által hajthatók.¹ Megemlítjük itt, hogy szakasztott ilyen szerkezetűek a kézi malmok és pedig gabonaórlésre a hazánkat környező északi szláv országokban mindenütt feltalálhatók² s nem lehetetlen, hogy az eddigi ismereteink szerint a keleti részekből előkerült ilyen sóórlók is valamikor gabonaórlésre valók voltak. Azért említjük ezt, mert egész sereg tárgyi néprajzi egyezést vélünk látni Erdély és az északi szlávtság, különösen ruténség között, a mi Erdély régi szláv lakosainak nyomát árulja el s azt hisszük, a részletes kutatás itt nem is várt dolgokat fog napfényre hozni.

Húsvágó bárd, nagyobb konyhákba való. Közönséges. (13. ábra.)

Bőrszita; szegény, elmaradt népnek a konyháján találni ma már ilyen bőrszítát; a mesterember vagy gyár készítette szőrszita teljesen ki fogja szorítani.

¹ Andree: II. 260. o.

² O. M. M. I. K. V. k. 222. o. Szlovénség. V. d. B. G. 1890. (607.), porosz lengyelség; Č. L. VII. 400. o.; Č. O. 1894. 118. o. L. 1871. 164. o. W. 11. 750. o.; 15. I. t., északi szlávtság.

60. TÁBLA.

60. Tábla.

Fakanál, gömbölyű, mély fejjel, egyenes, gombba végződő nyéllel. Szegénység evőeszköze. Oláhság. (1. ábra.)

Ugyanaz, gömbölyű fejjel, tövénél kecsesen görbült, kiszélesedő lapjának mellső felén bekarcsolt hullámvonaldíszet viselő nyéllel. Somogy vm. (2. ábra.)

Ugyanaz. Feje tojásdad, felfelé hajló, nyele gyengén hullámosan hajlott, faragott és vésett, végén egy kiugró peczekre apró csizma van kifaragva. Nagy-Alföld. (3. ábra.)

Ugyanaz, feje hegyes tojásdad, hosszú nyele tőben megtört, végén kampós, hogy a bogrács kávájára lehessen akasztani. Ugyanonnan. (4. ábra.)

Szűrőkanál, vasbádogból kovácsolva. Feje félgömbalakú, átlukgatott, nyele egyenes. Levestészta szűrésére való. Közönséges (5. ábra)

Reszelő, bádogból, tészta, torma reszelésére. (6. ábra.)

Levesmerő kanál, vasbádogból. Alakjára teljesen egyezik az 5. számúval. (7. ábra.)

Pálinkásüveg; pálinkával megtöltve zsebben szokták hordani. (8. ábra.)

Tésztacifrázó, sárgarézkarikával. A kinyújtott levestésztát vagy derelyét szokták vele cifrán felmetélni. (9. ábra.)

Fakanál, tojásdad fejjel, csaknem derékszögben álló nyéllel. Esetlen, durván faragott, minden díszítés nélkül. Bozovics (Krassó-Szörény vm.) (10. ábra.)

Ugyanaz, kerek laposfenekű fejjel, hosszú, vele egy síkban álló, de oldalt összenyomott nyéllel, minden faragás nélkül. Kolozs vm. (11. ábra.)

Ugyanaz, hegyes tojásdad fejjel, kissé megtört, felső részében laposan kiszélesedő nyéllel. Minden tekintetben a 3. számúra emlékeztet. Bozovics (Krassó-Szörény vm.). (12. ábra.)

Kanál és villa, fából, hosszú gyűrűs lánczon. Alkalmasint pásztor virtusfaragás. Lelőhelye ismeretlen. (13. ábra.)

Fakanál. Tojásdad fejjel, rövid, gömbölyű, kissé faragott nyéllel. Átmenetet képez a csanakokhoz. Karancsalja. (14. ábra)

Ugyanaz, tojásdad fejjel, hatalmas nyéllel, melynek hajlása az úri evőkanalak hajlására emlékeztet. Felső kiszélesedő része rovatokkal díszített, alsó fele a fejből való kiindulásánál

gömbölyű s folyton vékonyodva az egész kanálfejet átfogja. Nem más ez, mint a csanakok kigyófaragása (l. pl. 35. t. 8. ábrát). Somogy vm. (15. ábra.)

Szűrőkanál, sárgarézből, az 5. számúnál terjedelmesebb példány. Esztergom vm. (16. ábra.)

Pálinkásüveg. Ezek a kisebb és nagyobb hosszúnyakú üvegek vannak elterjedve a pálinkásboltokban és szegény ember házánál, sajnos az egész országban. Szeged. (17. ábra.)

61. Tábla.

Kanáltartó, léczből. A lehető legegyszerűbb módja a fakanalak szellős helyen való eltartásának. Keskeny derekán egy sorban lyukakat ütnek át, ezekbe dugdossák bele fejüknel fogva a kanalakat s az alkalmatosságot kampós szögekkel a falra akasztják. Közönséges. (1. ábra.)

Kanalas, zöldmázos cserépből két sor polczczal. Nem mondható praktikusnak, mert súlyos és törekeny s alkalmasint nem is nagy elterjedésnek örvend; valószínűleg okoskodó gölöncsérfej találmánya. Fehér vm. (2. ábra.)

Ugyanaz, fából. Tulajdonképen nem más, mint az 1. számú, t. i. darab deszka, de több lyuksorral. Szintén szegény kunyhók leltárából való.¹ Ugyanezt utánozzák bádogból is. (3. ábra.)

Ugyanaz, vesszőből fonva. Nem más, mint falra akasztott kosárka. Oláhság. (4. ábra.)

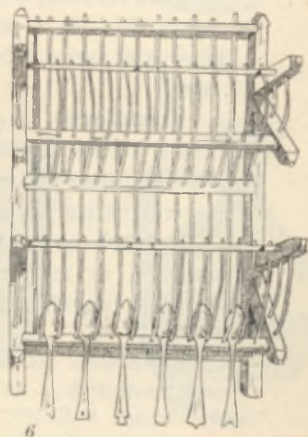
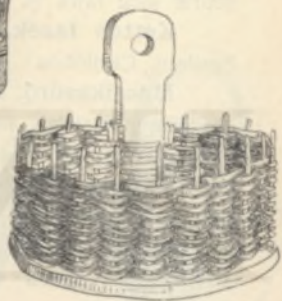
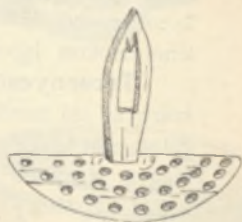
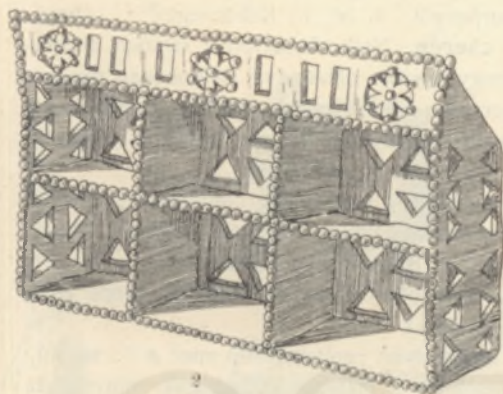
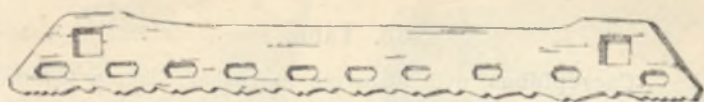
Ugyanaz, keményfából. Már formája elárulja, hogy eredete nem szegény parasztházban keresendő, hanem bútorkészítő mesterembernél. Erre vall áttörésekből és rovatokból összetett gótikus ízű díszítése is. Igen csinos példány, faragó vidékek ma már nagyszámban produkálják. Formája és díszítése német eredetre vall.² Nagy-Alföld. (5. ábra.)

Ugyanaz, saraglyaalakú. A kanalak felaggatásmódját az ábra mutatja. Krassó-Szörény vm. Oláh.³ (6. ábra.)

¹ L. Lud. 5 (1871.) 164. o. (lengyelektől).

² L. M. f. d. V. (Berlin) 1898. 110. o.

³ Ilyen alakú kanáltartó van közölve galicziai huczuloktól. W. M. XXVIII.

62. Tábla.

Cseréplábas, nyílt tűzhelyen használják, főképen tejforralásra; fődője hiányzik. Czigány kolompárok kalapácsolnak ugyanilyent vasból is. Ez magában egyesíti a háromlábat s a rajta lenni szokott lapos serpenyőt. (l. 56. t.) Közönséges. (1. ábra.)

Pecsenyesütő cserép. Nyílt tűzhelyen a nyársra húzott szárnyas alá tették, hogy a sütés alkalmával folytonosan rácsurgatott zsírt felvegye; ennek a kiöntésére való a füle és a szája, vagy biggye. Nagyobb helyeken vastepsiket használnak. (l. 56. t.) Nagy-Alföld. (2. ábra.)

Tésztaszűrő, cserépből, a szegénység konyhájának esetlen ősi szerszáma. A főzőfazékból nagy fakanállal kimert tésztát szűrik meg rajta (l. 60. t.) Közönséges. (3. ábra.)

Kettős fazék, cserépből, aratóknak szoktak benne ételt hordani. Csallóköz.¹ (4. ábra.)

Mácsikszűrő, ugyanolyan rendeltetésű, mint a 3. számú, csakhogy tálalakú, kétoldalt a megfogásra szolgáló bütyökkel. Somogy vm. (5. ábra.)

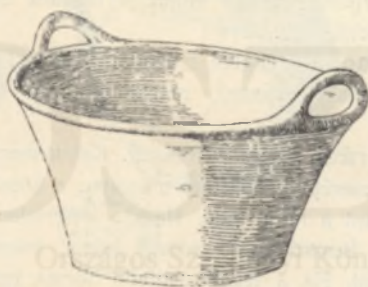
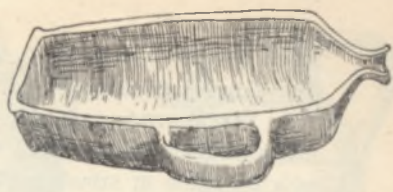
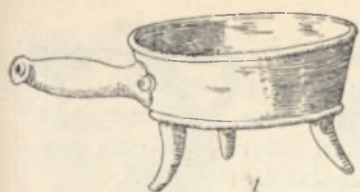
Vájlíng (a német Weidling szóból), jó ujjnyi vastag, sötét, hamuszínű mázatlan cserépből, a talak, tányérok mosogatására. A dunántúli parasztkonyhák vizespadján mindenütt megtalálni. Valószínűleg innen terjedt be a Nagy-Alföldre is. Csallóköz. (6. ábra.)

Pitarlocsoló, cserépből. A földes pitart és földes házelejét locsolják fel vele a seprés előtt, hogy ne porozzon. Fenekén vékony lyuk van s fülénél fogva csorgatják belőle a vizet. Szentés. (7. ábra.)

Vizeskorsó. A csaknem az egész országban elterjedt esücskös korsók sorába tartozik, csak hosszúra nyúlt nyaka és nyúlánkabb hasa érdemesítik arra, hogy külön formának vegyünk. Egyszerű mázolatlan. Eger vidéke. (8. ábra.)

Kétfülű nagy fazék, sötét mázzal. Ilyen kétfülű nagy, gyakran $\frac{3}{4}$ m. magas és megfelelő öblös fazekakban természetesen csak nagyobb alkalmakkor, pl. lakodalomkor szoktak főzni,

¹ Ilyen kettős fazekak vannak lerajzolva: Z. f. ö. V. 1897, 201. (alsó-ausztriai horvátoktól). L. 1871. 164. o.; W. 1894. 645. o. (lengyelektől) és ikeredény czímmel A. É. 1902. 52. o. a vattinai (Versecz) vaskori őstelepről és más prehiszt. lelőhelyekről.

innen nevezik lakodalmas fazekaknak is. Formájuk és díszítésük is gyakran prehisztórikus ízű. Hunyad vm. (9. ábra.)

Vizeskorsó, leginkább elterjedt forma, sárga mázzal és hasán virágdíszítéssel. Apró lyukakkal áttört száján töltik meg és a csücskön át színek belőle. Nagy-Alföld. (10. ábra.)

63. Tábla.

Eczeteskorsó. Formája szerint bosnyák korsóknak rokona s nem lehetetlen, hogy a törökvilág maradéka. Eddig csak a Dunántúl déli feléből ismeretes; eczetérelésre.¹ Decs (Tolna vm.) (1. ábra.)

Vizeskorsó vagy helyi elnevezés szerint dori vagy cserkorsó, mázatlan, beütött pontsorokkal díszítve, közönséges gölöncsérmunka. Minthogy a víz keresztül izzadhat rajta, az állandó elpárolgás következtében hűvös marad. Ezért és olcsóságánál fogva igen elterjedt. Formája ennek is balkáni. Szekes (Somogy vm.). Itt is gyártják. (2. ábra.)

Öntözőkanna agyagból, mázatlan.² Decs (Tolna vm.) (3. á.)

Vizeskanta, egyszerű, mázatlan, apró fedővel. Alföld. (4. ábra.)

Lyukas rátó, tézstaszűrőfazék. Kalotaszeg. (5. ábra.)

Köpülő, cserépből, feketére mázolja; a köpülő nyele hiányzik, ritkább, mint a fából való. Hazája ismeretlen. (6. ábra)

Csüskös korsó vagy csörgős korsó; mázatlan, egyszerű, festett díszítéssel. Ez a legelterjedtebb forma egész hazánkban s megtalálható a Dunántúl és az egész Nagy-Alföldön.³ (7. ábra.)

Vizeskanta, kívül mázatlan, egyszerű, ujjal nyomkodott szalagdíszszel. Búbos kemenczében vízmelegítésre használják a fűtés után. Halas. (8. ábra.)

Vizeskanta, a 4. számúnak párja, az artézikutak kifolyó csövéhez illő szájjal. Csongrád. (9. ábra.)

64. Tábla.

Öntányér, kerek, lapos, sűrűn bemetszett peremmel, díszítés nélkül. Erdélyből.

Az öntött ónedények a XVI-ik században kezdenek erő-

¹ L. Gl. XLI. k. 366. o. Szlavóniából.

² L. Ért. 1903. 152. o. (Vas vm.)

³ M. I. 1888. 15. o.; Wartha: Az agyagipar V. és VI. t.

sebben elterjedni, előbb, mint egyházi és czéhedények, később, mint a városi polgárság asztali készletei. Hozzánk Németországból kerültek s a legtöbb czinöntő vagy kannagyártó Felső-Magyarországon és Erdélyben volt. A XIX. század elejével ez a technika megszűnik s ónedényeink gyűjteményekbe, vagy, sajnos, még inkább külföldre kerülnek, vagy beolvasztatnak. Fenekén háromszor beütve a készítő bélyege. Erdély. (1. ábra.)

Ugyanaz, barokizlésű széllel, díszítés nélkül. Fenekén háromszor beütve kardot és mérleget tartó angyal ENGLIOCHZINN körirattal és IH mesterjeggyel. Ugyanonnan. (2. ábra.)

Gyertyamártó füles köcsög, agyagból. Négyszegletes, fekete, csiszolt, fényezett, közepén leveles virágdíszszel.

Ezekbe az edényekbe öntötték bele a gyertyamártáshoz szükséges faggyút s mikor az kissé hűlni kezdett, mártogatták bele a gyertyabélnek előre megsodrott fonalat, egy háromlábú vasrúdtartóba akasztva. A bemártás után kivették, hogy a rátapadt faggyú meghűljön s azután újból beleeresztették, addig folytatván e műveletet, míg a gyertya a kívánt vastagságot el nem érte. Néha a gyertyákat közben hideg vízbe is mártogatták. Néha tetemes, egész méternyi magas példányokat láthatni belőlük. A faggyúgyertyamártásnak ez a módja még pár évtizeddel ezelőtt is divatban volt. Érdekes, hogy a mult század negyvenes, ötvenes éveiben az északkeleti vármegyékbe galicziai örmények szállították a gyertyaöntéshez való faggyút.¹ A gyertya mártása után annak üveg- vagy bádogtokba való öntésmódja jött divatba. (L. 59. t. 1. ábrát.) Nagy-Alföld. (3. ábra.)

Részlet az 5. sz. edényről. (4. ábra.)

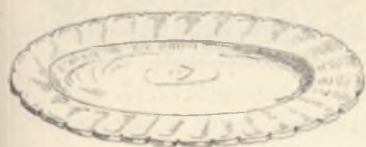
Ugyanaz. Alakja, anyaga és díszítésmodora — domború levélkoszorú, két bókoló virágszállal — az előbbire emlékeztet. Ugyancsak a Nagy-Alföldről való. (5. ábra.)

Önkanna, fedeles, füles, hegyesszájú, „Georg Birthelmer 1775“ felirással. Fülén öntött ékitménynyel.² Erdély. (6. ábra.)

Gyertyamártó fazék. Elliptikus szájjal, gömbölyödő hassal és gömbölyű fenékkal. Ezek a formák, melyeknek méretei legtöbbször a következő arányszámokhoz járnak közel, fenékszéles-

¹ O. M. M. I. K. XVI. k. 450. o.; Z. f. ö. V. 1897. 356. o.; 1904. 153. o.

² L. Szendrei: M. I. 1891.

1

2

3

4

5

6

7

9

8

ség: 1, szájszélesség: $1\frac{1}{2}$, magasság: 2, főkép a Dunántúlról kerültek osztályunkba. Máztatlan, vörös cserépedény, derekán három, körbevéssett, futó, hullámdiszzsel. Balatonmelléke. (7. ábra.)

Ónkanna, fedeles, füles, kerekszájú, testen vésett reneszánsz diszítéssel, 1627-ből. Erdély. (8. ábra.)

Gyertyamártó fazék, kétoldalán keresztalakú szalagban, ujjal benyomkodott diszzsel, a minőt máztatlan vagy parasztfazekakon gyakran láthatni. Dunántúl (?) (9. ábra.)

Országos Széchényi Könyvtár

VI. CSOPORT.

Fonás-szövés szerszámai.

Hazánkban kendert, lent, kecske- és birkagyapjút dolgoznak fel fonálnak és textil-szöveteknek. A fonás, szövés még nem régen is szerte divott hazánkban s egész télen át munkát adott a ház fehérnépének. Némely vidéken ma már egyáltalában nem fonnak, más helyen még igen, de a megfont kendert falusi takácsnak adják át megszövés végett, máshol fonnak is, szőnek is még. A fonóházakat sok helyütt már csak a népdalokból vagy az öregebbek meséiből ismerik. Mennyi néprajzi kincs pusztult el ezekkel is!

A fonás-szövés igen ősi kulturszerzeménye az emberiségnek. (Közbevetőleg említjük meg, hogy a honfoglaló magyarok szókinésében a kender, len, szösz, tiló, bitó, ecsellő (gereben), orsó szók már megvoltak.) Mivel pedig gyakorlásához, természetesen magasabb technikai czélok nélkül, a jelenben is elégségesek olyan primitív szerszámok, mint a multban, magától értetődik, hogy eldugott helyeken nagyszámmal akadunk még ilyenekre s velők együtt igen ősi megmunkálás módokra s a mi fontos, gyakran távoleső népeknél. Egyik ethnologiai jelentőségük ebben rejlik e szerszámoknak. A másik az, hogy ez a mesterség igen sokféle csinnal-bínnal jár, a mi viszont arra készíti az embert, hogy a munka megkönnyítése és sikerültebbé tétele érdekében ne csak meglévő munkaeszközeit tökéletesítse, hanem újakat is fundáljon ki. Ilyenekben hazánkban sincs hiány. Meg kell itt említenünk, hogy e mesterséghez nagy szókészlet is tartozik, a mi a magyarban még nincs összegyűjtve s e foglalkozás

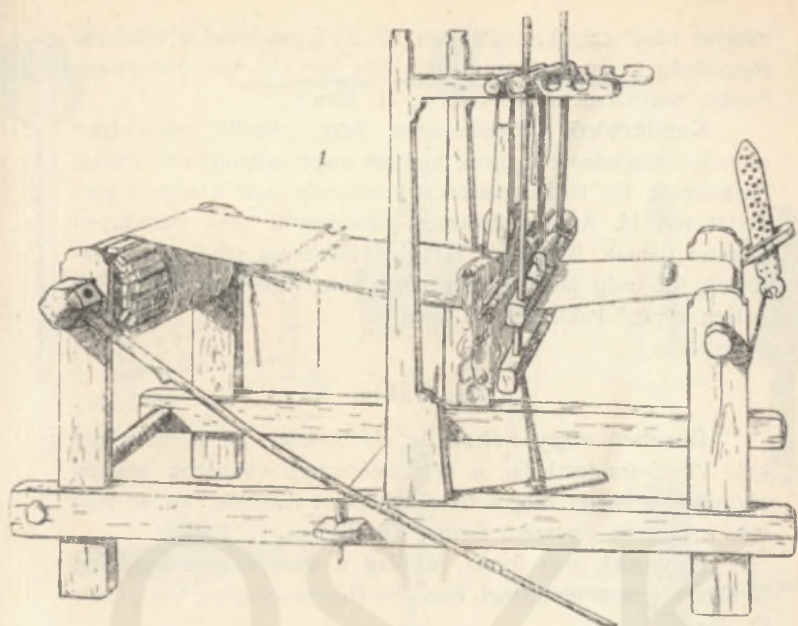
elmulásával tönkremegy. De tárgyi néprajzi tekintetben még egy szempontból figyelemre méltók ezek a szerszámok, melyeket az ősi munkamegosztás alapján jobbadán a férfiak csinálnak s az asszonyok használnak, abból a szempontból t. i., hogy csaknem kizárólag fából készülnek, a mellett bonyolultan vannak megkonstruálva, így tehát szerkezeti megoldásokra, faragásokra és az aprólékos díszítésmód sokféle fajtájára mintegy előre ki vannak jelölve. A szerszámok munkájuk sorrendjében a következők: török, tilók, gerebenek, guzsalyok, rokkák, gombolyítófélék, motollák, szövőszékek, sulykok, mángorlók, egy kivétellel csupa fából készültek. Nem is marad közülök egyetlen egy sem faragás nélkül. A parasztmunkaeszközöknek nincs egyetlen olyan csoportja sem, a melyiken annyi faragóművészet volna, mint ezeken s hozzá ez a művészet sokkal inkább népi, népből sarjadt, mint a miket rendesen annak mondunk vagy tartunk. Idegen hatások azért természetesen itt is vannak. Ez a gazdag anyag is kiaknázatlan még nálunk.

Hogy hazánknak mely részében virágzik még teljesen a házi szövés-fonás, azt igen tanulságos volna térképen feltüntetni. Ott, a hol kiment a divatból, egyszersmint a viselet is pusztulásnak indult. Legáltalánosabban el van még terjedve a szerbeknél és oláhoknál, a kik, mint eminenter pásztorkodó népek, főképp gyapjút dolgoznak fel, s a kiknek fehérsége házi munkájának nagyobb részét erre a sok időt kívánó foglalkozásra fordítja. Övbe való guzsalyaik igen ősi formájúak s egészen mások, mint a többi népeké. Szövőszékük is igen primitív és magában álló alak. A magyaroknál, tótoknál és ruténeknél leginkább az egy- vagy kéttalpú guzsalyforma van elterjedve; primitív és különálló szövőszékük van a székelyeknek. A rokkákból a bemutatott példányok fejlődéstani szempontból értékesek, a többi szerszámok pedig primitív voltukkal szólítják ki az érdeklődést.

65. Tábla.

Szövőszék vagy osztováta. Teljesen felszerelve éppen munkában van. Keskeny vászon szövésére, igen egyszerű, ú. n. székely forma, mely főképpen az erdélyi magyarságnál van elterjedve. A házi szövés itt még mindenütt divatos. A vele való dolgozás, részeinek leírásával együtt Jankó János „Kalotaszeg

65. TÁBLA.

magyar népe" című munkájában (85. o.) le van írva.¹ A tulajdonai magyarság kezén levő szövőszék más formájú, nem hosszúka, hanem négyszögletes. Kalotaszeg. (1. ábra.)

Kendertörő, fénykép után. Ilyen primitív, szaporítlan munkájú szerszámot magvak törésére vagy bőrpuhításra sokfelé használnak. Ez természetesen a kendernek csak a nagyja pozdorját töri ki. A nógrádmegyei palóczságtól való. Fényképen megvan nálunk Borsodból is. Úgy látszik, a szlavóniai határrészek felé még javában használják, mert több munkában láthatjuk képét.² Palóczság. (2. ábra.)

66. Tábla.

Gereben vagy héhel. Az előbbi szláv, az utóbbi német szó. Vízszintes deszkába, a takácmácsonya virágához hasonló rózsaaalakba bevert szögcsomó; a kendert tisztítják, fésülik meg vele a kóczytól. Egyszerű forma. Közönséges. (1. ábra.)

Ugyanaz, más forma, állítólag a gyapjú gerebenelésére. Nyelén beégetett díszítéssel. Bozovics (Krassó-Szörény vm.). Oláh. (2. ábra.)

Kendertiló, a kiszáritott kender szárainak összetörésére s a pozdorjától való megtisztítására. Egyszerű alak. Közönséges (3. ábra.)

Lendergáló. Erős, négyszögletes, lapos fakeretbe hatalmas vasszögek vannak ütve. Nyelénél fogva valami fatalpba szorítják s a len bugáját tépik le vele. Zala vm. Itt és Vasban nagyon elterjedt. (4. ábra.)

Gereben, apró, nem hegyes szögekből, gyapjú gerebenelésére. Hazája ismeretlen. (5. ábra.)

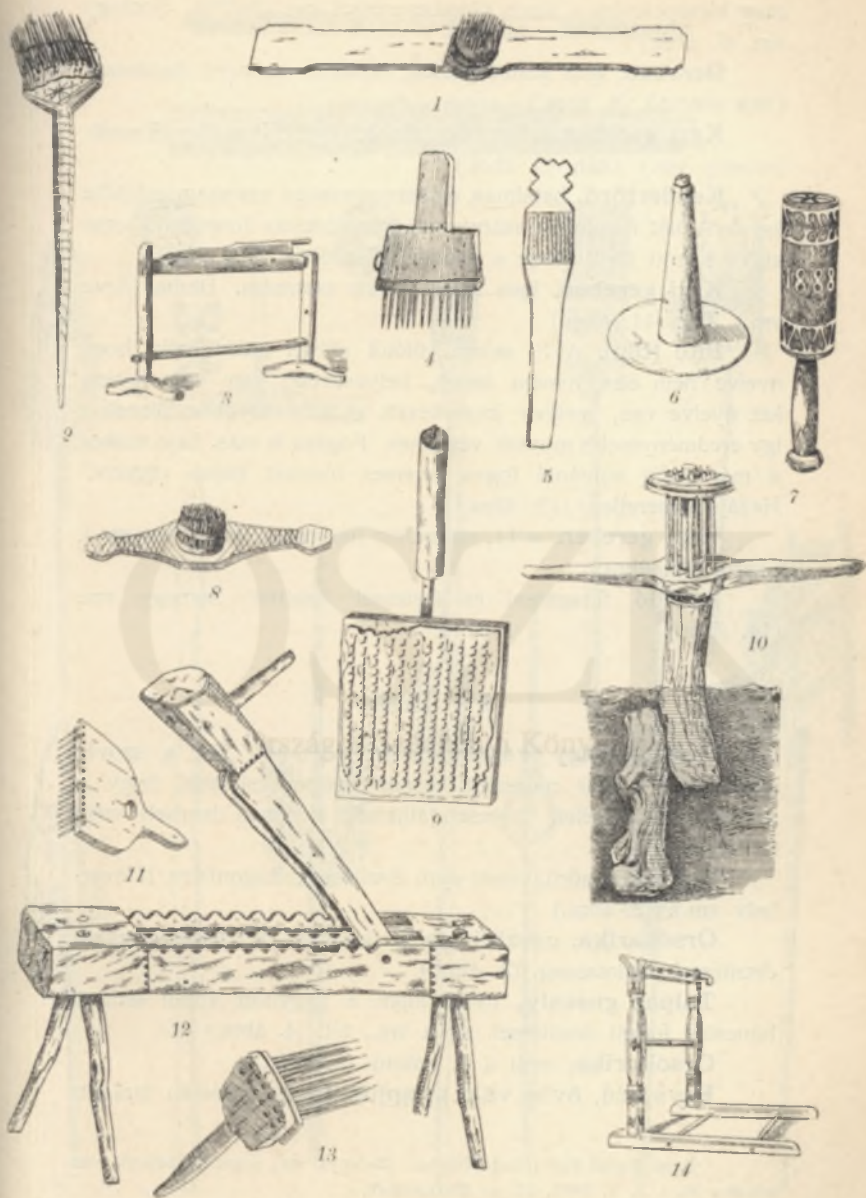
Vászonsimító, üvegből. Az érdes vászonszalakat szokták vele hidegen vasalni. Van fából is. Gömör vm. Tót.³ (6. ábra.)

Lentörő, a kigerebenelt len puhítására vagy talán a len-

¹ Az osztováta részeinek neveit l. még Nyr. 15. k. 384. o. Olasztelekről (Székelyföld).

² Várady Ferencz: Baranya multja és jelene. Pécs, 1896. I. k. 118. o. Gl. XVIII. k. 21. o. (Szlavóniából); Zb. 1897. 294. o. Kendertiloló malmot említenek Bácsmegyéből (Ethn. 1898. 235. o.) és Gömörmegyéből (Magyarország vármegyéi és városai cz. vállalat), de leírást nem közölnek róla.

³ L. Ért. 1900. 98. o.

mag kicsépelésére. Csinos ólombeveréssel van díszítve. Somogy vm. (7. ábra.)

Gereben, igen sűrű fogakkal, besütött, egyszerű díszítéssel. Oláh eredetű. (8. ábra.)

Kézi gereben széles négyzetalakú fejjel. Bozovics (Krassó-Szörény vm.). Oláh. (9. ábra.)

Kendertörő, hatalmas, embermagasságú szerszám a földbe ásva. A két hatalmas szárnyal vízszintesen forgatható orsó küllői között törik össze a kendert. Csallóköz. (10. ábra.)

Kézi gereben, igen egyszerű kis szerszám. Dluha (Árva vm.). Tót. (11. ábra.)

Bitó (tiló). A 3. számú tilótól abban különbözik, hogy nyelve nem éles, hanem kivájt, helyesebben nem egy, hanem két nyelve van, melyek kicsipkézett oldalú vályúkba illenek s így eredményesebb munkát végeznek. Fogása is más. Feje vaskos s már saját súlyánál fogva tetemes munkát képes végezni.¹ Hazája ismeretlen. (12. ábra.)

Kézi gereben, a 11. számúhoz hasonló. Tököl (Pest vm.). Szerb. (13. ábra.)

Lentiló faragással és festéssel díszítve. Somogy vm. (14. ábra.)

Országos Széchényi Könyvtár

67. Tábla.

Porong vagy vászonfeszítő 1823-ból. Ezt a szövés alkalmával a már megszőtt vászon szélére csíptetik, hogy a szövés alatt a szélek feszesen álljanak. Kénos (Udvarhely vm.) (1. ábra.)

Ugyanaz, sűrű, vésett apró díszítéssel. Rugonfalva (Udvarhely vm.). (2. ábra.)

Orsókarika, gipszből vésett s iróónnal és festékkel bekent díszítéssel. Kalotaszeg. (3. ábra.)

Talpas guzsaly, nyele alján a nagyított ábrán látható háncsból fonott díszítéssel. Árva vm., tót. (4. ábra.)

Orsókarika, mint a 4. számú. (5. ábra.)

Egyszerű, övbe való gyapjúguzsaly, díszesen faragott

¹ Ilyen fogású tilót láttam Márokon (Baranya vm., sokacz); hasonló van közölve M. f. d. V. 1892. 27. o. Westfáliából.

fejjel Ez a széles faragott fejrész kiválókép sajátja a délszláv, szerb és horvát guzsalyoknak, a 'mint az itt levő példányok is mutatják.¹ Mivel övbe dugva hordják, rövidek és könnyű puha fából készülnek. A gyapjút a deszka egyik oldalára kötik. Ornamentálásukon a templomi faragványok hatása kétségtelenül meglátszik. Délmagyarországi szerb. (6. ábra.)

Ugyanaz. Kiálló két karikájába nádesévés pálcza tolható be (1. 15. á.), melyre a bolti pamutfonalat tekerik rá avégből, hogy azt újra megsodorván, a hullámos szövetű férfi és női fehérneműhöz a szövészéken a vetést szolgáltassa. A balkézszel megsodrott fonalat épp úgy orsóra pörgetik föl a jobb kézzel, mint a gyapjúból fonottat. Bács-Bodrog vm. Sokacz. (7. ábra.)

Ugyanaz, a délszláv faragó-díszítő stílusra jellemző körös és köríves ornamentálással. Ugyanonnan. (8. ábra.)

Ugyanaz, széles lándzsalakú fejjel. A legelterjedtebb délszláv forma ugyanonnan. (9. ábra.)

Gyapjúguzsaly, egyszerű példány. Kalotaszeg. Oláh. (10. ábra.)

Ugyanaz. Míg szerb eredetű guzsalyainknak fejrége volt szélesre eresztve, addig a most egymásután következő 4 oláh darabunknak a közepe. Szóbanforgó példányunknak patkóalakra metszett, festéssel, kivágásokkal és apró fűrészfogakkal ékesített deszkája a rúd kihasított közepébe úgy van belétolva és peczekkel megszorítva. Pojána (Krassó-Szörény vm.). Oláh. (11. ábra.)

Ugyanaz, kiszélesedett fejjel és középtaggal, mely a 10. számúra emlékeztet, áttöréssel és apró faragással díszítve. Farkadin (Hunyad vm.). Oláh. (12. ábra.)

Ugyanaz. Igen primitív forma. A gyapjú tartása czéljából a nyélhez két természetesen nőtt ágaeskája van hozzákötözve. Bozovics (Krassó-Szörény vm.). Oláh. (13. ábra.)

Ugyanaz. Szintén egyszerű alak. Közepéből kiálló csipkézett deszkája magából a nyélből van kifaragva, tehát a 11. számú elődjének tekinthető. Hunyad vm. Oláh. (14. ábra.)

Ugyanaz. Rendeltetése, mint a 7. számúé, csak formája más. Szónta (Bács-Bodrog vm.). Sokacz. (15. ábra.)

¹ Zb. 1897. évf.; Jankó János: Adatok a bács-bodrogmegyei sokaczok néprajzához. 57. o.; O. M. M. I. K. XIX. k. 385. és 431. o. (Bosznia); XXI. k. 89., 120. o. (Horvátország); Z. f. E. 1897. 101. o. (Bosznia); L. 1904. 105. o.

68. Tábla.

Guzsalynyélrészlet, igen apró, sűrű, rendkívül változatos gazdagságú, korommal vagy hamuval bekenet véséssel, könnyű, puha fából. Szolnok-Doboka vármegye magyar községeiből származik — a guzsalyt magát l. 9. ábra — s bár több mint 50 darab válogatott példányunk van belőlük, de egyformát nem találni köztük.¹ (1. ábra.)

Talpas guzsaly, pirosbarna szilvafából, berakott tükördarabokkal, børsallangokkal és palócz divat szerint tarkán himzett szalaggal ékesítve. Palóczság. (2. ábra.)

Egyszerű guzsaly, faragással, véséssel és színezéssel díszítve. Az övbe szúrva fonnak róla. Alkalmasint Székelyföldről való. (3. ábra.)

Talpas guzsaly, négyszegletes, különösen alsó részén igen csinos, fonott szalagot utánozó díszítéssel. Alkalmasint Gömör vármegyéből, magyar. (4. ábra.)

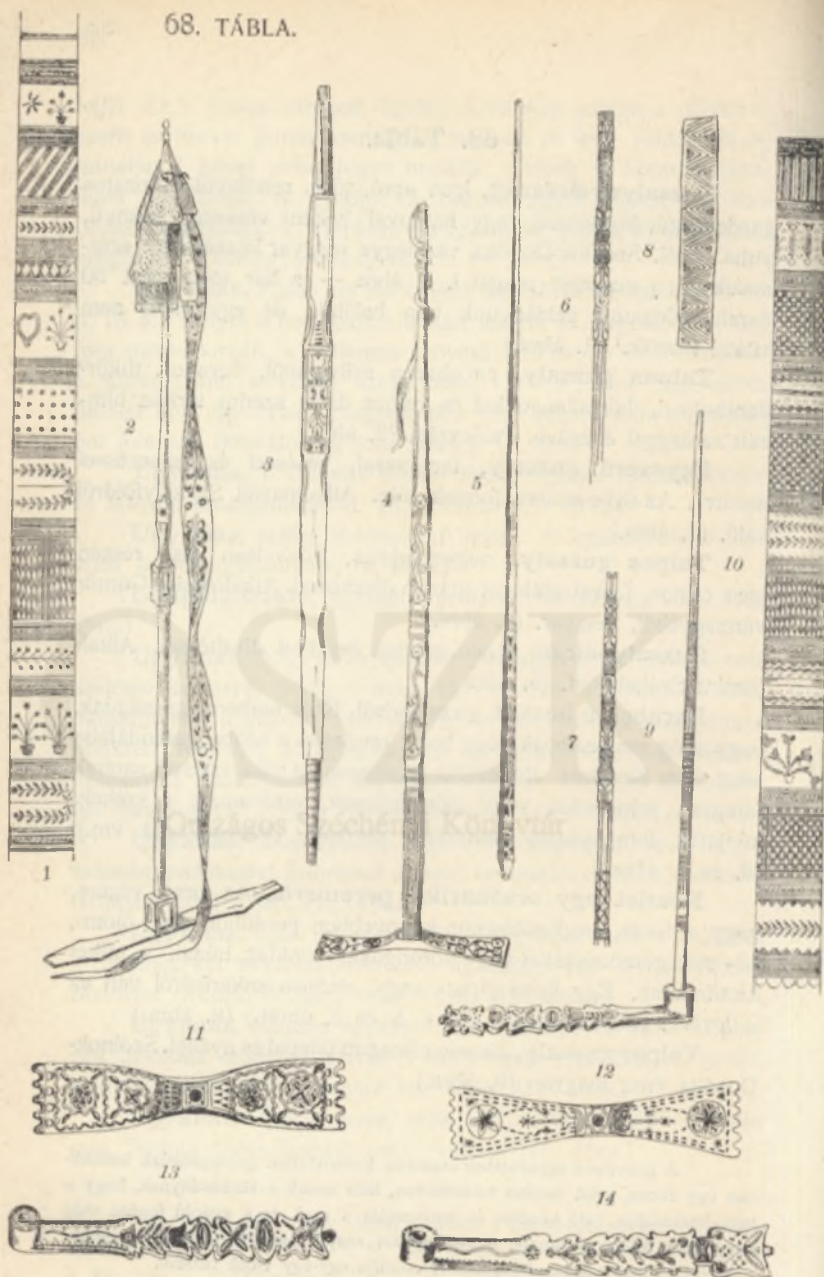
Guzsalypálcza, végén gazdag berakott díszítéssel. Alkalmasint Székelyföld. (5. ábra.)

Darabok a hosszú guzsalyból. Ezek embermagasságúak, vagy még magasabbak, úgy hogy rendszeren a szoba gerendájába lehet őket illeszteni. Rendkívül gazdagon és ritka ízléssel vannak faragva; színezettek vagy színezetlenek, motívumaik a székely kópjafák faragásainak testvérjei. Szováta (Maros-Torda vm.). (6. és 7. ábra.)

Részlet egy orsókarika pereméről. Az orsó végére, hogy a fonás megkezdésekor könnyebben perdüljön, fa-, ólom-, kő- stb. gömböcskéket vagy korongokat szoktak húzni, a miket kiczifráznak. Egy ilyen gipsz- vagy alabastromkarikáról van ez is levéve. Kalotaszeg. (L. 67. t. 3. és 5. ábrát.) (8. ábra.)

Talpas guzsaly, díszesen faragott talppal és nyéllal. Szolnok-Doboka vm., magyar. (9. ábra.)

¹ A guzsalyok egyáltalában csaknem kimerithetlen gazdagságúak hazánkban úgy forma, mint díszítés tekintetében, hála annak a körülménynek, hogy a házi használatra való kender- és lentermelés s ezek és a gyapjú fonása még nagy darab földön divatozik. A guzsalyokat vagy a legények faragják szeretőiknek, vagy néhány ügyes faragóember csinálja egy-egy vidék részére.

Guzsalyélrészlet, mint az 1. számú. Ugyanonnán. (10. ábra.)

Guzsalytalpak, ékes faragással, véséssel, mutatóba a gömörmegeyi palócságtól. (L. 4. ábra.) (11. és 12. ábra.)

Ugyanazok, a szolnok-dobokai magyarságtól. (L. 9. ábra.), (13. és 14. ábra.)

69. Tábla.

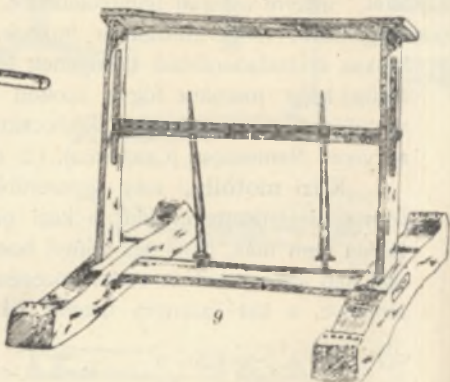
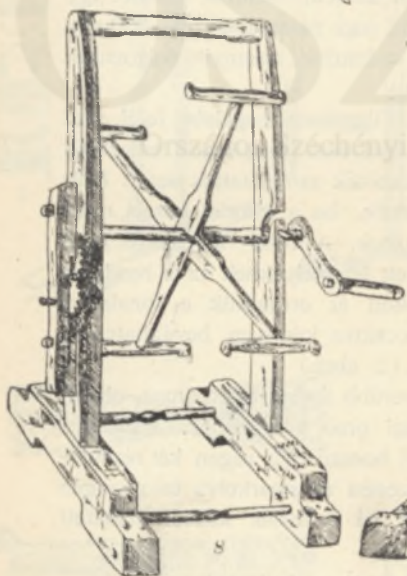
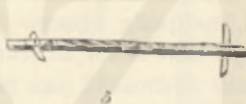
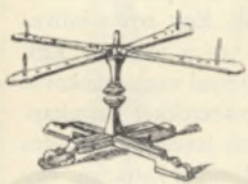
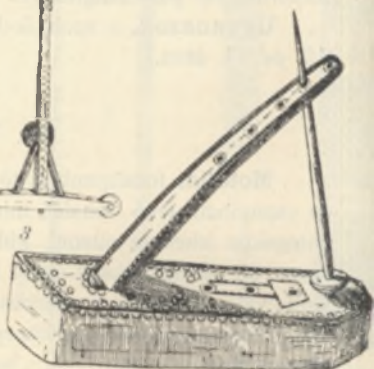
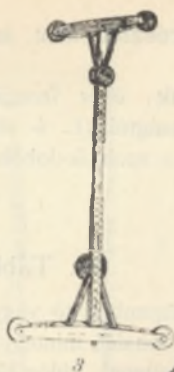
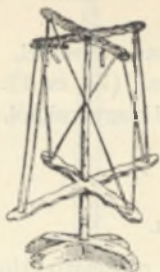
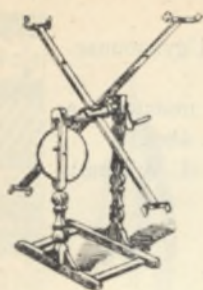
Motolla, fonalgombolyító vagy pászmázó. Hogy a megfont és csomóban levő fonalat, mintegy megmérve és megszámlálva, kötegekbe lehessen eltenni, különféle úton-módon pamatformába viszik át, de ugyancsak erről le is tekerhetik. Egy erre a műveletre való leleményes szerkezetű szerszám ez a motolla. Egy vízszintesen forgó tengely közepébe két szárnynyal vagy mankóval ellátott levél van illesztve s a tengely egy fogaskerékkel összekapcsolva. Az eresztett fonal a forgatóval hajtott levelek szárnyaira bocsátatik s a fogaskerék minden fordulónál egyet kattanva, egy foggal odább halad, ha pedig egészen körüljárt, azt a beléje dugott peczek elárulja, mert akkor az nem haladhat tovább. Így motollálva fel a fonalat pászmákba (egy pászmába 150—300 stb. szál fonalat számítanak), mindig tudhatjuk, mennyit dolgoztunk fel. Jánosi (Gömör vm.). (1. ábra.)

Ugyanaz, más szerkezetű. Függélyes tengelybe felül, alul egy-egy forgókereszt van állítva, melyeket függőleges pálczikák kötnek egymáshoz. Itt ezek a pálczikák szolgáltatják azt a felületet, melyre a fonal felmotolláltatik, ha a keretet kézzel megmeglóditva, forgó mozgásba hozzuk. A felső keresztől apró lyukas bodzafadarabkák csüngenek le, melyeknek az a rendeltetésük, hogy marokra fogva azokon át ereszsük a fonalat a motollára, mely szabadkézből bocsátva könnyen bevághatná a tenyeret. Nemesócsa (Csallóköz). (2. ábra.)

Kézi motolla,¹ még egyszerűbb forma mint amaz, olyanforma viszonylatban, mint a kézi orsó a rokkához. Tulajdonképpen nem más, mint egy rőfnyi hosszú rúd, végén két rézsutosan álló szárnynyal. A rudat közepén megmarkolva és gyengén lengetve, a két szárnyra tekerik fel a másik kézből eresztett

¹ Schuchardt E.: An Adolf Mussafia. 11. o. Graz, 1905.

69. TÁBLA.

fonalat. Ha egy pászma kitelt, a mit a középtől számítva olvasnak meg, azt zsineggel összekötik. Ez a példány különösen czifrán van kiállítva. Két szárnyának végébe fogaskarikák vannak kifaragva, ugyanilyenek vannak, az ezt a tengelyhez kötő hevederek alján is s azonfelül a tengely is, a hevederek is rovátkoltak. Nagyalföld. (3. ábra.)

Motolla, igen kecses formájú. Remekül profilált talpba, faragott függőleges tengely van ütve, végén két keresztben álló, szintén profilált, vízszintes levéllel. Ezekbe lyukak vannak fúrva s a lyukakba függélyes szárnyak téve. Ezekre motolláztatik fel a fonal és pedig a lyukak állása szerint tetszésszerinti hosszúságban. Jánosi (Gömör vm.). (4. ábra.)

Kézi motolla vagy áspa, a 3-ik számúnak egyszerűbb kiadása, nyele apó díszítéssel van ellátva. Erdély. (5. ábra.)

Orsófogó. Vastag fatalpba félderékszögben, másfélarasznyi, végén lyukakat hordó, féltényérnyi széles deszka van beütve. Ezeknek a lyukaknak megfelelően a talpba is lyukak vannak fúrva. A lyukakba fogják be a fonallal megtelt kisebb-nagyobb orsót, hogy róla a fonalat gombolyagba legombolyíthassák. A primitív kis szám csinosan van czifrázva. Szolnok-Doboka vm.¹ (6. ábra.)

Ugyanaz, amannál még primitivebb forma. A rézsútos deszkában négy vésett lyukat látunk; ide kétféle hosszúságú orsót lehet beszorítani. A talpban csak egy lyuk van. Ugyan-onnan. (7. ábra.)

Motolla, az 1. számúhoz hasonlít, de amannál annyira előrehaladottabb, hogy két fogaskereke is van, melyek az egyesekeket és tízeseket is számlálják. A fonal biztosabb vezetése végett, mint a rokkák orsóinál a felső vízszintes keresztfán a szárnyaknak megfelelően apró szögek vannak beverve. Csallóköz. (8. ábra.)

Orsófogó. Az előbbieknél czélszerűbb alak. A lyukak itt a talpak keresztfájába s a középső keresztfába vannak fúrva s az orsók egészen függőlegesen, tehát vígabban foroghatnak. A kisebb vagy nagyobb orsókhoz a középső átfát lehet feljebb vagy lejjebb állítani. Magyarvalkó (Kalotaszeg). (9. ábra.)

¹ W. M. XXVI. k. 153. o. (huczul).

70. Tábla.

Csörlőkerék, arra szolgál, hogy az orsóra felfont fonalat róla lecsöröljék, a kerekas rokka elve módjára. A vízszintes tengelyre reá illő cső van húzva, mely végtelen zsineg segítségével, egy kézzel hajtható kerékkel mozgásban tartható. Erre a kis csőre csörlik le a fonalat (l. 4. á.). Székelység.¹ (1. ábra.)

Csörlő vagy csöllő. Ugyanarra a célra szolgál, mint az előtte lévő, csak szerkezete egyszerűbb. A cső itt a vízszintes tengely kiálló végére van ráhúzva s a kézzel meglóditott korong által tartatik mozgásban. Ládaformájú feneke arra való, hogy a szilárdabb állás kedvéért nehezeket lehessen belerakni. Ugyanonnan.² (2. ábra.)

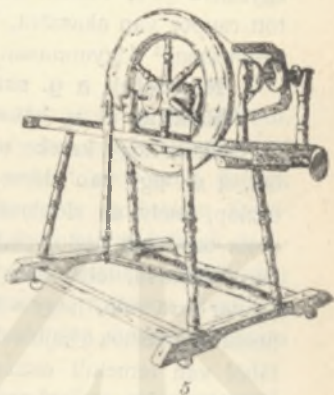
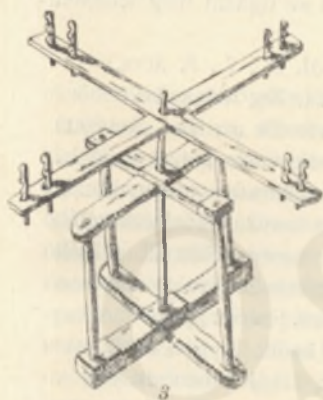
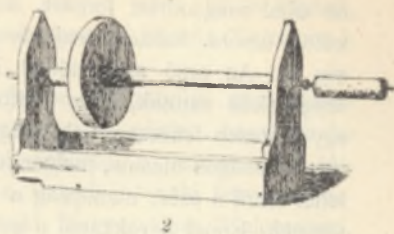
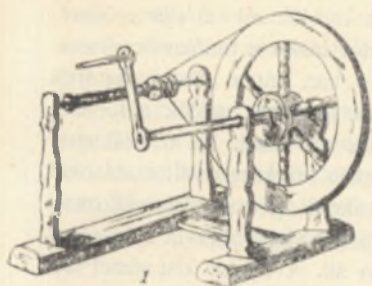
Fonaltekerő vagy motolla, a gombolyagba csörölt fonal felmotollálására, hogy az majd a szövőszékre felvethető legyen. Két, egymásra függőlegesen álló, négyszögű ráma közepébe dugott tengely körül forog vízszintesen két, keresztben álló kar, végükön közelebb és távolabb álló feszítő pálczikákkal, hogy kisebb és nagyobb pászmákat lehessen vele felmotollálni. A rámak szélei bemetszésekkel díszítettek. Ugyanonnan. (3. ábra.)

Vetélő, a szövőszékhez. A csörlőnek fonallal megtelt csövecskéjét ennek a vetélőnek közepébe dugják s a szövés művelete alatt a szétnyitott hosszanti láncz- vagy belfonalak közé erről vetik be a keresztfonalat, innen neve is. Ezt a kis szerszámot is nagy passzióval, rendkívül változatos módon szokták kihímezni különösen a faragásáról híres Erdélyben, de egyebütt is, a hol divatos a háziszövés. Ez a példány a somogy-baranyai határról való s pecsétviasztöméses virágokkal van díszítve. (4. ábra.)

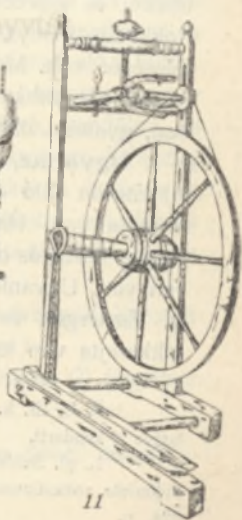
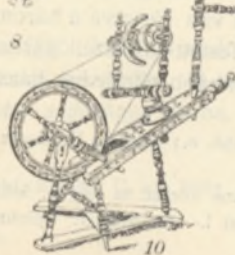
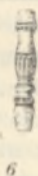
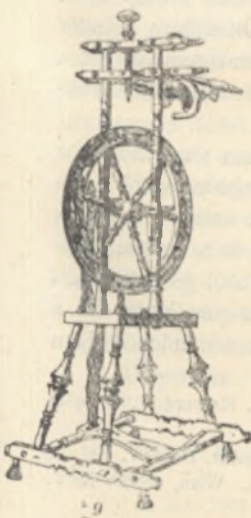
Rokka vagy fonókerék. Tudjuk, hogy a guzsalyról lefont fonalat a kézzel meglóditott orsóval pödörítik fel csomóba. Hogy a kéz ettől a fárasztó és állandóan foglalkoztató munkájától felszabaduljon, első sorban erre a célra találták ki a rokkát, melyre, lábbal kényelmesen hajtható kerék segítségével tekerik fel

¹ Č. L. IX. k. 164. o.; Kubinyi-Vahot: Magyarország és Erdély képekben. III. köt.

² Szakasztott ilyen csörlő van lerajzolva egyéb, különösen sok talpasguzsaly és mosósulyok társaságában, a következő remek munkában: Kareliche Gebäude. U. u. Ornam.-Formen aus Centr. Russland-Karelien. Helsingfors. 1902. Tab. 63.

Országos Széchényi Könyvtár

az ujjal megsodrott fonalat, a vele csörlőkerék módjára összekötött orsóra. Székely észjárás szerint innen a fonókerék elnevezés is. Az orsó szárnyakkal is el van látva. Rajta kampós szögecskék vannak, hogy váltogatva aggatva beléjük a fonalat, egyenletesen lehessen vele megtölteni az orsót. Ez a találmány már valóságos masina, melyen különféle szerkezeti változtatásokat lehet tenni s ezért manapság a rokkáknak igen gazdag változatai vannak. Ennél a rokkánál a guzsalyenyél vagy rokkaia még nincs egyesítve vele, hanem külön talpon áll. A nyélre is, vízzel töltött csupor van akasztva, hogy időnkint az ujjakat meg lehessen nedvesíteni.¹ Ugyanonnan. (5. ábra.)

Részletek a 9. számú rokkáról. (6., 7., 8. ábra.)

Rokka, ú. n. békarokka. Szerkezetileg abban különbözik az elsőtől, hogy kereke magasan kiemelkedik a rokka ráházatából, a mi úgy van elérve, hogy a kerék vastengelyét tartó két oszlop, mely az előbbinél törpe, itt hatalmasan megnyúlik, az orsót tartó két oszlop pedig most már a kerék felső léczkeretébe van beiktatva, tehát nem a kerék előtt, hanem fölött áll. A kiálló csavar arra való, hogy a két léczet közelebb és távolabb lehessen hozni egymáshoz a hajtószing kifeszítésére. Szépen pirosuló keményfából van remekül esztergályozva. A kerék lapjára és itt-ott a léczekre, mint a részletrajzok mutatják, fából kimetszett félgömbökből és szivecskékből különféle alakok vannak felragasztva. Rokkafája hiányzik. Állítólag Szegedy Rózáié, Kisfaludy Sándor feleségéé volt. Minden osztrák alpesi néprajzi múzeumban ezt a rokkafajtát láthatni, szép esztergályozott s furnérozott példányokban, gyakran drága fából. Sümeg.² (9. ábra.)

Ugyanaz, ú. n. kecskerokka. Három lába van, melyek a rézsútosan álló deszkát tartják, mi által az egésznek rézsútos formája van. Ha egyenesre állítanánk, az 5. számút kapnánk meg a kerék és orsó állására nézve. A csavar itt a deszka végében van. Ugyanide van illesztve a három darabból összetett nyél is. Esztergált és festett diszszel gazdagon el van látva. Ez a rokkafajta van leginkább elterjedve hazánkban s mindenütt igen

¹ Č. L. III. k. 384. o.; Hessler: Hessische Volksk. Marburg. 1904. (ölbe tartva a kendert).

² L. pl. Schlesiens Vorzeit in Bild u. Schrift. Breslau. Band V. Taf. I.; különféle rokkatípusokat l. von Rettich: Spinnradtypen. Wien, 1895.; N. V. 224. o.

tarkára van festve. A rokkafákat, melyek néha külön állanak, szintén diszesen szokták kifaragni és festeni.¹ Sárköz (Tolna vm.). (10. ábra.)

Ugyanaz, igen egyszerű forma. Tiprattyúja nem szabaddon, hanem az egyik lábón fekszik. Orsója esetlen, nagy kereke van, s a fölötte lévő csavarral igazítható. A csavar alatt látható kisebb csavar az orsónak a tengelyébe való fekvését szabályozza. Gyapjúfonal fonására való. Magyarvalkó (Kalotaszeg). (11. ábra.)

71. Tábla.

Madzagszövő. Régebben gatyamadzagot, kantárt, hámot, övet stb. szőttek, sőt elmaradottabb helyeken ma is szőnek ezzel a kis egyszerű szerszámmal, mely a szilárd szövészék őseinek tekinthető olyanformán, hogy a lyukakon és nyílásokon fonalszálakat húznak át, a szövészék nyüstjének és bordájának megfelelően (lánczfonalak), mindkét végüket megrögzítik s a táblácskát letologatván és felemelgetvén az így támadt nyíláson átvetik a vetélt.² Nyugat-Európában régebben általánosan elterjedt szerszám volt. Gömör vm. (1. ábra.)

Kabócza vagy csipkeverő. Párna, melyre bizonyos rendszer szerint tűk vannak beszurkálva s fonalak apró kis vetelőfejekre rátekerve. Ezeknek a fonaloknak a vetelők segélyével, a türendszeren való összefonása következtében állanak elő a különböző mustrájú csipkék. Ez a technika, mint háziipar, ma már főképen a tótok kezén él, kik ingekre, terítőkre, kendőkre és főkötőkre stb. applikált csipkét készítenek így. Sáros vm. (2. ábra.)

Csipkefodorító. A megnedvesített csipkét a bemutatott módon a rámpára tekerik, azután feszesen vékony pálczikákat szurkálnak közibük, miáltal a szalag a megszáradás után fodros lesz. Tótság. (3. ábra.)

Mosósulyok, puha fából, különös modorú (virágok) karczott és étetett diszitással. Hazája ismeretlen. (4. ábra)

Ugyanaz. Egészen sajátos forma, lakkal (?) fényezve

¹ Andreé: Br. V. II. kiad. 234. o.; U. az: Beitr. zur Ethnol. Braunsch. Taf. X.

² L. Ért. 1901. 147. o.

71. TÁBLA.

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

és tarkára festve. Ez, valamint szokatlan alakja s a rajta levő emberalak-ornamentum elárulja, hogy valamely romlott ízlésű paraszt faragó kiokoskodása s inkább czifraságnak, semmint munkaeszköznek készült. Székelyföld. (5. ábra.)

Ugyanaz, igen egyszerű, de tiszta népies, lapos, domború faragványnyal, cserfaággal. Gömöri palócz. (6. ábra.)

Fonószék, igen gazdag apró vésett díszítéssel. Mint a guzsalyokat, úgy e székeket is vagy a legények faragják szeretőiknek, vagy egyes faragó-emberek. Kalotaszegen (kiváltkép Kőrösfőn) gyönyörű példányokat készítettek régebben, újabban pedig csinosabb kiállításban úriházak részére is dolgoznak. Kalotaszeg. (7. ábra.)

Mosófa, egyszerű bekarczolt díszítéssel. Érdekes, hogy osztályunk gyűjteményében azok a mosófák, melyeknek lapjuk végén kiálló peczek- vagy tulipánfaragványuk van, mind Erdélyből származnak. Csíkszentdomokos. (8. ábra.)

Ugyanaz, lepkeszárnyalakú, nem egyenes, hanem háztető alakú lapos felső lappal, elborítva vésett díszítéssel. Kalotaszeg. (9. ábra.)

Ugyanaz, a 6. számúra emlékeztető egyszerű faragványnyal. Rimaszombat. (10. ábra.)

Országos Széchényi Könyvtár

72. Tábla.

Mángorlófa. Színezett, vésett díszítéssel, vége felé támaszkodásra való tarajjal. Mátravidék. (1. ábra.)

Mosófa vagy sulyok, a mint a rajz is feltüntetni próbálja, festéssel és pecsétviasztöméssel ékesített, mely utóbbi díszítésmódnak itt van főképp hazája, t. i. Somogyban. (2. ábra.)

Vászonsimító (nem viaszkenő?). Vasalás helyett ezzel simították, itt-ott simítják ma is a vásznat. Van üvegből is. Gömör vm.¹ Tót. (3. ábra.)

Mángorlófa, rovátkolt, végén támasztóval. Dolha (Árva vm.). Tót. (4. ábra.)

Gyapjúguzsaly orsója. A guzsalyon megfont, harisnyának való gyapjút erre az orsóra tekerik fel. Pálosnagymező (Bars vm.), pásztoroktól. Az a szokás, hogy férfiak is fonnak → alkal-

¹ L. Ért. 1900. 97. o.

masint mindig csak gyapjút — ismeretes Ausztriából, Németországból stb.¹ s a mi tótjainktól. (5. ábra.)

Mángorló vagy lapiczka. Igen díszes, tiszta elemekkel. Technikája vörös és fekete viaszberakás. Beosztásában az a szabályosság, hogy felső és alsó mezejének hossza akkora, mint felső végének hossza, a középmezőé pedig ennek fele. Alkalmasint ajándékba készült, mint a mellette levő két társa is s nem lehetetlen, hogy fegyenczkézből való. Tab (Somogy vm.). (6. ábra.)

Ugyanaz, szintén gazdag díszítéssel s ugyanolyan technikával és színezéssel. 1829-ből való s állítólag Mezőkövesdről származik. (7. ábra.)

Ugyanaz, hasonló technikával és színezéssel, amazoknál még bujább virágékitménnyel és szegélydíszszel. 1872-ből való. Viszló (Somogy vm.).² (8. ábra.)

¹ Z. f. ö. V. 1899. 247. o.; Wuttke: Sächsische Volksk. 540. o.; M. f. d. V. 1899. 156. o.; Opper: Natur u. Arbeit. 1904. I. k. 202.; O. M. M. I. K. XV. k. 393. o. (tótok).

² Bővebb ismertetésüket l. Ért. 1905. évf, színes táblákkal. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy mindhárom példány díszítése feltűnően egyező jellegű.

Országos Széchényi Könyvtár

VII. CSOPORT.

Népviselet.

Egy adott nép leíró néprajzi jellegei között, legszembetűnőbb annak viselete (a nagyközönséggel ezen keresztül értethetjük meg legkönnyebben a néprajzot), épúgy, mint az állatoknál az alak mellett a külső mez. De míg náluk az természetadta és szabta takaróul szolgál, melynek megváltoztatására az állat nem képes, addig a ruha az ember találmánya, melyben az egyéni és faji ízlésnek végtelen változatai nyilvánulhatnak meg. Leíró néprajzi munkákban ezért is, meg más okból is, túlságos terjengősen szoktak vele foglalkozni.

Mi a népviselet? Röviden szólva, a viseletnek olyan fajtája, mely egy adott nép körében az általános divattól többé-kevésbé eltér, bizonyos területhez van kötve, multja van és többé-kevésbé állandó. A divatban a jelen szelleme, ízlése nyilvánul, mely holnap gáncsolja és eldobja azt, a mit tegnap teremtett, míg a népviseletben a multé, az állandóságé, mely egyben a jövő számára is dolgozik. Igazi népviselet az, melynek minden darabját a nép maga csinálja, az tehát a legszorosabb kapcsolatban van a háziiparral. Manapság már alig fogunk találni ilyen vidéket hazánkban, de olyant még sokat, hol a ruházat legnagyobb része a nép kezemunkájából kerül ki. Hazánk még mai napig is gazdag népviseletekben, bár a mult évszázad második felében nagy pusztulás érte őket. Európában ma már csak a Balkánon és Oroszországban találunk hasonló gazdag népviseletet, egyáltalán elmondhatjuk, hogy a szláv fajták ragaszkodnak legszívósabban az ősi ruházódáshoz. Ebbeli gazdagságunkat különböző tényezők egybetalál-

kozásának köszönhetjük, melyek egyrészt kifejlesztő, másrészt konzerváló hatással voltak rá.

Amazok között első helyen kell említenünk azt, hogy hazánk mai lakosságának felét különféle nemzetiségek alkotják, a kik mindnyájan ősi soron fejtett nemzeti viselettel dicsekedhetnek; továbbá, hogy ezek a népek egymással és a magyarsággal, az érintkező pontokon sokszorosán keveredtek, egymásra hatással voltak; azután az országban sokfelé voltak olyan újabb néptelegek, melyek az idők folyamán felszívódtak s emléküik a mai viseletben megmaradt (pl. különösen a török időkben behúzódott szerbek és más balkáni népelemek a Duna-Tisza mentén); tudjuk, hogy a török kitakarodása után a magyarság is összekúszálódott, akárhány község úgy alakult újra, hogy egyik felét máshonnan odaszakadt, más nyelvjárást beszélő, más vallású nép lakja, mint a másikat, mely körülmény a fajunkban különben is erősen kifejlett szeparatiztikus hajlamokat még erősebbé tette s bizonyára éreztette hatását a ruházzkodásban is, hiszen látjuk, hogy ez a kétféle nép manapság is húzódozik még az összeházasodástól is; ide számítható még az, hogy a mult század közepe tájáig népünk elég jó módban élt s naiv tarkaságszeretetére kissé hetykéledő, szomszédjainál különb lenni vágyó természetére bizonynyal nem maradt hatás nélkül a városi polgárságnak, az úri rendnek s a katonaságnak színes viselete sem; ehhez járult népéletünk gazdagabb volta, mely több ünneplő-ruhával járt; egyes néprajzi tekintetben különálló, saját viselettel dívó vidékeknek ma még fel nem derített úton-módon való kiválása (Ormányság, Kalotaszeg); hegyvidékeink térszínbeli változatossága, mely a zárkózott völgyekben megannyi népviseletet fejlesztett, különösen a tót és oláh vidékeken stb., hogy csak a kirivóbbakat említsük meg. A konzerváló tényezők közül elég, ha rámutatunk arra, hogy népünk jellemének egyik alapvonása a maradiság, az ősihez való ragaszkodás; az a moderneskedés s az a mindennel való elégedetlenség s új életideálok után való örökös kapkodás, melybe az új Magyarország a XIX. század második felében belevitte, azelőtt ismeretlen volt előtte; nagyban hozzájárult ehhez földrajzi-közlekedési elzárkózottsága, elmaradottsága, mely az új divatoknak, a nyugoti áramlatoknak útját vágta; ide számítható az a jelenség is, hogy egyes idegen népek közé ékelt népszigetek (Kalotaszeg, erdélyrészi szászság stb.) faji különválásukat, mint-

egy természetes ösztöntől indítatva, külön viselet hordásával is fentartani törekednek.

Meghaladná az elénk szabott keretet, de erőnket is, ha azt kívánná valaki tőlünk, hogy hazánk egyes népeinek viseletét, csak röviden is jellemezzük. Ahhoz még keveset tudunk; magyar népviseletet tárgyaló munkánk nincs, csak elszórtan találhatunk, igaz, hogy becses és nem is kicsinylendő adalékokat.

Fentebb már említettük, hogy mindegyik nemzetiségünk, helyesebben, csaknem mindegyik külön-külön, ősi viselettel dicsekedhetik, mely alapelemeiben más, mint a magyarságé. A férfiöltözeteknek legjellegzetesebb darabjai nálunk a felső ruhák, bekecs, suba és szűrfélék, a nőinek az ingek és fejrevalók. Ezekben a ruhadarabokban találunk hazánkban ritka változatosságot, úgy formára, mint díszítésre nézve. A bemutatott tárgyak ezek köréből vannak véve.

Viselet tekintetében leggazdagabbnak mondhatjuk manap a tótságot és oláhságot, melyek mindegyikénél sok, a magyarságról lemaradt ruhadarabot találunk. Ezt a proceszszust most is figyelemmel kísérhetjük. Amannak a gazdagságához sűrű, elzárt völgyű lakóhelye, emennek pedig számos népfajjal való érintkezése és beolvasztása járult hozzá.

Milyen régiiek lehetnek e népviseletek? Általános a hiedelem, hogy nagyon régiiek. A németek, a kik sokkal szerencsésebb helyzetben vannak mint mi, mert tömérdek ábrázolásuk maradt fenn elmúlt időkből, azt mondják, hogy a legősibb viseletük sem megy túl a XVI. század közepénél, a legtöbb a XVII., kisebb rész a XVIII. és XIX. században keletkezett. A középkor művelődése nemzetközi volt, tehát a viselet is többé-kevésbé egyöntetűen fejlődött. A német viseletek kialakulása akkor indult meg, mikor Németország apró államokra szakadozott. A népviseletek szintén változtak s legnagyobb részét régi divatoknak megmaradt emlékei.

A magyar viselet eredetével Huszka József és Nagy Géza foglalkozott. Huszka szerint a bő gatyá, atilla, mente (kötővel), szűr. dolmány (rövid, derékban övvel leszorítva), kaczagány, suba, kalap, csizma ázsiai eredetű s a perzsa szasszanidáktól és indoszkitháktól való. Csaknem minden tekintetben ugyanerre az eredményre jutott Nagy Géza is. Mindkettő nézete ellentmondásra talált. Hibáztatják, hogy túlsok bennök az elméleti úton

való megállapítás s hibásak a nyelvészeti magyarázatok. A magyar népviselet a XVII. századig megy vissza, míg diszruháink a XV. századig. De ha elfogadjuk is ezt a nézetet, még mindig csak ott tartunk, hogy viseletünk multja, nincs minden részletében elfogadható bizonyossággal felderítve. Hogy több vitás darabot nem fog sikerülni nyugotinak kimagyarázni, előttünk igen valószínű.

Hogy nemzetiségeink viselete mely időkre nyúlik vissza, nem tudjuk, de kétségtelen, hogy némely darabjai igen nagy multra tekinthetnek vissza. A cseh néprajzi bűvárok pl. azt mondják, hogy a mai bocskoros tót viselet az északi szlávok legősibb ruhájának szakasztott mása. Úgy hiszszük, hogy az oláhság és déli szlávok ruházatában találhatók még igen ősi elemek.

A népviselet rohamosan pusztul. Új életnézetekkel új divatok keletkeztek. Különösen a vasútnak van nagy szerepe tönkretételükben, mely a gyáros és kereskedő portékáját olcsón szállítja, a házi kézimunkát s a kismesterembert megöli s a régi becsületes holmi helyett rövidéletű, szellemtelen áruval szolgál. Ennek útját állani nem lehet. Hiába mondjuk mi a parasztnak: ne vedd le az ősi ruhát, mert abban jobban tetszel nekünk, ezzel semmit se használunk. Népviseletünk azonban nem fog kipusztulni teljesen, hanem átalakul; csak a háziipar szerepe fog igen kis tere szorítkozni. Bizonyos azonban az is, hogy nem egy, századok óta praktikusnak bizonyult ruhadarabunk még hosszú ideig ellent fog állani a haladó idők pusztulásának.

A parasztkészerekről nem sok mondanivalónk van, mert, sajnos, ezideig kevés van belőlök nálunk. Osztályunk gyűjteményében vannak ugyan ékszerek, de nem tudjuk, hogy mely vidékről származnak. Ezekből láthatjuk, hogy leginkább a filigrán munkák divatosak és pedig ép úgy lapra forrasztva, mint szabad kidolgozásban, igen csinos formákban, melyek között régi alakok is gyakoriak. Üvegeket, színes köveket szintén alkalmaznak. Kevésbé divatosak az öntött és vésett ékszerek. Manapság sokfelé árulják őket, a silány holmival házaló rongyász-zsidók, a régi, divatját multa szép darabokat pedig összeszedik. Az ékszereket kismesteremberek csinálják, legfeljebb a tótok és rutének öntenek sárgarézből nyakba való keresztteket, vagy különféle kapcsokat, csattokat, vagy kalapálnak drótból lánczokat. Leginkább ezüsből csinálják őket, de vannak aranyból, rézből s különféle öntvényekből, kövekből,

üvegből s kalárisból is s fejre, nyakra, mellre, ujra valók; vagy pedig a ruházatra alkalmazzák őket.

A magyarság, különösen a jobbmódú városi polgárság dolmány-féléin régebben ezüst kötőlánczok, kapcsok, hatalmas gombok voltak. Ilyen gombokat ma is hordanak, néha túlságos tömötten, sok vidéken a pruszlikokon, itt-ott a kabátokon is. (A fehérrépről nem mondhatni, hogy valami nagyon rajongana az ékszerekért. A fejkötő mellett néhol hordanak tűket, a fülben apró függőket, a nyakon szerény gyöngy- vagy kalárisfüzért. A gyűrű hordása újabb divat.

A németek közül a felvidéki szászok hordanak kevés ékszert, de annál többet az erdélyiek. Egy táblán két, legkiválóbb darabjukat, a mellboglárt és az övet mutatjuk be.

A tótok nem szeretik az ékszert, ellenben a rutének, de különösen az oláhok, szerbek (bolgárok, cigányok) öltözetének lényeges részét képezi, mely az izlés romlásával a hivalkodó fitogtatásba, túlzásba megy át. A fej és a nyak van leginkább felciczomázva, ez utóbbi néha agyon is terhelve gyöngysorokkal és pénzfüzérekkel.

73. Tábla.

Főkötő, gömbölyű, fekete alapon dús ezüst paszomántfonal-kivarrással, hátul bokorra kötött, nagy selyemszalaggal. Jászság.¹ Magyar. (1. ábra.)

Ugyanaz, vagy konty előlről tekintve. Formája megnyúlt félgömbalakú, melyhez előlről sugáralakban néhány kemény papiroscsikot ragasztanak s azt szárnyalakúan színes pántlikákkal borítják. Szélei (a sötétebb részek) ezüstfonalból készített csipkével vannak ékesítve. A fejbübon hátrafelé rézsut helyezett kontyra teszik. Mezőkövesd. Magyar. (2. ábra.)

Ugyanaz, lapos, telerakva különböző színű gyöngyökkel, fityegőkkel s ezüstfonalból kötött különféle lánczocskákkal. Ízléstelen viselet, mely határozottan rácz hatásra vall. Püspökbogád vidéke (Baranya vm.). Magyar. (3. ábra.)

¹ Arany- és ezüstfonállal hímzett drága főkötők a jászoknál ma is divatban vannak (O. M. M. I. K. III. k. 396. o.) s régebben is divatoztak. (Palugyay: Jász-Kun kerületek etc. leírása Pest, 1854. 334. o.)

73. TÁBLA.

1

2

3

4

5

6

7

8

Ugyanaz, fekete fátyolon fehér czérnával sűrű laposöltésű kivarrással, tisztán csak virágmotivumokból. Ezek a főköttők, melyek finom és izléses himzésükkel bámulatot keltenek, ma már kimennek a divatból. Sárköz (Tolna vm.). Magyar. (4. ábra.)

Ugyanaz, vagy inkább kontytakaró; tenyéryni lenvászon-darabka, felülről lefelé haladó sorokban, többzsinú pamutfonállal tömötten, lapos öltéssel kivarrva. Káptalanbogát (Baranya vm.). Magyar. (5. ábra.)

Ugyanaz. Elöl köröskörül fehér csipkével, hátul e mellett csinált virágokkal s tarka pántlikákkal diszítve. Az elfajzott népi izlés példázója. Somogy vm. Magyar. (6. ábra.)

Párta. Váza vastag, kemény papiros, rajta hólyagos üveg-sor, melyből három nagyobb boglár emelkedik ki. Hátuljáról tarka pántlikák lógnak le. Felnőtt leányok viselik. Kalotaszeg. Magyar. (7. ábra.)

Főkötő, alakja nyujtott félgömb, mely tetején előlről hátrafelé összenyomott. Karimáján fekete csipke, felületén vert ezüst-csipke, szalagcsokor, gömbalakú fémtűkkel letüzdelte színes pántlika-csomók s hátul tarka pántlika. Palóczság.¹ (8. ábra.)

74. Tábla.

Fejkendőcske, háromszögletű, szélein himzett vászondarab. A himzett rész külön darabból áll s úgy van hozzávarrva a középső részhez. Színe zöldesbarna, csak itt-ott vannak benne más színű pontok. Az egésznek összhatása rendkívül jóleső, úgy színének az alappal való harmonizálása, mint mustrázatának egyszerű kedvessége és munkájának ritka preczizitása által. A sűrű mustrázat okozza, hogy az alapból sajátságos figurák állanak elő, a melyek elsősorban tűnnek fel a nézőnek s csak hosszabb szemlélet után veszi észre a himzett részt. Valóságos reciprok ornamentumok ezek, mint a minők a szövésnél és applikálásnál keletkeznek. Az öltés lapos varrás s oly szabatos kivitelű, hogy gyakorlatlan szem szövésnek nézné. Az első tekintetre látszik, hogy itt egy igen ősi s érintetlenül megmaradt, kiművelt technikával van dolgunk, mely jellegében határozottan délszláv. Nem tartoz-

¹ A színes főköttőviselet a palóczságnál nagy mértékben el van terjedve, alkalmasint tót hatás következtében.

74. TÁBLA.

ván ide mustrázatuk részletes leírása, csak azt mondjuk el röviden, hogyan jöttek létre azok a fogakkal ellátott fehér keresztalakok, melyektől a rajzot néző szem alig tud szabadulni. A sáv mindkét széléről szabályos közökben apró, tetejükön csúcsokra állított koczkákat, oldalaikon fogakat viselő háromszögecskék nyúlnak le. E háromszögecskék egészen feketék. (A rajz, illetve kép kissé apró.) E háromszögecskék között rombusok fekszenek, közepükön apró keresztalakkal. A részletes és tágterű összehasonlító elemzés igen jelentős néprajzi objektumoknak fogná megállapítani e kendőcskéket. Hazájuk Bozovics (Krassó-Szörény vármegye). Oláh. (1. ábra.)

Ugyanaz, nagyjában ugyanolyan színű. Mustrázata a következő: (kissé oldalt fordítva ki lehet venni). Vízszintesen egymás mellett kisebb és nagyobb, közepükön világos rombusok sorakoznak csúcsukra állítva. A nagyobb rombusoknak két szemközti csúcsából két-két fogas kampó indul ki. A középső fehér háromszög szélére, vert csipke van felvarrva. Ugyanonnán. (2. ábra.)

Ugyanaz, több vörös színnel ékítve, de tulajdonképen nem fejkendő, hanem főkötő vagy kontytakaró. Mustrázatát, mely az előbbiekével teljesen egyzsánerű, a fentiek után könnyen ki lehet venni. Temes vm. Oláh. (3. ábra.)

Ugyanaz, igen csinos s teljesen délszláv szöttesekre emlékeztető mintázattal. Bozovics (Krassó-Szörény vármegye). Oláh. (4. ábra.)

Főkötő. Kiáltó példája a degenerálódott izlésnek. Többféle ríktő és vizezzínű, vastag pamutzálakkal, közbevegyített ezüst- és aranyfonalakkal van agyonvarrva, mely zagyalékból csak nehezen tudjuk kihámozni, hogy tulipánokat akarnak ábrázolni. Baranya vm. Szerb. (5. ábra.)

Ugyanaz. Sötétre festett vászonlapra, szárnyasan kivágott fehér gyolcsdarabkák vannak rávarrva. A középrészen végigmenők vonalas természetűek, a két oldalsó rész szimmetrikus egymással. Bács-Bodrog vm. Szerb. (6. ábra.)

Ugyanaz, a fehér alapra és pedig a fej hátán s a két homloki oldalon, a rajzban látható kivágásokat mutató, zöld selyemdarabkák vannak rávarrva. Mezőkövesd. Matyó. (7. ábra.)

Ugyanaz, csak hátsó fele van kivarrva ezüst paszomántfonallal, lapos öltéssel és pedig domborúan, t. i. papírral alátöltve.

A mustra szelid hajlású levelek közt fekvő virágokat mutat. Pozsony-nyitrai síksági tótság.¹ (8. ábra.)

Ugyanaz, a fehér alapra többszínű fonállal vékony, szétálló szálú virágcsokrok vannak hímezve. Bács-Bodrog vm. Szerb. (9. ábra.)

Ugyanaz. Formája és technikája a 8. számúé. Díszítésében szokatlanul hat a közepen végig vonuló fonott szalag. Nyitra vm. (10. ábra.)

Ugyanaz, ugyanolyan technikával, díszítése a 8. számúra hasonlít. Ugyanonnan. (11. ábra.)

Ugyanaz, bársonyból, dús aranypaszomántfonalas himzés-sel. Selyemszalagján belészótt gyári virágok láthatók. Gazdag torontáli szerbek viselete. (12. ábra.)

Ugyanaz, különféle színű fonállal épenséggel nem izlésesen kivarrrva. Trencsén vm. Tót. (13. ábra.)

Ugyanaz, hátán felülről lefelé haladó széles csik, közepe és két széle vert csipke. Két keskenyebb sávja fehér és kék selyemfonállal, lapos öltéssel kivarrrva. Figyelmet érdemel itt az S-alakú ornamentum, mely alkalmasint a horgas kereszt egyik ága. Hont vm. Tót. (14. ábra.)

Ugyanaz, a 8., 10. és 11. számúnak társa, az ezüstfonál fekete fonállal van tarkítva. Nyitra vm. Tót. (15. ábra.)

75. Tábla.

Fülbevaló, sárgarézből, alsó tagjára nagyobb, fekete üveggyöngy és apróbb piros gyöngyöcskék vannak akasztva.² Ismeretlen lelőhelyről. (1. ábra.)

Ugyanaz, sárgarézből, rózsája közepén utánzott türkizkővel. Ugyanonnan. (2. ábra.)

¹ Hasonló és egyéb technikájú főkötők a tótság fehérnépénél rendkívül kedveltek; írók mondják, hogy a fejkötő a legnemzetibb ruhadarabjuk (Kretz: Mähr.-Slav. Hauben. Wien 1902.), de talán az összes szlávoknak, a mit hajlandó föltenni bárki, a ki a prágai néprajzi múzeumokat látta. Ezek fölé a főkötők fölé rendszeren még hosszan lelógó, keskeny, végeiken himzett kendőket kötnek.

² A fülbevalók, valamint a nyakékszerek viselése leginkább a délszlávoknál, oláhoknál és cigányoknál divatos hazánkban. (L. Lay-Fischbach: Südslaw. Ornam. 23. o.)

Ugyanaz, ezüsből, csinos filigrán munka. Ugyanonnan. (3. ábra.)

Ugyanaz, sárgarézéből. Ugyanonnan. (4. ábra.)

Ugyanaz, aranyozva, szép filigrán munka. Ugyanonnan. (5. ábra.)

Ugyanaz, sárgarézéből, fityegője metszett fekete üveg. Ugyanonnan. (6. ábra.)

Ugyanaz, ezüsből. Ugyanonnan. (7. ábra.)

Ugyanaz, sárgarézdrótból forrasztva, mind a három tag közepén egy-egy türkiszszemmel. Ugyanonnan. (8. ábra.)

Ugyanaz, ezüsből, egészen lapos. Ugyanonnan. (9. ábra.)

Mentegomb, ezüsből, igen csinos munka. Ugyanonnan. (10. ábra.)

Ugyanaz, nyúlt gömbalakú ráforrasztott gömböcskével és sodronyokkal. Ugyanonnan. (11. ábra.)

Ugyanaz, áttört művű. Ugyanonnan. (12. ábra.)

Ugyanaz. Ugyanonnan. (13. ábra.)

Ugyanaz. Ugyanonnan. (14. ábra.)

Ugyanaz, belseje aranyozott félgömb. Ugyanonnan. (15. ábra.)

Broche, lapos, filigrán munka, közepén piros üveggel. Ugyanonnan. (16. ábra.)

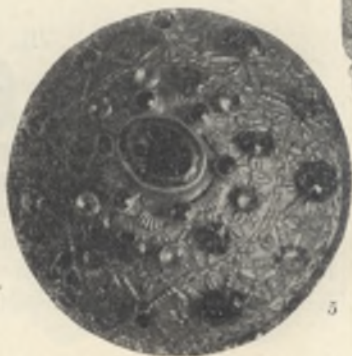
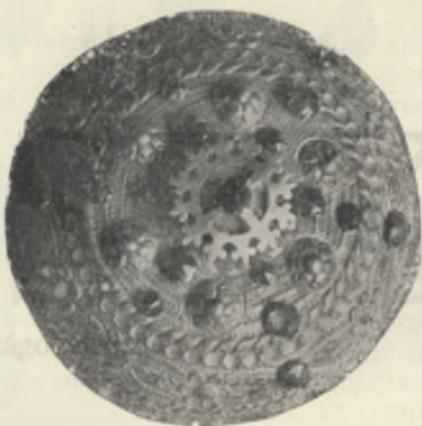
Mentegomb. A szász mellboglárok stílusában készítve, színes üveggyöngyökkel díszítve. Erdélyi szászság. (17. ábra.)

Ugyanaz, áttört művű. Teteje félgömb, alja lefelé tekintő kúp. Nagy-Alföld. (18. ábra.)

76. Tábla.

Mellboglár, lapos gömbszelet, aranyozott ezüsből, közepén drágakövet utánzó színes üveggel, gazdag aranyműves-díszítéssel. Ezt az ékszert a szász parasztnők mellrevalójukon viselik (Gyönyörűeket lehetett nagy számmal látni, egy a múlt év folyamán Nagyszebenben rendezett népnúnen)¹ s régebben aranyból, ma aranyozott ezüsből vagy rézből, vagy csak tisztán rézből csinálják s telerakják különféle színű csiszolt üvegkristályokkal. Ezeknek a boglároknak viselete több száz esztendő s eredetük

¹ Schuller: Az erdélyrészi szász parasztudvar és lakói. Nagyszeben. 1896.

az egyház ereklyetartó formaliumaiba nyúlik vissza s idők folytán mindjobban elizléstelenedtek.¹ Brassó. (1. ábra.)

Ugyanaz, ugyanonnan. (2. ábra.)

Ugyanaz, ugyanonnan. (3. ábra.)

Ugyanaz, ugyanonnan. (4. ábra.)

Ugyanaz, ugyanonnan. (5. ábra.)

Női öv, fekete bársonyból, fémkapcsokkal, rávarrt fémboglárokkal. Az ünnepi szász női viselet járuléka. Ugyanonnan. (6. ábra.)

Ugyanaz, ugyanonnan. (7. ábra.)

77. Tábla.

Bunda, vörösbarnára festett birkabőrből, fekete bőrrel bélelve és prémezve. Ugyanebből van nagy gallérja is. Diszítésében a piros bőr játszik nagy szerepet. Ezzel van szegélyezve gallérja és ebből állanak hosszanti csikjai (vóczok) is. Az előbbinek alján, továbbá a bunda alján zöld, sárga és vörös bőrcsipkesorszegés van. Ezen applikált bőrdiszítéshez járulnak többszínű fonállal kivarrott virágcsokrok, vagy apróbb virágok, melyek a bőrcsipkék közül nőnek ki, vagy rájuk vannak varrva. Az egész példányon különben a népi ízlés hanyatlásának megindulta s bizonyos városi hatás érzik. Borsod vm. Magyar.²

78. Tábla.

Ködmén, birkabőrből, bőrbéléssel, testhez álló, igen diszes példány, úgyannyira, hogy a túlságos ornamentálás a jó ízlés rovására történt. A szélekre, a karok tövére, a hátra, a kézelőre, az oldal-toldalékra (aszaly) vörös és fehér bőrből tompa csipkézés, ú. n. „almásolás“ van ragasztva. Ez azonban még nem elég, mert a üresen maradt helyekre, még a karokra is, riktó pamukkal tarka virágcsokrokat himzett a szücsmester, melyeknek kompozíciója

¹ A. É. 1897. 418, M. I. 1897. 208.

² Szép subarajzokat közül Huszka J.: A magyar Ornamentika cz. művében s a M. I. 1885/86. évf. 248. stb. oldalain.

magyar ugyan, de tarkaságával elárulja, hogy rác z izlés számára készült. Bács-Bodrog vm. Szerb. (1. ábra.)

Kis suba, vöröses-barnára festett báránybőrből, fehér báránybőrbéléssel, peremén báránybőrprémmel. Czombig ér és kiterítve valamivel nagyobb területet foglal el, mint egy teljes kör; tulajdonképen nem más, mint egy gallérköpeny, mert ujja nincs. Nyakán körmös, fekete báránybőr lóg. Fekete prémezése mellett mindenütt fehér bőrapplikáció fut végig. Nyakát egy, a derékrésztől széles sávval elválasztott ú. n. subatányér képezi. Ebben a subatányérben jobb- és baloldalon egy-egy sodrott, zöld selyemmel hímzett rózsza foglal helyet. Az elválasztó körsáv karmazsinpiros bőr s rá vízszintesen futó, hullámvonalas virágok vannak pompásan kivarrva zöld selyemmel. A derék többi része e sávból kiinduló, a kör sugarainak megfelelő bőrsugarakkal van szeletekre osztva. Ezek közül jobb- és baloldalt kettő-kettő a suba tányérjának közepébe is behatol s fent ívesen összekapcsolódik. Ez ívezet alatt foglalnak helyet a tányér rózsái. E két-két hosszabb sugár között öt-öt rövidebb, a sávból induló sugár van. Ezek a sugarak zöld szíjszalagok, végükön igen csinos (piros, lila és zöld) bőrpillangókkal. Szép munkájú, ritka izléses példány. Az e fajta és még rövidebb subákat és ködmönöket asszonyok hordják vagy hordták főkép a Nagykunságban és Csongrádban. Jászság. (2. ábra.)

Suba, fehér báránybőrből, fürtös fehér báránybőrbéléssel, mely szélein köröskörül lenyúlván, egyszersmint prém gyanánt is szolgál. Bokáig ér és kiterített állapotban nem foglal el egy egész körkerületet. Gallérjára fekete báránybőr van varrva. Szegélye fehér és karmazsin bőrszalag. Tányérjának rózsái zöld selyemmel vannak varrva s e nemben a legszebbek közt foglalnak helyet. Ugyancsak zöld selyemmel, sűrű leveles díszszel van kivarrva e rózsák alatti körsávja is. Sugara vagy vócza 27 darab van. Ezek fehér bőrszalagok, zöld selyemmel remekül híhímezve. A külön hímzett szalagot úgy varrják fel az alapra. Végeiken ezeknek is karmazsin bőrpillangók vannak. Mindegyiküket fekete fonállal varrott virágpár öleli körül. Szintén igen szép példány. Ugyanonnan. (3. ábra.)

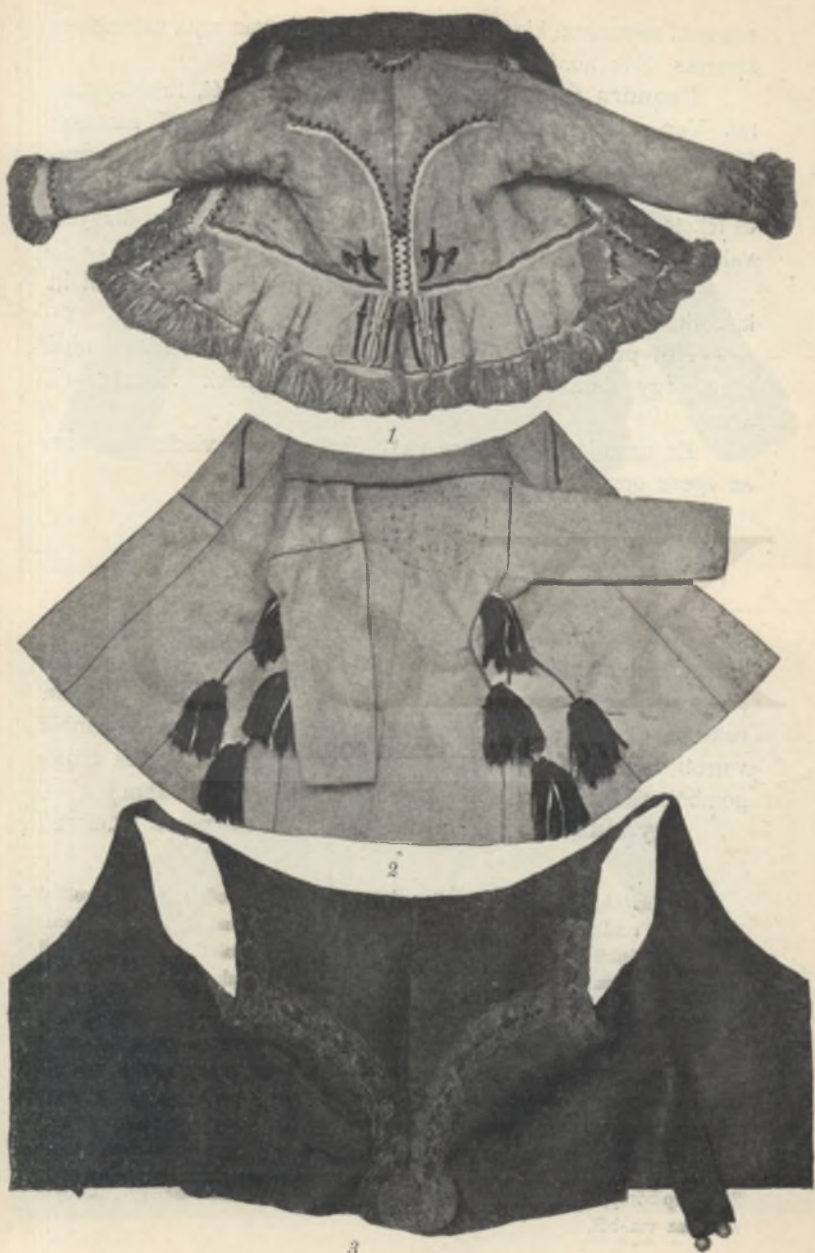
79. Tábla.

Mellrevaló, báránybőrből. A báránybőrt a szűcsök maguk készítik ki, sőt maguk is nyúzzák; női mellrevalóknak 3—6 hetes, férfiaknak öregebb bárány kell, hogy a szőr gyapjas legyen. Mérőeszközüül egy darab spárta szolgál. Ez áll egy középső részből, két szegélyből és több toldásból. Közepén egy nagy fehér darab üresen marad — ez a paraszt rajta — a többi diszített. Szegélye és karöltői piros bőrrrel vannak levarrva. Piros, levarrott bőr van még kétoldalt a mellen felülről lefelé, az ú. n. előfordításon, szélén piros bőrcsipkével, továbbá a nyakszegés alatt és a zsebek helyén. Köröskörül vastag, levarrott, kék hárászból alkotott, ú. n. nyolczasolás fut végig. Hátral két oldalt kis bemetszés van, mely a betoldást, az aszalyt jelzi. Ezt a hegyes háromszögletű toldást kétoldalt piros bőrcsipke szegélyezi, s alakosan kimetszett és reáragasztott fehér bőrcsipke, hárászszal körölvarrva, továbbá néhány zöld bőrcsipke és végül selyembojtok diszítik. A többi részt kivagdalt, újabb, felragasztott és kék hárászszal körülfogott fehér és piros bőrvirágok borítják el (1. 2. ábra), melyeknek mustrázatát a képből ki lehet venni. Ez a példány, mint a reáhimzett évszám mutatja, 1850-ből való s mint régi darab, teljes egészében szolid diszítésű. Manapság már erősen kezd tarkulni, több rajta a piros applikáció, a rikitó szín, az egész háti rész tele van himezve, szaporodik rajta a selyemfonal, szóval, kezd elizléstelenedni, sőt belőle egy mellrevaló forma alakult ki, mely most már csupán tarka selyemfonalból van csuda izléstelenül kihimezve. Férfiak, nők egyaránt hordják. Kalotaszeg. (1. ábra.)

Különféle bőrczifrák a fentebbi mellrevalóra. Ezeket a bőrczifrákat a szűcsök egész könnyedén ollóval vágják ki piros és fehérbőrből s applikálják rá a fentebbi mellrevalókra. A virágok czifrasága és mennyisége a nem, az életkor s a községek szerint változik. Ma már persze mindinkább mesterkétebbek lesznek. Ugyanonnán. (2. ábra.)

80. Tábla.

Bekecs, fehér birkabőrből, szélein és ujjain finom gyapjúval prémezve, belül hosszúszőrű vastag birkabőrrrel bélelve. Tomporig ér, derékban vágott, alja bő. Szegéseinél fehér bőr van felvarrva.

s az zöld selyemmel kiczifrázva. Ezenfelül alig van rajta valamelyes kivarrás. Nők hordják. Jászapáti.¹ (1. ábra.)

Czondra vagy darócz, fehér szűrposztóból, Zrinyi-gallérral. Van szürke és fekete színben is. Igen egyszerű szabású, félczombig érő, nem testhez álló szűr, melyet férfiak, nők egyaránt hordanak nyakba vetve. Oldaltoldásán, ú. n. aszalyán, piros és fekete színű posztószelvényekből csinált sallangok lógnak. Magyarvalkó. (Kalotaszeg.) (2. ábra.)

Ezt a czondrát az Alföld felől terjeszkedő szűr kezdi itt kiszorítani.

Női pruszlik, szövetből, belészótt virágokkal, hátán, ujjai körül egy darabon aranyfonalas csipkediszszel. Jászság. (3. ábra.)

Ez az ujjatlan, gombos vagy fűzős pruszlikviselet csaknem az egész országban el van terjedve.

81. Tábla.

Női ködmen, sötétkék posztóból, fekete bárányszőrrel, szélén köröskörül, továbbá ujjain is, meg zsebei szájánál róka-prémekkel szegélyezve. Szabása olyan, mint a 80. t. 1. ábra bekecsé. Díszítése ezüst paszomántfonalból és sárga selyemből varrott csipke. Melli részén kétoldalt, gömbölyű és kúpos ezüstgombok vannak, kötője lánczos csatt. Jászapáti. (1. ábra.)

Ugyanaz, hátulról, gazdag díszítését feltüntetve. (2. ábra.)

¹ Hazánk mai napig klasszikus földje az állatbőrökből varrott s azokkal bélelt felső ruháknak (guba, melles, bekecs, suba stb.), melyek különböző szabással s különböző kidolgozásban úgy a magyarságnál, mint a nemzetiségeknél egyaránt el vannak terjedve. Ma persze mindjobban ritkulnak — bizony, külön könyvet érdemelnének — és sok helyen teljesen elnyomta őket a szűr, meg a posztó. Pedig valamikor de virágzottak! Mint érdekes adalékot emlíjtük fel, hogy a török 1670-ben a gyöngyösi piacon a czifra szűcsködmön árúítását megtiltotta (Szederkényi: Heves vm. törv. III. 260. o.). Tanulságos a székesfehérvári szűcsök árszabása 1735-ből (G. Sz. 1896. 346. o.). Végül félig-meddig kuriózumképp emlíjtük fel, hogy a juhászbundát 1750-ben a templomból kivitették büdös szaga miatt. (Palugyay: Jász-Kun kerületek etc. leírása. Pest, 1854. 334. o.) Régi szép bőrapplikációs ködmonok kerültek gyűjteményünkbe Somogy-, Baranya- és Tolna vm.-ből.

82. Tábla.

Szűr, hosszú, bokáig érő, nyitott ujjal. Diszítése igen mérsékelt, t. i. fekete posztószegés s négyszegletes gallérjának két sarkában fekete hárászszal varrott virágsokor. Ékességéhez tartozik még két hosszú kiczifrázott szijshalag, melyek a válltájakra helyezett két sárgarézcsattról lógnak le. A lelógó és hátul is látszó szijdiszítés tévedésből került rá. Rendkívül egyszerű szabású, melyhez jóformán csak az ujjakat és gallért kell kiszabni. Hazája főképen a Nagy-Alföld s egyike legősibb s legdiszesebb ruhadarabunknak, mely, sajnos, sok helyütt kipusztult már, vagy régi eredetiségét elvesztette. Mielőtt végkép letűnne, vagy eredeti diszítéséből kivetköztetnék, ez is külön könyvet érdemelne meg. Békéscsaba.¹ (1. ábra.)

Ugyanaz, hátulról. (2. ábra.)

83. Tábla.

Férfi ing, házi vászonból, fehér czérnával kihímezve. Ujjai a vállnál és kézelőnél ezer ránczba vannak szedve, csipkés szélű kézelőjére csillagok, virágok vannak hímezve. Három sávban mellére is. Hasonló modorban varrott ingeket Zala, Somogy, Tolna és Baranya vm. magyarsága visel. Botyka (Baranya vm.). (1. ábra.)

Gatya, házi vászonból, rövid, szűk szárakkal, czérnával horgolt betéttel és sárga, sima selyemhímzéssel. Hímzéssel ellátott gatyákat az ormánysági s helylyel-közzel más baranyai magyarság hord. Különben e ruhadarab is, melyet az egész magyarság magáénak vall, szabás tekintetében, országrészek szerint jelentékeny eltéréseket mutat. Romonya (Baranya vm.). (2. ábra.)

84. Tábla.

Férfi-ing, házi vászonból. Rövid, köldökig érő, alacsony nyakkal, széles borjúsájú újjal, mely két újra éppen annyi vászon szükséges, mint az ing többi részére. Vállkötése fehér

¹ L. A szűrszabóság mesterszoí. Nyr. 12, 233. o.; M I. 1885/86; Huszka J.: Magyar Ornamentika.

1

2

83. TÁBLA.

1

1

gyapjúból kötött csipke. Ugyancsak fehér gyapjúvarrása van újjainak szegélyén is. Az ing állítólág 1849-ből származik.¹ Kalotaszeg. (1. ábra.)

Ugyanaz, gyolcsból, piros fonallal, lapos öltéssel kihímezve. Szintén rövid, ujjja hosszú s még bővebb (70 cm.), mint amazé. Mellrésze ránczolt s több sorban apró kivarrással díszített.

Ehhez járulnak a rikitó kékszinű gombok is. Válla egy darabon szintén kivarrott. Mustrája sűrű levelű koszorú, belőle kihajló tulipánokkal. Legpazarabb azonban a kivarrás az ujjak végein és pedig szintén ilyen levélkoszorúval — legszélén csipkés kivagdalással — s belőle kinövő nagy virágokkal. Mezőkövesd. (2. ábra.)

85. Tábla.

Női ing, gyolcsból. Nyaka, vállfeje és kezelője sodrott, világos és sötétsárga fonallal, laposöltéssel van kihímezve. A vállfőhímzés közepébe, keskeny, vert csipkeszalag van beiktatva, mely azt két teljesen szimmetrikus részre osztja. Elemei csillagokkal változó virágok, izléstelenül elstilizálva. A hosszan hímzett szűk kezelő három sávra van osztva, melyek hasonló karakterű virágokkal vannak megtöltve. Az izlés elfajulására mutat, hogy e különben is dús hímzés közé, piros és kék fonalából pontok vannak beiktatva. Krakován (Nyitra vm.) Tót.² (1. ábra.)

Ugyanaz, igen díszes darab. Nyaka aranyfonállal van kivarrrva domborított modorban, igen izléses frisszel. Karja bőszájú; végén fehér és sárga selyemfonálból vert csipke van szegély gyanánt. Többi része sima, sárga selyemfonállal van kihímezve, a kerek rózsák pedig ezüstoffonállal. A díszítés majdnem az egész karhosszra kiterjed, csak a középtájon látni egy kis tisztán hagyott

¹ Régebben ez a köldökig érő, lobogós újjú ingviselet a magyarságnál általánosan el volt terjedve, de ma már csak itt-ott maradt meg az öregeken, míg a fiatalok a hosszabb s szűkujjú, németes inget viselik. L. Towson, *Woyage en Hongrie 1797*; v. Bikessy: *Vollst. Samml. Nat. Cost. von Ungarn u. Croaticen in 78. Bl. Graz 1820 (?)*; Fr. Jaschke: *Nat. Kleidertrachten v. Ungarn etc. Wien, stb.*

² Megjegyezzük itt, hogy a paraszt női hímző-, varró munka terén a tótok a cseheket és morvákat messze túlhaladják s a férfi- és női fehérneműek kivarrásában rendkívül nagy gazdagsággal dicsekedhetnek.

1

2

szalagot. A diszítőelemek itt is virágok, a technika laposöltés. De nagy szerep jutott az áttörésnek vagy vagdalásnak is. Ezt a rajzon, az ezüstfonallal varrott kerek virágok, körül jól ki lehet venni. De még bővebben van alkalmazva a rajzban sötétnek látzó sávokon, melyek tisztán ilyen módon készültek. Nagyszombat vidéke. Tót. (2. ábra.)

86. Tábla.

Női ing, fodros szerb vászonból, vastag, barna, vörös és kék gyapjúfonallal kihímezve. Nyaka ránczolt s gallérjára szőtt szalag van rávarrva. Hasitéka kicsiny s gyatra módon van szegélyezve. Semmivel sem izlésesebb az a két sáv sem, a melyik vele párhuzamosan halad lefelé. Az apró hullámvonal két oldalán látható páros szívformák mindegyike, 8 darab, négy öltéssel varrott, apró csomócskából áll. Ilyenforma sáv megy a nyaktól a hónaljrészig is. A vállfőn ujjnyi széles himzett sáv húzódik végig, közepén apró, piros és kék rózsákkal. A karon három, hosszú sorban apró, görög keresztkekből alakított diszitmény látható. A keresztkek töveiben piros és kék rózsák ülnek. Az ingűjj tölcserés s végét fehér horgolt csipke szegi be. Udvard (Baranya vm.). Szerb. (1. ábra.)

Ugyanaz, gyolcsból, aranyfonalas himzéssel. A himzés kidomborodó, mert a kitömött alap előzetesen fehér czérnával van kivarrva s csak erre jön rá az aranyfonalas himzés. Ez bizony izlésestől épen nem mondható s úgy tetszik, mintha egy hajdani nemesebb munkának elkorcsosulása állana előttünk. Egy hosszanti hullámvonal két oldalán, váltakozva egy tulipánforma virág s egy másik, szintén alkalmasint ugyanaz, sorakozik, de formájából alaposan kivetkőztetve. Ezekkel találkozunk a katrinczákon is. Nagyikinda vidéke. Szerb. (2. ábra.)

87. Tábla.

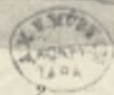
Női ing, hosszú, házi vászonból, mellén, nyakán és kezelőjén kék és piros fejtővel kihímezve. Ujjai hosszán és vállán szélesebb, hónalja alatt és hosszában keskenyebb, vastag, fehér czérnából varrott kötések húzódnak végig. Ilyen keskeny, csak-hogy színes kötés fut végig hasitéka mellett is, szövésmintát utánozó laposöltésű himzésből. Himzett mellrészének mindkét oldala 4,

1

2

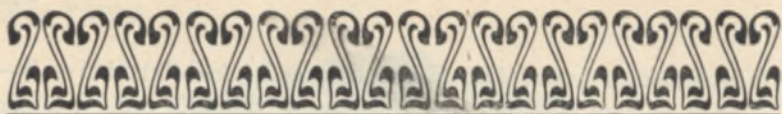

négyszegletes darabból áll. Ezekben felülről lefelé törtszárú — S — alakok vannak piros fejtővel kihímezve, a szélekről pedig a közép-pont felé — V — alakok nyílnak be. Az ilyképen üresen maradt felület kék fonállal van betöltve, de a töltelékbe itt-ott apró vörös pontok vannak beiktatva. A kék és piros színek harmonizálása meglepően sikerült. A nyak és kézelő is ilyen modorban s szintén ezekkel az elemekkel van kivarva. Mariaschnee (Krassó-Szörény vm.) Oláh. (1. ábra.)

Ugyanaz, rövid, házi vászonból, egyik újja fekete, másik barnászöld gyapjúfonállal, laposöltéssel kivarva. Nyaka egészen alacsony, ránczolt s szövésmustrára emlékeztető mintával kivarrott. Melli része is hasonló mustrájú. Csodálatos dúsan jutott a himzésből a két karnak. Az elemek tisztán mértaniak s a délszláv szövőművészet leltárából vannak kölcsönvéve. A képből látni, hogy felülről lefelé három, élére állított rombusz-sor fut végig rajta s ezekhez kétoldalt egy-egy félrombusz-sor csatlakozik. A két szélső rombusz-sor csaknem egészen sötétre van kitöltve, a középső világosabb; amazokba kisebb rombuszok, emezekbe más díszítmények vannak tölteléknek. A két szélen levő félrombuszok a középsőknek a kópiái. Élénkítésül itt-ott piros szemek vannak a fekete felületbe beiktatva. A himzés rendkívül izléses, diszkrét, nyugodt hatású. A kar, alsó vége felé egy kötéssel össze van ránczolva, innen a kézelő felé tölcésrszerűen kiterjed. Végét ismét mértani himzéssáv zárja be s ehhez, horgolt csipke van hozzáfogva. Ez az ingújjforma az oláhság nagy részénél el van terjedve. Temes vm. Oláh.¹ (2. ábra.)

¹ Ez az igazi népviseleti darab, melynek anyaga, szövése, himzőfonala, kivarvása, mind a házi munka terméke.

VIII. CSOPORT.

Női kézimunkák.

Női kézimunkák alatt értjük mindenfajta szövetek (vásznak, szőnyegek, takarók, kötések, csipkék stb.) előállítását s ezek kidolgozását, kivarrását, a mit közönségesen is annak szoktunk mondani. Ezek, alkalmazásukat tekintve, két osztályba sorozhatók; egyikbe tartoznak azok, melyek a ruházat egyes darabjait szolgáltatják s ezek nagyobbrészt ott vannak bemutatva, a másikba pedig azok, melyekkel házi kényelemre, lakásberendezésre szolgáló tárgyakat állítanak elő s ezek itt kerülnek sorra.

A különféle növényi és állati eredetű szálás anyagok szövetekké való feldolgozása és kivarrása ősrégi eredetű s csaknem kizárólag női foglalkozás. A női nem pedig, melyet vele született hivatása a család körébe utal, sokkal konzervatívabb, mint a férfi s ebből magyarázható, hogy az ő munkakörében sok igen ősi elemet találunk úgy a munka technikáját, mint a készített dolgok alakbeliségét (szabás), díszítésmódját és díszítőelemeit illetőleg. Különösen sok ősi jelleg rejlik a szövésben, mely egyrészt a különböző, de egyszínű mustrázatú szövetek előállításában a gépezet mechanizmusa folytán bizonyos korlátolt határok között kénytelen mozogni, másrészt a színes mustrázatú szövetek készítésében is, melyekből szinte végtelen sorozatot tud kiállítani, kötve van bizonyos alapformákhoz. Igen érdekes megfigyelni, hogy némely oláh hímzések miképen próbálják a szövött mustrából fejlődve e mustráknak kénytelen-kelletlen mértani vonalait, görbe vonalakkal visszaadni, vagy a szövést kivarrással hűségesen utánozni. A főképp színesen szőtt dolgok közül alkalmasint a legősibbek a

legszükségesebb holmik, mint pl. a harisnyák, keztyűk, kendő-félék, szalagok, tarisznyák, lepedők, szőnyegek stb. A kivarrottak között viszont a legrégebb ruhadarabokon (ing, fejrevalók) várhatunk legtöbb eredetiséget. Olyan dolgozatokat azonban, melyek női textilmunkáink egyes csoportjait részletes vizsgálat és elemzés tárgyává tették volna, ez ideig nem tudunk felmutatni. Itt még óriási tér vár a feldolgozásra. Hímzett és szőtt női kézimunkáinkról, eddig már több becses gyűjteményes munka jelent meg — melyeket az irodalmi részben felsoroltunk —, de ez bizony igen-igen kis mutatóvány abból a gazdag kincsből, mely még ismeretlenül hever. Női kézimunkák — különösen régi darabok — szép számmal vannak összegyűjtve múzeumokban és privát kezekben, de, sajnos, igen kevés van publikálva belőlök.

Hogy hazánk népi kézimunkái, a külföld hasonló termékei mellett mennyire kimagasló helyet foglalnak el, azt a nemzetközi kiállítások mutatták meg, a hol állandóan osztatlan elismerésben részesültek; mondhatnánk, a külföld irányította rájuk figyelmünket. Virágzanak úgy a magyarságnál, mint a nemzetiségeknél. Ez utóbbiak közül a rutének, oláhok és szerbek különféle rendeltetésű színes gyapjuszövetek szövésében remekelnek; a hímzés háttérbe szorul náluk, míg a magyarok, továbbá a németek és tótok elvétele szőnek színes lakásberendezési holmit, ellenben annál inkább ki van fejlődve náluk a hímzés.

A kézimunkáknak többféle fajtája otthonos népünknel, de mindenkifelett kiválik a hímzés, melynek technikái közül a magyaroknál, németeknél leggyakoribb a keresztöltés és invarrás (Erdélyben a sinyórvarrás is), míg a tótoknál a laposöltés. Ugyancsak ezzel az utóbbival találkozunk legsűrűbben többi nemzeti-ségünknel is. Ezenfelül igen elterjedt az áttörés, vagdalás vagy suprikálás.

A házi használatra szánt fehérneműek között a vánkoshuzatokat, törülközőket s különféle takarókat (asztalra, ágyra, ágy elé, szekrényre, halottra) szokták leginkább varrással ellátni. Ezekben a kivarrásokban nyilvánul meg az illető népnek esztétikai és intellektuális képessége, fantáziája, egyáltalában lelkivilága. Egy diszkrétén színezett s kerekded kompozíciójú hímzés értelmet és ízlést árul el, egy zagyvalékos színű és lazán komponált zavart fejet és ízléstelenséget.

Nem várhatja tőlünk senki, hogy textil munkáinknak itt szó-

ban forgó csoportjáról, sorba véve hazánk népeit, akárcsak vázlatos áttekintést, annál inkább jellemzést nyujtsunk, legfeljebb egy-két szót tudunk mondani róluk igen nagy általánosságban.

A magyarságnál a hímzés még elevenen él az Alföldnek erdélyi peremén (Szilágy), Erdélyben, a palóctság közt, itt-ott az Alföldön s a Dunántúlon. Erdélyben hímzéseikről ismert hely Kalotaszeg, Toroczkó vidéke, Alsó-Fehér megye magyarsága, míg a székelység nagyobbára sző. Kalotaszegen a régi szép sinyórvarrás nemsokára kimegy a divatból, a keresztöltéssel varrott párnacsúpok (mely a sinyórvarrást nyomta el) a szövöttek kezdi kiszorítani, ellenben fellendült a vagdalásos fehéres munka, a melyet most már háziiparszerűleg űznek. A Dunántúlnak német hatás alatt különösen gazdag hímző művészete volt a múltban, de ma sublótokban, ládákban van, a mi van. A Sárköz és Ormánság rácshorvát hatás alatt a szövésre adta magát.

Ha egy csomó, különböző helyről származott magyar hímzést végig nézünk, melyek között a párnahuzatok a legszámosabbak, azt látjuk, hogy azok stílusa más, mint nemzetiségeinké. Rajtok, mint a leírásban is kiemeljük, a történeti stílusok s azok változásai tisztán felismerhetők; e mellett elárulják az úri, a nyugoti hatást, de összhatásukban mégis magyaros benyomást tesznek reánk. Díszítő elemeik kizárólag a növényvilágból vannak véve s ezek annál szebbek, minél naturalisztikusabbak. Az állatalakokat, az embert, a szimbolikus vagy bibliai képeket, vagy még inkább a melléjük varrt felírásokat miként a németek, a magyar nem szereti. Csak néhol tűnnek fel madarak, vagy az ágas-bogas szarvasalakok. Nem állítjuk, hogy mustráik önállóak, de a nemzeti ízléshez vannak alkalmazva, nemzeti ideákkal megtöltve.

Nem szereti a magyar a tarkaságot sem. Hímzései egyszerűek, legtöbbször pirosak vagy kékek, ritkábban feketék. A kompozíciók mindig bezárt egészet képeznek, rendesen erőteljesen kifejlett virágokból vagy mértani elemekből vannak alakítva, de az egészségtől duzzadtság mellett is természetesek, igazak és nem hivalkodók.

A németek közül jelenleg az erdélyi szászok dicsekedhetnek igen gazdag népi hímző iparral, mely jelenleg is virágzik náluk. Nagyszében múzeumaiban ebből igen szép gyűjteményt láthatni. Nem tudjuk, mennyi bennök a szászok között termett,

tehát nemzeti mustra, vagy speciális szász stílrány s mennyi bennök az internacionális elem, de annyi bizonyos, hogy a szász hímzések egyaránt gazdagok stílusban, mintákban, kidolgozásmódban. Az erdélyi magyarok sokat tanultak tőlük, de izlés dolgában felülmulják őket.

A tótok a kézimunka minden ágában kiválnak. A prágai néprajzi múzeumok hímzésgyűjteményeinek színét, virágát tót munkák képezik. A takácmesterségben a porosz vendek, csehek, morvák mindig jeleskedtek s a tótok ezen az úton kaptak nyugoti kultúrhatásokat s állandó ösztönzést. Sokat eltanultak még a felvidéki s részben közibök olvadt németsegtől és magyarságtól is. Régebbi hímzéseik, melyeket csak képből ismerünk, nemes egyszerűségükkel tűnnek ki, az újabbakon erősen hódít a tarkaság, a laza kompozíció, a sok szimbolikus jel (szív, husvéti bárány stb.) alkalmazása s az egyes ornamentumoknak sajátos lazasággal, izléstelen elstilizálása. Gyönyörű szépek a teljesen magyar hatás alatt álló békéscsabai tót hímzéseink.

Az oláhok és szerbek, a mint mondtuk, a szövésben válnak ki. Míg a magyarok, németek és tótok hímzésmunkáiban kétségtelenül sok közös, talán szabad mondanunk, nyugoti vonás van, addig a szerbek és oláhok, de különösen ez utóbbiak, egy egész külön, sok keleti vonást eláruló stílusvilágot reprezentálnak.

A szerbek hímzései általában jobbra tarkák, izléstelenek, az oláhoké színösszeállításban, egyszerűségben, eredetiségben kiválók. A pálmát határozottan elviszik a szerbek elől. Az arany- vagy selyemfonallal kivarrott drága szerb hímzések, a jómódjában kérkedő, de izlésnélküli nép benyomását teszik ránk.

Szövött dolgok előállításában mindketten kiválnak s alkalmasint egy forrásból merítvén, sok közösséget mutatnak. Kár, hogy legújabban a ríktó színezés megrontja régi, szolid, jóleső színhatásukat.

88. Tábla.

Lepedőfiók, házi vászonból, szálvonással és horgolással. Az érintetlenül hagyott rész ilyenmő népi hímzéseink közt gyakori motívumot, az ú. n. poharast mutatja. Serke (Gömör vm.) Magyar. (1. ábra.)

Ugyanaz, (?) házi vászonból, szálvonással és zöld selyem-

2

3

4

5

mel laposöltéssel (páva), végén vetélt csipkével. Palóczság. (2. ábra.)

Vánkoshuzat sokszínű gyapjúfonallal, hosszú, laza laposöltéssel kivarrrva. Középső sávjában három hatalmas rózsa van, melyek mindegyikéből apró levelek és kacsok nőnek ki. Két oldalt apró levélcsomók szegélyezik. Nagykunmadaras. (3. ábra.)

Törülközőkendő szegélye piros színű fonallal átszöve. Közepén fák között, nagy agancsú szarvaspárok állanak egymással szemben — egyik igen kedves motivuma állatalakokban szegény, népi díszítő stílusunknak. A két szélén a két saktábla-szerű dísz alatt egy-egy madáralak tekint a közép felé. Devecser (Veszprém vm.) Magyar. (4. ábra.)

Ágyterítő szegélye fehér vászonból, vörös vonallal, keresztöltéssel kivarrrva. Motivuma a pohárból kinövő virágcsokrok. Igen közönséges. Kelenye (Hont vm.) Palócz. (5. ábra.)

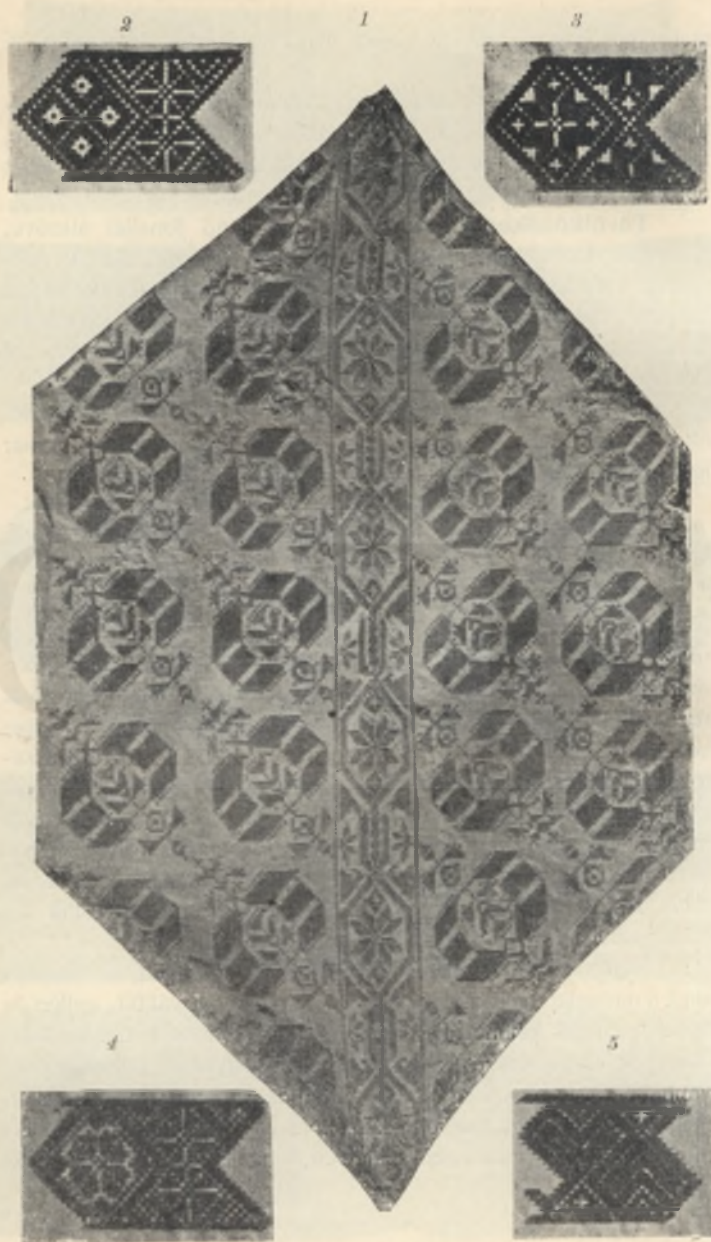
89. Tábla.

Vánkoshuzat házi vászonból, piros fejtővel, keresztöltéssel. Kivarrrása gazdag és igen izléses. Azok közé, a különösen Dunántúlról előkerülő darabok közé tartozik, melyek kiválóan szép mustrázatukkal és szolid kidolgozásukkal még akkor is elárulnák régi voltukat, ha kopottak nem lennének is. Érdekes, hogy ezeket a dunántúli, főképen piros színű fonallal kivarrott vánkoshuzatokat, illetve azok mustráit az osztrák alpesi néprajzi múzeumok gyűjteményeiben a XVII. századból feltalálhatjuk.¹ Középső sávja mértani elemekből van alkotva, a két szélén egymásnak szembenéző alakok azonban valószínűleg elstilizálódott madarak. A fenék többi részét találóan elhelyezett, nagy gránátalmák töltik ki. Mihályháza (Veszprém vm.) (1. ábra.) Magyar.

Ingre való hímzés-mustrák. Kalotaszegen, a honnan ezek a mintadarabok származnak, a női ingeken a vállfőt, gallért és kézelőt szokták kihimezni. E mustrák szálán varrottak t. i. keresztöltésesek és gallérra és kézelőre valók. Nagyobb gyűjteményből vannak kiválasztva. Az egyes mintáknak többé-kevésbé találó megnevezésük is van, melyeknek azonban csekély a néprajzi értékük, mivel legtöbbször szükségből születvén, többé-kevésbé erőltetettek.

¹ Jelentés a M. N. Múz. 1902. évi állapotáról 227. o. (Bátky.)

89. TÁBLA.

90. Tábla.

Hímzés-előrajz, vásznon. A kihímezendő vászonra Kalotaszegen előzetesen ráírják a mustrát. Lámpa kormát tejbe vakarják, — a ténta szétfolyik a szálakon, — összehabarják s bele lúdtollat vagy orsóvéget mártanak és meglepő könnyedséggel és preczizitással minden előzetes beosztás nélkül előrajzolják, „írják” a kivánt mustrát. Ezt a munkát öreg asszonyok végzik, a kiknek fejében tömérdek ilyen rajz él s természetesen munkaközben újakat is találnak ki. Írást csak az u. n. sinyórvarráshoz használnak. Régebben a lepedők, terítők, törülközők, párnahéjak stb. készültek ily módon, ma már a keresztöltés vagy az invarrás kiszorítja e technikát s az írás is majdnem kizárólag a női ingek vállfüire szorult. A mustra neve körtés. Kalotaszeg. (1. ábra.)

Párnahaj, fodorvásznon, piros fejtővel, sinyórvarrással. Mustrázatának tömött volta elárulja, hogy az újabb korból való, mert a régieknél a tér beosztása sokkal ízlésesebb, különben tipikus kalotaszegi példány. Középső széles sávjában csavaros vonalakon mákfejek ülnek. Minden mákfejcsoportot a baloldalt jól látható horgasokkal ellátott —∨— alakpárok választanak el egymástól. A két szélen cserágak ülnek. Ugyanonnan.¹ (2. ábra.)

Asztalfutó, fodorvásznonból, piros fejtővel, in- és keresztöltéssel kivarrrva. Mustrázatán a hosszanti vonalmentiség élesen szembeötlő. Különben elkorcsosított növényi elemekből van alkotva. Erdély. Magyar. (3. ábra.)

Párnahaj, kék fejtővel, in- és keresztzemes, vagy ú. n. szálán varrással, a mikor t. i. olvassák a szálakat. Gazdagon alkalmazott mustrázata, úgy alkotó elemeinek ízléses volta, mint diszkrét és mértanilag szabályos alkalmazása által, mely az alapszövet hatását kellő érvényben hagyja, az e nemű darabok kiválóbb példányai közé sorozza. Szépségét még inkább emelné, ha két szélének díszítménye kisebb lenne. Középső sávja nyolczágú csillagalakban, sikerülten elhelyezett kecses virágesomókból áll. A két szélet vagy két ágat ugyanezek az elemek alkotják,

¹ Ezekkel a párnahajakkal Kalotaszeg nagy fényűzést fejtett s részben fejt is ki. A tiszta vagy parádés ágyon rendszeren 9 db čkeskedik, a mi az ünnepnapokon kitergetett rúdravalókkal együtt valóban kábitó látvány az etnográfusnak.

90. TÁBLA.

1

2

4

3

5

csakhogy a csillag három ága nincs kifejlesztve, hanem a többi ág tartója gyanánt van alkalmazva. Kalotaszeg. (4. ábra.)

Törülközőkendő vége, fodorvászonból, kék fejtővel hímézve. Díszítése a maga egyszerűségével, bár kissé laza és a két ág alsó virága erősen stilizált ízű, mégis szimpatikusnak mondható. Ezeket a törülközőkendőket törülközésre nem használják, hanem ünnepnapokon dísznek a szoba hosszában kifeszített rudakra aggatják; innen rúdravaló a nevük. Ugyanonnan. (5. ábra.)

91. Tábla.

Székényre vagy ágyra való kendő, házivászonon piros gyapjúfonallal kereszt- és invarrás. Középen apró barackmagvakból rombusok vannak alakítva, közöttük és közepükön „négylevél“ motívumok, a széleken pedig meglehetősen bizarr virágcsokrok ülnek. Eczel (Nagy-Küküllő vm.). Szász. (1. ábra.)

Vánkoshuzat, házivászonon fűzöldre festett gyapjúfonallal keresztöltés. A középső mezőt az ú. n. „kakastaréjos“ motívum tölti meg, mely igen kedvelt mustrája az erdélyrészi szász és magyar hímzéseknek; kétoldalt pedig a nem kevésbé gyakori alمامotívumot látjuk. Ugyanonnan.¹ (2. ábra.)

Ugyanaz, házivászonon piros fejtővel kereszt- és inöltés. Mustrázata egyszerű. Középen két sorban váltakozva alma- és cserlevél-motívumok húzódnak végig, két szélét szintén egymást váltogatva, ugyanezek szegik be. Kerlés (Szolnok-Doboka vm.). Szász. (3. ábra.)

Ugyanaz, házivászonon, piros fonallal kereszt-, in- és lánczöltés. Feneke külön darabból van s szőtt mustrázattal ékesített. Mellső és hátsó felén ugyanaz a motívum van, t. i. egymás mellé helyezett, teljesen egyforma, elágazó fák. Mint felírása mutatja, 1761-ből származik. (Szeben vm.) Szász. (4. ábra.)

Ugyanaz, házivászonon piros fonallal keresztöltés. Mustrája kétágú, t. i. az alapból és ennek két szimmetrikus szegélyéből

¹ Szász paraszthímzéseket találunk a következő kiadványokban: Magyarország erdélyi részéből való szász pórnök lenhímzéseinek mintái. Nagyszeben. 1896. Az erdélyrészi szász parasztudvar és lakói. U. o. 1896. Muster von Leinenstickereien sächs. Bauer aus dem Nössner Gau, Besztercze, 1903/04.

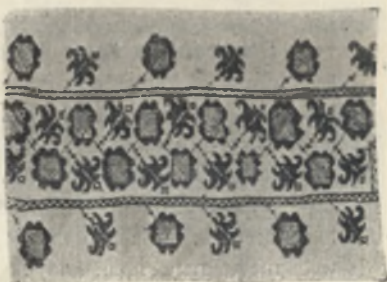
1

2

3

4

5

áll. Az alapot két, keresztalakban elrendezett ágak közé négyesével csoportosított máksomó alkotja, a két szélt pedig egymás mellé helyezett mák- és virágcsokrok képezik. E virágcsokrok felett peczkés tartású madarak (pávák?) lépkednek. Eczel (Nagy-Küküllő vm.) Szász. (5. ábra.)

92. Tábla.

Ágyterítő, gyolcsból, egyik végén dús pamukhímzéssel és vetélt csipkével. A lapos öltéssel dolgozott selyem színe vörös, sárga és zöld, mindhárom rikitó. Mustrázatában sem találunk egyszerű, tiszta népies izlést. Nyitra vm. Tót. (1. ábra.)

Vetélt csipke, selyemből. (A hozzávaló készüléket l. 71. t. 2. ábra.) Mintájával igen sűrűn találkozunk népi csipkemustráink között.¹ Tótság. (2. ábra.)

Kendővég, kék, sima selyemfonallal, laposöltésű hímzés. Szélein és végén finom horgolt csipkével. Két, hímzett mezejét vetélt csipkesáv köti össze. A felső sávban két szivalak van belőle kinövő virággal, az alsóban szegényes virágocskák. Jablonka. (Árva vm.) Tót. (3. ábra.)

Ugyanaz, fehér sima selyemfonallal, lapos öltésű hímzés. (A mustra, sajnos, nem tűnik ki a képen.) Két szélére és végére finom horgolt csipke van varrva. Mustrázata a növényvilágból vett. Alsó szélén virágokkal töltött szélesebb sáv lóg, mely kétoldalt sajátágosan stilizált virágokat hord. E sáv fölött két hatalmas, gránátalmákat hordó ág terjeszkedik szét, föléjük leszálló madarakkal. Jablonka. (Árva vm.) Tót. (4. ábra.)

Párnahéj, házivásznon ín- és keresztöltéssel, kék és piros fejtő. Mustrázata igen csinos s különösen állatalakjai miatt érdemel figyelmet. Közepén bokrok között két hatalmas bóbítás madáralak (páva) áll; mellettük két kisebb madár is van. E széles sávot befogó két keskenyebb sávot, kék öbleiben piros makkokat hordó, tört hullámvonal tölti be. Az egésznek szegélyét egy-egy szabad ágsor képezi, melynek tagjai váltakozva pirosak és kékek. Gömör vm. Tót. (5. ábra.)

Betét lenvászonból, sima, rózsaszínű selyemmel, lapos öltés-

¹ L. Tarczai Gy.: A sóvári csipke. Különlevonat M. J. VII. évf.-ból; Divald K.: Sáros vármegye szövött emlékei. Budapest, 1905.

92. TÁBLA.

1

3

2

4

6

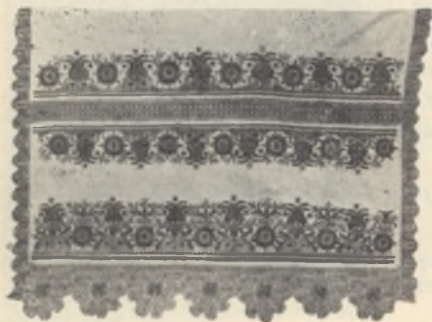

8

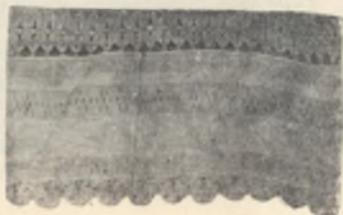
5

7

9

sel kivarrva s áttöréssel díszítve. Ez az áttört dísz csak azért van ott, hogy a himzett rész annál jobban kiemelkedjen. A madáralak (a szlávok *kokoš*nak hívják) ebben a stilizálásban és hasonló rendeltetésű kézimunkákon, hazánkban a Felsővidéken és a Dunántúlon mindenütt el van terjedve. A nagyszebeni Kárpát Múzeumban van egy hasonló példány, mely a XVIII. század második feléből származik szászoktól. Tótság. (6. ábra.)

Nagykendő, gyolcsból, 4 m. hosszú, 60 cm. széles, két végén 40 cmnyi szélességben kihímezve. Végének szélein vetélt csipke fut végig fehér czérnából, sárga selyemmel élénkítve. A himzett rész két darabból áll s mindkettő sima, sárga selyemszállal, laposöltéssel van kivarrva. A felső széleebbet egy horogolt sáv s két oldalán törpe virágsor alkotja. Az alsó sáv, csekély változtatással ugyanilyen elemekből van alakítva. Kis gyereket karjukon tartó asszonyok derekukon többszörösen átcsavarva viselik, úgy hogy egyik himzett vége elől, másik hátul lóg le. Tulajdonképen az a rendeltetése, hogy a gyereket könnyebben lehessen hordani. Krakován. (Nyitra vm.) Tót. (7. ábra.)

Betét, mint a 6. számú. Ugyanonnan. (8. ábra.)

Törülközőkendő-vég, vastag szálú házivászon, áttört és csipkediszzsel. Három sávja zsubrikolt, egy vetélt csipkeből van s ugyanilyen csipke van varrva szélére is. Gömör vármegye. Tót. (9. ábra.)

93. Tábla.

Fejkendő, szerb vászonból, hosszúkás, piros, kék, barna és aranyfonallal kivarrva. Díszítve csak egyik vége van és pedig arany- és színes fonalból varrott, egymás mellett álló csokrocskával, melyhez aranyfonalból vert csipke van odafoglalva. Nagy-kikinda. Szerb. (1. ábra.)

Katrinca, vörös gyapjúfonalból, ezüstszállal diszkréten átszőve. Mustrázata igen izléses, tisztán geometriai, minden ízében ősi s a balkáni és hazai oláh textil-stílus körébe tartozó elemekből áll.¹ A legszélesebb sáv gyapjúfonalakból van szőve,

¹ Szép katrinca-rajzok vannak Pulszky-Fischbach: A magyar háziipar díszítményei című könyvben.

93. TÁBLA.

1

3

4

2

5

6

a három keskenyebbikben pedig ezüstfonalak dominálnak. Nagykikinda. Szerb. (2. ábra.)

Fejkendő, szerb vászonból, négyszegletes; egyik sarka laposöltéssel, ötféle színű (vörös, rózsza, fekete, kék, zöld), sima selyemfonallal, jó tenyérnyi szélességben van kitöltve zavaros, nyugtalan hatású ornamentum-halmazzal. A hímzés az egyik szél egész hosszában végig vonul, ismétlődő, szintolyan tarka motívumokkal; a másikon csak egyharmadrésznyi hosszúságon és más elemekből alkotva, de a szél sarkán még egy virágcsokrot találunk. A negyedik szél egészen diszitetlen marad. Torontál vm. vagy Szerémség. Szerb. (3. ábra.)

Párnahaj, házivásznon, piros és kék, fejtő, lapos és lánczöltés. Mustrája kétágú s feltűnő, hogy közepe keskeny, míg két széle gazdagon van kifejlesztve. Közepén hullámvonal fut végig, öbleiben gömbölyű virágokkal vagy almával. Két szélén két hatalmas, lapos, almaalakú keretből sugárirányban, apró virágot hordó virágszálak nyulakodnak ki. A keret is ki van töltve különös alakú balkáni (keleti) modorú virágokkal. Ráczalmás. (Fejér vm.) Szerb. (4. ábra.)

Katrinicza. Alapja ezüstfonalakkal átszőtt gyapjúszövet. Erre van az aranyfonalas diszítés rávarrva, miután alja előzetesen vastag pamukkal kitöltetett. Ez a mustra, mely az ingvállakon is előfordul, különösen hat a magyar szemre széles, fodros leveleivel. Hogy azonban valósággal levél- vagy virágmotívum-e, mely a hosszú alkalmazás alatt elstilizálódott, vagy más valami (csipke v. applikáció?), most még nem tudjuk eldönteni, de úgy véljük, hogy a szerb mustrákkal való tüzetes búvárkodás igen fontos ethnologiai eredményekhez fog vezetni a jövőben. Nagykikinda. Szerb. (5. ábra.)

Párnahaj, durva szövésű vásznon, vörös, zöld és fekete gyapjúfonal, in- és keresztöltés. Fenekét hatalmas sáv képezi. Az ezen sávot kitöltő mustra reneszánsz hatás alatt készült, úri hímzések mustráinak másolata. A két szélén, melyek nem külön darabból vannak, széles farkú tarajos madarak (pávák) feszelegnek. A közöttük levő kis töltelék, a szerb szövő-technika egyik leggyakoribb eleme. Baja. (Bács-Bodrog vm.) Szerb. (6. ábra.)

94. TÁBLA.

1

2

3

4

5

6

94. Tábla.

Fali kendő. Házivásznon piros és kék fejtő, invarrás. A minden járulék nélkül, magányosan, több sorban elhelyezett madaras disz kissé idegenszerű, de jól esik növényi és mértani motívumokkal eltelt szemünknek. Hunyad vm. Oláh. (1. ábra.)

Ugyanaz, fehér, piros és kék fonalból szöve, mértani elemekből alkotott sávokban elrendezett díszítéssel. Ugyanonnan. Oláh. (2. ábra.)

Párnacsúp. Házivásznon kék és piros pamut, keresztöltés. Mint az oláh himzéseknek egyáltalán, ennek is meglepő a színhatása és egyszerűsége mellett is ízléses volta. A középső három körsorból alakított széles sáv, jóleső összhangban van a széleken ülő zömök virágágakkal. Hunyad vm.¹ Oláh. (3. ábra.)

Ugyanaz. Házivásznon piros és kék fejtő, laposöltés. Díszítése diszkrét s ú. n. csetenyefa-(fenyő)-ágakból van összekomponálva. Hunyad vm. Oláh. (4. ábra.)

Ugyanaz, fekete fonallal átszöve. Díszítése mértani elemekből áll s azt hisszük, hogy a tüzetes vizsgálat igen érdekes elemekre bonthatná fel őket. Bobda. (Temes vm.) Oláh. (5. ábra.)

Katrincza, többszínű gyapjúfonalból szöve. A maga egészében szélesebb és keskenyebb, tisztán mértani elemekkel (keleti szőnyeg!) megtöltött sávokból áll. Erdély. Oláh. (6. ábra.)

¹ Az aradmegyei oláh himzésekről tanulságos ismertetést közölt Dömötör László: M. J. 1889., 64. o.

IX. CSOPORT.

Utenziliumok.

Ide az apróbb, leginkább zsebbe való tárgyak, pipák, dohányzacskók, csiholók, bicskák, bajúszpedrő-tartók, kulacsfélék stb. soroztatnak, a melyeknek örökösen kéznél kell lenniök. Jórészüket saját készítmény, mások meg kismesteremberektől valók, de mindkét fajtájuk erősen egyéni természetű lévén, készítőjüknek és viselőjüknek is képessége és ízlése látszik meg rajtuk. Az aczélok közül némelyeket már a pásztorkodásnál közöltünk, minthogy jórészt már a pásztorok közé szorultak le, de minthogy nemrégén még a polgári osztály készségéhez tartoztak, ide is felvettük őket. Kivarrott dohányzacskókat, régi szép példányokat még sokfelé találhatni a magyarság körében. Osztályunk pipa-gyűjteménye még igen szegény, pedig azt hiszszük, hogy az egyes vidékeken divatozott vagy divatos formákból gazdag sorozatot lehetne kiállítani, nemkülönben a kulacsokból és boroscutorákból is. A késeket városi mesteremberek csinálják ugyan, de a helyi ízlés e téren is gazdag alakbeli változatosságot feljlesztett ki.

Az itt bemutatott tárgyakat a pontosabb utánjárás még bizonyára sok újjal fogja kiegészíteni.

95. Tábla.

Csiholó aczél, aszimmetrikus, nem kézhez álló forma. Bozovics (Krassó-Szörény vm.).

Manapság, mikor bármely perczben képesek vagyunk gyűjtővel tüzet gerjeszteni, szinte nehéz elképzelnünk, hogy volt idő és

pedig nem is régen, mikor ez a mesterség ősi módra, körülményesen, aczéllal, kovával történt. Régi konyhákban a tűznek nem volt szabad kialudnia, az esteli parazsat hamu alá takarták, hogy másnap is készen kaphassák; ha kihamvadt, a szomszédból kellett kölcsönözni, a mi sokféle babonás vélekedésre adott okot. A konyha falán lógott, vagy kis faskatulyához volt erősítve az aczél,¹ kéznél volt a tapló, a gyaluforgács, faszén, kén és fapálczika vagy gyertya, ha tüzet kellett gyújtani. Az aczélok ma már jóformán kikerültek a konyhákból, ellenben szabadban tanyázó, különösen pásztorféle embereknek ma is elválhatatlan utenziliumai. A gyújtó — különösen a foszforos végű — megereszkedik, nem gyullad meg, szélben elalszik, de a csiholás minden időben sikerül. Nem véletlenség, hogy éppen alföldi gyújtógyárból származnak azok a gyújtók, melyeknek égő részük nem pálczika, hanem tapló módjára izzó, preparált papirosféle anyag. Az aczélokot falusi kovácsok csinálták, különféle alakokra idomították, gyakran zsebkések hátára applikálták s függesztőn, vagy zsebben hordták. Gyújtóanyagul gombataplót vagy bolyhos növényrészeket használtak, tűzköül pedig a tűzköves halmok anyagát, az itt-ott talált ugarköveket, békasót használtak. (1. ábra.)

Ugyanaz, nyelvalakú, végén a felakasztásra szolgáló lyukkal. (2. ábra.)

Ugyanaz, igen egyszerű. Egyike a legelterjedtebb alakoknak. Nagy-Alföld. (3. ábra.)

Ugyanaz, formája után kacsiorrú, közepén a fogás megkönnyítése végett csipkézéssel ellátott hasitékkal. Erdély. (4. ábra.)

Ugyanaz, szintén egyszerű forma, népi neve számárszúró, a mi onnan ered, hogy a számárháton járó juhászok sarkantyú helyett ezzel bökdösték a számár gerinczét, hogy jobban iparkodjék Nagy-Alföld. (5. ábra.)

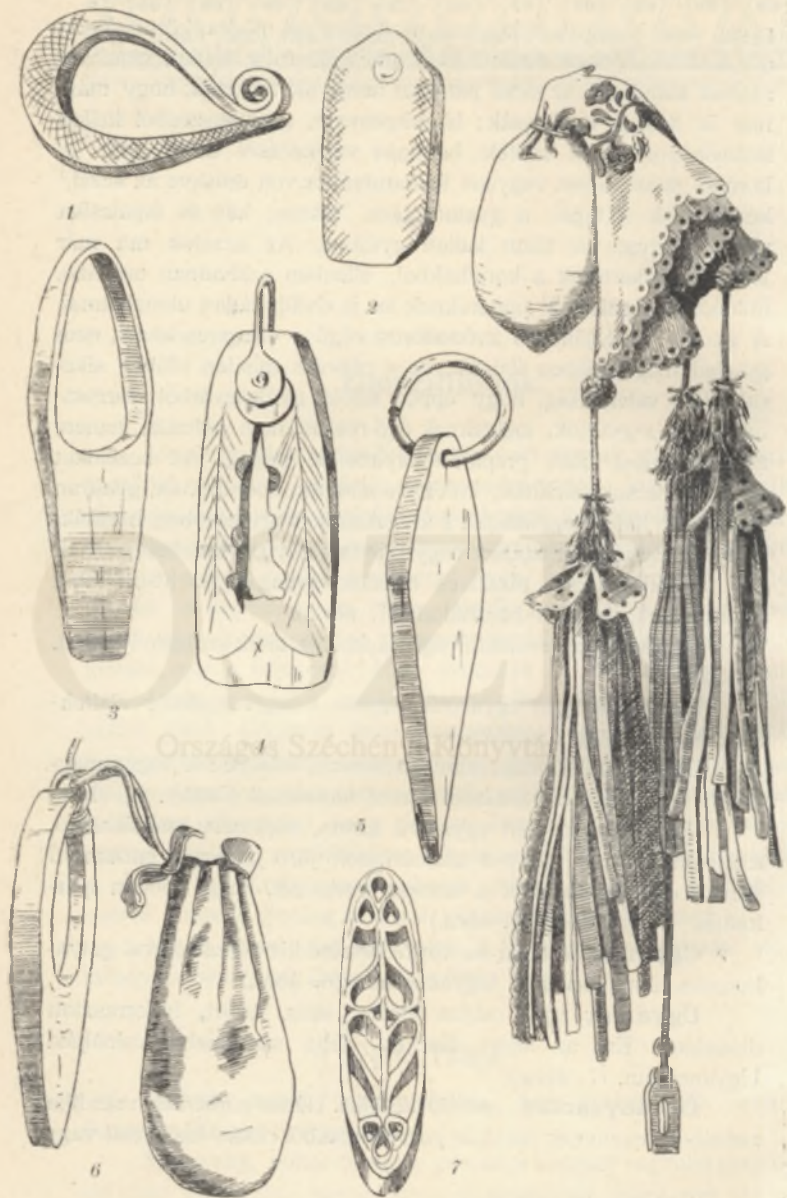
Ugyanaz, a tapló és tűzkő részére kis bőrzacskóval gatyakorczba tűzve hordták. Ugyanonnan. (6. ábra.)

Ugyanaz, igen csinos forma, ékes, áttört, beforrasztott díszítéssel. Ezt az áttört díszítést néha sárgarézből csinálják. Ugyanonnan. (7. ábra.)

Dohányzacskó csiholó aczéllal. Házas embernek mándlija zsehéből, legénynek hetykén gatyakorczából ritkán hiányzott vagy

¹ M. d. g. M. 1903. 52. o.

95. TÁBLA.

hiányzik. A mult század közepe tájáról származó nemesi rendűeket ábrázoló képekről elmaradhatlanok a hatalmas, felsallangozott dohányzacskók. Diszítésükben mesterembereink épp oly szín pompát fejtenek ki, mint a subák vagy a szűrők kivarrásában. Legszebbek a nagyalföldiek.¹ Ez a példány selyemfonalas kivarrása és szélének csipkézettsége mellett még gazdag bőrbojtozattal is van díszítve. Kolozsvár. (8. ábra.)

96. Tábla.

Pipaszár, fából, szopókája hiányzik. Diszítésének súlya, gyűrűkkel körülfogott középső részére esik. Négy, hosszanti sorban baloldalt hosszúkás (bab), jobbra gömbölyű borsómagvak vannak az alapból domborúan kifaragva, melyek alkalmasint a karikások sárgarézszeget-diszítését akarják utánozni. Somogy vm. (1. ábra.)

Ugyanaz, sárga színű fából, sokszínű pecsétviasztömés díszítéssel. Legalul, lovát kantáránál vezető betyár, felső vége felé peczkestartású legény szeretőjével (ruhája többszínű viaszból), kettejük között piros szalagban, kígyózó, sűrű virágkoszorú s vele párhuzamosan tekerődző száron magános virágok, tarka viasszal kitömve. A többi gyűrűs dísz mértani elemekből telik ki Ugyanonnan. (2. ábra.)

Tajtékipa, faragott szárral. A szár alsó fele czikkekre van osztva, az 1. számú magjaira emlékeztető domború faragványokkal. Felső részén egy kampót tartó juhászalak s makkos tölgyágfaragás, alkalmasint a készítő mesterségét mutatja. Zala vm. (3. ábra.)

Pipaszurkáló, sárgarézből, drótostótmunka. Tótság. (4. ábra.)

Ugyanaz, díszesebb, szintén sárgarézdrtóból van és pedig két darabból. Az egyik maga a piszkálótű, végén háromkaréjú fejjel, a másik a laposra alakított fogantyú, melyben három kereszt-pár van elhelyezve. Tótság.² (5. ábra.)

Pipa, fából, dúsan elborítva lapos faragással. Elülső részén fák alatt borozgató két férfialak, nyakán lombos ág, egyik oldalán rohanó vaddisznók, másikon fekvő tehén. Származáshelye ismeretlen. (6. ábra.)

¹ Huszka: „Magyar Ornamentika”.

² N. Šb. VI. k. 46. o.; Hucz. 354. o.

Hosszú pipa, vörös cserépből (35 cm. hosszú). Fából készített mintába verik az agyagot s halványveres színűre égetik. Végesvégig czifrázva van, felső felében mértani, az alsóban növényi ornamentumokkal. Debreczen. (7. ábra.)

Pipaszár, fából, karczolt díszítéssel. Három, feketére festett bütyökkel, négy egyenlőtlen darabra van osztva. A legalsóban gyűrűs díszítés mellett egy széles tulipán, a másodikban két örvben váltakozó szívalakok, a harmadikban gatyás, fokosos, pipázó emberalak, a negyedikben rézsútos vonalkás szalagok vannak bekarczolva; juhásmunka. Zala vm. (8. ábra.)

Ugyanaz, színes pecsétviasztöméssel díszítve. A szár öt tagra van osztva s bennük főleg virágok képviselik az ékítményeket. Kettőben egy férfi- és egy nőalak is be van karczolva. U. onnan. (9. ábra.)

Ugyanaz, végesvégig gazdag, laposan vésett növénydíszszel elborítva. A kivésett alap hamukék pecsétviaszszal van kitöltve. U. onnan. (10. ábra.)

Pipa, cserépből, kicsiny, igen közönséges, szegény embernek való. Nagy-Alföld. (11. ábra.)

Talyigás vagy tányéros pipa, fényes fekete, cserépből. Szája széles, csipkés koronggá van kiterülve s ehhez merőleges állásban oda van forrasztva lyukának többkaréjú lapos gallérja is. Mindkettőn hegyes pálczával bekarczolt s alkalmasint famintázóval beütött mértani díszítések vannak. Ezeket a különös formájú pipákat sajátos módon égetik. Egy, erre a célra készített tűzálló s fedéllel ellátott edény fenekére három ujjnyi vastagon porrá morzsolt lóganajt hintenek s arra egy sor pipát raknak, fölébe ismét lóganaj, rá újra pipasor kerül. Ha megtelt, az edény fedelét leragasztják s az égető kemenczébe teszik. Égetés alatt a ganaj szénné válik s a cserép részecskéit kitölti. Ha égetés előtt a pipát bőrrel végig simogatták, az égetés után fényes lesz. Debreczen. (12. ábra.)

Szivarszopóka, fából, faragással. Feje emberfej, szára igen izléses apró mértani elemekből alakított faragással van elborítva. Zala vm. (13. ábra.)

Pipaszár, fából, faragott. Három, páros, hosszú bütyökkel (a két szélső fenyőtobozalakú) s közöttük bekarczolt levelekkel van díszítve. Ugyanonnan. (14. ábra.)

Pipa, fából. Kalandosalakú, izléstelen virtusfaragás. A rajz a részleteket tisztán mutatja, azért leírásukról lemondunk. Származáshelye ismeretlen.¹ (15. ábra.)

97. Tábla.

Bajuszpedrő-tartó. Csuklósan kétfelé nyíló két kis fakorongoska, az egyiknek közepén tolös fedőkével elzárható mélyedés, melyben a bajuszpedrőt tartják. Tiszahát. (1. ábra.)

Óraláncz, ökörszarvból faragva. Baromnak szarvát láng felett meglágyítják s a mikor hajlítható, faragható, akkor faragnak belőle lánczokat. Az előttünk levő példány karikákkal összekötött, ablakalakú négyszögekből áll, melyekre a magyar korona, makkok, tulipánok stb. vannak fityegőknek akasztva. Nagy-Alföld. (2. ábra.)

Ugyanaz, szaruból, az előbbinél csinosabb faragású. A láncz karikákkal összekötött, közepükön csipkézett, piskótaforma-szemekből áll, csüngőknek pitykegombformák vannak ráfaragva. Ugyanonnan. (3. ábra.)

Ugyanaz, lószőrből. A láncz kizárólag karikákból áll, melyek úgy készülnek, hogy néhány farkszőrszálát köralakra összehajtanak s azt két-két szőrszállal köröskörül befonják, illetve bekötik. A lecsüngő fityegők posztóból vannak kitömve s azután körülkötve. Dunántúl. (4. ábra.)

A 9. sz. bicska tokja. Lengyeltóti (Somogy vm.) (5. ábra.)

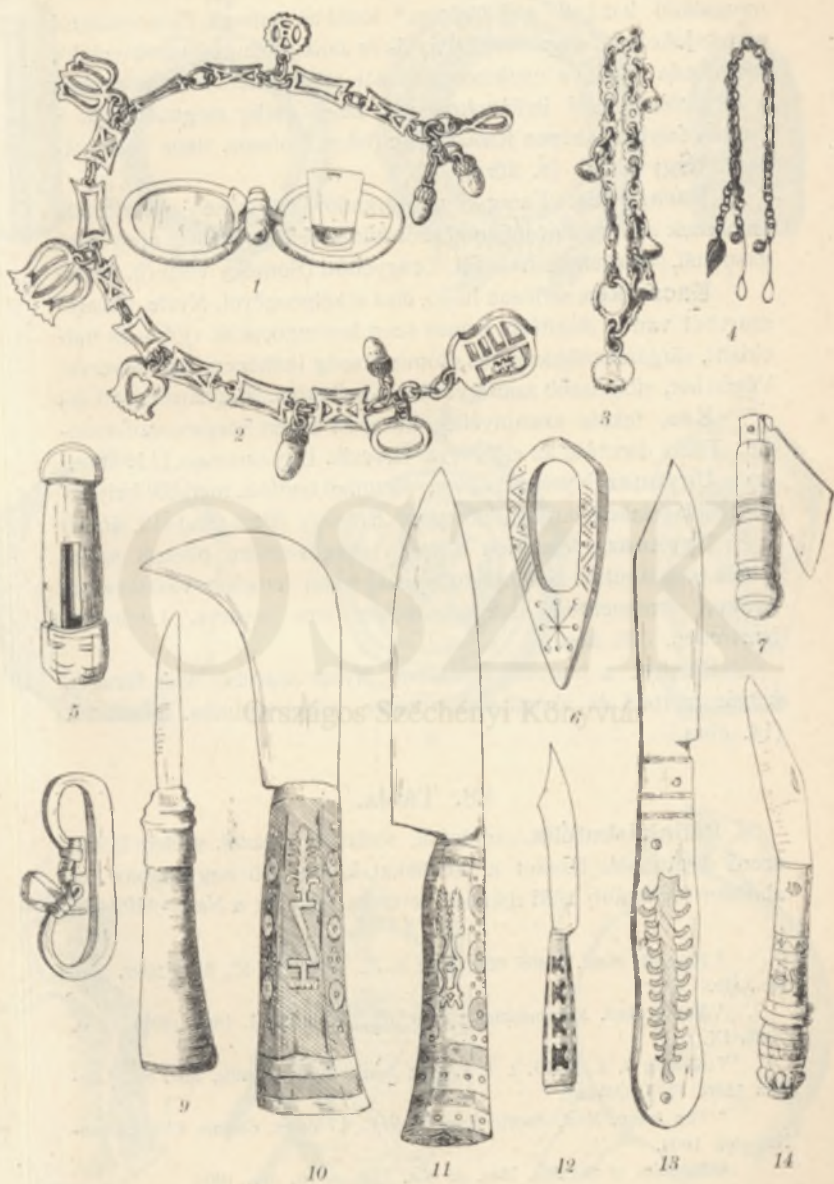
Tűzcsiholó aczél, ú. n. számrászúró-forma, bevert czifrázattal. Közönséges. (6. ábra.)

Bugylibicska, különösen a Dunántúlon elterjedt forma. Esztergált és festett nyelű, rossz pengéjű, olcsó bicsak. (7. ábra.)

Tűzcsiholó aczél, bekunkorodó két végénél szíjjal összekötve, talán a végből, hogy jobban meg lehessen szoritani.² Figyelmet érdemel ez az aczélforma régiségénél és nagy földrajzi elterjedtségénél fogva. Herman O. hívta fel rá a figyelmet (i. h. is) s egymás mellé állította a honfoglaláskori sírokból kikerülteket, a pásztorság kezén ma is élő alakokkal s a vogulságnál használatosakkal. Honfoglaláskori sírokban gyakran akadni ilyen aczélfor-

¹ M. I. 1889. 102. o.

² L. H. O.: A magyar ősfoglalkozások köréből, Budapest 1890; 68. old.

mákra,¹ de megvoltak, vagy megvannak azok Európa szélső nyugatától kezdve² a Balkánon,³ továbbá keleten Finnországtól az osztjakoknál, voguloknál (Pápai- és Jankó-féle gyűjteményeink), fent Ázsia végén a csukcsoknál,⁴ sőt talán innen folytatólagosan a mexikói huicsol indiánoknál is,⁵ délen pedig megtalálhatók a Balkán folytatásaképpen Kisázsziában (bécsi Hofmus. népr. osztályában). Nagy-Alföld. (8. ábra.)

Faragókés. Faragó, mesterkedő, különösen pásztorféle embernek szerszáma, jóféle késből kiköszörülve, melyet apró faragásoknál, véséseknél használ. Lengyeltóti (Somogy vm.) (9. ábra.)

Kaczorkés, sarlósan hajló, éles aczélpengével. Nyele bivalyszarvból van s díszítésül színes szarukorongocskák (jobb- és baloldalt), sárgarézszőgecsek és ólomczifraság (középen) van beverve. Végén két, világosabb szarúgyűrű van beiktatva. Nagyenyed. (10. á.)

Kés, fekete szarunyéllel, közepén bevert sárgarézcifrasággal. Többi díszítése az előbbiével egyezik. Ugyanonnan. (11. ábra.)

Ugyanaz. Nyele fából van, ólommal borított, melyből helyenként csillagalakok vannak kimetélve. Ercsény (Pest vm.) (12. ábra.)

Ugyanaz. Nyelének borítéka világos-zöldre páczolt szarus bele százlábúhoz hasonló (régii gót-román templom-vasalásokon gyakori ornamentum) sárgarézdíszítés van beverve. Lelőhelye ismeretlen. (13. ábra.)

Bicska, a bugylik fajtájából. Nyele szaruból van faragva s bele mértani és virágdisz van vésve; pásztor munka. Dunántúl. (14. ábra.)

98. Tábla.

Pálinkásbutélia, cserépből, sötétzöld mázzal, szélein kötélszerű díszítéssel. Ezeket a butéliákat különböző nagyságban és alakban leginkább zöld mázzal bevonva készítik a Nagy-Alföldön

¹ Hampel: Honf. kútfői 633. stb.; A. É. 1900; 43, 57, 215; 1902, 236. stb., stb.

² Antiq. akad. Månandsblad, 1890, 83; V. d. B. G. 1890. (432). U. o. 1888. IX. t.

³ Glasnik 7. k. XVIII. t. 8. k. I. t.; Journ. of the Anthr. Inst. etc. London 1886. Pl. I. (Albán).

⁴ The Jesup. Nort. Pacific Exp. v. VII., I. Mater. Culture 233, Leiden-Newyork 1904.

⁵ Memoirs of the Am. Mus. of Nat. Hist. v. III. dec. 1904.

98. TÁBLA.

a Közép-Tisza mentén a gölöncsérek s különféle díszítéssel és tréfás felírásokkal látják el. Szép kollekció volt bemutatva belőlük az 1904. évi hódmezővásárhelyi ipari és mezőgazdasági kiállításon.¹ Alakilag alkalmasint a régi négyszegletes ónkancsókat vagy szelenczéket utánozzák. Szentes. (1. ábra.)

Pereczeskulacs, vagy butéliakoszorú. Zsineggel felfűzhető; pálinkát tartanak benne. Alföldi gölöncsérmunka. főelterjedése most is itt van az 50-es évek óta, ámbár az ország más vidékén is ismerik. Formája régi. Ugyanonnan. (2. ábra.)

Ugyanaz, csakhogy lapos, korongalakú, koszorúdiszszel. Dunántúl. (3. ábra.)

Pálinkásbutélia, vagy butykos,² ráragasztott kötél- és rózsadiszszel, 1853-ból, májszínű mázzal. Nagy-Alföld. (4. ábra.)

Cserépkulacs vagy csutora, felfűzhető fülekkkel, világoszöld mázzal, díszítetlen. A fakulacsokat utánozza. Az Alföldön elterjedt a XIX. század elején, de a 60-as évek táján csaknem kiveszett. Nagy-Alföld. (5. ábra.)

Ugyanaz, de díszített. Virágokat, madarakat s a készítő nevét szokták ráégetni. Gömör vm. (6. ábra.)

Pálinkásbutélia, vázaformájú, kettős, négyszegletes talppal, oldalain élesen bekarcsolt virágdiszszel. (Szentes.) (7. ábra.)

Ugyanaz, egészen eltérő alak, mint a csutorák, apró lábakkal, zöld mázzal, díszítés nélkül. Igen gyakoriak ezeken felül a könyvalakú butéliák is, legtöbbször tréfás felírásokkal. Ugyanonnan. (8. ábra.)

Kulacs vagy csutora, borjúbőrrel bevonva, üvegből, a facsutorák alakját utánozva. Közönséges (9. ábra.)

Ugyanaz, fából, csikóbőrrel bevonva. Ezek az ú. n. csikóbőrös kulacsok, melyekből osztályunknak csak igen közönséges darabjai vannak mai napig, hazánk minden részében divatosak s rajtuk remek szíjjártó-munkák találhatók; újabban ismét divatba jönnek, persze romlottabb ízléssel készítve. Dunántúl. (10. ábra.)

¹ L. Ért. 1904. évf.

² L. M. I. 1888. 14. o. Tiszafüredről; u. o. 237. o.; Istvánffy: Matyó nép élete. Miskolcz, 1897. 16. o.

X. CSOPORT.

Kismesterségek.

Ezek alatt azokat a mesterségeket értjük, melyek a falusi ízlésnek dolgoznak s részint ezért, részint a kismesteremberek maradiságánál és szegénységénél meg azoknak a nép sorából való származásuknál fogva néprajzi tekintetben fontosak. Némelyiknek munkája és szerszámai közösek a parasztházéval. Sajnos, hogy ezeket a mesterségeket idáig nem méltatták figyelemre, pedig ezekben sok nemzeti elem rejlik. Még az igazában olyan magyar mesterségek is, mint a szűcsség és szijgyártóság, sem találtak eddig monografusokra. Aztán mennyi az, a mi már csak volt! Osztályunk gyűjteményében eddig egyetlen kismesterség sincs teljes szerszámannyaggal képviselve, hanem mindegyikből csak esetleges gyűjtés révén kerültek be darabok s így nem is tudjuk azokat külön csoportokban bemutatni, hanem többféle mesterségből vegyesen közlünk anyagot.

Külön táblát juttattunk a bábos mintáknak s néhányat a gölöncsérség előkelőbb termékeinek. A mézeskalácsosság régebben igen elterjedt kisipar volt nálunk, rozslisztből sütött, mézzel édesített süteményei, vásárok alkalmával a fiatalság kedves nyalánkságai voltak. Ezek mai nap sem vesztek ki — ország-szerte híresek a debreczeniek és terdaiak — de régi fényök oda van s fába és kőbe vésett gazdag sütőmintáik padlásokra kerültek. Ezek a minták a keményfába igen nagy precizitással vannak belevésve s nemcsak abból a szempontból érdekesek, mert a nép és kor ízlését mutatják, hanem viselettörténeti szempontból is.

A fazekasság mindig kisipar és pedig régebben izmos kisipar volt. Egész községek voltak, melyeknek minden lakója edénykészítéssel foglalkozott. Ezt a mesterséget a magyarság is szívesen folytatta és folytatja. Az edény törékenységében rejlik, hogy a XVII. századnál korábbi időből csak kályhák vagy kályhacserepek maradtak fenn, attól kezdve azonban használatra vagy dísznek szánt edények is. E századból való edényeink díszítése reneszánsz hatást mutat. A század vége felé a Nyitra megyében készült ú. n. habánedények, tálak, tányérok, de főképp bokálykorsók a legkiválóbb keramikus alkotások, melyeket formában, színezésben, díszítésben mindenfelé utánoztak. Magas fejlettségre jutott Erdély parasztgölöncsérsege is a szászok és székelyek kezén (l. Wartha és Diner id. munkáit). Mindenféle edények és kályhák készültek itt is jó anyagból, jó mázzal, tiszta ornamentálással. A XIX. század elejétől kezdve kő- és porcellánedénygyárak alakulnak, melyek művészi magaslatra emelik a magyar gölöncsérseget. De az ugyanakkor itthon és Csehországban nekilendült gyári termelés olcsó portékájával csakhamar tönkretette a parasztház díszedényeit, a színekben pompázó kancsókat és tányérokat gyártó jóra való kisipart. A gölöncsér mindinkább a silány, színes anyagból készült s kevés díszítést kívánó konyhaedények gyártására kényszerült, a magasabb feladatok megoldását, persze gyári módon, elvégezte helyette a gyár. Ez a dekadencia különben egész Európában általános, némi lendület csak legújában az állam beavatkozása nyomán tapasztalható nálunk. Kiválóbb gölöncsértelepek manapság a Dunántúl több pontján, Gömör vármegyében, Hódmezővásárhely táján s Erdélyben vannak. Ha az eddig múzeumba gyűjtött magyar keramikusanyagot áttekintjük és pedig a mait és régebbit, úgy fogjuk találni, hogy az, úgy alak, mint díszítés tekintetében nagy változatosságot mutat, mely a magyar fazekasság tisztos képességét és kiművelt ízlését mutatja. Régi reminiszcencziákat a formákban és technikában is találhatni. A díszítésben tagadhatatlan az idegen hatás s az egyes uralkodó stílrányok befolyása, de különben egész keramikánk ornamentálását magyaros szellem lengi át, még akkor is, ha az nem színmagyar kézből származik. A virágoknak az a túlságos szeretete s az azokkal való stilisztikus elbánás, melyet főképpen szűreinken, subáinkon és tulipántos ládáinkon magyarnak érzünk és mondunk, cserépedényeink díszítésének szintén jellemvonása. Hogy ez a sajátosság csakugyan

a mienk, hogy keramikánknak nemzeti jellegzetessége van, akkor látjuk igazán, ha a bennünket környező népek hasonló termékeivel összehasonlítjuk. Ezt a jelleget meg kell becsülnünk s gölöncsérségünk továbbfejlesztésében istápolnunk kell.

A ki a magyar gölöncsérség régebbi termékeiről áttekintést akar nyerni, azt Diner id. értekezésére utaljuk, hol azok jelleg, hely és technika szempontjából vannak csoportokba foglalva. Azt hiszszük azonban, hogy e csoportosítás nem öleli fel hazánk egész keramikáját, a szintén gazdag kályhafiókokra pedig egyáltalán nincs tekintettel. Sajnos, hogy a kispartelepek megszűntével, edényeink jórészenek pontos származáshelyével nem vagyunk tisztában.

Az itt bemutatott anyag, elég gazdag gyűjteményünkéből úgy van kiválogatva, hogy minél több és régibb fajta legyen benne képviselve.

99. Tábla.

Pintérgyalu. Magyarszölgyén (Esztergom vm.). (1. ábra.)

Teknővájó kapocs, cigányok szerszáma, kik puha nyárfából teknőket, melenczéket stb. faragnak. Szegvár (Csongrád vm.).¹ (2. ábra.)

Gyalu, igen ősi forma. Lelőhelye ismeretlen.² (3. ábra.)

Golyóöntő-minta, vasból, pásztoroknak, orvvadászoknak. Nagy-Alföld. (4. ábra.)

Vaskulcs, fazárakhoz. Ugyanonnan. (5. ábra.)

Bödöncsónakvájó fejsze. Egy darabból való bödöncsónakok kivájására. Szentes. (6. ábra.)

Kötélcsusztató favella; a 9. számú kötélcsvaróhoz tartozik. Gyékény, sás és kenderkötél fonásánál egyaránt használatos volt egyesével vagy többesével; ágai között húzták t. i. át a kifeszített szálakat, hogy azokat a csavaróval kötéllel sodorják össze. Nagyjécsa (Torontál vm.). (7. ábra.)

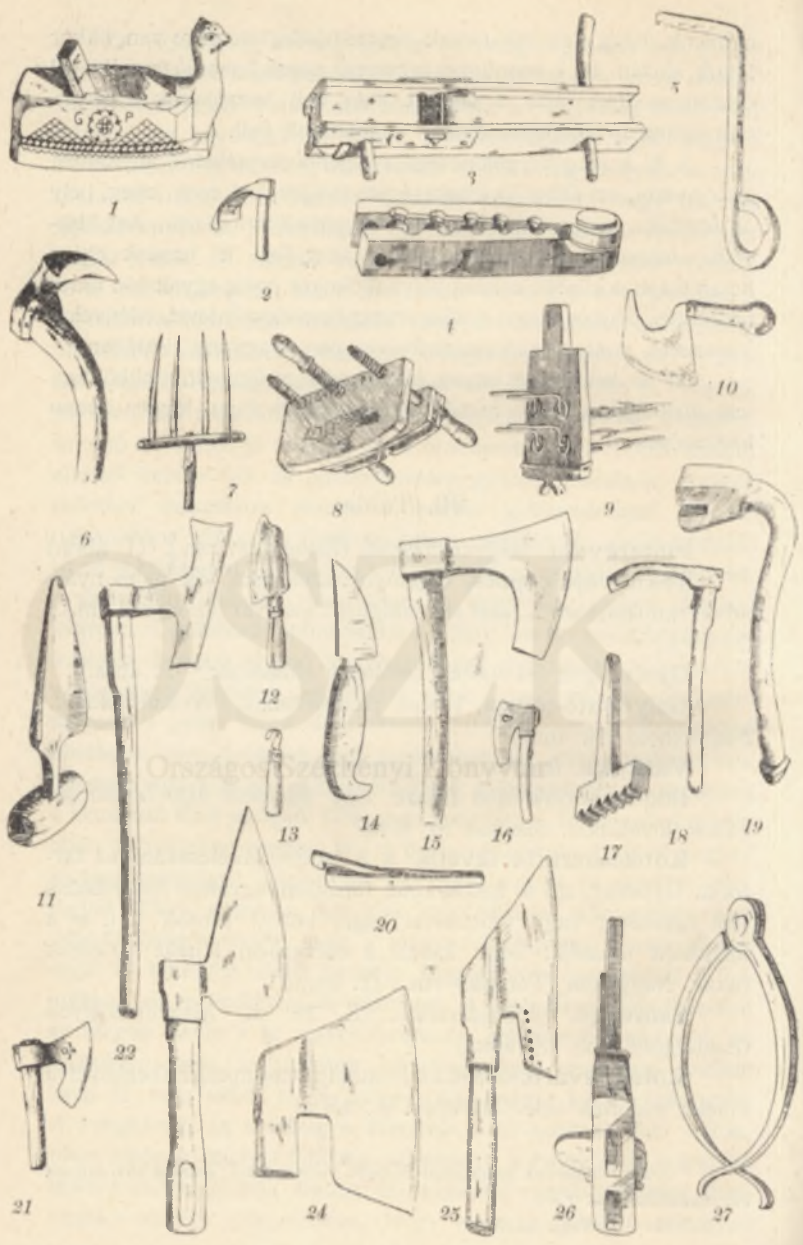
Csínvágó, pintérszerszám. (L. 26. á.) Magyarszölgyén (Esztergom vm.). (8. ábra.)

Kötélcsvaró, miként a rajz mutatja, vaskapcsaiba beakasztva kötelet sodortak vele. Jászapáti. (9. ábra.)

¹ Népies faiparunk szerszámai közölve vannak Gaul: Hazánk házi faipar cz. munkában. Bp. 1902.

² H. O. Ósfogl. XLIX. t.

99. TÁBLA.

Gyikics, csizmadiák bőrvágó kése. Szentes. (10. ábra.)

Kanalas fúró; régen hordók lyukait fúrták vele. Ugyanilyen, de nagyobb fúrot használnak a vásárosok a sátorkarók lyukainak kifúrására s ilyen a palántaültető ásó-fúró is. Ugyanannan. (11. ábra.)

Hordóabrincsvágó kés. Régebben, mikor még a hordóabrincsek kizárólag fából voltak, ezzel vágták be az abrincsokat, hogy összébbszoríthatók legyenek. Ugyanannan. (12. ábra.)

Kanálvájó, teknős, kanalas, cigányok számára. Karancsság.¹ (13. ábra.)

Hordódongavágó kés; a hordók csínjába ezzel szokták befaragni, beilleszteni a hordófenekeket. Szentes. (14. ábra.)

Pintérbárd, régi pintérszerszám hordódongák kifaragására. Ugyanannan. (15. ábra.)

Ácsfejsze, háztetőléczezésnél és fazsindelyezésnél használják. Zentelke (Kalotaszeg.) (16. ábra.)

Vaseszközékítő, aczélból. Régi kovácsok vaseszközök ékítésére használták olyanformán, hogy az üllő lyukába helyezték, a cifrázandó vaseszközt kitüzesítve rátették és kalapáccsal ráütögettek. Ugyanannan. (17. ábra.)

Favájó fejsze, teknők, csolnakok, vályúk kivájására. Ugyanannan. (18. ábra.)

Fűrészfoghajlító, vasfogó. Ugyanannan. (19. ábra.)

Abroncsfeszítő. Az abroncsokat szorították vele a hordókra. Ugyanannan. (20. ábra.)

Bognárbárd, bognárok a kocsi részeit szokták vele kifaragni. Ugyanannan. (21. ábra.)

Ácsbárd, régi forma, leginkább alföldi hajóépítő ácsok használták. Ugyanannan. (22. ábra.)

Ugyanaz, szintén régi forma. Ugyanannan. (23. ábra.)

Ugyanaz, fiatalabb forma. Ugyanannan. (24. ábra.)

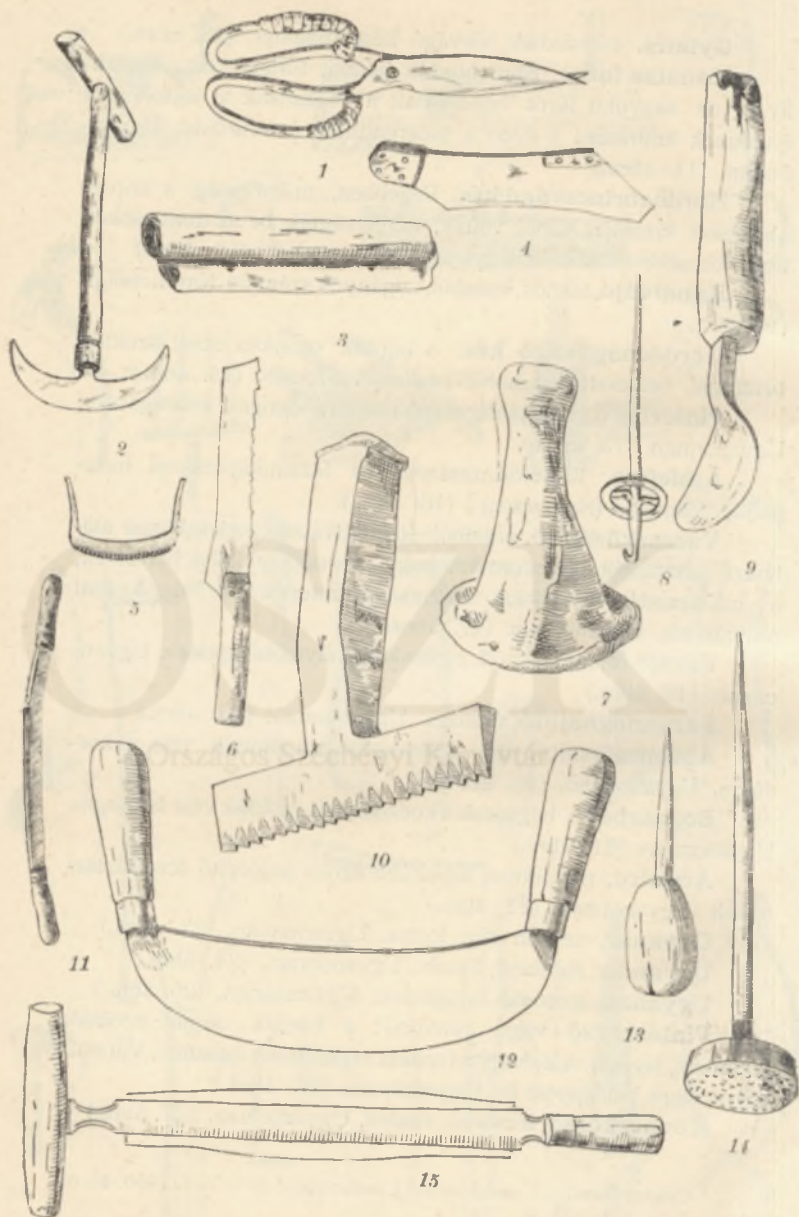
Ugyanaz, gerendák faragására. Ugyanannan. (25. ábra.)

Pintérkörző vagy csinvonó; a bordák csínját szokták kikörözni, kivésni vele, hogy a feneket be lehessen illeszteni. Vannak egész nagy példányok is. Ugyanannan. (26. ábra.)

Kovácskörző, lőcslábú, vashól. Ugyanannan. (27. ábra.)

¹ Czigány kanálvájó szerszámokat I. Bukovinából Z. f. ö. V. 1900. 49. o. továbbá Hucz. I. k. 295. o.

100. TÁBLA.

100. Tábla.

Szűcsolló, bőrvágásra. Jászapáti. (1. ábra.)

Cserkavaró, cserzővargák, ezzel keverik a csávát a kádakban. Nagy-Alföld.¹ (2. ábra.)

Bőrvakaró kés, szintén kistimárok szerszáma, bőrvakarásra. Ugyanonnan. (3. ábra.)

Szabókés, szűcsök használják bőrmetelésre. U.-onnan. (4. á.)

Czifrázó vas, a ránczos szárú csizma szélének kiczifrázására. (5. ábra.)

Fűrészkés, timárok, szűcsök szarúszarvak és csontok elfűrészelésére használják. Ugyanonnan. (6. ábra.)

Bőrpuhító vas. Csizmadiák használják a kemény bőr megtörésére. Ugyanonnan. (7. ábra.)

Viszályó vasból; ugyancsak csizmadiák használták régebben, varrófonal sodrására. Ugyanonnan. (8. ábra.)

Cserhajhántó vaskanál, timárszerszám. Ugyanonnan. (9. á.)

Czifrázó vas; szűrszabók használják. Ugyanonnan. (10. ábra.)

Bőrvakaró kés; timárok a bakra kifeszített áztatott bőrről a húsrészeket és szőrt vakarják le vele. Ugyanonnan. (11. ábra.)

Szűcskés, ugyanilyen czélokra. Ugyanonnan. (12. ábra.)

Gombcsináló tű, szűcsmesterek szerszáma. Ugyanonnan. (13. ábra.)

Bőrhamisító (fanyele hiányzik). Bőröket vertek ki vele kalapáccsal, hogy a szőrök helyei meglátszódjanak. U.-onnan. (14. á.)

Czorholó, mint a 11. számú, csak más formájú. Ugyanonnan. (15. ábra.)

101. Tábla.

Mézeskalácssütő minta, kemény fából; kardalak, kutya-fejben végződő markolattal. A penge vékony szárú, gömbölyű virágokkal van elborítva. Dunántúl. (1. ábra.)

Ugyanaz, nyugvó állású hallal, ponty-alak. Igen közönséges. (2. ábra.)

¹ Ért. 1900. 56. o.

R

2

I

I

5

6

7

8

Ugyanaz, betyáralakkal, a mult század közepe tájáról származó viseletben. Igen finom, hű és részletező faragás, mely néprajzi tekintetben annál becsesebb, minthogy e nyugatról származó mesterség kevés magyar és különösen kevés népi elemet használt fel. A betyár fején a régi bakonyi kanászok széles, felhajtott karimájú, magas, hengeres kalapja van, kondorhaja vastag fürtökben bomlik le, vállára a pruszlik felett befenekelt ujjú czifra veszprémi szűr van vetve, ingmelle virágokkal kihányt, ezerránczos gatyája kanászos szabásu, alsó részén kivarrott, rojtos, lábán sarkantyús csizma, a gatyakorczban ékes sallangú dohányzacskó, övében két pisztoly, jobbkezével puskára támaszkodik. Neve is alá van írva, t. i. Milfajt Ferencz, a ki a mult század dereka táján (?) annyira jeles betyár volt a Bakonyban (?), hogy neve még a szitkozódó szólásmód formájában is fenmaradt Dunántúlon. Marczali (Somogy vm.).¹ (3. ábra.)

Ugyanaz, korongalakú. Nehéz, felakasztott függönyök mögött téglával kirakott folyosón, asztal mellett, karosszéken ül két szembenéző pipázó férfialak, a XVIII. század végének úri viseletében, csendesen borozgatva. Az asztal fölött a magyar czímert látjuk, alul a következő felírás van: „Andreas: szep. 1828.“ A képet levélkoszorú veszi körül kereken. Dunántúl. (4. ábra.)

Ugyanaz. Városi nemesember, a XIX. század harminczas éveiből való viseletben. Dunántúl. (5. ábra.)

Ugyanaz. Előkelő magyar nemes, a XIX. század elejéről származó igen diszes öltözetben. Dunántúl. (6. ábra.)

Ugyanaz, czifra nyeregtakarójú lovon ülő, jobbában kivont kardot tartó huszár. Öltözete zacskós, hatalmas prémkucsma, szűk zsinóros dolmány, panyókára vetett prémes mente, oldalt paszomántos szűk nadrág, rövidszárú, szívformára lekanyarított csizma. Dunántúl.² (7. ábra.)

Ugyanaz, piskótaalakra bepólyázott, rokoko hajviseletű, virágos ruhájú babaalak. Igen közönséges. (8. ábra.)

¹ L. Dr. Szendrei János: A magyar viselet történeti fejlődése. 1905. 206. o.

² Szendrei: Ugyanott 205. oldal 170. ábra.

102. TÁBLA.

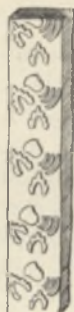
1

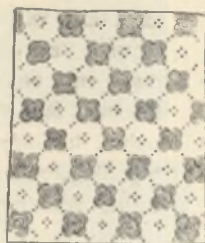
2

3

4

5

6

7

8

102. Tábla.

Kékfestő forma, keményfából faragva. Ezt a formát előbb a festékes párnára nyomják reá, mely festék többféle ásvány és föld keverékéből készül, azután a fehér kelmére ütik rá kézzel. Az eljárás rendkívül lassú. Főképen németek lakta vidékeken voltak divatban ilyen kelméből készült női keszkenyők, kötények stb.

A mintákat leginkább Ausztriából, Cseh- és Morvaországból hozták hazánkba, a hol e munka háziipar volt, nálunk csak itt-ott készítették. A magyar kékfestők a saját vidékük ízlésének megfelelő mintákat idehaza megrajzolták s a mintacsinalóknak kiküldötték. Ilyen minta természetesen tömérdek volt s ezek a divattal együtt változtak. Ma már rotációs gépekkel nyomják e mintákat. Keszthely. (1. ábra.)¹

Ugyanaz, más mustrával. Ugyanonnan. (2. ábra.)

Ugyanaz, mustrázata sárgarézdrótból. Ugyanonnan. (3. ábra.)

Ugyanaz, fából. Ugyanonnan. (4., 5., 6. ábra.)

Szentképnyomó fadúc, fából faragva. Szentképeket nyomnak vele papirosra két színben, háziiparszerűleg. (Szolnok-Doboka vm.) (7. ábra.) Oláh.

Ostyatésztasütővas, csillagos mintával; ezek a minták igen sokfélék. Kántorok szokták sütni s ajándékba küldözgetni az ostyát karácsony hetében. Dunántúl. (8. ábra.)²

103. Tábla.

Kályhafiók, haragoszöld színű mázzal, domború rózsákkal s két leveles ág közé fogott kecses alakú tulipánnal díszítve. Csipkézettsége mutatja, hogy a kályha koronájának részét képezte valamikor. Sárköz. (Tolna vm.) (1. ábra.)

Ugyanaz, hasonló színű mázzal.³ Közepébe gyűrűsen négy

¹ L. Ért. 1905.

² L. pld. Ethn. V. k. 125. o.

³ Felemlítjük itt, hogy Pozsonyban már a XIV. században voltak zöld kályhák (Ortvay : Pozsony város tört. II. kötet, 4. rész, 189 o.; Egerben a XVII. századból említenek zöld kályhákat (Szederkényi: Heves vármegye története II. kötet, 337. o.) Egyebet aztán, sajnos, nem tudunk róluk. Ugyancsak Pozsonyból említ Ortvay fekete kályhákat is, valamint Takáts S. (G. Sz. 1904, 159. oldal) a XVII. századból Komáromból. Ezekről se tudjuk, milyenek lehettek.

rövidszárú, vaskos tulipán van elhelyezve, ezek közül hajlós szárral kisebb tulipán nő ki. A vízszintesen fekvő belső tulipánpárból két-két kisebb virág hajlik ki. A szélekről háromszög alakú nagy csipkék tekintenek a középpont felé; előttük tört vonalak futnak végig. A tulipánok és a csipkék egyrészének vonalkázása mesterkéltté teszi s nem válik díszerc. Ezeket a kályhaszemeket famintákba nyomják. Leghíresebb csempekészítők az erdélyi szászok voltak, de az erdélyi magyarok is kiválnak e tekintetben.¹ Erdélyi szászság. (2. ábra.)

Ugyanaz, olcsó, rossz, zöld mázzal. Homorúan bemélyedő feneke kör alakú. Sarkaiban fehér mázolás, alkalmasint szétfolyt tulipán van. Ilyenforma fiókokból épített kályhák főképp Dunántúlon divatosak s valószínűleg nyugoti eredetűek. Sárköz (Tolna vm.) (3. ábra.)

Ugyanaz. Alapszíne fehér, domború díszítése mélytűzű kék. Fehér részén a pohárban álló virágcsokor elhelyezését igen sikerültnek kell mondanunk. A kályha koronájából való. Erdélyi szászság. (4. ábra.)

Ugyanaz, barok profilálással. Színezése és rendeltetése ugyanaz. Ugyanonnan. (5. ábra)

Ugyanaz. Színezése az előbbi kettőével egyezik. Díszítményei nehézkesek, esetlenek. Egy, cserépből kiinduló virágszálból kétoldalt, egy-egy vaskos szőlőfürt csüng alá, a szár virággal tetőzik. A sarkokban szintén egy-egy vaskos palmetta van elhelyezve. Ugyanonnan. (6. ábra.)

Ugyanaz, fűzőld mázzal. Díszítése legkevésbé magyaros. vagy mondjuk úgy, hogy népies, az összes bemutatottak között. Ugyanonnan. (7. ábra)

Kályhaszem, mázatlan perselyalakú, csúcsán virágot hordó, alulról is zárt cserép. A kályhának alkalmasint a csúcsába vagy a szélébe ágyazták bele. Bács-Bodrog vm.² (8. ábra.)

Ugyanaz, köcsőgalakú. Szája négykaréjú gotikus rozetta,

¹ M. J. 1904. 215. o. Kalotaszegről. Megjegyzendő, hogy az ott közölt kályhacsempek nem a fűtésre, sűtésre szolgáló kályhákból valók, hanem a díszesen kiképzett szász eredetű, úgynevezett Luther-kályhákból, melynek az a része tulajdonképen nem más, mint lángfogó. (L. Schuller: Az erdélyrészi szász parasztudvar és lakói, Nagyszeben 1896. 11. o.; W. M. 19. k. 209. o.; Z. d., V. f. V. 1897. I. t.; Ért. 1900. 108. o.)

² Ért. 1904. 41. o.; 1905. 107. o.

103. TÁBLA.

2

3

1

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

a sárból rakott banyakemenczék oldalába ágyaszták bele ezeket a cserepeket szájukkal kifelé.¹ Ugyanonnan. (9. ábra.)

Kályhafiók. Alapszíne piszkosfehér, a reliefé sötétkék. Középpontjából szabályos távolban 8 sugár — a négyzet szimmetriavonalai — indul ki, melyek mindegyike egy-egy tulipánban végződik. Ugyanonnan. (10. ábra.)

Ugyanaz, zöld mázzal. Díszítése reneszánsz és pedig az a motívum, a melyik paraszt díszítőművészetünkben (hímzés, festés, lapos, faragott díszítés stb.) rendkívül elterjedt t. i. a pohárból kinövő virágcsokor, a jelen esetben két, tulipánban végződő oszlop közé fogva² Ugyanonnan. (11. ábra.)

Ugyanaz, ugyanolyan színű mázzal. Díszítése is hasonlít amazéhoz. A virágcsokor itt ablakkeretbe van foglalva, mely vállán egy-egy virágot hord. Fölfelé kuszó szegélydíszítményével szintén gyakran találkozunk paraszttornamentikánkban. Ugyanonnan. (12. ábra.)

Ugyanaz, ugyanolyan színű mázzal. A virágok itt nem cserépből, hanem a földből nőnek ki s a teret igen szépen töltik be. A sajátóságosan kanyargó tulipános ág, az erdélyi kapufélfaragások igen kedves motívuma. Ugyanonnan.³ (13. ábra.)

104. Tábla.

Kancsó. Alapszíne sötétfekete, csurgatott díszítése (a nyak alatt elstilizált virágok, hasa alján mértaniak) fehér, vörös, sárga és zöld. Gyűd (Baranya vm.)⁴ (1. ábra.)

Ugyanaz, olajzöld mázzal, minden díszítés nélkül. Erdély. (2. ábra.)

Virágtartó. Alapszíne fehér, díszítése kék. Ugyanonnan. (3. ábra.)

Kancsó; székely bokályforma, máza vörösbarna, a pettyek fehérek, kék és zöld cseppekkel. Ugyanonnan. (4. ábra.)

¹ Ért. 1903. 257. o.

² Wartha: Agyagipar. 115. o.

³ M. J. ugyanott; Huszka: Székely ház stb.

⁴ Az ilyen formájú kancsók, minden tekintetben silány kiállításban a régi nemes, fehér ónmázás, főképen a nyitrai habánság és erdélyi százság készítette bokályoknak utánszatai, melyek azonban a parasztszobák vagy konyhák fogasairól nem hiányoztak; ma már tűnedeznek.

Ugyanaz, gyűrűs elrendezésű díszítéssel. Ugyanonnan, (5. ábra.)

Tál, fekete alapszínnel; a fenekén lévő virágok egészen természetűek. Munkács. (6. ábra.)

Ugyanaz, ragyogó fekete alapszínnel, rajta vörös, zöld és fehér zománczú díszítéssel. Ezeket a sötét vagy rótvörös színű tálakat Mórágynon (sváb falu, Tolna vm.) készítették s azok különösen magyaros jellegű díszítésekkel tűntek ki; ma már nem készítik őket. Váralja (Tolna vm.) (7. ábra.)

Ugyanaz, fehér edény, gyári portéka; készült Hollóházán (Abauj-Torna vm.). (8. ábra.)

Korsó, szűkszájú, oldalt összelapított, zöld, fehér színnel, világoszöld festéssel. Váralja. (Tolna vm.) (9. ábra.)

Kancsó, bokályforma, vörös alapszínnel, fehér zománczczal. Torda. (10. ábra.)

Ugyanaz, hasonló egyszerű díszítéssel. Kalotaszeg. (11. á.)

Korsó, alakilag a 9. számú párja. Alapszíne piszkosfehér, díszítése kék színű. Ugyanonnan. (12. ábra.)

Butykos, csutoraforma, haragoszöld mázzal, domborúan felrakott virágokkal. Nagy-Alföld. (13. ábra.)

Korsó, közönséges, olcsó gölöncsémunka. Szatmár vm. (14. ábra.)

Boros kancsó, tipikus alak, zöld mázzal; domború díszítéssel. Dunántúl. (15. ábra.)

Vizes kanta, feketére fényezett. Ezeket az edényeket az égető kemenczében fojtott füstnek teszik ki s az az edény falait átjárja; mázuk nincs s az elpárolgás folytán a víz hűvösen marad bennük. Ezzel a technikával hazánk több vidékén dolgoznak (Hódmezővásárhely környéke, Pápa, Mohács) paraszt gölöncséink. Szentes. (16. ábra.)

Ugyanaz, sötétszürkére füstölve, alakilag nem annyira modernizált, mint amaz. Dunántúl. (17. ábra.)

Nagy vizeskorsó, erősen kihalasodó testtel, hogy minél több folyadék férjen bele; májszínű mázzal, nagy fehér petytyekkel. Hazája ismeretlen. (18. ábra.)

Vederalakú vizes edény, sötétszürkére füstölve, fényezett keresztcsíkos díszítéssel. Formája szokatlan s egy ugyanonnan való pitarlocsólónak a társa. Szentes. (19. ábra.)

105. Tábla.

Kupa, halvány violaszín zománczczal, közepén árnyékolt kék festéssel, kereveten pihenő szászruhás emberalakkal. Német eredetű sörös kupa utánzata. Erdélyi szászság. (1. ábra.)

Kancsó, olajzöld mázzal, szokatlan nyulánk forma, rajta két végigfutó barna hullámos vonallal, melyből jobbra-balra kacskaringók nőnek ki. Zala vm. (2. ábra.)

Ugyanaz, mélytüzű kék zománczczal, testén kapart, fehér kacskaringós szárból kinövő rózsával. Ez a díszítés sgraffito-technikával készül, t. i. a fehér engobe-mázzal leöntött edényt kék mázba mártják s azután a kék mázba kaparják bele a díszítést egész a fehér alapig. 1794-ből való, Erdélyből, szász eredetű.¹ (3. ábra.)

Ugyanaz, halvány violaszín zománczczal, közepén kék, tojásdad keretben, apró, sárga és kék virágcsokorral. Erdély. (4. ábra.)

Ugyanaz, narancssárga mázzal, nyakán zöld levelektől körülvett fehér rózsával, mely előbbieik öléből egy-egy kék virág nő ki. Hasonló zománczú nemes parasztmajolika utánzata. 1818-ból való. Erdély. (5. ábra.)

Tányér, keskeny, felálló peremmel, lapos fenékkal. Máza fehér ónmáz, zománczszíne főképp haragoszöld. Szélén három sárga ponttal élénkített kék virág, közepén ugyanolyan színű virágok között zöld felvidéki templom. Nyitra vm. ? (6. ábra.)

Ugyanaz, közönséges parasztgölcncsémunka, egészen lapos, szélének éle és közepe ujjal benyomkodott. Máza összefutott foltoszöld. Fenekére hegyes fadarabbal a Krisztus-monogram; alatta 1733 van bevájva. Lelőhelye ismeretlen. (7. ábra.)

Ugyanaz, széles, erősen behajló peremmel, sekély fenékkal. Közönséges cserépedény. Máza májszínű, zománczfestéke sárga és kék. Díszítése bizarr. Közepén hármastulipán, peremén levelekkel ellátott kacskaringók. Különösen hat az, hogy az egyes elemeket fehér pontsorok kísérik. Erdély. (8. ábra.)

Ugyanaz, fehér cserépből. Szélén világoskék rózsafrisz, közepén sárga színben gazdasági szerszámok, ú. m. gereblye, kasza, csép, lapát, vella, seprő, tokmány, kalapács, üllő vannak. Trencsén. (9. ábra.)

¹ Ért. 1905.

Tál, keskeny peremmel, síkér fenékkal, kék zománczsal, bekarcolt fehér diszitással (mint a 3. ábra). A közepén látható, tulipánból, szegfűből, gyöngyvirágból és levelekből összetett bokréta határozottan magyaros. Erdély. Szász. (10. ábra.)

Tányér, kis peremmel, hirtelen mélyedő sekély fenékkal. Máza fehér, silányabb fajta ónmáz, közepén zöld koszorúba foglalva, körben elhelyezve, kék és sárgásbarna színnel bognárszerzőszámok s 1791. évszám. Szepes vm. (11. ábra.)

Tál, keskeny peremmel, közepe felé fokozatosan mélyedő öböllel. Zománcza fénytelen s helyenként világoszöld színnel kevert, festése kék és kékeszöld. Diszitése mesterkélt. Fenekén több körgyűrű között egy apró tulipán ül s ezt három kacskaringós szárú, vékonylevelű, az egész teret betöltő tulipán öleli körül. Erdély. (12. ábra.)

Tányér, egészen vízszintes, széles peremmel, mély öböllel. Máza fényes, fehér, repedéstelen ónmáz. Zománczozásának színei sárga, kék és zöld, domborúan felrakva. A közepén levő három rózsa sárga, a két levél kék, a virágcserep zöld. Mint készítésének évszáma, 1677 mutatja, a régi szép és nemes egyszerűséggel reneszánsz hatás alatt diszitett magyar fajánszedények közül való. Lelőhelye ismeretlen.¹ (13. ábra.)

Tál, keskeny peremmel, mély fenékkal. Máza fehér; szélén kék palmetta-frisz fut végig, minden palmetta pár között egy-egy kis spirállal, fenekén zöld koszorúban 1752. évszámmal. Szepes vm. (14. ábra.)

106. Tábla.

Kancsó, fehér ónzománczos alapon sárga, barna, zöld és kék színezéssel. A karcsúbb fajták közül való. Szája és öblének talpához csatolt része bordázott, miáltal középső diszitett része még jobban kiemelődik. Erdély.³ (1. ábra.)

Ugyanaz, ugyanolyan színezéssel. Kissé zömök alak, széles hassal, szűk nyakkal, bő szájjal. Diszítve csak középső része van. Meczenzéf (Abauj-Torna vm.) (2. ábra.)

¹ Wartha: Agyagipar. 116. o.

³ Az e táblán bemutatott edények a 2. számú kivételével mind Erdélyből származnak és pedig valószínűleg szász mesterektől, a kik a legkiválóbb agyagművesek voltak. Koruk alkalmasint a XVIII. század vége s a XIX. század eleje.

Ugyanaz, olcsóbb fajta, fehér mázzal, sárga, zöld és barna zománczczal. Nyaka megnyúlt, keskeny. Diszítése: szétszórt virágcsokrok. Erdély. (3. ábra.)

Ugyanaz, még olcsóbb fajta, fénytelen mázzal. Beosztása szintén hármassal, t. i. két harántsáv s a köztük levő mezőn egyetlen nagy virágszál. Ugyanonnan. (4. ábra.)

Ugyanaz, esetlen forma, ónfedéllel, ragyogó fehér mázzal, színezésében a zöld uralkodik. Főalakja egy hordón ülő, mulató szász atyafi s előtte és mögötte egy-egy szász templom. Ugyanonnan. (5. ábra)

Ugyanaz, szintén nem valami elegáns formájú; uralkodó színe világos-zöld, főmotívuma fák és virágok közt mezőn álló, gereblyét tartó szász parasztlány. Ugyanonnan. (6. ábra)

Ugyanaz, túlságosan puftadt hassal, kis füllel, szűk nyakkal és szájjal. Diszítése — a szokott színekkel — mértani jellegű. Ugyanonnan. (7. ábra.)

Ugyanaz, a 6. számúhoz húzó alakkal s hasonló beosztású díszítéssel. Közepét apró virágok díszítik. Ugyanonnan. (8. ábra.)

Ugyanaz, Alakilag másik három társával együtt a bokályformákhoz áll közel.¹ De ugyanebből a fajta edényből öblös kancsók is vannak gyűjteményünkben.² Alapszíne füstös fehér — némelyeké világos fehér — vastagon felrakott zománcza mély kékszinű. Diszítése szokatlan. Nyaknak csak keskeny sáv van lefoglalva a test többi részétől s ugyancsak kicsiny rész van fogva a talphoz is. A test többi része függélyes vonalakkal három hosszanti sávra van osztva, melyekben három hullámvonal kanyarog végig, megrakva vékony levelekkel s az öblökben rózsákkal. A rajz könnyedén van odavetve, de kezelésében magyaros vonást keveset látunk. (Wartha i. h. 126. o. azt mondja, hogy ezek valószínűleg magyar fazekasok készítményei.) Erdély. (9. ábra.)

Ugyanaz, társa az előbbinek. Ugyanonnan. (10. ábra.)

Ugyanaz, mint az előtte való. Ugyanonnan. (11. ábra.)

Ugyanaz, beosztásában is az előbbiek párja, széles vonalakkal. Ugyanonnan. (12. ábra.)

Tányér, siker, keskeny peremmel, díszítéssel elborítva. Az

¹ Wartha: Agyagipar 69. ábra.

² L. pl. u. o. 70. ábra.

előbbi kancsókkal egy műhelyből való. Peremén szárnyas levélkoszorú (akárcsak a fekete jávor termései) fut körül. Fenekén három, egy szárból induló virágszál, közöttük vonalak és pontok tölteléknek. A virágok rajza s a tölteléknek odarakott vonalacskák és pontok német izlésre mutatnak. Ugyanonnan. (13. ábra.)

Ugyanaz, szélesebb peremmel s a 12. számú kancsóéhoz hasonló ecsetkezeléssel. Ugyanonnan. (14. ábra.)

Kancsó, gömbölyű testtel, hosszú, tagozott nyakkal. Alapszíne világos zöldes, zománca mint az előbbieké, díszítése zavaros, németes. Rovátkos gyűrűinek színe sárga. Alkalmasint úri edényt akar utánózni. Ugyanonnan.¹ (15. ábra.)

107. Tábla.

Kancsó, zömök, tót forma,² kifogástalan tisztaságú és fényű mázzal. Kissé domborúan alkalmazott zománccszínei között uralgó a rikitó zöld; van még sárga, világos és sötét lilaszín. Díszítésének súlya az edény közepére esik s azt csaknem egész nagyságában átfogja. Egy, alkalmasint régi edényről ügyetlenül másolt tájkép van itt ábrázolva, füstölgő házakkal és toronynyal virágcsokrok között. Valószínűleg habán munka.³ (Nyitra vm.) (1. ábra.)

¹ Hasonló edényeket közölt Huszka: Magyar ornamentika cz. művének L.-ik lapján.

² Wartha: Agyagipar 69. o.

³ A habánok a XVI. század végén Morvaországon át főképen Nyitra-megyébe menekült német anabaptisták, a kik privilegizált helyzetben, zárközött társadalomban éltek s különféle iparágakat űztek. Ma már nagyobb részt feloldódtak a tótságban. A gölönccsértségben is kiváltak s a XVII. századtól (l. G. Sz. 1904. 159. új keresztény edények) a XIX. század elejéig készítették messze földön híres korsóikat tálaikat, kancsóikat, melyeket zománcaik színeiről (zöld, sárga, kék, ibolya) és mázaik jóságáról, valamint díszítés-modoruk nemes tisztaságáról, a későbbi messze mögöttük maradó utánzatoktól, egyszeri látás után meg lehet különböztetni. Ezek a habán edények buzgó gyűjtés tárgyai napjainkban. Egy részük a XVII. században Erdélybe szakadt s a nyugoti testvéreikéhez hasonló keramikus ipart fejlesztett. A legszebb habán majolika a cseh múzeumokba vándorolt ki s ott mint tót produktum szerepel. (l. N. Sb. I. II. k.: Č. L. II. III. VIII. IX. XI. évf.; Führer durch das Böhm.-Slav Ethnog. Mus. Prag 76. o.) A tótok különben nem tehetségtelen utánzóik voltak a habánoknak. [L. Szendrei J. A habánok története etc.; M. J. 1889.; Engyeli: Die Habaner; W. M. XXVII. k. (46. ol.).]

107. TÁBLA.

Ugyanaz, ugyanolyan karakterrel. Közepét virágbokor tölti meg. A levek szerpentinzöldek, a virágok halványsárgák, az alsó szirmok kékek. Erdélyi szászság. (2. ábra)

Ugyanaz, alakilag az első számúhoz hasonlít, csakhogy csücskös szája van. Diszítése igen egyszerű, három körkörös sáv s köztük itt-ott szétszórt apróságok. Nagysarló. (3. ábra.)

Ugyanaz, alakilag a 2. számú társa. Színezése a rendes habán színekből telik ki, de alkalmazásuk nem domború, hanem lapos s nem erőtől duzzadók, hanem vizesek. Teste közepének diszítése mesterkélt. Erdélyi szászság. (4. ábra.)

Ugyanaz, hatalmas, nagy öblű, habán munkát utánzó edény. Közepén két virágbokor között egy nagy szarvú, sárga testű visszafelé tekintő szarvas áll. Ez igen kedvelt motivuma a habán kancsóknak. Rajka (Pozsony vm.) (5. ábra.)

Ugyanaz. Ez az edény a czéhjelvények csoportjában van leírva. (6. ábra.)

Ugyanaz, párja az 1. számúnak. Szegődíszítései ennek is egészen az edény széleire esnek, közepét egy hatalmas, többfelé ágazó virágbokor foglalja el. A levelek zöldek, a nagy virágok sárgák. Habán munkát utánzó tót példány. (Nyitra vm.)(?) (7. á.)

Korsó, az ismert, de túlságba vitt habán színezéssel. A festék gazdagon és tarkán van reápezarolva, a mi a régi ízlés csökkenésére mutat, azért hatásában zavaros, nyugtalan. Főmotívuma: fákkal szegett földön, két ökörrrel szántó földműves. Nyitra vm (?) (8. ábra.)

Csutora, helyesebben perezcs kulacs, hasonló modorban festve. Uralkodó szín a sárga, közepén küllős geometrikus ornament, az utána következő körszeletben három, sárga tányérból, virág között egymás felé tekintő sárga és ibolyaszínű tulipánok. Nyitra vm. (9. ábra.)

Korsó, még tarkább és rikitóbb, mint a 8. számú. Uralkodó színek a zöld és sárga. Bővebb leírását feleslegesnek tartjuk. Nyaka alatt felírás van.¹ Alkalmasint a habánt utánzó tót majolikák közé való.² Nyitra vm. (10. ábra.)

¹ L. Jelentés a M. N. Múz. 1904. évi állapotáról. 199. o. (Bátky.)

² M. J. 1894. 39. o.

XI. CSOPORT.

N é p é l e t.

A cím nem egészen találó, mert ez alá az elnevezés alá sok minden tartozhatik, de rögtön megértjük, ha azt mondjuk, hogy ide azokat a tárgyakat sorozzuk, melyek a népeletnek főképen alkalmi megnyilatkozásainál játszanak szerepet, azoknál, a melyek tág értelemben a folklóre körébe valók. Ezzel azt is látjuk, hogy ezek igen különböző természetűek lehetnek, de viszont azt is, hogy néprajzi becsük fölötté nagy, hiszen egy részük az emberi nem legősibb lelki vagyonával, cselekvéseivel van kapcsolatban. E célból is felette kívánatos ezeknek minél nagyobb részletességgel való egybegyűjtése, annál is inkább, mert az gyakran nehézségekkel van összekötve. A mit mi itt közlünk, épen csak mutatónak való, különösen nemzetiségi vidékeinken dolgozó társainkra vár e téren szép feladat és még sok felfedezés. A kik természetrajzi tárgyakat gyűjtenek, jól tudják, hogy ott valami újdonság felfedezése esemény-számba megy, de itt egy kis utánjárással nem egy ismeretlen tárgyra, szokásra bukkanhatunk. De nekünk sietni is kell, mert az állat-, növény- és ásványvilág száz év alatt is alig változik valamit, de a mi világunk alaposan átalakul, nagy részben tökre meg s minden egyes jelenség megszűntével a magunk megismerésének egy-egy vonása pusztul el. A népszokások, hit, babona, ünnepek tágas mezején előforduló gazdag tárgyi anyag tartozik e csoportba, mint pl. a be nem mutatottakon kívül májusfák, lakodalmi jelvények, kalácsok, arató-koszorúk, faragott kereszték, útszéli diszített feszületek, temetőfejfák és más jelvények, legényczimerek, dékántablák, a lakó-

szobában népkészítette szentképek, szentelt víztartók, ablakokban, kéményeken fából vagy agyakból madarak, háztetőkön cserépedények, keresztek, buzogányok és más oltalmazó faragványok, fogadalmi tárgyak stb. Ide valók a néporvosságok, kuruzslószeretek, naptárak, csziók, különféle verses könyvek is.

108. Tábla.

Piros tojás. A tojás felülete két meridionális legnagyobb körrel s egy ezeket középen derékszögben metsző körrel nyolcz egyenlő részre van osztva. A metszőpontokból az egyes mezők közepe felé gereblyealakok nyulnak ki; a gereblyefejek alatt nyelven egy-egy — S — alak van rajzolva. Oltárcz. (Zala vm.) Magyar.¹ (1. ábra.)

Ugyanaz. A felületet egy meridionális levélkoszorú, két szimmetrikus félre osztja s mindkettőben csinos virágcsokor van. Felsőlövő (Vas vm.) Magyar. (2. ábra.)

Ugyanaz, mindkét oldalán négy kiterített szegfűszirom, közöttük leveles ág. Kiscsány (Baranya vm.) Magyar. (3. ábra.)

Ugyanaz. Szintén meridionális, csinos szalaggal két részre van osztva, mindkét részen egy-egy ásó vagy ekevással. Munkács. (Bereg vm.) Magyar. (4. ábra.)

Ugyanaz. Kétoldala szimmetrikus. Egy tulipán-virágból gyöngyvirágszál emelkedik ki, kétoldalt virágokkal körülveve. Csángóság, Brassó mellett. (5. ábra.)

Ugyanaz, szintén szimmetrikus beosztású. A szárnyas alakok állítólag szarvasbogarakat akarnak ábrázolni. Ugyanonnan. (6. ábra.)

Ugyanaz, négy egyenlő mezejében egy-egy cserfalevéllel. Kézdivásárhely. (7. ábra.)

Ugyanaz, mindkét oldalán nyolczágú csillaggal. Ugyanonnan. (8. ábra)

Ugyanaz, mindkét oldalán egy-egy sáfrányvirággal. Ugyanonnan. (9. ábra)

¹ A színek az eredeti színczést adják vissza. Megjelent az Ért. 1905. évfolyamában.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

1

2

3

4

5

6

7

8

9

1

2

3

4

5

6

7

8

9

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

109. Tábla.

Piros tojás; két búbján egy-egy csillag van, közepén hullámosan hajló, ölében virágot hordó szár fut végig. Dobsina. (Gömör vm.) Német. (1. ábra.)

Ugyanaz; egy meridionálisan futó habmeánder-vonal két félre osztja a tojást s mindegyik félben egy-egy görög keresztalak van, szárai közül kinyuló gereblyékkal. Lisó. (Hont vm.) Tót. (2. ábra.)

Ugyanaz, egész felülete virágokkal van telehintve. Zljechó. (Trencsén vm.) Tót. (3. ábra.)

Ugyanaz, fölülete nyolcz gömbháromszögre van osztva s mindegyikben kétféle színben az összetett triquetrum-jel. Mármaros vm. Rutén. (4. ábra.)

Ugyanaz, igen ügyesen alkalmazott görög keresztmotívumokkal. Ugyanonnan. (5. ábra.)

Ugyanaz. Színezése kissé bizarr s virágalakjai a bekecsek selyemfonallal himzett virágaira emlékeztetnek. Besztercze-Naszód vm. Oláh. (6. ábra.)

Ugyanaz, nyolcz háromszögre van osztva, ezek közül négyben ötágú csillag, a másik négy pedig rézsút kétfelé van osztva s benne mutatókéz formájú motívumok elhelyezve. Fogaras vm. Oláh. (7. ábra.)

Ugyanaz, két oldalát a stilizált horgas kereszt ékíti, sötét alapszínét sárga és lilaszínű foltok enyhítik. Szántova. (Bács-Bodrog vm.) Sokacz. (8. ábra.)

Ugyanaz, mindkét oldalát egy-egy erősen elstilizált női alak képe foglalja el. Zombor. Szerb. (9. ábra.)

110. Tábla.

Regösbot. Könnyű drótláncz van öltve az egyik végére, közbül néhány vaskarika és csörgő (kakasharang) felszegezve, úgy hogy némileg a lánczot is tartják. Az ilyen felszerelésű bot, mely élénken emlékeztet a samánok csörgős botjaira, közelebb pedig pásztoraink lánczos botjaira, a regösök készségének legfontosabb darabja, mert vele ütik a regösének ritmusát. Néhol a betlehemes játékokban is szerepel.¹ Galambok (Zala vm.) (1. ábra.)

¹ Sebestyén Gy.: Regösök. Bpest, 1902. I. k. 10—14. o.

Kilencszavú furulya. Lopótökből, bodzacsőből és lúd-tollból összerótt „trombita“, inkább tárogató utánzat a regösök készségéből. Kobaksípnak is mondják. A beköszöntéskor produkált muzsikának egyik eszköze. Nagyrőcze (Zala vm.) (2. ábra.)

Pénzgyűjtő kancsó a turkajátékhoz. Közönséges ivókancsó, szája vászonnal lekötve, a kötés fölött piros szalagsokor. A vászon-takaró úgy van behasítva, mint a cserépperselyek. Ebbe szedik össze a nézők pénzbeli adományait a játzók számára.¹ A turka húshagyókedd napján tartott téltemető ünnep. (3. ábra.)

Kurafej, (álarcz), a hétfalusi csángók „boriczatáncza“² készségéből. Ócska kalapnemezből festve, a szarvak fából. Hétfalu (Brassó vm.) Csángó. (4. ábra.)³

Höppögető (szötyök, hólyagduda, burrogató). Hólyaggal behúzott cserépfazék, a hólyagra erősített nádszállal, mely nedves ujjal dörzsölve, sajtáságos bűgőhangot ad. Ugyancsak a regösök készségéből való. Jákfa (Vas vm.). (5. ábra.)

Kolbács, (korbács), a boriczatáncz eszköze. Nyelére cséphadarószzerűen vastagabb szövet (néha bőr) van erősítve. A kuka ezzel csapkodja a bábész gyerekeket. Hétfalu. Csángó. (6. ábra.)

Csillag. A hódási német gyerekek három királyjárásának egyetlen kelléke. Nádpálczára erősített oválisalakú papirnemez, művirágokkal és üveggyöngyökkel szegélyezve, a közepén tükör és néhány szentkép. Mivel a hazánkban divó csillagoktól teljesen elüt, valószínű, hogy a badeni eredetű telepések hozták magukkal. Hódás (Bács-Bodrog vm.). Német. (7. ábra.)

Bárány az aradi betlehemből. Favázra enyvezett gyapotból készül házilag, nyilvánvalóan mint a boltbeli hasonló gyermek-játék utánzata. Arad. (8. ábra.)

Püspöksüveg betlehemes játékból. Infulára emlékeztető, felül nyílt papirkorona. Díszítése egyszerű. Primitív módon kivá-

¹ L. Ethn. 1901. 201. o. — Ért. 1902. 97. o.

² A boriczatáncz, noha analogonjait a szomszédos szláv népeknél nem találjuk, onomatológiája után ítélve, szláv eredetű ünnep lehetett, talán a télűző ünnepek egyike, mibe jelenleg némi samán jelleg és ősmagyar vonatkozás emlékei is vegyültek annyira, hogy ezeket különválasztani alig lehet. A táncz ma már csaknem kiveszett, tartalma és szertartásai megrövidültek. Napja decz. 28. Némi rokonságot mutat a szolnok-dobokamegyei turkajárás és a mohácsi busójáték egyes részleteivel.

³ L. Etn. 1899. évf.

gott nap, hold és csillagok enyvezve vannak a sötétebb alapra. Ilyen süveggel járnak a betlehemhordozók, később a háromkirályjárók is. Munkács. (9. ábra.)

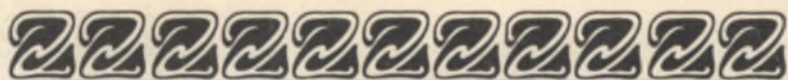
Betlehemi csillag. Helyenkint, hol a háromkirályjárás és a betlehemesjáték összeolvadt, ilyen csillaglámpással kísérik a betlehemeseket. A csillag küllői kemény papírból készülnek, a teste pedig szitaváz, melyet körben színes papírral, elől-hátul hólyaggal, illetve olajos papírral ragasztanak be. A csillag alján kis csiptetővas van a gyertya számára. A nyele sodronnyal van ráerősítve s tulajdonképen ez zárja a csapós kis ajtót, mely a gyertyához vezet. Verebély (Bars vm.) Tót. (10. ábra.)

Lapoczka, a boriczatánczosok készségeiből. Rendesen puha-fából faragott sulyokszerű eszköz. A nyele sima, csak a végén levő golyó van czifrázva, ellenben a feje mindig diszített csillag- vagy tenyérforma, pereme csipkézett, lapja pedig „írott“ (véssett vagy rovátkolt). Diszítményeiben a mosófák motívumai ismétlődnek. Hétfalu. Csángó. (11. ábra.)

Betlehem. Kéttornyú templom, melynek színpadszerűleg nyitott hajójában a betlehemi jelenet alakjai a mesztegnyei báb-játékokra emlékeztető bábokkal (ördög, kéményseprő stb.) jelennek meg. Elül állanak a bábok, középen néhány állatalak, leg-hátul a jászol. Az összes alakok drótesapokkal vannak rögzítve, kivehetők. A deszkaszerkezetű betlehem kívül-belül színes és aranyos papírral van borítva, elül fűz- és nádfonatkerítéssel a bábok biztosítására. Zalaegerszeg (Zala vm.).¹ (12. ábra.)

¹ L. Ethn. 1902. 465. o.

XII. CSOPORT.

Zene.

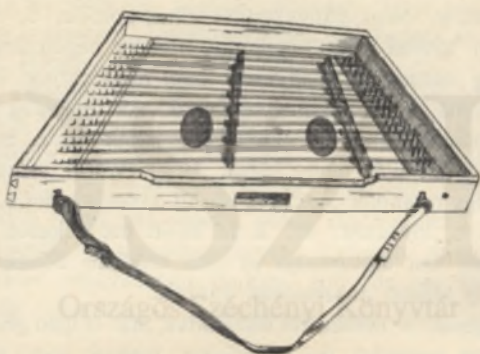
Több zeneszerszámot már az állattenyésztés-pásztorkodás csoportjában közöltünk. Népi hangszerünk nincs sokféle, de a mi van, az csaknem kivétel nélkül primitív, miként népéletünk is, tehát néprajzilag becses. A magyarról nem mondhatjuk, hogy muzsikális nép volna, ázsiai rokonai sem azok. Az összhang iránt nincs érzéke, nótázni szeret, de akkor is magának danol, muzsikálni nem tud s azt más népre bizza. Hogy volt-e valamikor saját nemzeti, vagy mondjuk, Ázsiából hozott zeneszerszáma, nem tudjuk, ha volt is, kiveszett; az, a mi itt-ott ma a kezén van, idegen kölcsönzés. Ősi táncnótája és dala azonban bőven van, de az ősiek itt is erősen pusztulóban vannak.

Nemzetiségeink, a németeket leszámítva, ma is igen primitív zeneszerszámokon játszanak ősi melódiákat, melyek közül a délszlávokéban s oláhokéban található nagy bőségben eredetiség és nemzeti sajátosság.

111. Tábla.

Börduda. Szerbeknek (gajdas), oláhoknak nemzeti zeneszerszáma, de régebben az egész magyarságnál el volt terjedve s mulatságoknál, lakodalmaknál felpántlikázva sohasem hiányzott, itt-ott most is nyekegtetik klarinéttal és tekerővel együtt. Sipja vagy bördője kosfejalakra van kifaragva és ólomverettel díszítve. Oláhság.¹ (1. ábra.)

¹ H. O.: Ösfogl. 93. o.

Tambura vagy czitera. A magyar Nagy-Alföld népének kedves zeneszerszáma, melyet lúdtollszárral pengetnek egyik kézzel, míg a másikkal a húrokat lenyomkodják. Teljesen felhúrozva, 20 húrja van két-három hangárasztó lyukkal. Polgáremberek legénykorukban magok készítik, de rendszeren piacon árulják. Néha domború faragással vagy festéssel ékesítik. Nagyszalonta. (2. ábra.)

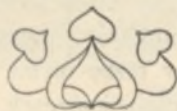
Czimbalom, vidéki vályogvető cigányságtól. Szolnok-Doboka vm.¹ (3. ábra.)

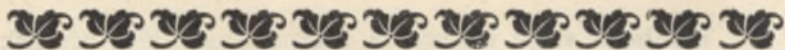
Czitera, széles formájú, 14 húrral, melyek közül a hanglajtorja fölött levő 4 a játszó. Domborúan faragott és festett díszítéssel. Somogy vm. (4. ábra.)

Tekerő, 4-húrú hangszer, tekerővel hajtják. Egy húrja megy át a fabillentyűkön s ezt ujjal nyomkodják, a hangot pedig a húrnak egy fakoronghoz való horzsolása adja. Hangja zsineszerű, 3 húrja kísérő. Mellette duda vagy klarinét szól.² (5. ábra.)

¹ Bartels: Der Bauer. XV. sz. 72. o.

² W. 1888. 435.; Ű. O. 1891. 156.; O. M. M. I. K. XVI. 539., 543. o. (rutén); Déli Kárpátok (Temesvár) 1904. I. f.

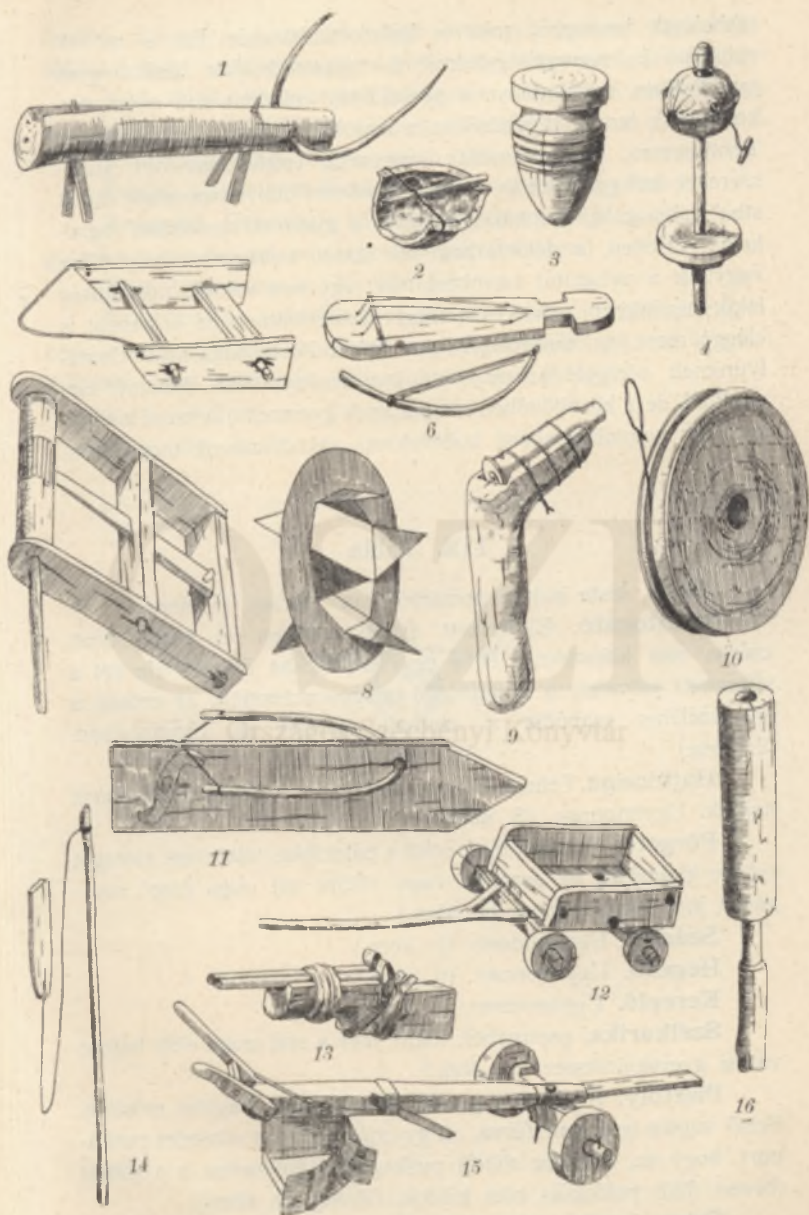
XIII. CSÓPORT.

Gyerekjátékok.

Mióta az összehasonlító néplélektan természettudományos alapokra fektetve a néptannak egyik alaptudományává lett s mióta mind több és több tapasztalat gyűlt össze arra a tényre vonatkozólag, hogy a gyermekek és a primitív népek lelki világa sok és feltűnő hasonlatosságot mutat, hogy a gyermek és az emberiség fejlődése sok vonás tekintetében párhuzamosan halad, a pszichológusok figyelme fokozottabb mértékben fordult a gyermeklélek tanulmányozásához. Behatóbb vizsgálat tárgyai lettek a gyermekek rajzai és játécai. A játék azáltal nyer különösebb ethnológiai fontosságot, hogy miként a vad népeknél, úgy a gyermekeknél is átmenetet alkot a komoly munkához. „Az egész emberiség a játék által nevelődött a munkára”, mondja egy kiváló ethnológus.

A gyerekjátékok egy része olyan, hogy azoknak gyakorlásához tárgyak, eszközök szükségesek. Ezeket vagy maga a gyermek csinálja magának s ezek akkor tisztára csak időtöltésre, mulatságra valók, vagy a felnőttek készítik a számukra s ezekben már gyakran a nevelő szempont is kifejezést nyer. Hogy e tárgyak között bőven akadnak olyanok, melyek az emberiség őskoráig nyúlnak vissza, vagy ma élő népek holmijaival analogonok, felesleges mondanunk. (A fiúknak és leányoknak játécai természetszerűen elkülönülnek egymástól.) Ezek a játékszerrek végigkísérik a gyermeket fejlődése egész menetén, sőt követik az ifjú és férfikorba is, mint testedző sportok. A kultúr népeknek általában, de nem kivétel nélkül, több játékszerük van, mint a vad népeknek s ezek között is az elmaradot-

112. TÁBLA.

tabbaknak kevesebb, mint a haladottabbaknak. Ezt a mi falvainkban és nemzetiségeinknél is tapasztalhatjuk. Játéktárgyak gyűjtésében, egyáltalában a gyereklélek mindennemű megnyilatkozásának tanulmányozásában a legtöbbet tehetnek a néptanítók. Természetes, hogy nemcsak szorosabb értelemben vett játékszereket kell gyűjtenünk, hanem mindazt (föld-, sármunkát, rajzot stb., I. Láng M. munkáját) a mivel a gyermek egyáltalán foglalkozik. Ebben a tekintetben mi ismét szerencsés helyzetben vagyunk a nyugattal szemben, mert egyrészt sokféle nemzetiség lakik hazánkban, másrészt, mert népéletünknek ez a mezeje is eléggé ment az eredetiséget pusztító kulturhaladásoktól. Osztályunknak eddigelé szerény kis gyűjteménye van ilyenmű tárgyakból, de a közeljövőben megtartandó gyermekművészeti kiállításon egy nagyobb szabású kollekciónal szándékozunk megjelenni.

112. Tábla.

Ökör, teste kukoricaszárból van. Göcsej. (1. ábra.)

Csattogató. Elmetszett dióhéj, melyen át összesodrott czérna van kifeszítve s ebbe egy faszálacsha dugva. Ha ezt a kifeszített pálczikát a mutatóujjal megpeczczentjük, az erősen a dió széléhez csapódik s csettentő hangot ad. Ugyanonna. (2. ábra.)

Hajtócsiga. Felnőttebb gyerekek kedves játékszere; ostorral hajtják. Ugyanonna. (3. ábra.)

Pörgető. Ha a dióhéjon belül a pálczikára felcsavart zsineget erősen kirántjuk, az asztalra vagy földre tett csiga forgó mozgásba jön. Ugyanonna. (4. ábra.)

Szánkó. Ugyanonna. (5. ábra.)

Hegedű. Ugyanonna. (6. ábra.)

Kereplő. Ugyanonna. (7. ábra.)

Szélkarika, papirosból; földre téve a szél maga előtt hajtja; városi gyerekjátékszer. (8. ábra.)

Pisztoly. Elhasznált puskatöltényhüvely, faágyba erősítve. Felső végére lyuk van fúrva, itt gyújtják meg az odaszórt puskaport, hogy az, a csőbe töltött puskaport fellobbantsa s a töltést (bevert föld) pukkanás közt kilökje. Göcsej. (9. ábra.)

Csiga. Lyukas közepű kettős fakorong, rajta majd ölnyi

hosszú zsineg. A zsinegről lelógó korongot ügyesen úgy kell rángatni, hogy a zsineget magára pödöritse.¹ Nagyenyed. (10. ábra.)

Nyíl, fából; kis gyerekek játékszere, nagyobbak már jókora és messzevivő nyíllal lőnek. Göcsej. (11. ábra.)

Kis kocsi, fából. Ugyanonnan. (12. ábra.)

Puska, tollcséve csövekkel. Ugyanonnan. (13. ábra.)

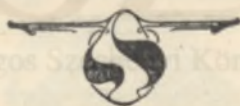
Bungató. Ostorvégre kötött deszkácska, mely az ostor forgatására zúgó hangot ad. Ugyanonnan. (14. ábra.)

Eke. Ugyanonnan. (15. ábra.)

Kóczpuska, bodzafacsővel, melybe kóczból rágott s meg nedvesített golyócskát szorítanak s a tolójával kilöknek, miközben pukkanó hang keletkezik. Ugyanonnan. (16. ábra.)

¹ Ért. 1905. 110. o.

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

XIV. CSOPORT.

Czéhemlékek.

Ide tartoznak a czéheességre vonatkozó mindennemű tárgyi emlékek. Azoknak, kik azt mondják, hogy ezek nem ide, hanem általános művelődéstörténeti múzeumba valók, azt feleljük, hogy oda is valók. A régiségi, sőt iparművészeti múzeumok is gyűjtenek efféle tárgyakat, báb- és ostyasütőmintákat stb. is, de már ezen mesterségek szerszámanyagával egyikök sem törődik. Azt is tudjuk, hogy mindkettő művészibb becsű darabokat lát szívesen. A határ megvonása bajos és sok esetben csak konvencziószerű lehet. Azután a czéhek egy része kismesteremberekből állott, kik a nép számára dolgoztak s az itt bemutatott holmik is ilyenektől valók s akár a kismesterségek csoportjába is beoszthattuk volna őket.

113. Tábla.

Nagy kancsó (40 cm. magas). Alapja fehér ónzománcz, felrakott színei: sárga, zöld, kék és lavendula. A színek meg lehetős rendetlenül vannak alkalmazva, úgy hogy a különben is zagyvalékos díszítményt még tarkábbá és nyughatatlanabbá teszik. Alakja a bokályokéhoz hasonló, de kissé esetlen. Diszítésének beosztása kevés izlésre mutat. A nyak és a talp egy-egy harántsávval van elválasztva a középső résztől, melynek egyhangúságát az mérsékli, hogy egy haránt gyűrűvel két mezőre van osztva. Az alsóban látjuk a paradicsombeli almafát a rátekerődző kígyóval, mellette kétoldalt az első emberpárt, a mint a kígyó kínálta

113. TÁBLA.

1

2

3

4

5

6

7

alma után nyúlnak Innen balfelé tartva, két egymással szembe-
lépő férfialakot találunk korhű ültötetben.¹ Tovább menve, egy
virágbokor következik, majd egy öztermetű, ágaskodó, levelez-
gető nyúl, ezután pedig egy bőrczorholó pad, melyen egy, az
előbbiekéhez hasonló viseletű férfi bőrt puhit. Erre ismét egy
virágbokor (tetején hatalmas tulipánnal) következik. A felső mező
diszítése egyszerűbb. Az almafa felett széles bőrt feszít ki egy
alak, tőle jobbra és balra egy-egy virágcsokor terpeszkedik.
A kancsó 1742-ből való. Diszítése habán eredetre vall. Nyitráról
származik s a czéhjelvényekről ítélve, alkalmasint czéhkancsónak
használták. (1. ábra.)

Kovács-czéh jelvénye. Akasztóról lelógó vasbádogból
kovácsolt négyszirmú tulipán, a szirmokkal váltakozva két bele-
helyezett, egymásra derékszögben álló patkó, melyeknek végeiről
kisebb patkók lógnak le. A virág és patkók nemzetiszínűre van-
nak befestve. Várpalota. (2. ábra.)

Kancsó. Máza fehér, zománccszínei az 1. számúéval egyez-
nek, de annál tompábbak, tisztátalanabbak. Nyaka két, egymás-
feletti gyűrűvel összeszűkül, kis szájjal nyílik, alul bordázott és
így élesen elkülöníti a testet. Testének diszített részét még jobban
kiemeli az, hogy alsó, bordázattal ellátott része a talphoz van
fogva. Az előtérben két lóval szántó földművelőt látunk, előtte
és mögötte egy-egy ízléstelen, széles, elrajzolt virágcsokorral.
Állítólag szintén czéhkancsó volt.² (3. ábra.)

Korsó, egyszerű zöld mázzal, domború diszítéssel. Alakja
a Dunántúlon járatos boroscancsókhoz hasonlít, jó öblöshasú.
Közepén szivalakú kötélkeretben domborművű takácsszerszámok
vannak. Ezeket az ékítményeket külön formából nyomják és fél-
kemény állapotban ragasztják az edény testére.³ Az embléma
két oldalán — TA — czéhfelirat van. Takácsok czéh-korsója
volt 1844-ben. Várpalota. (4. ábra.)

Ugyanaz. Alapszíne fehér, többi színe a habán majolikák
ismeretes négy színe. A színek rendkívül tiszták, ragyogók, a
rajz precíz, könnyű, művészi kézre valló, a diszítés a régi habán
edények reneszánsz ízlésű modorában van tartva, csak kissé zsü-

¹ L. Szendrei: A magyar viselet tört. fejl. Bpest. 1905. 59. és 159. o.

² M. I. 1888. 232. o

³ U. o. 240. o.; Č. L. XI. 196. o.

felt, de mind a mellett az e fajta edények legnemesebb darabjai közé sorozható. Ez a forma, úgy látszik, kedvelt volt abban a korban.¹ Diszítése örvös elrendezésű. Testének felső és alsó részéből két-két gyűrű van elválasztva, melyeket más-más, ismétlődő ornamentumok töltenek meg. Középső mezejének mellső oldalán zöld koszorúban asztalosszerszámok vannak, ANNO 1754 felirással. Körülötte jobbról balról csigaalakúlag görbült szárú, hatalmas tulipánokat hordó virágcsokor. Nyitra vm. (5. ábra.)

Ugyanaz, egyszínű, kékes-zöld mázzal. Alakja olyan, mint a 4. számúé. Közepén a kerékgyártómesterség emblémája és szerszámai vannak egy-egy rózsa és apró virágcsokorral együtt domborúan felrakva. Felírása: VIVAT 1814. Várpalota. (6. ábra.)

Dunai gabonáshajó modellje, teljesen felszerelve. Igen ügyes kézre valló munka. Felszabaduló hajóácslegény csinálta. Komárom. (7. ábra.)

¹ U. o. 232. o.; 1889, 1720.; Wartha: Agyagipar 118. o.; Č. L. XI. 199. o.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.*

- A**blakrács 52.
Abroncsfeszítő 99.
Ácsbárd 99.
Ácsfejsze 99.
Aczatóló 3, 4.
Aczél (csiholó) 95, 97.
Ágyfej 49.
Ágyolló 52.
Ágyterítő-szegély 88, 92.
Akasztó-kampó 3.
Almatörő vályu 8.
Ásó 1, 2.
Asztal 49.
Asztalfutó 90.
- B**ábsütő 59.
Bajúszpedrőtartó 97.
Baltafokos 29.
Bárány 110.
Bárányszoktató 24.
Bárkasütő vas 45.
Bekecs 80.
Békó 21.
Békólat 21.
Bélyegző vas 20.
Betét 92.
Betlehem 110.
- Betlehemi csillag 110.
Betyárnyereg 20.
Bicska 19.
Bicskatok 97.
Billegháló 43.
Birkanyíró olló 15.
Bitó 66.
Bocskor 16.
Bocskorlyukasztó 16.
Bognárbárd 99.
Bogrács 14.
Bográcskoszorú 14.
Boritó 12.
Borona 1.
Borotvatok 37.
Bot (faragott) 28, 30.
Bothajlító 9.
Bödülő 56.
Bödöncsónékvájó fejsze 99.
Bödönhajó 44.
Bölcső 52.
Bölcsősátor 52.
Bündörlámpás 53.
Bórszita 79.
Bórduda 111.
Bőrhamisító vas 100.
Bőrpuhító vas 100.

* A tárgyak nevei mellé irt számok azokat a táblákat jelölik, melyeken az illető tárgy megtalálható.

Börszita 59.
 Börtüsző 17.
 Börvakaró kés 100.
 Broche 75.
 Brugó kefefuró 10.
 Bucsum 39.
 Bugyli bicska 97.
 Bujdosó 59.
 Bunda 77.
 Bungató 112.
 Burgonyatörő 58.
 Butykos 104.

Cancionale 48.
 Csákány 7.
 Csáklya 11.
 Csanak 34, 35.
 Csatt 31.
 Csattogtató 112.
 Csep 3.
 Cserepuja 59.
 Cserhajhántó 100.
 Cserkavaró 100.
 Csiga 112.
 Csikkas 45.
 Csiktök 45.
 Csillag 110.
 Csillagos bicska 14.
 Csinvágó 99.
 Csinvonó 99.
 Csipke (vetélt) 92.
 Csipkefodorító 71.
 Csipkeverő 71.
 Csirkeitató 6.
 Csizmapatkó 17.
 Csordaterelő 28.
 Csorpák 32, 33.
 Csörlő 70.
 Csörlő kerék 70.
 Csutora 98.
 Csücskös korsó 63.
 Czéhjélvény (kovács, hajó-
 ács) 113.
 Czéhkancsó 113.
 Czéhkorsó 113.
 Czifrázó vas 100.
 Czigánylakat 54.

Czimbalom 111.
 Czitera 111.
 Czondra 80.
 Czorholó 100.
 Czucza 11.

Darócz 80.
 Dézsa 56.
 Dobvarsa 42.
 Dohányfűző-tű 3.
 Dohányzacskó 95.

Éczetes korsó 63.
 Egérfogó 13.
 Eke 1.
 Eke (játékszer) 112.
 Ekefa-ló 1.
 Ekeszánkó 1.
 Érvágó 20, 23.
 Ételhordó fazék 58.
 Evező 44.

Fakanál 58, 60.
 Fakorcsolya 45.
 Fakürt 40.
 Faláb 10.
 Falikendő 94.
 Famozsár 57.
 Fanyereg 20.
 Fapapucs 44.
 Faragó kés 97.
 Farkasfogkiütő 23.
 Farkasháló 43.
 Fatányér 58.
 Fattyazó kés 4.
 Favájó fejsze 99.
 Fazár 54.
 Fazár kulcsa 54.
 Fejkendő 93.
 Fejkendőcske 74.
 Fejsze 7
 Félvéka 10.
 Fenékhorg 45.
 Fentő 44.
 Fogas (gazd. szersz.) 1.
 Fokos 20.
 Fonaltekerő 70.

Fonókerék 70.
 Fonószek 71.
 Forgácsvilágító 41.
 Forgó karika 23.
 Főköttő 73, 74.
 Fujorasíp 39.
 Furulya 39, 40.
 Furulya (regös) 110.
 Fuvola 40.
 Fülbevaló 75.
 Füles varsa 43.
 Fűrész 4, 10.
 Fűrészfoghajlító 10, 99
 Fűrészkes 100.
 Fűrjkalitka 11.

Gajló 21.
 Galambkosár 12.
 Gajvágó olló 11.
 Garaboj 10, 12.
 Gatyá 83.
 Gatyamadzaghúzó 37.
 Gereben 66.
 Gereblye 5.
 Gilisztatartó 42.
 Golyóöntő-minta 99.
 Gombcsináló tű 100.
 Görényfogó 13.
 Gübülő-rúd 43.
 Guzsaly 67, 68.
 Guzsalyorsó 72.
 Gyalázka 3, 4.
 Gyalu 99.
 Gyékényfűző 8.
 Gyékényfűző tű 3.
 Gyékénykosárfonó tű 44.
 Gyepmetsző 6.
 Gyerekasztal 52.
 Gyerekjáró 52.
 Gyerekszek 52.
 Gyertyamártó fazék 64.
 Gyertyaöntő 59.
 Gyertyatartó 37, 53.
 Gyikics 99.
 Gyujtótartó 36, 37.

Habverő 58.
 Hajtó csiga 112.
 Halasbárka 45.
 Halászbárd 45.
 Halászbogrács 42.
 Halászfönt 44.
 Halászsztatyor 42.
 Halkas 42.
 Hálókő 44.
 Hálókötő tű 45.
 Hálónehézcék 44.
 Hálóvarsa 42.
 Hamugyújtó lapiczka 58.
 Háromláb 55, 58.
 Hasító kés 42.
 Hátí kosár 12.
 Hegedű 112.
 Héhel 66.
 Hernyózó vas 4.
 Himzés-előrajz 90.
 Hordóabrincsvágó kés 99.
 Hordódongavágó kés 99.
 Horog 14.
 Höppögető 110.
 Höppögő csap 10.
 Húsos kas 12.
 Húsvágó bárd 10, 59.
 Húsverő kalapács 57.

Ing (férfi) 83, 84.
 Ing (női) 85, 86, 87.
 Ingcsatt 31.
 Ingrevaló himzés minta 89.
 Istálló-lámpás 10.
 Ivókupa 58, 59.

Járom 9.
 Jégpatkó 44.
 Juhász kampó 30.
 Juhfűlbélyegző 20.

Kabócza 71.
 Kabola 1.
 Kaczor 4.
 Kaczorkés 97.
 Kalaptartó 52.
 Kallantú 11.

- Kályhafiók 103.
 Kályhaszem 103.
 Kályhavella 58.
 Kanalas 61.
 Kanalas fúró 99.
 Kanálvájó 99.
 Kanásztülök 38.
 Kancsó 103—107.
 Kanta 104.
 Kantár 22.
 Kapa 7.
 Kapatisztító 7.
 Kapiczán vas 23.
 Káposztagyalyu 56.
 Káposztakő alja 56.
 Kaptár 9.
 Karikás 26.
 Karikás vasszeg 11.
 Karosszék 49.
 Kásakavaró 14.
 Kasza 3.
 Kaszkalapács 3.
 Kaszaülő 3.
 Kászu 15.
 Kaszur 4.
 Katrincza 93, 94.
 Kefefúró 10.
 Kékfestő forma 102.
 Kendertilő 66.
 Kendertörő 65, 66.
 Kendőszeg 51.
 Kendővég 92.
 Kengyelvas 25.
 Kenyeres kosár 57.
 Kenyértartó rács 57.
 Kéregbödön 15.
 Kereplő 8.
 Kés 97.
 Késtartó 20.
 Kétfülű kosár 12.
 Kétfülű nagy fazék 62.
 Kettős fazék 62.
 Kéveköto fa 1.
 Kézi lámpa 53.
 Kézi malom 8.
 Kis kocsi (játékszer) 112.
 Kis suba 78.
 Kobak 27.
 Kóczpuska 112.
 Kolbács 110.
 Kolomp 23.
 Koppantó 53.
 Korsó 104, 107.
 Kosztos horog 45.
 Kovácsjegy 7.
 Kovácskörző 99.
 Kovászfa 57.
 Kovászvakaró 57.
 Ködmen 78, 81.
 Köménymagtartó 59.
 Köpülő 63.
 Kötélesavaró 99.
 Kötélesúszató favella 99.
 Kötélsodró 10.
 Kuglófsütő 59.
 Kulacs 98.
 Kules 54.
 Kupa 105.
 Kurafej 110.
 Kurkáló 11.
 Kutyakoloncz 20, 23.
 Kuttyogató 45.
 Kürt 39, 40.
 Kürtös kalácssütő 55.
 Lábás 56, 58, 59, 62.
 Lábóhorog 45.
 Ladik 44.
 Lakat 54.
 Lánczhorog 58.
 Lapát 2.
 Láp-kútvízhúzó 11.
 Lapoczka 110.
 Légrádi kés 58.
 Lekvárkeverő 55.
 Lekváros fazék 56.
 Lendergáló 66.
 Lentilő 66.
 Lentörő 66.
 Lepedőfiók 88.
 Levesmerő kanál 60.
 Libafogó 8.
 Libasütő edény 56.
 Lótalptisztító kés 23.

Lopó 10
Lúdlelke 55.

Mácsikszűrő 62.
Madárfogó tör 47.
Madzagszövő 71.
Májvágó 58.
Máktörő 57.
Mángorlófa 72.
Marhabélyegző 8.
Mécse 53.
Mellboglar 76.
Mellrealó 79.
Mentegomb 75.
Meregyű 43.
Mericske (merítő) 34, 35.
Merítő edény 32, 33.
Merítő háló 44.
Merítő kanál 15.
Mérleg 58.
Mérlegsúlyok 58.
Métháló 43.
Mézeskalácsütő-minta 101.
Mogyorótörő 58.
Mosósúlyok 71, 72.
Motolla 69.
Mozsár 59.

Nadrágcsatt 31.
Nádvágó 4, 45.
Nádvilla 14.
Nagykendő 92.
Nyárs 55.
Nyárstartó 55.
Nyargaló bárka 45.
Nyeletlen tapogató 42.
Nyereg 20.
Nyeregtartó csatt 31.
Nyíl 112.
Nyűg 21.

Olajmécse 53.
Olajsatu 8.
Ónkanna 64.
Óntányér 64.
Óra (álló) 49.
Óraláncz 97.

Orsófogó 69.
Orsókarika 67.
Osztováta 65.
Ostyatésztaütő vas 102.
Ostyepkaforma 15.
Ökör (játékszer) 112.
Ökörszájkosár 23.
Öntöző kanna 63.
Őrök 43.
Örvöháló 44.
Ösztöke 3, 4.
Öv (női) 76.
Őzsalogató sip 47.

Pad 51.
Padláda 51.
Palacsintasütő 56.
Pálinkás butélia 98.
Pálinkásüveg 60.
Palóka 11, 23.
Párnahéj (csúp) 88 - 94.
Párta 73.
Páros kés 14.
Pásztorbot 30.
Pásztorbuzogány 28.
Pásztorerszény 20.
Pásztorfaragvány 37.
Pásztorkésztség 20.
Pásztorkürt 39, 40.
Paszulykas 10, 12.
Patkányfogó 13.
Patkó 23.
Pecsenyeforgatóvilla 55.
Pecsenyesütő készülék 55.
Pecsenyesütő cserép 62.
Pendelyháló 43.
Pénzgyűjtő kancsó 110.
Pereczes kulacs 98, 107.
Pintérbárd 99.
Pintérgyalu 99.
Pintérkörző 99.
Pipa 96.
Pipaszár 96.
Pipaszurkáló 96.
Pirostojás 108, 109.
Pisztoly 112.
Pisztránghorog 45.

Pitarlocsoló 62.
 Pohárszék 48.
 Porong 67.
 Pörgető 112.
 Pruszlík 80.
 Puska 112.
 Puskaportartó 47.
 Püspöksüveg 110.

Rácsa 45.
 Rátó 63.
 Regösbót 110.
 Répavágó 8.
 Reszelő 60.
 Rézüstszorító 14.
 Rokka 70.
 Rostély 55.
 Rovásfák 10.
 Rőzsehordó 9.
 Rühelő 15, 20.

Sajtforma 15.
 Sajtnyomó grinta 58, 59.
 Sajtprés 59.
 Sajtiszorító 56.
 Sarkantyú 17, 25.
 Sarló 4.
 Sarlótartó 4.
 Sátorpatkó 8.
 Seprő 10.
 Sertésfogó 8.
 Sóórló 59.
 Sósvéndel 15.
 Sótartó 15, 57, 58.
 Sótartó (tülök) 20, 36, 37.
 Suba 78.
 Sublót 48.
 Szabókés 100.
 Szák 43.
 Szamáryereg 21.
 Szánkó 112.
 Szánkóragasztó 9.
 Szapoly 45.
 Szárnyasvarsa 43.
 Szecskavágó 8.
 Szék 50, 51.
 Szekértengelyemelő 21.

Szekerényrevaló kendő 91.
 Szélkarika 112.
 Szénavágó 3.
 Szentképnyomó fadúc 102
 Szerhaverő 3.
 Szigony 46.
 Szíjsallang 21.
 Szilke 34, 35.
 Szivarszopóka 96.
 Szolgafa 14.
 Szőlőmetszőkés 4, 9.
 Szövőszék 65.
 Szpinka 31.
 Szűcskés 100.
 Szűcsolló 100.
 Szűr 82.
 Szűrő kanál 60.

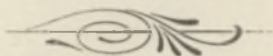
Tal (cserép) 105, 106.
 Tálal-fogas 52.
 Taliga 8.
 Tambura 111.
 Tányér 105, 106.
 Tányéros fogas 49.
 Tapogató 43.
 Tarisznya 18.
 Tarisznyacsatt 31
 Tejtartó kanna 14.
 Téka 49.
 Tekerő 111.
 Teknővájó kapocs 99.
 Tepsi 56.
 Tésztacizfrázó 60.
 Tésztaszűrő 62.
 Tetőverő 3.
 Tikházmodell 12.
 Tikülő 12.
 Tilinkó 39.
 Tiló 66.
 Tinóoktató 23.
 Tintatartó 37.
 Tojásos kosár 10, 12.
 Tokmány 3.
 Tolókasza 3.
 Torokkő 44.
 Török 3.
 Törülközőkendő-szegély 88.

Törülközőkendő-vég 90, 92.
 Tragacs 8.
 Tulipántos láda 48.
 Turnyika 39.
 Túrómorzsoló 58.
 Tuskóbak 45.
 Tükör 48.
 Tükörfa 36.
 Tükörráma 52.
 Tüsző 17.
 Tüszőcsatt 31.
 Tüsződucz 17.
 Tüzikutya 55.
 Tyúkkosár 12.
 Tyúkkóter 12.
 Tyúkröpítő 13.
 Ústrúd 14.
 Ústtartó fakereszt 14.

 Vágóhorog 45.
 Vájling 62.
 Vánkoshuzat 88—94.
 Vaseszközékitő 99.
 Vaszgamó 3.
 Vaskulcs 99.
 Vaslábas 56.

Vászonszesztő 67.
 Vászonsimító 66, 72.
 Veder 104.
 Vella 6.
 Vella (evésre) 15.
 Véndöl 56.
 Vetélő 70.
 Vesszőkasfonószek-minta 10.
 Vesszőkosár 12.
 Vidravas 47.
 Villingháló 43.
 Viráglajtorja 50.
 Virágtartó 103.
 Viszályó 100.
 Vizeskanna 50.
 Vizeskanta 63.
 Vizeskorsó 62, 63.
 Vízholdó rúd 58.
 Vízholdó vashorog 11.
 Vízi duda 9.
 Vizmerő 15.
 Vonyogó 3.

 Zabla 22.
 Zurboló rúd 43.
 Zsákhordó 8.

TARTALOM.

	Lap
Előszó	III
Bevezetés.	
A néptan rövid története, felosztása, módszere, segédtudományai	1
A gyűjtés módja; a tárgyak múzeális kezelése (preparálás, megőrzés, leltározás)	11
Néhány szó a múzeumok berendezéséről	18
Kik és hogyan lehetnek szolgálatára a magyar néprajznak?	21
Irodalom.	
Hazai vonatkozású művek	24
Általános érdekű munkák	27
Rövidítések.	28
I. CSOPORT. Gazdálkodás. (1—13. tábla)	30
II. » Pásztorkodás — állattenyésztés. (14—41. tábla)	66
III. » Halászat és vadászat. (42—47. tábla)	135
IV. » Szobabútorzat. (48—54. tábla)	152
V. » Konyhaszerszámok. (55—64. tábla)	174
VI. » Fonás-szövés szerszámai. (65—72. tábla)	201
VII. » Népvisélet. (73—87. tábla)	222
VIII. » Női kézimunkák. (88—94. tábla)	254
IX. » Utenziliumok. (95—98. tábla)	272
X. » Kismesterségek. (99—107. tábla)	283
XI. » Népélet. (108—110. tábla)	307
XII. » Zene. (111. tábla)	313
XIII. » Gyerekjátékok. (112. tábla)	316
XIV. » Czehemlékek. (113. tábla)	320
Betűrendes tárgymutató	324

OSZK

Országos Magyar Széchényi Könyvtár

BUDAPEST

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

